

શ્રી પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

ગુજરાતી પ્રેસમાં વેચાતાં પુસ્તકો.

પુસ્તકનું નામ	કિંમત
અધ્યાત્મ રામાયણ	૧- ૮-૦
ચાત્રવાસિષ્ઠ મહારામાયણ (પાકાં પુઠાં-બે ભાગમાં)	૬- ૦-૦
ચિદ્ધનાનંદી શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા (સચિત્ર)	૪- ૦-૦
જ્ઞાનેશ્વરી શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા (સચિત્ર)	૪- ૦-૦
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા (નર્મદ અને તુલસીદાસ)	૦- ૮-૦
યુક્તિપ્રકાશ (નિશ્ચલદાસકૃત હિંદી)... ..	૧- ૦-૦
શ્રીમદ્ભગવત (મોટા અક્ષરવાળું ૨૯ ચિત્રો સહિત) એક ભાગમાં કપડાંના પુઠાંનું	૮- ૮-૦
શ્રીમદ્ભગવત (મધ્યમાક્ષર) સચિત્ર	૪- ૮-૦
શ્રીમદ્ભગવત (શુટકો) સચિત્ર	૨- ૪-૦
ભગવત પદ્મબંધ વલ્લભ તથા પ્રેમાનંદકૃત	૫- ૦-૦
શ્રીવાલ્મીકિ રામાયણ (૩ જી આવૃત્તિ સચિત્ર)	૬- ૦-૦
શ્રી મહાભારત ભાગ ૧ લો (સચિત્ર)	૬- ૦-૦
„ ભાગ ૨ લે (સચિત્ર)	૧૧- ૦-૦
„ ભાગ ૩ લે (સચિત્ર)	છપાય છે.
બાહ્યશંકર ગ્રન્થમાળા (નાટક અને સાહિત્ય)	૩- ૦-૦
દયારામ અને હાફેઝ	૦- ૪-૦
નીતિબોધ.	૮- ૬-૦
ચારુચર્યા (૩ જી આવૃત્તિ)	૦- ૨-૬
નીતિસુધાતરંગિણી... ..	૧- ૦-૦
નર્મ કથાકોષ (૩ જી આવૃત્તિ).	૨- ૦-૦
વિવેકાનંદ વિચારમાળા-પ્રથમ પુષ્પ. (અનેક ગ્રન્થોનો સંગ્રહ).	૨- ૪-૦
વિવેકાનંદ વિચારમાળા-દ્વિતીય પુષ્પ.... ..	૨- ૪-૦
વિવેકાનંદ વિચારમાળા-તૃતીય પુષ્પ.	૨- ૪-૦
વિવેકાનંદ વિચારમાળા-ચતુર્થ પુષ્પ.	૨- ૪-૦

ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ કોટ સર્કલ સામુન બિલ્ડીંગ-મુંબઈ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૬૯૭૧

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ પુરુષોત્તમ મારાલય

વિષય ૧૨૨ : ૨૨૪૨

શ્રી પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય

મૂળ સહિત

શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર

સર્વ હક પ્રકટ કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં

મણિલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈએ છાપી પ્રકટ કરીયું,
સામુન બિહિડગસ, સર્કલ, કેાટ,—મુંબઈ.

સંવત ૧૯૭૧ સને ૧૯૧૫

મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૯-૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૬૦૦૧

Printed by Manilâl Itchârâm Desâi at
THE GUJARATI PRINTING PRESS,
SASSOON BUILDINGS, CIRCLE, FORT,
BOMBAY.

નોંધ

—:૦:—

શ્રી પુરુષોત્તમ માસની કથાનું બાળબોધ લિપિમાં ભાષાંતર થયેલ છે, પણ તે વ્યાસ કે જેઓ કથા કરનારા છે તેઓને ખપ લાગે એવું છે. સામાન્ય જિજ્ઞાસુ પુરુષવર્ગ તથા સ્ત્રીવર્ગ જેઓને આ કથાનો એક અધ્યાય સાંભળ્યા કે વાંચ્યા પહેલાં પુરુષોત્તમ માસમાં જન્મવું જ નહિ, એવો નિયમ હોય છે તેઓને તથા વ્યાસ સંભળાવનાર ન હોય તેવાઓને ઘણી અડચણ આવતી હોવાથી આ ગ્રન્થને પુસ્તકના આકારમાં બહાર પાડવા માટે ઘણા તરફથી માગણી થતી હોવાથી, પુસ્તકના આકારે આ ગ્રન્થ ગુજરાતી ભાષામાં બહાર પાડવામાં આવ્યો છે. જૃહ્મ્મરદ્વીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માસના ૩૧ અધ્યાય છે. આમાં મળે માસની કૃત્તિ, કેવી રીતે પુરુષોત્તમ માસ થયો તે, પુરુષોત્તમ માસનો વિધિ, કેવી રીતે તેનું વ્રત, સ્નાન તથા દાન તેમ જ ભોજન કરવું, વગેરેનું સાંગોપાંગ નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. પુરુષોત્તમ માસનું વ્રત કરનારી પાંચાલીની, દૃઢ-ધન્વા રાજાની, ચિત્રબાહુ રાજાની, કદરી બ્રાહ્મણની સુંદર કથાઓ વર્ણવી છે. ૩૦ મા અધ્યાયમાં સ્ત્રીઓના ધર્મો વિસ્તારથી વર્ણવ્યા છે. પુરુષોત્તમ માસનું વ્રતોદ્ધાપન કેવી રીતે કરવું તથા પોડશોપ-ચાર પૂજન કેવી રીતે કરવું, તે સર્વ આમાં વિસ્તારથી આપવામાં આવ્યું છે. સનાતન ધર્મોપર પ્રીતિ રાખનારા શ્રદ્ધાળુ પુરુષો આ ગ્રન્થ વાંચી તે પ્રમાણે ધર્મચરણ કરશે તો આ પુસ્તક પ્રકટ કરનારાઓનો પ્રયાસ સફળ થયલો ગણાશે.

અનુક્રમણિકા

અધ્યાય	વિષય	પૃષ્ઠ
૧ લો	શુકનું નૈમિષારણ્યમાં આગમન ...	૧.
૨ નો	પુરુષોત્તમ માસ સંબંધી પ્રશ્ન ...	૧૦
૩ નો	મલ માસનું વૈકુંઠપ્રતિ ગમન ...	૧૭
૪ થો	મલ માસનું દુઃખનિરૂપણ ...	૨૫
૫ મો	મલ માસનું ગોલોકપ્રતિ ગમન... ..	૩૧
૬ ઠો	મલ માસ દુઃખનિવેદન ...	૩૮
૭ મો	મલ માસનું પુરુષોત્તમ માસ નામ ...	૪૪
૮ મો	મેઘાવી ઋષિનું મૃત્યુ... ..	૫૨
૯ મો	બાલાએ દુર્વાસા પાસે નિવેદન કરેલું દુઃખ. ...	૬૩
૧૦ મો	દુર્વાસાનો ક્રોધ ...	૭૦
૧૧ મો	પાંચ પતિના વરદાનને લીધે બાલાને ચિંતા ...	૭૬
૧૨ મો	બાલાનો દ્રૌપદીરૂપે જન્મ ..	૮૫
૧૩ મો	દૃઢધન્વા રાજાને થયેલો વૈરાગ્ય... ..	૯૩
૧૪ મો	દૃઢધન્વાને વાદમીકિ ઋષિનો સમાગમ ...	૧૦૨
૧૫ મો	સુદેવને મળેલું વરદાન... ..	૧૦૯
૧૬ મો	સુદેવને 'શુક' નામે એક પુત્ર થયો ...	૧૧૫
૧૭ મો	પુત્રના મરણથી સુદેવનો વિલાપ ...	૧૨૨
૧૮ મો	સુદેવનો પુત્ર જીવતો થયો ...	૧૨૯
૧૯ મો	સુદેવ દૃઢધન્વા રાજા થયો ...	૧૩૮
૨૦ મો	દૃઢધન્વાએ પૂછેલો પ્રત-વિધિ ...	૧૪૪
૨૧ મો	શ્રી પુરુષોત્તમની ઘોડશોપયાર પૂજા ...	૧૫૭
૨૨ મો	પ્રતી મનુષ્યને પાળવાના નિયમો ...	૧૬૫
૨૩ મો	ચિત્રબાહુ રાજાની કથા ...	૧૭૧
૨૪ મો	હિંગોરાના તેલ દીપકનું માહાત્મ્ય ...	૧૮૩
૨૫ મો	પુરુષોત્તમ પ્રતોદ્યાપન વિધિ ...	૧૯૦
૨૬ મો	નિયમ ત્યાગનો વિધિ... ..	૨૦૧
૨૭ મો	કદરી બ્રાહ્મણની કથા... ..	૨૦૭
૨૮ મો	કદરીનું સ્વર્ગપ્રતિ ગમન ...	૨૨૦
૨૯ મો	મધ્યાહ્નકાળ પછીનું દૈન્ય ...	૨૩૨
૩૦ મો	જીર્ધર્મ ...	૨૪૭
૩૧ મો	કથાના શ્રવણનું માહાત્મ્ય ...	૨૬૩

શ્રી પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય

અધ્યાય ૧ લો

શુકતું નૈમિષારણ્યમાં આગમન

શ્રીગણેશાય નમઃ ॥ શ્રીગુરુભ્યો નમઃ ॥ વંદે વંદારુમંદારં
વંદાવનવિનોદિનમ્ ॥ વંદાવનકલાનાથં પુરુષોત્તમમદ્ભુતમ્ ॥ ૧ ॥
નારાયણં નમસ્કૃત્ય નરં ચૈવ નરોત્તમમ્ ॥ દેવીં સરસ્વતીં વ્યાસં
તતો જયમુદીરયેત્ ॥ ૨ ॥ નૈમિષેરણ્યમાજગમુર્મુનયઃ સત્રકા-
મ્યયા ॥ અસિતો દેવલઃ પૈલઃ સુમંતુઃ પિપ્પલાયનઃ ॥ ૩ ॥
સુમતિઃ કાશ્યપશ્ચૈવ જાબાલિર્ઘૃગુરંગિરાઃ ॥ વામદેવઃ સુતીક્ષ્ણશ્ચ
શરભંગશ્ચ પર્વતઃ ॥ ૪ ॥ આપસ્તંબોઽથ માંડવ્યોઽગસ્ત્યઃ કાત્યા-
યનસ્તથા ॥ રથીતરો ઋષુશ્ચૈવ કપિલો રૈભ્ય એવ ચ ॥ ૫ ॥
ગૌતમો મુદ્ગલશ્ચૈવ કૌશિકો ગાલવઃ ક્રતુઃ ॥ અત્રિર્બ્રહ્મસ્ત્રિતઃ

વંદન કરનારા ભકતોને કલ્પવૃક્ષ સમાન ફળ આપનારા, વંદાવનમાં
ઢીડા કરનારા તથા વંદાવનના ચંદ્ર જેવા તથા સકલ જગતથી વિલક્ષણરૂપ,
પરમપુરુષોત્તમ પરમાત્માને હું નમસ્કાર કરું છું.^૧ સર્વ નરમાં શ્રેષ્ઠ નર
તથા નારાયણ પરમાત્માને, સરસ્વતી દેવીને અને વેદવ્યાસ ઋષિને નમસ્કાર
કરીને શ્રી પુરુષોત્તમ માહાત્મ્યનો હું આરંભ કરું છું.^૨ નૈમિષારણ્ય વિષે
યજ્ઞ કરવાની ઇચ્છાથી બહુ ઋષિ ભેગા થયા. તેનાં નામ અસિત,
દેવલ, પૈલ, સુમંતુ, પિપ્પલાયન,^૩ સુમતિ, કાશ્યપ, જાબાલિ, ભૃગુ,
ઘૃગિરા, વામદેવ, સુતીક્ષ્ણ, શરભંગ, પર્વત,^૪ આપસ્તંબ, માંડવ્ય, અગ-
સ્ત્ય, કાત્યાયન, રથીતર, ઋષુ, કપિલ, રૈભ્ય,^૫ ગૌતમ, મુદ્ગલ, કૌશિક.

शक्तिर्बुधो बौधायनो वसुः ॥ ६ ॥ कौण्डिन्यः पृथुहारितौ धूम्रः
 शङ्कुश्च संकृतिः ॥ शनिर्विभांडकः पङ्को गर्गः काणाद एव च
 ॥ ७ ॥ जमदग्निर्भरद्वाजो धूमपो मौनभार्गवः ॥ कर्कशः शौन-
 कश्चैव शतानंदो महातपाः ॥ ८ ॥ विशालाख्यो विष्णुवृद्धो
 जर्जरो जयजंगमौ ॥ पारः पाशधरः पूरो महाकायोऽथ जैमिनिः
 ॥ ९ ॥ महाग्रीवो महाबाहुर्महोदरमहाबलौ ॥ उद्दालको
 महासेन आर्त्त आमलकप्रियः ॥ १० ॥ ऊर्ध्वबाहुरूर्ध्वपाद एक-
 पादश्च दुर्धरः ॥ उग्रशीलो जलाशी च पिंगलोऽत्रिर्ऋभुस्तथा
 ॥ ११ ॥ शांडीरः करुणः कालः कैवल्यश्च कलाधरः ॥ श्वेत-
 बाहू रोमपादः कद्रुः कालाग्निरुद्रगः ॥ १२ ॥ श्वेताश्वतर एवाद्याः
 शरभंगः पृथुश्रवाः ॥ एते सशिष्या ब्रह्मिष्ठा वेदवेदांगपारगाः
 ॥ १३ ॥ लोकानुग्रहकर्तारः परोपकृतिशीलिनः ॥ परप्रिय-

गालव, कृत्तु, अत्रि, अशु, त्रित, शक्ति, बुध, बौधायन, वसु, ६ कौण्डिन्य,
 पृथु, हारित, धूम्र, शङ्कु, संकृति, शनि, विभांडक, पङ्क, गर्ग, कणाद, ७
 जमदग्नि, भरद्वाज, धूमप, मौनभार्गव, कर्कश, शौनक, शतानंद, महा-
 तप, ८ विशाल, विष्णुवृद्ध, जर्जर, जय, जंगम, पार, पाशधर, पूर,
 महाकाय, जैमिनि, ९ महाग्रीव, महाबाहु, महोदर, महाबल, उद्दालक,
 महासेन, आर्त्त, आमलकप्रिय, १० ऊर्ध्वबाहु, ऊर्ध्वपाद, एकपाद,
 दुर्धर, उग्रशील, जलाशी, पिंगल, अत्रि, ऋभु, ११ शांडीर्य, करुण,
 काल, कैवल्य, कलाधर, श्वेतबाहु, रोमपाद, कद्रु, कालाग्निरुद्रग, १२
 श्वेताश्वतर, पृथुश्रवा तथा शरभंग, आ सर्व ऋषि तेम तेमना शिष्य सर्वे
 ब्रह्मनिष्ठ तथा वेद अन्ये वेदांग ज्ञानुनारा हुता. १३ तेम छातां लोकानापर

રંતા નિત્યં શ્રૌતસ્માર્તપરાયણાઃ ॥ ૧૪ ॥ નૈમિષારણ્યમાસાદ્ય
સત્રં કર્તું સમુદ્યતાઃ ॥ તીર્થયાત્રામથોદિશ્ય ગેહાત્સૂતો વિનિર્ગતઃ
॥ ૧૫ ॥ પૃથિવીં પર્યટન્નેવ નૈમિષે દૃષ્ટવાન્મુનીન્ ॥ તાન્સ-
શિષ્યાન્નમસ્કર્તું સંસારાર્ણવતારકાન્ ॥ ૧૬ ॥ સૂતઃ પ્રહર્ષિતઃ
પ્રાગાદ્યત્રાસંસ્તે મુનીશ્વરાઃ ॥ તતઃ સૂતં સમાયાતં રક્તવલ્કલ-
ધારિણમ્ ॥ ૧૭ ॥ પ્રસન્નવદનં શાંતં પરમાર્થવિશારદમ્ ॥
અશેષગુણસંપન્નમશેષાનંદસંપ્લુતમ્ ॥ ૧૮ ॥ ઊર્ધ્વપુંડ્રધરં શ્રી-
મન્નામમુદ્રાવિરાજિતમ્ ॥ શઙ્ખચક્રધરં દિવ્યગોપીચંદનમૃત્સ્રયા

અનુગ્રહ કરનારા, પરાપકાર કરનારા, લોકોનું પ્રિય કરવાની ઇચ્છા-
વાળા, વેદ તથા સ્મૃતિમાં જે કંઈ કર્મ કહ્યાં છે, તે પ્રમાણે યજ્ઞાદિક કર્મ
કરનારા, ૧૪ આ સર્વ ઋષિ નૈમિષારણ્યમાં ભેગા થઈ યજ્ઞ કરવા માટે
પ્રવૃત્ત થયા. આ સમયે સૂત ઋષિ પણ તીર્થયાત્રાને નિમિત્તે પોતાના
સ્થાનમાંથી બહાર નિકળ્યા. ૧૫ પછી પૃથ્વી ઉપર ફરતા ફરતા નૈમિષા-
રણ્યમાં તેઓ આવ્યા. ત્યાં સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી તારનાર શિષ્ય
સહવર્તમાન એવા સર્વ ઋષિઓને પોતપોતાના શિષ્યો સાથે બેઠેલા
દીદા. તે સર્વને જોતાં જ સૂતપુરાણિકે તેઓને નમસ્કાર કર્યા. ૧૬

તે ઋષિઓએ પણ બહુ માનથી સૂતપુરાણિકનો આદર સત્કાર
કર્યો. તીર્થાટન સમયે સૂતપુરાણિકે રક્તવર્ણુ વલ્કલ ધારણ કરેલાં હતાં. ૧૭
તેમનું મુખ પ્રસન્ન છતાં શરીરની આકૃતિ અતિ શાંત અને પરમાર્થ જાણુ-
વામાં અતિ કુશળ હતી. તેઓ સકલ ગુણથી સંપન્ન એવા અજ્ઞાનંદ વિષે
મગ્ન રહેનારા હતા. ૧૮ તેમણે શરીર ઉપર ઊર્ધ્વપુંડ્ર ધારણ કરેલું હતું
તથા લક્ષ્મીયુક્ત ભગવાનનું નામ જે મુદ્રા ઉપર છે, એવી મુદ્રાથી તેઓ
વિરાજમાન હતા. ગોપીચંદને કરીને શંખ-ચક્ર ઇલાદિક મુદ્રા તેમણે

॥ ૧૯ ॥ લસચ્છ્રીતુલસીમાલં જટામુકુટમંદિતમ્ ॥ જપંતં
 પરમં મંત્રં હરેઃ શરણમદ્ધુતમ્ ॥ ૨૦ ॥ સર્વશાસ્ત્રાર્થસારજ્ઞં સર્વ-
 લોકહિતેરતમ્ ॥ જિતેન્દ્રિયં જિતક્રોધં જીવન્મુક્તં જગદ્ગુરુમ્
 ॥ ૨૧ ॥ વ્યાસપ્રસાદસંપન્નં વ્યાસવદ્વિગતસ્પૃહમ્ ॥ તં દૃષ્ટ્વા
 સહસોત્થાય નૈમિષેયા મહર્ષયઃ ॥ ૨૨ ॥ શ્રોતુકામાઃ સમાવ-
 ત્તુર્વિચિત્રા વિવિધાઃ કથાઃ ॥ તતઃ સૂતો વિનીતાત્મા સર્વાનૃ-
 ષિવરાન્મુદા ॥ બદ્ધાંજલિપુટો ભૂત્વા નનામ દંડવન્મુહુઃ ॥ ૨૩ ॥
 ઋષયઃ ક્વચુઃ ॥ સૂત સૂત ચિરં જીવ મહાભાગવતો ભવાન્ ॥
 અસ્માભિસ્ત્વાસનં તેઽય કલ્પિતં સુમનોહરમ્ ॥ ૨૪ ॥ અત્રા-
 સ્યતાં મહાભાગ શ્રાંતોઽસીત્યવદન્દિજાઃ ॥ ઇત્યુક્ત્વા સૂપવિષ્ટેષુ
 ધારણુ કરી હતી. ૧૯ સુંદર તુલસીની માળા તેમણે ધારણુ કરી હતી.
 મસ્તક ઉપર જટાનો મુકૂટ ધારણુ કર્યો હતો. અતિ સુશોભિત અને
 ઉત્કૃષ્ટ મંત્રનો મુખપટ તેઓ જપ કરતા હતા. ૨૦ તેઓ સર્વ શાસ્ત્રનું તાત્પર્ય
 જાણનારા તથા સકલ લોકના હિત વિષે આસક્ત રહેનારા, ઈન્દ્રિયો
 અને ક્રોધનો પરાજય કરેલા એવા, શુવન્મુક્ત, સકલ જંગમને હિતો-
 પદેશ કરનારા, ૨૧ વ્યાસ મુનિનો નિર્ભળ જ્ઞાનરૂપી પ્રસાદ પામેલા,
 તથા વ્યાસ જેવા જ નિઃસ્પૃહ સૂત ઋષિને જોઈ, નૈમિષારણ્યમાંના સર્વ
 ઋષિ ઉડી ઉભા થયા. ૨૨

પછી અનેક પ્રકારની ચિત્ર વિચિત્ર એવી કથા શ્રવણ કરવા માટે
 સર્વ ઋષિઓ તેમની આસપાસ ઉભા રહ્યા. આ સમયે સૂતે હાથ જોડી
 તથા નમ્ર થઈ મોટા આનંદથી સર્વ ઋષિને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યા. ૨૩ ઋ-
 ષિઓ કહેવા લાગ્યા “હે સૂત ! હે સૂત ! આપ મોટા ભગવદ્ભક્ત છો, આપ
 અનેક કાળ પર્યંત શ્રવે. આપને માટે આ સિંહાસન તૈયાર કરેલું છે. ૨૪

સર્વેષુ ચ તપસ્વિષુ ॥ ૨૫ ॥ તપોવૃદ્ધિં તતઃ પૃષ્ઠા સર્વાન્મુનિ-
ગણાન્મુદા ॥ નિર્દિષ્ટમાસનં ભેજે વિનયાદ્રૌમહર્ષણિઃ ॥ ૨૬ ॥
સુખાસીનં તતસ્તં તુ વિશ્રાંતમુપલક્ષ્ય ચ ॥ શ્રોતુકામાઃ કથાઃ
પુણ્યા इदं વચનમબ્રુવન્ ॥ ૨૭ ॥ ઋષય ऊचुः ॥ સૂત સૂત
મહાભાગ ભાગ્યવાનસિ સાંપ્રતં ॥ પારાશર્યવચો હાર્દે ત્વં વેદ
કૃપયા ગુરોઃ ॥ ૨૮ ॥ સુખી કચ્છિદ્રવાનઘ ચિરાદૃષ્ટઃ કથં વને ॥
શ્લાઘનીયોઽસિ પૂજ્યોઽસિ વ્યાસશિષ્યશિરોમણે ॥ ૨૯ ॥ સંસારે-
સ્મિન્નસારે તુ શ્રોતવ્યાનિ સહસ્રશઃ ॥ તત્ર શ્રેયસ્કરં સ્વલ્પં
સારભૂતં ચ યદ્ભવેત્ ॥ ૩૦ ॥ તન્નો વદ મહાભાગ યત્તે મનસિ

હે સૂત ! હે મહાભાગ ! તમે ધણું થાક્યા છો. આ સિંહાસન ઉપર બેસો” આ પ્રમાણે સર્વ ઋષિઓ ભાપણુ કરીને પોતપોતાના આસન ઉપર બેઠા. ૨૫ પછી સૂતમુનિએ આનંદપૂર્વક સર્વ ઋષિને પ્રશ્ન કર્યો કે, “હે ઋષિઓ ! તમારા તપની વૃદ્ધિ તો છે ?” એવો પ્રશ્ન કર્યા પછી તે સર્વ ઋષિઓએ દેખડાવેલા આસન ઉપર સૂતમુનિ બેઠા. ૨૬ શ્રમથી થાકી ગયેલા, સુખ સંતોષથી બેઠેલા સૂતમુનિને જોઈ, પછી સર્વ ઋષિઓએ વિચિત્ર તથા પુણ્યકારક એવી કથા સાંભળવાની ઇચ્છા જણાવી. ૨૭ “હે સૂત ! હે સૂત ! હે મહાભાગ ! સાંપ્રત કાળમાં તમે મોટા ભાગ્યશાળી છો, કારણ કે આપ ગુરુની કૃપાવડે કરીને વ્યાસવાણીનો સર્વ મર્મ જાણો છો. ૨૮ “હે સૂત ! આ વનમાં ધણે દિવસે અમે તમને જોયા. હે સૂત ! આપ પૂજા તથા સ્તુતિ કરવા યોગ્ય છો. કારણ સર્વ વ્યાસના શિષ્યમાં આપ મુખ્ય છો. ૨૯ હે સૂત ! આ નિર્રર્થક સંસારમાં શ્રવણ કરવા લાયક હજારો શાસ્ત્ર છે. આ માંહેથી જે સાર છતાં શ્રેયસ્કર હોય, તે સંસાર-રૂપી સમુદ્રમાં મગ્ન રહેનારા અમેને હમણાં સંસારરૂપી સમુદ્રમાંથી તાર-

નિશ્ચિતમ્ ॥ સંસારાર્ણવમગ્નાનાં પારદં શુભદં ચ યત્ ॥ ૩૧ ॥
 અજ્ઞાનતિમિરાંધાનાં નેત્રદાનપરાયણ ॥ વદ શીઘ્રં કથાસારં
 ભવરોગરસાયનં ॥ ૩૨ ॥ હરિલીલારસોપેતં પરમાનંદકારણમ્ ॥
 એવં પૃષ્ઠઃ શૌનકાદ્યૈઃ સૂતઃ પ્રોવાચ પ્રાંજલિઃ ॥ ૩૩ ॥ સૂત
 ઉવાચ ॥ શ્રૃણ્વંતુ મુનયઃ સર્વે મદુક્તં સુમનોહરમ્ ॥ આદાવહં
 ગતો વિપ્રાસ્તીર્થં પુષ્કરસંજ્ઞિતમ્ ॥ ૩૪ ॥ સ્નાત્વા તૃપ્ત્વા
 ઋષીન્પુણ્યાન્સુરાન્પિતૃગણાનથ ॥ તતઃ પ્રયાતો યમુનાં પ્રતિબંધ-
 વિનાશિનીમ્ ॥ ૩૫ ॥ ક્રમાદન્યાનિ તીર્થાનિ ગત્વા ગંગા-
 મુપાગતઃ ॥ તતઃ કાશીમુપાગમ્ય ગયાં ગત્વા તતઃ પરમ્ ॥ ૩૬ ॥

નારા એવા તમેએ જે નિશ્ચય કરેલ હોય તે કૃપા કરી કહેશો. ૩૦-૩૧
 હે સૂત! અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી અંધ થનાર માણસોને અંધકારથી દૂર
 કરનારા આપ છો. વળી હમણાં સંસારરૂપી રોગથી પીડાયેલા અમેને
 રોગના રસાયનભૂત એવી પવિત્ર કથાનો સાર કૃપા કરી કહો. ૩૨ વળી
 તે કથાસાર બ્રહ્માનંદનું કારણ છતાં, પરમેશ્વરની લીલારસથી યુક્ત બેઠાએ”
 એ પ્રમાણે શૌનકાદિક ઋષિએ પ્રશ્ન કરવાથી સૂતમુનિ હાથ બેડી તેમને
 કહેવા લાગ્યા. ૩૩

સૂત કહે છે—“હે ઋષિઓ! હું તમને મનરંજન કથા કહું છું, તે
 સાંભળો. હું પ્રથમ તીર્થયાત્રા માટે પુષ્કર નામના તીર્થસ્થાનમાં ગયો. ૩૪
 ત્યાં સ્નાન કરી દેવ, ઋષિ તથા પિતૃઓનું તર્પણ કરી ત્યાંથી, સર્વ
 પાપરૂપી અંધનથી મુક્ત કરનારી એવી પવિત્ર યમુના આગળ હું
 ગયો. ૩૫ ત્યાંથી અનુક્રમે તીર્થયાત્રા કરતાં કરતાં ગંગા તીરે આવ્યો. પછી
 કાશીપુરીમાં કેટલોક સમય મુકામ કરી ગયાક્ષેત્ર તરફ ગયો. ત્યાં પિતરનું
 જે સર્વ કર્તવ્ય કર્મ કરવાનું હતું તે કરી, ૩૬ પછી પવિત્ર કૃષ્ણા તથા વેણી

पितृनिष्ठा ततो वेणीं कृष्णां च तदनंतरम् ॥ ततः स्नात्वा च
गंडक्यां पुलहाश्रममाव्रजम् ॥३७॥ धेनुमत्यामहं स्नात्वा ततः
सारस्वते तटे ॥ त्रिरात्रमुषितो विप्रास्ततो गोदावरीं गतः ॥३८॥
कृतमालां च कावेरीं निर्विंध्यां ताम्रपर्णिकाम् ॥ तापीं वैहायसीं
नंदां नर्मदां शर्मदां गतः ॥३९॥ गत्वा चर्मण्वतीं पश्चात्सेतुबंध-
मथागमम् ॥ ततो नारायणं दृष्टुं गतोऽहं बदरीवनम् ॥४०॥ ततो
नारायणं दृष्ट्वा तापसानभिवाद्य च ॥ नत्वा स्तुत्वा च तं देवं सिद्ध-
क्षेत्रमुपागतः ॥४१॥ एवमादीषु तीर्थेषु भ्रमन्नागतवान्कुरून् ॥
जांगलं देशमासाद्य हस्तिनापुरगोऽभवं ॥४२॥ तत्र श्रुतं विष्णु-
रातो राज्यमुत्सृज्य जग्मिवान् ॥ गंगातीरं महापुण्यमृषिभिर्बहुभि-

नदीना तीर उपर गयो. पितृनुं त्यां पूजन करी, गंडकी नदीना तीरपर
स्नान करी त्यांथी पुलहाश्रम तरङ्ग गयो. ३७ धेनुमती नामे पवित्र नदीमां
स्नान करी पक्षी सरस्वती तीरे गयो. पक्षी त्रालु रात्रि मुकाम कयां पक्षी
हुं गोदावरी तीर्थ तरङ्ग वल्यो. ३८ त्यांथी कृतमाला, कावेरी, निर्विंध्या,
ताम्रपर्णी, तमपी, वैहायसी, नंदा अने वणी अत्यंत सुख आपनारी नर्मदा
आ अग्ने करी वल्यो. ३९ पक्षी चर्मण्वती नदीना तीरपर जर्घ सेतुबंधतीर्थ
तरङ्ग गयो. पक्षी त्यांथी नारायणनुं दर्शन करतुं जेधये, अम जलणी
अदरिकाश्रम तरङ्ग गयो. ४० त्यांथी श्रीनारायणनुं दर्शन करी तेमनुं स्तवन
करी, सर्व ऋषिने नमस्कार करी त्यांथी सिद्धक्षेत्र तरङ्ग गयो. ४१

हे ऋषिभ्यो! अ प्रकारे कहेलां तीर्थ तरङ्ग इरतां इरतां कुरुदेश
तथा जंगलदेश तरङ्ग गयो. त्यांथी हस्तिनापुर तरङ्ग गयो. ४२ त्यां
में अतुं सांख्युं डे, परीक्षितराज पोतानो सर्व राज्यवेत्तव छोडी

દ્વિજાઃ ॥૪૩॥ તત્ર સિદ્ધાઃ સમાજગ્મુર્યોગિનઃ સિદ્ધભૂષણાઃ ॥
 દેવર્ષયશ્ચ તત્રૈવ નિરાહારાશ્ચ કેચન ॥૪૪॥ વાતાંબુપર્ણાહારાશ્ચ
 શ્વાસાહારાશ્ચ કેચન ॥ ફલાહારાઃ પરે કેચિત્ફેનાહારાશ્ચ કેચન
 ॥૪૫॥ તં સમાજં પ્રઘટુકામસ્તત્રાહમગમં દ્વિજાઃ ॥ તત્રાજગામ ભગ-
 વાન્બ્રહ્મભૂતો મહામુનિઃ ॥૪૬॥ વ્યાસપુત્રો મહાતેજાઃ શુકદેવઃ
 પ્રતાપવાન્ ॥ શ્રીકૃષ્ણચરણાંભોજે મનસો ધારણાં દધત્ ॥૪૭॥
 તં દ્વ્યષ્ટવર્ષ યોગીશં કંબુકંઠં મહોન્નતમ્ ॥ સ્તિગ્ધાલકાવૃત્તમુખં ગૂઢ-
 જત્રું જ્વલત્પ્રભં ॥૪૮॥ અવધૂતં બ્રહ્મભૂતં ધ્રીવદ્ધિર્વાલકૈર્વૃતં ॥

દ્ધનિ, મોટા મોટા ઋષિસહવર્તમાન ગંગા નદીના તીરે ગયા છે. ૪૩
 એવું સાંભળતાં જ સિદ્ધિરૂપ અલંકાર ધારણ કરનારા મોટા મોટા સિદ્ધ-
 યોગી તથા દેવઋષિ ત્યાં આવ્યા હતા. તે પૈકી કેટલાક નિરાહારી
 હતા, ૪૪ કેટલાક વાયુ ભક્ષણ કરનારા, કેટલાક કેવલ જળનું પાન
 કરનારા, કેટલાક શ્વાસનો આહાર કરનારા, કેટલાક ફળ ભક્ષણ કરનારા
 તથા કેટલાક પાણી ઉપર જે ફીણ તરતું આવે છે, તેનું ભક્ષણ કર-
 નારા એમ અનેક પ્રકારના હતા. ૪૫ એવી રીતના સમાજને જોવા
 માટે હું ત્યાં ગયો તો ત્યાં ભગવાન્ બ્રહ્મનિષ્ઠ શુકાચાર્ય આવ્યા. ૪૬ તે
 વ્યાસના પુત્ર છતાં મહા તેજસ્વી તથા પ્રતાપી હતા. તેમણે પોતાની
 અંતઃકરણની વૃત્તિ ભગવાનનાં ચરણકમળમાં ધારણ કરેલી હતી. ૪૭ વળી
 સોળ વર્ષની ઉંમર છતાં યોગાભ્યાસ કરનારા પુરુષોમાં તે શ્રેષ્ઠ હતા.
 શંખનુલ્લેખ તેના કંઠ છતાં અતિ ઉંચા અને તેનું મુખ સ્નિગ્ધ દેશથી
 વેષિત થયેલું હતું. તેની પાંસળી પુષ્ટ તથા મેદથી આચ્છાદિત થયેલી
 હતી તથા તેનું તેજ અતિ પ્રકાશમાન હતું. ૪૮

તે નમ્ર હતા, આસપાસ પુષ્કળ આળેડો તેમના શરીર ઉપર

સ્ત્રીગર્ભૌલિહસ્તૈશ્ચ મક્ષિકાભિર્ગજો યથા ॥ ૪૯ ॥ ધૂલિધૂસર-
સર્વાંગં શુકં દૃષ્ટ્વા મહામુનિ ॥ મુનયઃ સહસોત્તસ્થુર્વદ્વાંજલિપુટા
મુદા ॥૫૦॥ સ્ત્રિયો મૂઢાશ્ચ બાલાસ્તે તં દૃષ્ટ્વા દૂરતઃ સ્થિતાઃ ॥
પશ્ચાત્તાપસમાયુક્તાઃ શુકં નત્વા ગૃહાન્ યયુઃ ॥ ૫૧ ॥ આસનં
કલ્પયાંચક્રુઃ શુકાયોન્નતમુત્તમમ્ ॥ આસેદુર્મુનયોઽભોજકર્ણિ-
કાયાશ્છદા ઇવ ॥ ૫૨ ॥ તત્રોપવિષ્ઠો ભગવાન્મહામુનિર્વ્યાસા-
ત્મજો જ્ઞાનમહાબ્ધિચંદ્રમાઃ ॥ પૂજાં દધદ્વાહ્યણકલ્પિતાં તદા
રરાજ તારાવૃતચંદ્રમા ઇવ ॥૫૩॥ ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીયે પુરુષો
ત્તમમાહાત્મ્યે શુકાગમને પ્રથમોઽધ્યાયઃ ॥૧॥

શુકતા હતા. કેટલાક હાથમાં ધૂળના ખોળા ભરી તેના પર નાંખતા હતા. બાળકો તથા સ્ત્રીઓથી, જેમ અરણ્યમાંના ગજ મક્ષિકાથી વેદિત હોય છે, તેમ તેઓ વિંટાયલા હતા. ૪૯ તેનું શરીર ધૂળથી ધૂસર [શ્વેતરંગ] થયેલું હતું. આ શુકમુનિને જોઈ સકલ મુનિ તટલાલ હાથ જોડી ઉભા રહ્યા. ૫૦ પછી સાથે આવેલી સ્ત્રીઓ તથા સર્વ બાળકો, આ પવિત્ર શુકાચાર્યને ઋપિસમુદાય મળી સન્માન આપે છે, એવું જોઈ દૂર ઉભાં રહ્યાં, તથા પોતે જે નિઘકર્મ કરેલું, તેના બદલામાં પશ્ચાત્તાપ કરી શુકાચાર્યને નમસ્કાર કરી તેઓ પોતાપોતાને ઘેર ગયાં. ૫૧ સર્વ ઋપિઓએ શુકાચાર્યને બેસવા માટે મોટું અને ઉચું આસન આપ્યું. પછી શુકાચાર્યની આસપાસ સર્વ ઋપિ બેઠા. જેવી રીતે કમળની કણિકાને ફરતી પાંખડિયો હોય છે તેજ પ્રમાણે, ૫૨ સર્વ ઋપિના સમુદાયમાં જ્ઞાનરૂપ સમુદ્રમાં ચંદ્રમા પ્રમાણે શુકાચાર્ય સિંહાસન ઉપર બેઠા. ત્યાર પછી સર્વ ઋપિએ તેમની પૂજા કરી. તે વખતે જેવી રીતે નક્ષત્ર-ગણની અંદર ચંદ્ર શોભે છે, તેજ પ્રમાણે શુકાચાર્યની શોભા થઈ રહી. ૫૩

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યમાં શુકદેવનું આગમન એ નામનો

પ્રથમ અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૨ જો

પુરુષોત્તમ માસ સંબંધી પ્રશ્ન

સૂત ઉવાચ ॥ રાજા પૃષ્ઠં શુકેનોક્તં શ્રીમદ્ભાગવતં પરમ્ ॥
 શુકપ્રસાદાત્તચ્છ્રુત્વા દૃષ્ટ્વા રાજો વિમોક્ષણમ્ ॥ ૧ ॥ અત્રાહ-
 માગતો વિપ્રાન્ સત્રોદયમપરાયણાન્ ॥ દૃષ્ટુકામઃ કૃતાર્થોઽહં
 જાતો દીક્ષિતદર્શનાત્ ॥ ૨ ॥ ઋષય ઝુઝુઃ ॥ સાધો વાર્તાતરં
 ત્યક્ત્વા સૂતાપૂર્વં વદસ્વ નઃ ॥ કૃષ્ણદ્વૈપાયનમુત્ત્વા ચચ્છ્રુતં
 તત્પ્રસાદતઃ ॥ ૩ ॥ સારાત્સારતરાં પુણ્યાં કથામાત્મપ્રસાદ-
 નીમ્ ॥ પાયયસ્વ મહાભાગ સુધાધિકતરાં પરામ્ ॥ ૪ ॥ સૂત
 ઉવાચ ॥ વિલોમજોઽપિ ધન્યોઽસ્મિ યન્માં પૃચ્છત સત્તમાઃ ॥

સૂત કહે છે:-હે શૌનકાદિક ઋષિઓ! પછી પરીક્ષિત રાજાએ
 શુકદેવજીને પ્રશ્ન કરવાથી શુકદેવજીએ તેને ભાગવતની કથા કહી સંભ-
 લાવી. તે કથા શુકની કૃપાવડે સાંભળીને તથા પરીક્ષિત રાજાને મોક્ષ
 પ્રાપ્તિ થઈ તે જોઈને? યજ્ઞ કરવાના ઉદ્યોગને માટે પ્રવૃત્ત થયેલા
 બ્રાહ્મણોને અવલોકન કરવા માટે હું અહીં આવ્યો છું. હે બ્રાહ્મણો!
 હે ઋષિશ્રેષ્ઠો! તમારા દિક્ષિતનાં દર્શનથી હું આજે કૃતમ્ભ થયો છું.^૧
 આ પ્રમાણે સૂતનું વાક્ય સાંભળી શૌનકાદિક ઋષિઓએ પ્રશ્ન કર્યો, “હે
 સૂત! બીજી વાતોનો ભાગ કરી વેદવ્યાસના શ્રીમુખેથી જે અપૂર્વ
 તમે શ્રવણ કર્યું હોય, તે કૃપા કરીને અમને કહો.”^૨ હે સૂત!
 સારાંશમાં સુખ્ય અને આત્માને સુખ આપનારી તથા પુણ્યકારક એવી
 કથા કહો. હે સૂત! તે અમૃત કરતાં પણ મધુર એવી ઉત્તમ કથારૂપી
 અમૃતનું અમને પાન કરાવો.”^૪ સૂત કહે છે:-હે શૌનકાદિક ઋષિઓ!
 હું વિલોમજ (ક્ષત્રિયથી બ્રાહ્મણીના ઉદરે ઉત્પન્ન થયો છું), છતાં મને ધન્ય

યથાજ્ઞાનં પ્રવક્ષ્યામિ યચ્છ્રુતં વ્યાસવક્ત્રતઃ ॥ ૬ ॥ એકદા
 નારદો ગચ્છન્નરનારાયણાલયમ્ ॥ તાપસૈર્બહુભિઃ સિદ્ધૈર્દેવૈરપિ
 નિષેવિતમ્ ॥ ૬ ॥ બદર્યક્ષામલૈર્બિલ્વૈરામ્રૈરામ્રાતકૈરપિ ॥ કપિ-
 ત્યૈર્જંબુનીપાદૈર્વૃક્ષૈરન્યૈર્વિરાજિતમ્ ॥ ૭ ॥ વિષ્ણુપાદોદકી પુण्याઽ-
 લકનંદાઽસ્તિ તત્ર ચ ॥ તત્ર ગત્વાઽનમદેવં નારાયણમહામુનિં
 ॥ ૮ ॥ પરબ્રહ્મણિ સંલગ્નમાનસં ચ જિતેન્દ્રિયમ્ ॥ જિતારિષટ્-
 કમમલં પ્રસ્ફુરદ્બહુલપ્રભમ્ ॥ ૯ ॥ નગદ્ગુહ્ય ચ સાષ્ટાંગં
 દેવદેવં તપસ્વિનમ્ ॥ કૃતાંજલિપુટો ભૂત્વા તુષ્ટાવ નારદો વિ-
 ભુમ્ ॥ ૧૦ ॥ નારદ ઉવાચ ॥ દેવદેવ જગન્નાથ કૃપાકૃપાર
 સત્પતે ॥ સત્યવ્રતસ્ત્રિસત્યોઽસિ સત્યાત્મા સત્યસંભવઃ

માનું છું. કારણ તમે સમર્થ પુરુષો અને પ્રશ્ન કરો છો. હે શૌનકાદિક
 ઋષિઓ ! મેં શ્રી વેદવ્યાસના શ્રીમુખે કરીને જે સાંભળ્યું છે, તે તમને
 યથામતિ કહી સંભળાવું છું.^૫ સર્વ તાપસ, ઋષિ અને દેવ, નિરંતર જેમાં
 વાસ કરે છે, એવા નરનારાયણના આશ્રમ તરફ એક દિવસ નારદ
 ઋષિ ગયા.^૬ તે આશ્રમમાં ખેર, આંબલી, ખીલી, ગંધુ, કાઠ, અશોક
 ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારનાં વૃક્ષની શોભા થઈ રહી હતી^૭ તથા જ્યાં
 ભગવાનનાં ચરણથી નિકળેલી પુણ્યકારક વિષ્ણુપાદોદકી (અલકનંદા) છે,
 એવા પવિત્ર આશ્રમમાં 'જઈ નારદજીએ નરનારાયણને નમસ્કાર કર્યા.^૮

જે જિતેન્દ્રિય છે, પોતાના અંતઃકરણની વૃત્તિઓને જેણે બ્રહ્મસ્થાનમાં
 લીન કરેલી છે, જેનું તેજ વિસ્તારવાળું છે,^૯ એવા સકલ દેવમાં શ્રેષ્ઠ નર-
 નારાયણને નમસ્કાર કરી તથા હાથ જોડીને તેમની નારદ મુનિ સ્તુતિ કરવા
 લાગ્યા.^{૧૦} નારદ કહે છે:—“હે સકલ દેવોમાં શ્રેષ્ઠ ! હે જગન્નાથ ! હે કૃપા-
 સાગર ! હે સત્પતે ! હે સુવ્રત ! આપ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણ

॥ ૧૧ ॥ સત્યયોને નમસ્તેઽસ્તુ ત્વામહં શરણં ગતઃ ॥
 તપસ્તેઽશ્વિલશિક્ષાર્થં મર્યાદાસ્થાપનાય ચ ॥ ૧૨ ॥ અન્ય-
 થૈકકૃતાત્પાપાત્કલૌ મજ્જતિ મેદિની ॥ તથૈવ પુણ્યાત્તરતિ
 પુણ્યપાપિજનાવૃતા ॥ ૧૩ ॥ કૃતાદિષુ યથાપૂર્વમેકગં તત્સમ-
 સ્તગં ॥ તાદૃક્સ્થિતિં નિરાકૃત્ય કલૌ કતૈવ કેવલં ॥ ૧૪ ॥
 લિપ્યતે પુણ્યપાપાભ્યામિતિ તે તપસિ સ્થિતિઃ ॥ ભગવન્પ્રાણિનઃ
 સર્વે વિષયાસક્તમાનસાઃ ॥ ૧૫ ॥ દારાપત્યગૃહાસક્તાસ્તેષાં
 હિતકરં ચ યત્ ॥ મમાપિ હિતકૃત્કિંચિદ્વિચાર્ય વક્તુમર્હસિ ॥ ૧૬ ॥
 ત્વન્મુશ્ચાચ્છ્રોતુકામોઽહં બ્રહ્મલોકાદિહાગતઃ ॥ ઉપકારપ્રિયો

કાળમાં સત્યરૂપે છો, તેથી જ્ઞાનીજનો આપને સત્યાત્મા કરી કહે છે, સત્યની
 ઉત્પત્તિ આપથી જ થઈ છે. ^{૧૧} અને તેથી કરીને આપને સત્યયોગી પણ કહે
 છે. આપને હું નમસ્કાર કરું છું. હું આપને શરણે આવ્યો છું. આપનું તપ,
 અને યજ્ઞ સકલ લોકોના હિતને માટે તથા ધર્મ માર્ગનું સંસ્થાપન કરવા
 માટે છે. ^{૧૨} ત્યારે આપ આનું તપ ન કરો ત્યારે પાપી અને પુણ્યવાન
 જનસમુદાયથી ભરપૂર એવી સૃષ્ટિ આ કળિયુગમાં પાપથી દૂષી જાય
 અને પુણ્યથી તરે. ^{૧૩} પૂર્વે કૃતયુગમાં એવી સ્થિતિ હતી કે, જેનું સુકૃત
 કિંવા દુષ્કૃત કર્યું હોય તેના સંસર્ગે કરીને તે અધાને પ્રાપ્ત થતું. એવી રીતે
 પૂર્વ સ્થિતિનું નિરાકરણ કરીને કળિયુગમાં જેણે પાપ પુણ્ય કર્યું હોય,
 તેનું ફળ તે જ ભોગવે, આવી વ્યવસ્થા કરો. વળી હે ભગવન! પ્રાણી-
 માત્ર વિષયાસક્ત છતાં, ^{૧૪-૧૫} સર્વ જનો સ્ત્રી, અપત્ય અને ધર એ
 ત્રણ ઉપર આસક્ત રહે છે, માટે તેમનું તથા મારું હિત થાય એવો કાંઈ
 વિચારપૂર્વક કથાનો વૃત્તાંત કહેવા આપ યોગ્ય છો. ^{૧૬} આપના મુખ-
 કમળથી કાંઈ સાંભળવું, એમ ધારી હું સત્ય લોકથી અહીં આવ્યો છું.

વિષ્ણુરિતિ વેદે વિનિશ્ચિતં ॥૧૭॥ તસ્માલ્લોકોપકારાય કથા-
સારં વદાધુના ॥ તસ્ય શ્રવણમાત્રેણ નિર્ભયં વિંદતે પદમ્ ॥૧૮॥
નારદસ્ય વચઃ શ્રુત્વા પ્રહસ્ય ભગવાન્નૃષિઃ ॥ કથાં કથિતુમારેમે
પુણ્યાં ભુવનપાવનીં ॥ ૧૯ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ ગોપાંગ-
નાવદનપદ્મજપદ્પદસ્ય રાસેશ્વરસ્ય રસિકાભરણસ્ય પુંસઃ ॥
વૃંદાવને વિહરતો વ્રજભર્તુરાદેઃ પુણ્યાં કથાં ભગવતઃ ગૃણુ નારદ
ત્વમ્ ॥ ૨૦ ॥ ચક્ષુર્નિમેષપતિતો જગતાં વિધાતા તત્કર્મ વત્સ
કથિતું ભુવિ કઃ સમર્થઃ ॥ ત્વં ચાપિ નારદમુને ભગવચ્ચરિત્રં
જાનાસિ સારસરસં વચસામગમ્યં ॥ ૨૧ ॥ તથાપિ વક્ષ્યે પુરુ-

વેદનો સિદ્ધાંત એમ છે કે, ભગવાનને ઉપકાર કરવાની બ્રહ્મી પ્રીતિ
છે. ૧૭ માટે સર્વલોકોના ઉપકારાર્થે હાલ કાંઈ કથાસાર મને કહેવો
જોઈએ. આ સાર એવો જોઈએ કે, જેના શ્રવણથી જ નિર્ભયપદ પ્રાપ્ત
થાય.” ૧૮ એવી રીતે નારદનું ભાષણ સાંભળી શ્રીપરમાત્માએ હસતું
મુખ કરી સકળ લોકોને પવિત્ર કરનારી તથા પુણ્યકારક એવી કથાનો
સાર કહેવા માંડ્યો. ૧૯ ભગવાન કહે છે:—“હે નારદ! વૃંદાવનમાં ક્રીડા
કરનાર છતાં સકળ ગોકુળનગરનું પાલન કરતા તથા રાસક્રીડાના પ્રવ-
ર્તક અને રસિક સુર જનોના અલંકારરૂપ ભગવાનની પુણ્યકારક પવિત્ર
કથા તું શ્રવણ કર. ૨૦ હે વત્સ નારદ! તું ભગવાનનું ચરિત્ર જાણે છે,
ભગવચ્ચરિત્રની અગમ્ય વાણી કથન કરવા કાંઈ સમર્થ નથી. ૨૧ હું
નારદ! જે ભગવચ્ચરિત્ર અગમ્ય છે, તે જાણવાને તારી ઇચ્છા છે તો હું
આનન્દપૂર્વક કથન કરું છું, તે સાંભળ. હે નારદ! પરમ પવિત્ર, મોક્ષ-
દાયક એવા પુરુષોત્તમ માસની કથા કહું છું. આ સાંભળવાથી દારિદ્ર્ય
તથા વૈધવ્ય દૂર થતાં યશ, સત્પુત્ર અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.” ૨૨

ષોત્તમસ્ય માહાત્મ્યમત્યદ્વુત્તમાદરેણ ॥ દારિદ્ર્યવૈધવ્યહરં યશસ્યં
 સત્પુત્રદં મોક્ષદમાશુસેવ્યમ્ ॥ ૨૨ ॥ નારદ ઉવાચ ॥ પુરુષો-
 ત્તમસ્તુ કો દેવો માહાત્મ્યં તસ્ય કિં મુને ॥ અત્યદ્વુત્તમિવાભાતિ
 વિસ્તરેણ વદસ્વ મે ॥ ૨૩ ॥ સૂત ઉવાચ ॥ નારદોક્તં વચઃ
 શ્રુત્વા મુનિર્નારાયણોઽબ્રવીત્ ॥ સમાધાય મનઃ સમ્યક્મુહૂર્તં
 પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૨૪ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ પુરુષોત્તમેતિ માસસ્ય
 ન માપ્યાસ્તિ સહેતુકમ્ ॥ તસ્ય સ્વામી કૃપાસિંધુઃ પુરુષોત્તમ ઉચ્યતે
 ॥ ૨૫ ॥ ઋષિભિઃ પ્રોચ્યતે તસ્માન્માસઃ શ્રીપુરુષોત્તમઃ ॥ તસ્ય
 વ્રતવિધાનેન પ્રીતઃ સ્યાત્પુરુષોત્તમઃ ॥ ૨૬ ॥ નારદ ઉવાચ ॥
 સંતિ મધ્વાદયો માસાઃ સેશ્વરાસ્તે શ્રુતા મયા ॥ તન્મધ્યે ન શ્રુતો

એવું ભગવાનનું ભાષણ સાંભળી નારદ પ્રશ્ન કરે છે; “હે ભગવન્! પુરુ-
 ષોત્તમ કાણુ છે અને તેમનું શું માહાત્મ્ય છે? એ બાબત મને ધણું જ
 આશ્ચર્ય થાય છે માટે કૃપા કરીને તે કથા વિસ્તારપૂર્વક કહો.” ૨૩

સૂત કહે છે;—હે શૌનકાદિક ઋષિઓ! સાંભળો, નારદનું એવું
 વચન સાંભળી પછી નારાયણમુનિ, એકાગ્રચિત્ત થઈને બોલ્યા. ૨૪
 નારાયણ મુનિ કહે છે:—“હે નારદ! પુરુષોત્તમ એ એક મહિનાનું
 નામ છે અને તે માસનો સ્વામી કૃપાસાગર પુરુષોત્તમ છે. આ પ્રમાણે
 સર્વ ઋષિએ કથન કરેલું છે, માટે તે પુરુષોત્તમ માસ કહેવાય છે. તેથી
 પુરુષોત્તમ માસનું જે કાઈ ભક્તિપૂર્વક વ્રત કરશે, તેના ઉપર પરમ પુરુ-
 ષોત્તમ સંતુષ્ટ થશે.” ૨૫-૨૬ એવું ભગવાનનું ભાષણ સાંભળી નારદ
 ઋષિ ફરી પ્રશ્ન કરે છે; “હે ભગવન્! મધ્ય માસ અને માધવ માસ
 ઇત્યાદિક માસનું કથન મેં સાંભળેલું છે, પણ સર્વે માસના નામની

માસઃ પુરુષોત્તમસંજ્ઞકઃ ॥ ૨૭ ॥ પુરુષોત્તમસ્તુ કો માસસ્તસ્ય
સ્વામી કૃપાનિધિઃ ॥ પુરુષોત્તમઃ કથં જાતસ્તન્મે બ્રૂહિ કૃપા-
નિધે ॥ ૨૮ ॥ સ્વરૂપં તસ્ય માસસ્ય સવિધાનં વદ પ્રભો ॥
કિં કર્તવ્યં કથં સ્નાનં કિં દાનં તત્ર સત્પતે ॥ ૨૯ ॥ જપ-
પૂજોપવાસાદિસાધનં કિં ચ ભણ્યતામ્ ॥ તુષ્યેત્કૃતેન કો દેવઃ
કિં ફલં વા પ્રયચ્છતિ ॥ ૩૦ ॥ એતદન્યચ્ચ યત્કિંચિત્ તત્ત્વં
બ્રૂહિ તપોધન ॥ અનાપૃષ્ઠમપિ બ્રૂયુઃ સાધવો દીનવત્સલાઃ
॥૩૧॥ નરા યે ભુવિ જાયંતે પરભાગ્યાનુવર્તિનઃ ॥ દારિદ્ર્ય-
પીડિતા નિત્યં રોગિણઃ પુત્રકાંક્ષિણઃ ॥૩૨॥ જડા મૂકા દાંભિ-
કાશ્ચ હીનવિદ્યાઃ કુચેલિનઃ ॥ નાસ્તિકા લંપટા નીચા જર્જરાઃ

અંદર પુરુષોત્તમ માસની કથા કદી સાંભળી નથી. ૨૭ માટે ક્યા મહિનાને
પુરુષોત્તમ માસ કહેવો તથા કૃપાસાગર પુરુષોત્તમ તે માસના સ્વામી કેવી
રીતે થયા? તે સર્વ હકીકત, હે કૃપાનિધિ! મને વિસ્તારપૂર્વક કહો. ૨૮
હે સત્ય! હે પ્રભુ! હે કરુણાસાગર! તે મહિનાનું સ્વરૂપ કેવું છે તથા
તેનું વિધાન કેવી રીતે? તે મહિના બ્યારથી શરુ થયો ત્યારથી કેવી
રીતે વ્રત કરવું, શું કરવું, તે મહિનાની અંદર સ્નાન દાન કેવી રીતે
કરવું? ૨૯ તથા તે મહિનામાં જપ, પૂજા, ઉપવાસ કેવી રીતે કરવો
વા, તે માસનું વ્રત કયાથી ક્યા દેવ સંતુષ્ટ થાય છે અને તેથી શું ફળ
થાય છે, તે મને કૃપા કરીને કહો. ૩૦ હે તપોધન! મેં જે તમને પૂછ્યું,
તે ઉપરાંત પણ જરૂર જેવું કહેવા યોગ્ય હોય તે કહો. દીનદયાળુ સાધુ
પોતાના શિષ્યનું કેઈ પ્રશ્ન ઉપર લક્ષ ન હોવાથી, નહિ પૂછ્યા છતાં
પણ તેનો શિષ્યને ઉપદેશ કરે છે. ૩૧ હે ભગવન્! આ પૃથ્વી ઉપર
બધું કરીને પરભાગી, દારિદ્ર્ય દુઃખથી પીડિત થયેલા, રોગી, પુત્રેચ્છુ
(પુત્રની ઇચ્છા રાખી સંતપ્ત રહેનાર), ૩૨ જડ, મૂક, દાંભિક, વિદ્યાહીન,

પરસેવિનઃ ॥ ૩૩ ॥ નષ્ટાશા ભગ્નસંકલ્પાઃ ક્ષીણસત્વા કુરૂ-
 પિણઃ ॥ રોગિણઃ કુષ્ઠિનો વ્યંગા નેત્રહીનાશ્ચ કેચન ॥ ૩૪ ॥
 ઇષ્ટમિત્રકલત્રાપ્તપિતૃમાતૃવિયોગિનઃ ॥ શોકદુઃસ્વાદિશુષ્કાંગાઃ
 સ્વેષ્ટવસ્તુવિવર્જિતાઃ ॥ ૩૫ ॥ પુનર્નૈવંવિધાસ્તે સ્યુર્યત્કૃતેન
 શ્રુતેન ચ ॥ પઠિતેનાનુચીર્ણેન તદ્વદસ્વ મમ પ્રભાં ॥ ૩૬ ॥
 વૈધવ્યં વંધ્યતાદોષહીનાંગત્વં દુરાધયઃ ॥ રક્તપિતાઘપસ્મારરા-
 જયક્ષમાદયશ્ચ યે ॥ ૩૭ ॥ એતૈર્દોષસમૂહૈશ્ચ દુઃખિતાઃ ન વીક્ષ્ય
 માનવાન્ ॥ દુઃખિતોઽસ્મિ જગન્નાથ કૃપાં કૃત્વા મમોપરિ
 ॥ ૩૮ ॥ વિસ્તરેણ વદ બ્રહ્મન્ મન્મનોમોદહેતુકં ॥ સર્વજ્ઞઃ

દુઃખેલી, (જેમનાં કપડાં મેલાં રહે છે તે) નાસ્તિક, જર્જર (અશક્ત)
 અને દાસત્વ કરનારા,^{૩૩} દાંડા સફળ નહિ થવાથી દુઃખી, ભગ્નસંકલ્પ,
 ક્ષીણસત્વ (નિર્બળ), રૂપહીન અને રોગી, કુષ્ઠરોગી, વ્યંગ (અવયવ
 જેના કમી હોય તે), અંધ,^{૩૪} કેટલાક ઇષ્ટમિત્ર, કલત્ર, આપ, પિતૃ,
 માતૃ, એમના વિયોગથી દુઃખી થનારા, કેટલાક શોક તથા દુઃખે કરીને
 શરીરે ક્ષીણ થનારા, કેટલાક અપેક્ષિત વસ્તુથી વિયુક્ત થનારા^{૩૫} એવા
 રીતે દુઃખી માણસો આ પૃથ્વી ઉપર છે, માટે હે નારાયણ ઋષિ! એવું
 વ્રત કહેા કે, જે વ્રતનું આચરણ કરતાં ક્રિયા શ્રવણ કરતાં તથા પદન
 પાક કરતાં સર્વ પ્રાણી, ઉપર કહેલા દુઃખના અન્ધનમાં પડે નહિ.^{૩૬}

“હે ઋષિ! વૈધવ્ય, વંધ્યતાદોષ, વિકલાંગત્વ (વિકલ અંગ), રક્ત-
 પિત્ત, અપસ્માર, ક્ષય વગેરે અનેક પ્રકારના દૃષ્ટ આધિવટે કરીને
 લોકોને દુઃખિત બેઠાને હું ઘણો જ દુઃખિત થયો, માટે હે જગન્નાથ!
 મારા ઉપર કૃપા કરીને મનને આનંદ આપે એવા વ્રતનું કથન કરો.
 આપ સર્વ તત્ત્વનું તત્ત્વ છો.”^{૩૭-૩૮} સૂત ઋષિ શૌનકાદિકને કહે છે:-

સર્વતત્ત્વાનાં વિધાનં ત્વમસિ પ્રભો ॥ ૩૯ ॥ સૂત ઉવાચ ॥
 ઇતિવિધિતનયોદિતં રસાલં જનહિતહેતુ નિશમ્ય દેવદેવઃ ॥
 આમનવચન ાવરમ્યવાચાઽવદદભિપૂજ્ય મુનિં સુધાંશુશાંતમ્
 ॥ ૪૦ ॥ ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીયે પુરાણે પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યે શ્રી-
 નારાયણનારદસંવાદે પ્રશ્નવિધિર્નામદ્વિતીયોઽધ્યાયઃ ॥ ૨ ॥

“હે શૌનકાદિક ઋષિઓ ! આ પ્રમાણે શ્રીનારાયણ નારદઋષિનું મધુર વચન સાંભળી પછી ચન્દ્ર પ્રમાણે ગૌર જેનું વદન છે એવા શ્રેષ્ઠમુનિ નારદ-
 જીનું પૂજન કરીને ગંભીર વાણીવડે પ્રશ્નનો ઉત્તર કહેવા લાગ્યા.”

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે શ્રીનારાયણ
 તથા નારદનો સંવાદ એ નામનો દ્વિતીય અધ્યાય સમાપ્ત

અધ્યાય ૩ ને

મલમાસનું વૈકુંઠપ્રતિ ગમન

ઋષય ऊचुः ॥ नारायणो नरसखो यदुवाच शुभं वचः ॥
 नारदाय महाभाग तन्नो वद सविस्तरम् ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥
 नारायणवचो रम्यं श्रूयतां द्विजसत्तमाः ॥ यदुक्तं नारदायै-
 तत्प्रवक्ष्यामि यथाश्रुतम् ॥ २ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ शृणु

આ પ્રકારે સૂતનું વાક્ય સાંભળીને શૌનકાદિકઋષિ પ્રશ્ન કરે છે:-
 “હે સૂત ! એવા અનેક પ્રકારના નારદના પ્રશ્ન નારાયણે સાંભળીને
 જે કાંઈ તેમને કયા કહી, તે કૃપા કરીને અમને કહો.”^૧ એવાં શૌનકા-
 દિકનાં વચન સાંભળીને સૂત કહે છે:-“હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ શૌનિકાદિકઋષિ !
 નારદજીને જે નારાયણે કહ્યું તથા મેં જે પ્રમાણે સાંભળ્યું , તે રમણીય
 વચન હું કહું છું, તે તમેા સાંભળો.”^૨ નારાયણ નારદને કહે છે:-“હે

નારદ વક્ષ્યામિ યદુક્તં હરિણા પુરા ॥ રાજ્ઞે યુધિષ્ઠિરાયૈવ શ્રી-
 કૃષ્ણેન મહાત્મના ॥ ૩ ॥ એકદા ધાર્મિકો રાજાઽજાતશત્રુર્યુ-
 ધિષ્ઠિરઃ ॥ ઘૂતે પરાજિતો દુષ્ટૈર્ધાર્તરાષ્ટ્રૈશ્છલપ્રિયૈઃ ॥ ૪ ॥
 સમક્ષમર્ગિસંભૂતા કૃષ્ણા ધર્મપરાયણા ॥ દુઃશાસનેન દુષ્ટેન
 કવેષ્વાદાય કર્ષિતા ॥ ૫ ॥ આકૃષ્ટાનિ ચ વાસાંસિ શ્રીકૃષ્ણે
 સુરક્ષિતા ॥ પશ્ચાદ્રાજ્યં પરિત્યજ્ય પ્રયાતાઃ કામ્યકં વનમ્ ॥ ૬ ॥
 અત્યંતં ક્લેશમાપન્નાઃ પાર્થા વન્યફલાશિનઃ ॥ વિશ્વકચાચિતાઃ
 સર્વે ગજા ઇવ વનૌકસઃ ॥ ૭ ॥ અથ તાન્ દુઃખિતાન્ દ્રષ્ટું ભગ-
 વાન્દેવકીસુતઃ ॥ જગામ કામ્યકવનં મુનિભિઃ પરિવારિતઃ
 ॥ ૮ ॥ તં દૃષ્ટ્વા સહસોત્તસ્થુર્દેહાઃ પ્રાણા ઈન્દ્રિયાણિ ॥ પાર્થાઃ
 સસ્વજિરે પ્રીત્યા શ્રીકૃષ્ણપ્રેમવિહ્વલાઃ ॥ ૯ ॥ તે ચાની-

નારદ ! પૂર્વે ભગવાન જે શ્રીકૃષ્ણ, તેમણે ધર્મરાજને જે કહ્યું, તે હું તને
 કહું છું, તે તું સાંભળ. ૩ એક વખત પરમધાર્મિક તથા શત્રુરહિત એવા
 યુધિષ્ઠિરનો છલ કરનાર દુર્યોધનાદિકે ઘૂતમાં પરાભવ કીધો. ૪ તે સમયે અ-
 ગ્નિથી જેની ઉત્પત્તિ છે તથા ધર્મ-કર્મના વિષે અતિ તત્પર એવી કૃષ્ણા
 (દ્રૌપદી) ને દુષ્ટ દુઃશાસને કેશવે આકર્ષણ કરી ૫ તથા સભામાં તેને
 આશીને વસ્ત્રાકર્ષણ કર્યા, તે વખત શ્રીભગવાન પુરાણપુરુષોત્તમે તેનું રક્ષણ
 કર્યું. ૬ પછી પાંડવો રાજ્યનો ત્યાગ કરીને કામ્યક વનમાં ગયા. ૭ તે વન-
 વિષે કૃષ્ણાદિકે ભક્ષણ કરીને અત્યંત દુઃખ ભોગવવા લાગ્યા. મલિન
 તથા સર્વે વનના હાથીની પેટે, અંગપર કેશ ધારણ કરી રહેવા
 લાગ્યા. ૮ એવી રીતે પાંડવની સ્થિતિ જોવાને માટે એક વખત શ્રીભગ-
 વાન ઋષિસહવર્તમાન પાંડવો પાસે અરણ્યમાં આવ્યા. ૯ પાંડવોએ

નમતાં ભક્ત્યા યમૌ હરિપદાંબુજમ્ ॥ દ્રૌપદી તં નના-
માશુ શનૈઃ ચંદ્રસંહ્રિતા ॥ ૧૦ ॥ તાન્ દૃષ્ટ્વા દુઃસ્વિતાન્ પા-
ર્યાન્ રૌરવાજિનવાસસઃ ॥ ધૂલિભિર્ધૂસરાન્ રુક્ષાન્ સર્વતઃ
કચસંવૃતાન્ ॥ ૧૧ ॥ પાંચાલીમપિ તન્વર્ગીં તાદૃશીં દુઃસ્વસંવૃ-
તામ્ ॥ તેષાં દુઃસ્વમતીવોગ્રં દૃષ્ટ્વૈવાતીવ દુઃસ્વિતઃ ॥ ૧૨ ॥
ધાર્ત્તરાષ્ટ્રાન્ દગ્ધુકામો ભગવાન્ ભક્તવત્સલઃ ॥ ચક્રે કોપં સ
વિશ્વાત્મા ભ્રૂમંગકુટિલેક્ષણઃ ॥ ૧૩ ॥ કોટિકાલકરાલાસ્યઃ
પ્રલયાગ્નિરિવોત્થિતઃ ॥ સંદષ્ટોષ્ઠપુટઃ પ્રોચૈસ્ત્રિલોકીં જ્વલયન્નિવ
॥ ૧૪ ॥ સિતાવિયોગસંતપ્તઃ સાક્ષાદાશરથિર્યથા ॥ તમાલક્ય

ભગવાનને જોતાં જ, જેવી રીતે મૃતક દેહના વિષે પ્રાણુ પ્રાપ્ત થાય છે,
તે પ્રમાણે તત્કાળ ઉઠીને પ્રેમપૂર્વક આલિંગન દીધું.^૯

“નકુલ તથા સહદેવે ભગવાનનાં ચરણારવિન્દમાં નમસ્કાર કર્યાં.
દ્રૌપદીએ સ્વસ્થાંતઃકરણે કરી નમસ્કાર કર્યાં.^{૧૦} પછી ભગવાને, હરિ-
ણનું આમડું પહેરેલો, ધૂળથી જેઓનું શરીર ભરી ગયેલું
તથા બધા શરીર ઉપર વાળ વધેલા જોઈ,^{૧૧} અને એવી જ રીતે
દ્રૌપદીને જોઈ, કે જેનું સર્વ શરીર કૃશ અને દુઃખથી વ્યાપ્ત થયેલું છે,
એવું બધાઓનું દુઃખ જોઈ ભગવાનને બાણું જ દુઃખ થયું.^{૧૨} ભક્ત-
વત્સલ એવા ભગવાનની દુર્યોધન ઇલાદિકને ભસ્મ કરી નાંખ-
વા, આવી વ્રતિથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થતાં જ બુદ્ધી વક થઈ તથા
દષ્ટિ પણ વક અને ભયંકર દેખાવા લાગી.^{૧૩} કરોડો કાળપ્રમાણે
ભયંકર મુખનો દેખાવ થયો. કેવળ પ્રલયાગ્નિરૂપ હોયની, તેમ પોતાના
દંતવડે કરીને હોડ કરડવા લાગ્યા. જાણે ત્રેલોક્યને દર્શન કરશે કે
શું? ^{૧૪} જાણે વિયોગથી સંતપ્ત થયેલા દધુકુળમંડળ રામચંદ્ર હોયની,

તદા વીરો બીભત્સુર્જાતવેપથુઃ ॥ ૧૫ ॥ ઉત્થાય કૃષ્ણં તુષ્ટાવ
 બદ્ધાંજલિપુટો મિયા ॥ ધર્માનુમોદિતઃ શીઘ્રં દ્રૌપદ્યા ચ તથા-
 પરૈઃ ॥ ૧૬ ॥ અર્જુન ઉવાચ ॥ હે કૃષ્ણ જગતાં નાથ નાથ
 નાહં જગદ્બહિઃ ॥ ત્વમેવ જગતાં પાતા માં ન પાસિ કથં પ્રભો
 ॥ ૧૭ ॥ યચ્ચક્ષુઃપતનેનૈવ બ્રહ્મણઃ પતનં ભવેત્ ॥ તત્કોપેન
 ભવેત્કિંવા કો વેદ કિં ભવિષ્યતિ ॥ ૧૮ ॥ ક્રોધં સંહર સંહ-
 ર્તસ્તાત તાત જગત્પતે ॥ ત્વદ્વિધાનાં ચ કોપેન જગતઃ પ્રલયો
 ભવેત્ ॥ ૧૯ ॥ વંદે ત્વાં સર્વતત્ત્વજ્ઞં સર્વકારણકારણમ્ ॥
 વેદવેદાંગબીજસ્ય બીજં શ્રીકૃષ્ણમીશ્વરમ્ ॥૨૦॥ ત્વમીશ્વરોઽ-
 મૃજઃ સર્વં જગદેતચ્ચરાચરમ્ ॥ સર્વમંગલમાંગલ્યબીજરૂપઃ
 સનાતનઃ ॥ ૨૧ ॥ સ કથં સ્વકૃતં હન્યાદ્વિશ્વમેકાપરાધતઃ ॥

એવું ભગવાનનું ભયંકર રૂપ જોતાં જ અર્જુન કંપાયમાન થયો.^{૧૫}
 પછી તત્કાળ ઉઠીને ધર્મ રાજનું અનુમોદન કરીને તેણે ભગવાનનું
 સ્તવન કર્યું. પછી દ્રૌપદી તથા બીજાઓએ પ્રાર્થના કરી.”^{૧૬}

અર્જુન સ્તુતિ કરે છે;—“હે કૃષ્ણ ! હે જગન્નાથ ! હું જગતથી જૂદો
 નથી વળી સર્વ જગતના આપ રક્ષક છો છતાં, મારું રક્ષણ કેમ કરતા
 નથી ?^{૧૭} વળી જેનાં ચક્ષુઃપાતથી બ્રહ્મદેવનો લય થાય છે એવા આપ
 ભગવાન છતાં, જ્યારે આપને કોપ ઉત્પન્ન થયો ત્યારે તેથી શું થશે ?
 તે કોણ જાણે.”^{૧૮} હે તાત ! હે જગત્પતિ ! આપ સંહાર કરનારા છો.
 આપે ક્રોધનો નાશ કરવો ઘટે છે. આપ સરખાને જ્યારે ક્રોધ ઉત્પન્ન
 થયો ત્યારે તો ત્રૈલોક્યનો નાશ થશે.”^{૧૯} આપ સર્વ તત્ત્વના જાણનારા
 છો તથા વેદ અને વેદાંગના ઊવનયુક્ત છતાં, પરમેશ્વર છો.”^{૨૦} આપ
 સર્વ સચરાચર જગતને ઉત્પન્ન કરનારા તથા માંગલ્યમાં મંગલ છતાં
 બીજરૂપ અનાદિ આપ છો.”^{૨૧} એવા શક્તિવાન આપ છતાં એક

મશકાન ભસ્મસાત્કર્તું કો વા દહતિ મંદિરમ્ ॥ ૨૨ ॥ શ્રી-
નારાયણ ઉવાચ ॥ ઇતિ વિજ્ઞાપ્ય શ્રીકૃષ્ણં ફાલ્ગુનઃ પરવી-
રહા ॥ બદ્ધાંજલિપુટો ભૂત્વા પ્રણનામ જનાર્દનમ્ ॥ ૨૩ ॥
સૂત ઉવાચ ॥ હરિઃ ક્રોધં નિરસ્યાશુ સૌમ્યોઽભૂચ્ચંદ્રમા ઇવ ॥
તમાલક્ષ્ય તદા સર્વે પાંડવાઃ સ્વાસ્થ્યમાગતાઃ ॥ ૨૪ ॥ પ્રીત્યુ-
ત્ફુલ્લમુખાઃ સર્વે પ્રણેમુઃ પ્રેમવિહ્વલાઃ ॥ શ્રીકૃષ્ણં પૂજયાંચક્રુ-
ર્વન્યૈર્મૂલફલાદિભિઃ ॥ ૨૫ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ તતઃ
પ્રસન્નં શ્રીકૃષ્ણં શરણ્યં ભક્તવત્સલમ્ ॥ વિજ્ઞાયાવનતો ભૂત્વા
બૃહત્પ્રેમપરિપ્લુતઃ ॥ ૨૬ ॥ બદ્ધાંજલિર્ગુહાકેશો નામં નામં
પુનઃ પુનઃ ॥ તં તથા કૃતવાન્ પ્રશ્નં યથા પૃચ્છતિ માં ભવાન્

જાણના અપરાધથી સર્વનો સંહાર શા વાસ્તે કરવા ધારે છે? મક્ષિ-
કાને ભસ્મ કરવા માટે શું આખું ધર બાળી નખાય”! ૨૨ અર્જુનની
સ્તુતિથી સંતુષ્ટ થયેલા નારાયણ નારદને કહે છે:—“હે નારદ! એ પ્રકારે
અર્જુન હાથ જોડી ભગવાનની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.” ૨૩

સૂત, સૈનકાદિકને કહે છે:—“એવી અર્જુનની પાર્થના સાંભળીને
ભગવાન ચંદ્રમાની પેઠે શીતળ થયા તથા પાંડવોને આનંદ પ્રાપ્ત
થયો. ૨૪ પછી સર્વ પાંડવે પ્રીતિથી પ્રજુલ્હ તથા પ્રેમ થકી વિહ્વળ
થઈને અરણ્યમાંથી ફળ-ફૂલ આણી ભગવાનનું પૂજન કર્યું.” ૨૫
નારાયણ નારદ મુનિને કહે છે:—હે નારદ! પછી શરણ્ય (શરણ
જવાને યોગ્ય) તથા ભક્ત ઉપર કૃપા કરનાર એવા શ્રીકૃષ્ણ હવે
પ્રસન્ન છે, એવું જાણીને પ્રીતિયુક્ત ૨૬ હાથ જોડી અર્જુન, ભગવાનને
વારંવાર વિનતિપૂર્વક નમસ્કાર કરતો હતો. હે નારદ! તે મને અધિક
માસ બાળત પ્રથમ પ્રશ્ન કર્યો હતો, તે જ પ્રશ્ન અર્જુને ભગવાનને

॥ ૨૭ ॥ શ્રુત્વૈવં ભગવાન્ દધ્યૌ મુહૂર્તં મનસા હરિઃ ॥ ધ્યા-
ત્વાઽઽશ્વાસ્ય સુહૃદ્ગર્ગં પાંચાલીં ચ ધૃતવ્રતામ્ ॥ ઉવાચ વદતાં શ્રેષ્ઠઃ
પાંડવાનાં હિતં વચઃ ॥ ૨૮ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥ શૃણુ રાજન્
મહાભાગ બીભત્સો હ્યથ મદ્વચઃ ॥ અપૂર્વોઽયં કૃતઃ પ્રશ્નો નોત્તરં
વક્તુમુત્સહે ॥ ૨૯ ॥ એષ ગુહ્યતરો લોકે ઋષીણામપિ દુર્વટઃ ॥
તથાપિ વક્ષ્યે મિત્રત્વાદ્ભક્તત્વાચ્ચ તવાર્જુન ॥ ૩૦ ॥ તદુચ્ચર-
મતીવોગ્રં ક્રમતઃ શૃણુ સુવ્રતાઃ ॥ મધ્વાદયશ્ચ યે માસા લવ-
પક્ષાશ્ચ નાડિકાઃ ॥ ૩૧ ॥ યામાસ્ત્રિયામા ઋતવો મુહૂર્તાન્ય-
યને ઉભે ॥ હાયનં ચ યુગાન્યેવ પરાર્ધાતાઃ પરે ચ યે ॥ ૩૨ ॥
નદ્યોર્ણવહદાઃ કૃપા વાપિપલ્વલનિર્જરાઃ ॥ લતૌષધિદુમાશ્ચૈવ
ત્વક્સારાઃ પાદપાશ્ચ યે ॥ ૩૩ ॥ વનસ્પતિપુરગ્રામગિરયઃ પત્ત-

ક્યો.^{૨૭} એવી રીતે અર્જુનનો પ્રશ્ન સાંભળ્યા પછી એ ઘડી સૂધી
ધ્યાન ધરી ભગવાને દ્રૌપદી સહવર્તમાન સર્વેને આગતા-સ્વાગતા કરી.
પછી ભગવાન્ પાંડવ પ્રત્યે હિતકારક વાત કહેવા લાગ્યા.^{૨૮} શ્રીકૃષ્ણ
કહે છે:-હે બીભત્સો! હે રાજન્! મારું વચન સાંભળો, આ પ્રશ્ન તમે
મને અપૂર્વ ક્યો છે. તેનો ઉત્તર કહેવાને ઉત્સાહ પ્રાપ્ત થતો નથી.^{૨૯}
કારણ આ તમારો ગુપ્ત પ્રશ્ન મોટા ઋષિને પણ ધણો દુર્વટ છે; તથાપિ
હે અર્જુન! તેનો ઉત્તર દેવા તું મને કહે છે તો હું કહું છું. કારણ તું મહારો
ભક્ત અને વળી મિત્ર છે.^{૩૦} તારો પ્રશ્ન કે જે કઠિન છે, તોપણ અનુ-
ક્રમે કરીને હું કહું છું, તે તું સાંભળ. ચૈત્રાદ્રિ માસ, લવ, પક્ષ, ઘટિકા,^{૩૧}
પ્રહર, રાત્રિ, ઋતુ, મુહૂર્ત, દક્ષિણાયન તથા ઉત્તરાયણ, વર્ષ, યુગ એ
પ્રકારે અનેક પ્રકારના કાળના ભાગ કરેલા છે.^{૩૨} નદી, સમુદ્ર, કુવો,
વાવ, તળાવડું તથા ઝરા એ પ્રકારે જળવિભાગ અનેક પ્રકારના
છે. વળી લતા, ઔષધિ, દુમ, વેણુ,^{૩૩} વનસ્પતિ, નગર, ગામ, ગિરિ

નાનિ ચ ॥ એ તે સર્વે મૂર્તિમંતઃ પૂજ્યંતે સ્વાત્મનો ગુણૈઃ ॥ ૩૪ ॥
 ન તેષાં કચિદપ્યાસ્તિ હ્યપૂર્વઃ સ્વામિવર્જિતઃ ॥ સ્વે સ્વેઽધિકારે
 સતતં પૂજ્યંતે ફલદાયિનઃ ॥ ૩૫ ॥ સ્વસ્વામિયોગમાહાત્મ્યા-
 ત્સર્વે સૌભાગ્યશાલિનઃ ॥ અધિમાસઃ સમુત્પન્નઃ કદાચિત્પાં-
 ડુનંદન ॥ ૩૬ ॥ તમૂચુઃ સકલા લોકા અસહાયં જુગુપ્સિતમ્ ॥
 અનર્હો મલમાસોઽયં રવિસંક્રમવર્જિતઃ ॥ ૩૭ ॥ અસ્પૃશ્યો
 મલરૂપત્વાચ્છુભે કર્મણિ ગર્હિતઃ ॥ શ્રુત્વૈતદ્વચનં લોકાન્નિરુ-
 ઘ્યોગો હતપ્રભઃ ॥ ૩૮ ॥ દુઃસ્વાન્વિતોઽસ્તિ સ્વિન્નાત્મા ચિંતા-
 ગ્રસ્તૈકમાનસઃ ॥ મુમૂર્ષુરભવત્તેન હૃદયેન વિદૂયતા ॥ પશ્ચાદ્ધૈર્યં
 સમાલંબ્ય મામસૌ શરણં ગતઃ ॥ ૩૯ ॥ પ્રાપ્તો વૈકુંઠભવનં
 યત્રાહમવસં નર ॥ અંતર્ગૃહં સમાગત્ય મામસૌ દૃષ્ટવાન્પરમ્ ॥ ૪૦ ॥

તથા પત્તન, એ સર્વ મુર્તિમાન છતાં પોતપોતાના ગુણે કરીને પૂજ્ય છે. ૩૪
 એ સર્વે પોતપોતાના અધિકાર ઉપર છે અને સર્વને પૂજવા લાયક
 છે. ૩૫ તે સર્વે પોતે પોતાના સ્વામિના સંયોગવડે માહાત્મ્ય પામીને શોભે
 છે. હે અર્જુન ! પછી કાળે કરીને અધિક માસ પ્રાપ્ત થયો. ૩૬ એ
 માસનો મૂળસ્વામી નહિ મુકરર થયાથી લોકો કહેવા લાગ્યા કે, આ
 અધિક માસ નિંદ્ય છે. આ મળમાસ અયોગ્ય છે. કારણ કે તે
 માસની અંદર સૂર્યનું સંક્રમણ થતું નથી. ૩૭

આ મળમાસ અસ્પૃશ્ય હોવાના કારણે કરીને શુભ કર્મમાં
 નિંદ્ય છે, તેથી સર્વ જનસમુદાયમાં આ માસ નિરુપયોગી થયો. ૩૮ તેથી
 દુઃખયુક્ત થઈને તથા અંતઃકરણમાં અતિ ખિન્ન થઈને ચિંતાક્રાંત થયો
 તથા હૃદયમાં દુઃખવડે કરી મરણની ઇચ્છાવાળો થયો. પછી ધૈર્યયુક્ત
 થઈ મારા શરણે આભ્યો. ૩૯ પછી હે અર્જુન ! જ્યાં હું વૈકુંઠમાં
 બેઠો હતો ત્યાં તે મને મળ્યો. ૪૦ તે એવી રીતે કે, અમૂલ્ય રત્નજડિત

અમૂલ્યરત્નરચિતે હેમસિંહાસને સ્થિતમ્ ॥ તદાનીં મામસૌ દૃષ્ટ્વા
 દંડવત્પતિતો ભુવિ ॥ ૪૧ ॥ પ્રાંજલિઃ પ્રયતો ભૂત્વા મુંચન્ન-
 શ્રૂણિ નેત્રતઃ ॥ વાચા ગદ્ગદયા સૌમ્યં વભાષે ધૈર્યમુદ્ગહન્ ॥ ૪૨ ॥
 સૂત ઉવાચ ॥ ઇત્યુક્ત્વા વદરીનાથો વિરરામ મહામુનિઃ ॥
 તચ્છ્રુત્વા પુનરેવાહ નારદો ભક્તવત્સલઃ ॥ ૪૩ ॥ નારદ ઉ-
 વાચ ॥ ઇત્યં ગત્વા ભવનમમલં પૂર્ણરૂપસ્ય વિષ્ણોર્ભક્તિપ્રાપ્ત્યં
 જગદ્ઘરં યોગિનામપ્યગમ્યમ્ ॥ યત્રૈવાસ્તે જગદ્ભયદો બ્રહ્મ-
 રૂપો મુકુંદસ્તત્પાદાબ્જં શરણમધિતઃ કિં વભાષેઽધિમાસઃ
 ॥ ૪૪ ॥ ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીયપુરાણે પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યેઽધિ-
 માસસ્ય વૈકુંઠપ્રાપ્તિર્નામ તૃતીયોઽધ્યાયઃ ॥ ૩ ॥

એવા સિંહાસન ઉપર એસનાર જે હું, તેને જોઈને તેણે દંડવત્ પ્રણામ
 કર્યાં. ૪૧ પછી ધૈર્યથકી હાથ જોડી નેત્રથી આંસુના બિંદુ લુછતો લુછતો
 ગદ્ગદ વાણીએ કરીને મારી સાથે તે ભાષણ કરવા લાગ્યો. ૪૨ સૂત,
 શૌનકાદિક ઋષિને કહે છે:—આટલી હકિકત કહીને બહારિકાશ્રમ વિષે
 વાસ કરનાર નારાયણ સ્વસ્થ રહ્યા. પછી નારદે સર્વે હકિકત સાંભળી
 ફરીથી તેમને પ્રશ્ન કર્યો. ૪૩

હે નારાયણ! આ પ્રમાણે તે મળમાસે વૈકુંઠમાં વાસ કરનાર
 ભગવાનની સન્મુખ શું ભાષણ કર્યું? પૂર્ણરૂપી જેને મુકુંદ કહે છે તથા
 સકલ જગતને જે અભય આપવાવાળા છે એવા ભગવાન જે વૈકુંઠમાં
 વાસ કરે છે, તે વૈકુંઠવાસ મોટા મોટા યોગીઓને પણ અગમ્ય છે. ૪૪

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે અધિક માસની

“વૈકુંઠપ્રત્યે પ્રાપ્તિ” એ નામનો તૃતીય અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૪ થો

મલમાસનું દુઃખ નિરૂપણ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ શ્રુણુ નારદ વક્ષ્યેઽહં લોકાનાં
હિતકામ્યયા ॥ અધિમાસેન યત્પ્રોક્તં હરેરગ્રે શુભં વચઃ ॥ ૧ ॥
અધિમાસ ઉવાચ ॥ અયિ નાથ કૃપાનિધે હરે ન કથં રક્ષસિ
મામિહાગતમ્ ॥ કૃપણં પ્રબલૈર્નિરાકૃતં મલમાસેત્યભિધાં વિધાય
મે ॥ ૨ ॥ શુભકર્મણિ વર્જિતં હિ માં નિરધીશં મલિનં સદૈવ
તૈઃ ॥ અવલોકયતો દયાલુતા ક ગતા તેઽઘ કઠોરતા કથં ॥ ૩ ॥
વદેવવરાંગના યથા સ્વલકંસાનલતઃ સુરક્ષિતા ॥ વદ માં
શરણાગતં કથં ન તથાઽઘાવસિ દીનવત્સલ ॥ ૪ ॥ દ્રુપદસ્ય

નારાયણ નારદને કહે છે;—હે નારદ ! અધિક માસે ભગવાનની
સન્મુખ જે કંઈ કહ્યું, તે હું લોકનાં હિત માટે તને કહું છું, તે સ્વસ્થ-
ચિત્ત થઈ સાંભળ. ^૧ અધિકમાસ ભગવાનને કહે છે, હે નાથ ! હે
કૃપાનિધે ! હે હરે ! હું અત્રે આપને શરણે આવ્યો છું, છતાં આપ મારું
રક્ષણ કેમ નહિ કરો. મોટા મોટા બલિષ્ઠ શ્રેષ્ઠ પુરુષોએ મારું મળમાસ
એવું નામ આપ્યું છે, તેથી હું આપના શરણે આવ્યો છું, હું અનાથ છું. ^૨
હું સંક્રાંતિરહિત છું એ કારણથી તથા મારા માથે સ્વામી નથી એ
હેતુથી, મળમાસ બાળી સર્વ લોકોએ શુભ કર્મથી મને તબ્યો છે.
તે માટે આપની કૃપા મારા પ્રતિ જોઈને આપના શરણે હું આવ્યો છું.
તેમ છતાં આપ મારું રક્ષણ કેમ કરતા નથી? આપની દયાળુતા ક્યાં
ગઈ તથા આજ આપ કઠોર કેમ થયા ? ^૩

હે દીનવત્સલ ! વસુદેવપત્ની દેવકીનું દુષ્ટ કંસરૂપી અગ્નિથી આપે
રક્ષણ કર્યું, છતાં હું આપને શરણે આવ્યો ને વારંવાર દીન વાણીવડે
આપનું સ્તવન કરું છું, છતાં મારું રક્ષણ કેમ નહિ કરો ? ^૪ પૂર્વે દુષ્ટ

સુતા યથા પુરા સ્વલદુઃશાસનદુઃસ્વતોઽવિતા ॥ વદ માં શર-
 નાગતં કથં ન તથાઽઘાવસિ દીનવત્સલ ॥ ૫ ॥ યમુનાવિષ-
 તો યતોઽવિતાઃ પશુપાલાઃ પશવો યથા ત્વયા ॥ વદ માં શર-
 નાગતં કથં ન તથાઽઘાવસિ દીનવત્સલ ॥ ૬ ॥ પશવઃ પશુ-
 પાસ્તદંગના અવિતા દાવધનંજયાદ્યથા ॥ વદ માં શરનાગતં
 કથં ન તથાઽઘાવસિ દીનવત્સલ ॥ ૭ ॥ પૃથિવીપતયો યથાઽ-
 વિતા મગધેશાલયબંધનાત્ત્વયા ॥ વદ માં શરનાગતં કથં ન
 તથાઽઘાવસિ દીનવત્સલ ॥ ૮ ॥ ગજનાયક એત્ય રક્ષિતો જ્ઞ-
 ટિતિ ગ્રાહમુસ્વાદ્યથા ત્વયા ॥ વદ માં શરનાગતં કથં ન તથાઽ-
 ઘાવસિ દીનવત્સલ ॥ ૯ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ ઇતિ વિ-
 જ્ઞાપ્ય ભૂમાનં વિરરામ નિરીશ્વરઃ ॥ મલમાસોઽશ્રુવદનસ્તિષ્ઠન્નગ્રે

દુઃશાસન પાસેથી દ્રૌપદીને આપે મુક્ત કરી, તેમ છતાં સાંપ્રતકાળે
 મારું રક્ષણ કેમ કરતા નથી? ૫ વળી યમુના નદીના વિષયુક્ત જળ
 થકી પશુપાલ (ગોવાળિયા) અને પશુનું રક્ષણ કર્યું, તેમ જ કાલીય
 નાગના વિષજળ થકી યમુના નદીને મુક્ત કરી, એટલે યમુનાજળ
 નિર્વિષ કર્યું, તો મારું રક્ષણ કેમ નહિ કરો? ૬ હે દીનવત્સલ! હે ભગ-
 વન્! માય તથા ગોવાળનું દાવાનળના પાશથી રક્ષણ કર્યું તો મારું
 રક્ષણ કેમ નહિ કરો? તે મને કહો. ૭ વળી આપે જરાસંધના કબળ-
 માંથી કેટલાક રાજાઓને પણ મુક્ત કર્યા. તે જ પ્રમાણે હું આપના
 શરણે આવ્યો છું છતાં, મારું રક્ષણ કેમ નહિ કરો? ૮ હે ભગવન્!
 જેવી રીતે આપે ઘણી જ ઝડપથી ગ્રાહ (મધર) ના બંધનમાંથી ગર્જ-
 નું રક્ષણ કર્યું, તે પ્રમાણે આપ મારું રક્ષણ કેમ નહિ કરો? ૯

નારાયણ નારદને કહે છે;—આ પ્રમાણે તે મલમાસ ભગવાનની

જગત્પતે ॥૧૦॥ તદાનીં શ્રીહરિસ્તૂર્ણ કૃપયા પ્લાવિતો મૃશમ્ ॥
 ઉવાચ દીનવદનં મલમાસં પુરઃસ્થિતમ્ ॥૧૧॥ શ્રીહરિરુવાચ ॥
 વત્સ વત્સ કિમત્યંતં દુઃસ્વમગ્નોઽસિ સાંપ્રતમ્ ॥ એતાદૃશં મહ-
 દુઃસ્વં કિં તે મનસિ વર્તતે ॥૧૨॥ ત્વામહં દુઃસ્વસંમગ્નમુદ્ધ-
 રિષ્યામિ માશુચઃ ॥ ન મે શરણમાપન્નઃ પુનઃ શોચિતુમર્હતિ
 ॥૧૩॥ ઇહાગત્ય મહાદુઃસ્વી પતિતોઽપિ ન શોચતિ ॥ કિમર્થ
 ત્વમિહાગત્ય શોકસંમગ્નમાનસઃ ॥૧૪॥ અશોકમજરં નિત્યં
 સાનંદં મૃત્યુવર્જિતમ્ ॥ વૈકુંઠમીદૃશં પ્રાપ્ય કથં દુઃસ્વાન્વિતો
 ભવાન્ ॥૧૫॥ ત્વામત્ર દુઃસ્વિતં દૃષ્ટ્વા વૈકુંઠસ્થાઃ સુવિસ્મિતાઃ ॥
 કિમર્થ મર્તુકામોઽસિ તન્મે વત્સ વદાધુના ॥૧૬॥ શ્રી-
 નારાયણ ઉવાચ ॥ શ્રૂત્વેદં ભગવદ્વાક્યં વિભાર ઇવ ભારમૃત્ ॥

પ્રાર્થના કરી નેત્રથી આંસુ વહેતાં હાથ જોડી ભગવાનની સન્મુખ
 ઉભો રહ્યો.^{૧૦} પછી ભગવાન ક્યાથી અતિ આર્દ્ર થઈ પોતાની
 સન્મુખ દીન વચનયુક્ત મળમાસ જે ઉભો રહ્યો છે, તેને કહેવા
 લાગ્યા;^{૧૧} હે વત્સ! આટલું બધું દુઃખ તું શા વાસ્તે મનમાં લાવે છે?
 અને અત્યંત દુઃખમાં શા વાસ્તે તું નિમગ્ન થયો છે?^{૧૨} હું તારો ઉદ્ધાર
 કરીશ. તું શોક કરીશ મા. જે તું મને શરણુ થયો તો હવે તારે શોક
 કરવો નહિ.^{૧૩} કોઈ પ્રકારનું પણ દુઃખ હોય, તથાપિ આ લોક જેને પ્રાપ્ત
 થયો તેને દુઃખ બાધ કરી શકતું નથી. છતાં તું મારે શરણુ આવ્યો
 તો શોક શા માટે કરે છે?^{૧૪} જ્યાં શોક, જરા (જદ્વપણું) અને મૃત્યુ
 ન છતાં નિરંતર આનંદથી ભરપૂર એવા વૈકુંઠમાં દાખલ થવા છતાં તું
 દુઃખી કેમ?^{૧૫} તેથી હાલ આટલો બધો ક્ષીણ કેમ થઈ ગયો છે? તને
 દુઃખી જોઈ સર્વને આશ્ચર્ય થાય છે, માટે તું મને હકિકત કહે.^{૧૬}

શ્રીનારાયણુ નારદને કહે છે;—એવી રીતે ભગવાનનું વાક્ય

શ્વાસોચ્છ્વાસસમાયુક્ત ઉવાચ મધુસૂદનમ્ ॥ ૧૭ ॥ અધિ-
 માસ ઉવાચ ॥ અજ્ઞાતં કિંચિન્નૈવાસ્તિ સર્વત્ર ભગવંસ્તવ ॥
 આકાશ ઇવ સર્વત્ર વિશ્વં વ્યાપ્ય વ્યવસ્થિતઃ ॥ ૧૮ ॥ ચરા-
 ચરગતો વિષ્ણુઃ સાક્ષી સર્વસ્ય વિશ્વદૃક્ ॥ કૂટસ્થે ત્વયિ
 સર્વાણિ ભૂતાનિ ચ વ્યવસ્થયા ॥ ૧૯ ॥ સંસ્થિતાનિ જગન્નાથ
 ન કિંચિદ્ભવતા વિના ॥ કિન્ન જાનાસિ ભગવન્નિર્માણ્યસ્ય
 મમ વ્યથામ્ ॥ ૨૦ ॥ તથાપિ વચ્ચિ મે નાથ દુઃસ્વજાલમ્પા-
 વૃતમ્ ॥ તાદૃશં નૈવ કસ્યાપિ ન શ્રુતં નાવલોકિતમ્ ॥ ૨૧ ॥
 ક્ષણા લ્વા મુહૂર્તાશ્ચ પક્ષા માસા દિવાનિશમ્ ॥ સ્વામિનામધિ-
 કારૈસ્તે મોદંતે નિર્ભયાઃ સદા ॥ ૨૨ ॥ ન મે નામ ન મે સ્વામી

સાંભળતાં જેવી રીતે મસ્તક ઉપર યોગ્યથી શ્રમિત થયેલા માણસનો
 ભાર ઓછો કરવાથી જેમ સુખ પામે છે, તેમ આનંદયુક્ત મલમાસ
 યોગ્યવા લાગ્યો. ૧૭ મલમાસ કહે છે:—હે ભગવન્! હે કૃપાળુ!
 આપને ખબર નથી, એવી શી વસ્તુ છે? આપ સર્વ સ્થળે આકાશ
 પ્રમાણે વ્યાપક છો. ૧૮ આપ સચરાચર પદાર્થમાં વાસ કરનારા, છતાં
 સર્વના સાક્ષીભૂત અને વિશ્વને જોનારા છો. વળી આપને કૂટસ્થ પણ કહે
 છે. સકળ પ્રાણી માત્રનું શ્રવન આપ છો. ૧૯ આપ સિવાય કંઈ પણ યીજ
 નથી, છતાં દુઃખદાયક જે મારા અંતઃકરણની વ્યથા, તે આપ ન જાણો
 એ શું? ૨૦ જ્યારે એમ છે ત્યારે હું આપને અનિવાર્ય એવાં સકળ
 દુઃખજન કહું છું; હે ભગવન્! જે મને દુઃખ છે, તેવું દુઃખ ખીજ
 કાઢનું પણ આપે સાંભળેલું કે જોયેલું નહિ હોય. ૨૧ ક્ષણ, લવ, મુહૂર્ત,
 પક્ષ, માસ, રાત્રિ અને દિવસ ઇત્યાદિક સર્વે કાળવિભાગ સ્વામીના
 અધિકારવડે ભય વિનાના તથા નિરંતર આનંદમાં રહે છે. ૨૨ અને

ન હિ કશ્ચિન્મમાશ્રયઃ ॥ તસ્માન્નિરાકૃતઃ સર્વૈઃ સાધિદેવૈઃ
 સુકર્મણઃ ॥૨૩॥ નિષિદ્ધો મલમાસોઽયમિત્યંધોઽવટગઃ સદા ॥
 તસ્માદ્વિનષ્ટુમિચ્છામિ નાહં જીવિતુમ્તસહે ॥ ૨૪ ॥ કુજીવિ-
 તાદ્વરં મૃત્યુર્નિત્યદગ્ધઃ કથં સ્વપેત્ ॥ અતઃ પરં મહારાજ
 વક્તવ્યં નાવશિષ્યતે ॥ ૨૫ ॥ પરદુઃસ્વાસાદેષ્ણુઽઽપુપકાર-
 મિયો મતઃ ॥ વેદેષુ ચ પુરાણેષુ પ્રસિદ્ધઃ પુરુષોત્તમઃ ॥૨૬॥
 નિજધર્મે સમાલોચ્ય યથારુચિ તથા કુરુ ॥ પુનઃ પુનઃ પામ-
 રેણ ન વક્તવ્યઃ પ્રભુર્મહાન્ ॥૨૭॥ મરિષ્યેઽહં મરિષ્યેઽહં મરિ-
 ષ્યેઽહં પુનઃ પુનઃ ॥ ઇત્યુક્ત્વા મલમાસોઽયં વિરરામ વિધેઃ સુત

મારું કશું નામ નહિ, સ્વામી નહિ અને કાઈનો આશ્રય નહિ, તેથી
 સર્વેએ મળી મને સત્કર્મથી દૂર કર્યો છે. ૨૩

એવી રીતે તિરસ્કારથી હું, જેમ કાઈ આંધળો ખાડામાં પડે છે
 અને કાયર થઈ મરવા માટે નિશ્ચય કરે છે, તેમ મારી દશા થવાથી
 હું મરવા માટે નિશ્ચય કરું છું. જીવતા રહેવાને માટે મારી ઇચ્છા
 નથી. ૨૪ જે નિંદાને પ્રાપ્ત થયો, તેને જીવવા કરતાં મરવું અતિ ઉત્તમ
 છે. નિત્ય સંતાપ પામે, તેને સુખ ક્યાંથી હોય? હે ભગવન્! એ સિવાય
 મારે કંઈ કહેવાનું નથી. ૨૫ હે ભગવન્! આપ પારકું દુઃખ દૂર કર-
 નારા છતાં સર્વે ઉપર ઉપકાર કરનારા છો, તેથી આપને વેદ પુરા-
 ણમાં પુરુષોત્તમ એમ કહે છે. ૨૬ આપ સર્વના ઉપર ઉપકાર કર-
 નારા, તથા શરણે આવનારનું દુઃખ દૂર કરનારા છો; આપ આપના
 ધર્મ ઉપર અવલોકન કરીને આપને જે યોગ્ય લાગે, તે પ્રમાણે કરશો.
 કારણ કે વારંવાર હું દીનજન આપને શું કહું? ૨૭ નારાયણ નારદમુનિને
 કહે છે:—હે નારદ! પછી તે અધિક માસ બોલવા લાગ્યો; હવે હું
 મરું છું! હું મરું છું!! હું મરું છું!!! એમ વારંવાર બોલતાં સ્વસ્થ

॥ ૨૮ ॥ તતઃ પપાતઃ સહસા સન્નિધૌ શ્રીરમાપતેઃ ॥ તત્ર તં
 પતિતં દૃષ્ટ્વા સંસજ્જાતા સુવિસ્મિતા ॥ ૨૯ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥
 ઇત્યુક્ત્વા વિરતિમુપાગતેઽધિમાસે શ્રીકૃષ્ણો બહુલકૃપાભરાવ-
 સન્નઃ ॥ પ્રાવોચજ્જલદગમીરરાવરમ્થં નિર્વાણં શિશિરમયૂત્ત્વ-
 ન્યંસ્તમ્ ॥ ૩૦ ॥ સૂત ઉવાચ ॥ નારાયણસ્ય નિગમદ્વિપરા-
 યણસ્ય પાપૌઘવાર્ધિવડ્બાગ્નિવચોઽવદાતમ્ ॥ શ્રુત્વા પ્રહર્ષિતમના
 મુનિરાવભાષે શુશ્રૂષુરાદિંપુરુષસ્ય વચાંસિ વિપ્રાઃ ॥ ૩૧ ॥
 ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીયપુરાણે પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યે મલમાસવિજ્ઞપ્તિ-
 નામ ચતુર્થોઽધ્યાયઃ ॥ ૪ ॥

રહ્યો; ૨૮ અને એકદમ લક્ષ્મીપતિના સન્મુખ પડ્યો. તે જોઈને સર્વ
 સભાને આશ્ચર્ય લાગ્યું. ૨૯

નારાયણ નારદને કહે છે;—એ પ્રમાણે તે અધિકમાસ વિનતિ
 કરી નિરાશ થઈ ઉભો રહ્યો. તે જોઈ ભગવાનને અત્યંત દયા ઉત્પન્ન
 થઈ. પછી મેલના શબ્દ પ્રમાણે ગંભીર તથા રમણીય વાણીવડે શિશિ-
 રનું ચંદ્રકિરણ જેમ શીતળ કરે છે, તેમ ભાષણ કરવા લાગ્યા. ૩૦ સૂત
 શૌનકાદિકને કહે છે;—હે ઋષિઓ! સકળ વેદપરાયણ અંવા નારાયણનું
 ભાષણ વડવાગ્નિ પ્રમાણે પાપરૂપી સમુદ્રનો નાશ કરનારું સાંભળીને
 નારદ અતિ આનંદયુક્ત થઈ સપ્રેમ અંતઃકરણવડે આદિ પુરુષ નારાયણનાં
 વચન સાંભળવા માટે ફરી બોલવા લાગ્યા. ૩૧

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે મલમાસ
 દુઃખનિરૂપણ એ નામનો ચતુર્થ અધ્યાય સમાપ્ત

અધ્યાય ૫ મો

મલમાસનું ગોલોકપ્રતિ ગમન

નારદ ઉવાચ ॥ કિમુવાચ મહાભાગ શ્રુત્વા તદ્વર્ન
હરિઃ ॥ ચરણાગ્રે નિપતિતમધિમાસં તપોનિધે ॥૧॥ શ્રીનારા-
યણ ઉવાચ ॥ શ્રુણુ નારદ વક્ષ્યામિ યદુક્તં હરિણાઽનઘ ॥
ધન્યોઽસિ ત્વં મુનિશ્રેષ્ઠ યન્માં પૃચ્છસિ સત્કથામ્ ॥ ૨ ॥ શ્રી-
કૃષ્ણ ઉવાચ ॥ શ્રુણુ તત્રત્યવૃત્તાંતં પ્રવક્ષ્યામિ તવાગ્રતઃ ॥ નેત્ર
કોણસમાદૃષ્ટસ્તદત્નીં હરિણાઽર્જુન ॥ ૩ ॥ વીજયામાસ પક્ષેણ
તં માસં મૂર્ચ્છિતં સ્વગઃ ॥ ઉત્થિતઃ પુનરેવાહ નૈતન્મે રોચતે
વિમ્બો ॥ ૪ ॥ અધિમાસ ઉવાચ ॥ પાહિ પાહિ જગદ્ધાતઃ પાહિ
વિષ્ણો જગત્પતે ॥ ઉપેક્ષસે કથં નાથ શરણં મામુપાગતમ્ ॥૫॥
ઇત્યુક્ત્વા વેપમાનં તં વિલપંતં મુહુર્મુહુઃ ॥ તમુવાચ હૃદયેષ્ણો

નારાયણ ઋષિને નારદમુનિ પૂછે છે:-હે તપોનિધિ! હે મહા-
ભાગ! એવી રીતે અધિક માસનું ભાષણ સાંભળી તથા ચરણારવિદ
પાસે પડેલા અધિક માસને જોઈ, ભગવાન શું કહેવા લાગ્યા? નારાયણ
નારદને કહે છે:-હે નારદ! તે ભગવત્કથા સાંભળવાને મને પ્રશ્ન કર્યો,
તેથી તને ધન્ય છે. અધિકમાસને ભગવાને જે કહ્યું, તે હું તને કહું છું.^૨

શ્રીકૃષ્ણ કામ્યકવનમાં અર્જુનને કહે છે:-હે અર્જુન! તને હું
સર્વ વૃત્તાંત કહું છું, તે સાંભળ.^૩ અધિકમાસ ભગવાનની સન્મુખ લાંબો
થઈને પડ્યો. તેને ગરુડે પોતાની પાંખવડે પવન ઊરાવ્યો, તેથી તે સાવધ
થઈ ફરી ભગવાનને કહેવા લાગ્યો; હે ભગવન! મને જીવતાં રહેવું
સારું લાગતું નથી.^૪ હે જગત્પતિ! મારું રક્ષણ કરો! હું આપને શરણે
આવ્યો છતાં, મારી ઉપેક્ષા કેમ કરો છો?^૫ એ પ્રમાણે વારંવાર થર-
થર કાંપતા તથા વિલાપ કરતા અધિક માસને જોઈ વૈકુંઠમાં વાસ

વૈકુંઠનિલયો હરિઃ ॥ ૬ ॥ શ્રીવિષ્ણુરુવાચ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ
 भद्रं ते विषादं वत्स मा कुरु ॥ त्वद्दुःखं दुर्निवार्यं मे प्रति-
 भाति निरीश्वर ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वा मनसि ध्यात्वा तदुपायं
 क्षणं प्रभुः ॥ विनिश्चित्य पुनर्वाक्यमुवाच मधूसूदनः ॥ ૮ ॥
 શ્રીવિષ્ણુરુવાચ ॥ वत्सागच्छ मया सार्द्धं गोलोकं योगिदुर्ल-
 भम् ॥ यत्रास्ते भगवान् कृष्णः पुरुषोत्तम ईश्वरः ॥ ૯ ॥
 ગોપિકાવૃંદમધ્યસ્થો દ્વિમુજો મુરલીધરઃ ॥ નવીનનીરદશ્યામો
 રક્તપંકજલોચનઃ ॥ ૧૦ ॥ શારદીયપાર્વણેંદુશોભાતિરોચ-
 નાનનઃ ॥ કોટિકંદર્પલાવણ્યલીલાધામ મનોહરઃ ॥ ૧૧ ॥ પીતાં-
 વરધરઃ સ્વર્ગી વનમાલાવિભૂષિતઃ ॥ સદ્રત્નભૂષણઃ પ્રેમભૂષણો

કરનારા ભગવાન તેને કહે છે.^૬ શ્રી વિષ્ણુ કહે છે:-હે વત્સ! ઉઠ, ઉઠ,
 તારું કલ્યાણ થાઓ. તું ખેદ કર મા. હે નિરીશ્વર! તારું દુઃખ અનિ-
 વાર્ય છે, એમ મને લાગે છે.^૭ એવી રીતે કહી તેના દુઃખનો અંત
 લાવવાનો ઉપાય યોગ નિશ્ચય કરી ભગવાન તેની સાથે બોલવા લાગ્યા;^૮
 હે વત્સ! તું મારી સાથે ગોલોકમાં ચાલ; જે ગોલોક યોગી પુરુષને પણ
 દુર્લભ છે. આ લોકમાં પુરુષોત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણનો વાસ્તુ છે.^૯

તેમાં વસનારા શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્રનાં સ્વરૂપનું હું શું વર્ણન કરું!
 નવા મેઘ સમાન સ્યામ શરીરવાળા, જે ભૂજવાળા છતાં હાથને વિષે
 જેણે મધુર મુરલી ધારણ કરેલી છે એવા, નવાં રાતાં કમળો સમાન કામળ
 અને મધુર સુંદર નેત્રવાળા તથા જે નિરંતર ગોપીઓના સમુદાયમાં
 રહેનારા છે;^{૧૦} વળી શરદ પૂર્ણિમાના ચંદ્ર જેવું નિર્મળ અને સુશોભિત
 છતાં કાટિ કામદેવ સરખું લાવાણ્યતાથી ભરેલું સુંદર જેમનું મુખારવિંદ
 છે,^{૧૧} વિષ્ણુનીના જેવું પીતાંબર જેણે પહેરેલું છે, મુક્તાકળો મણિઓ
 તથા અનેક પ્રકારનાં સુપુષ્પોની અનેક માળાઓ કંઠે પહેરેલી છતાં તે

મક્તવત્સલઃ ॥ ૧૨ ॥ ચંદનોક્ષિતસર્વાંગઃ કસ્તૂરીકુંકુમાન્વિતઃ ॥
 શ્રીવત્સવક્ષાઃ સંભ્રાજત્કૌસ્તુભેન વિરાજિતઃ ॥ ૧૩ ॥ સદ્રત્ન-
 સારરચિતકિરીટી કુંડલોજ્જ્વલઃ ॥ રત્નસિંહાસનારૂઢઃ પાર્ષદૈઃ
 પરિવેષ્ટિતઃ ॥ ૧૪ ॥ સ એવ પરમં બ્રહ્મ પુરાણપુરુષોત્તમઃ ॥
 સ્વેચ્છામયઃ સર્વબીજં સર્વાધારઃ પરાત્પરઃ ॥ ૧૫ ॥ નિરીહો
 નિર્વિકારશ્ચ પરિપૂર્ણતમઃ પ્રભુઃ ॥ પ્રકૃતેઃ પર ઈશાનો નિર્ગુણો
 નિત્યવિગ્રહઃ ॥ ૧૬ ॥ ગચ્છાવસ્તત્ર ત્વદુઃખં શ્રીકૃષ્ણો વ્યપ-
 નેષ્યતિ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ ઇત્યુક્ત્વા તં કરે કૃત્વા
 ગોલોકં ગતવાન્ હરિઃ ॥ ૧૭ ॥ અજ્ઞાનાંધતમોધ્વંસં જ્ઞાનવર્ત્મ-
 પ્રદીપકમ્ ॥ જ્યોતિઃસ્વરૂપં પ્રલયે પુરાસીત્ કેવલં મુને ॥ ૧૮ ॥

સર્વની આસપાસ આવી રહેલી મોટી વનમાળા જેમણે ધારણ કરી
 છે,^{૧૨} સર્વ અંગે કેસર, ચંદન, કસ્તૂરી ઇત્યાદિ સૌભાગ્ય પરિમળોનો
 લેપ કરેલો છે, જેના વક્ષઃસ્થળને વિષે શ્રી વત્સલાંછન અને દેદીપ્યમાન
 કૌસ્તુભ મણિ પ્રકાશી રહ્યાં છે,^{૧૩} મસ્તકને વિષે જેણે ઉત્તમમાં ઉત્તમ
 રત્નોથી જડેલો મુકૂટ તથા કણોમાં દિવ્ય મકરાકૃતિ કુંડળો ધારણ કર્યા
 છે, વળી જે બ્રહ્માને આદિ લઈ ત્રણે દેવમાં શ્રેષ્ઠ અને સર્વના જન્મ-
 દિકનું મુખ્ય ખીજ છતાં સર્વના આધારભૂત તથા પુરાણ પુરુષોત્તમ
 સાક્ષાત્ પરબ્રહ્મ છે.^{૧૪-૧૫} પોતાની મહા પ્રબળ માયાવડે સર્વને નિય-
 મમાં રાખનારા, ત્રિગુણાતીત, પરિપૂર્ણ, સ્વતંત્ર, નિર્વિકાર, તથા નિર-
 પેક્ષ જે શ્રીકૃષ્ણ ચંદ્ર છે, તેજ તારું દુઃખ દૂર કરશે; માટે ચાલ
 આપણે તેમની પાસે જઈએ.” એવી રીતે કહી મધ્ય સમુદ્રમાં દૃપ્તતા
 મનુષ્યનો હાથ પકડી નાવિક જેમ વહાણમાં લઈ લે, તેમ તેનો હાથ
 પકડી પરમદયાળુ હરિ તેને ગોલોકમાં લઈ ગયા.^{૧૬-૧૭} ગોલોક દિવ્ય

દૂર્લ્ભોઽપિ નિભં નિત્યમસંખ્યં વિશ્વકારણમ્ ॥ વિભોઃ સ્વેચ્છા-
 મયસ્યૈવ તજ્જ્યોતિરુલ્બળં મહત્ ॥ ૧૯ ॥ જ્યોતિરભ્યંતરે લોક-
 ત્રયમેવ મનોહરમ્ ॥ તસ્યૈવોપરિ ગોલોકઃ શાશ્વતો બ્રહ્મવન્મુને
 ॥ ૨૦ ॥ ત્રિકોટિયોજનાયામો વિસ્તીર્ણો મંડલાકૃતિઃ ॥ તેજઃ-
 સ્વરૂપઃ સુમહદ્રત્નભૂમિમયઃ પરઃ ॥ ૨૧ ॥ અદૃશ્યો યોગિભિઃ
 સ્વપ્ને દૃશ્યો ગમ્યશ્ચ વૈષ્ણવૈઃ ॥ ઈશેન વિદ્યુતો યોગૈરંતરિક્ષાસ્થિતો
 વરઃ ॥ ૨૨ ॥ આધિવ્યાધિજરામૃત્યુશોકભીતિવિવાર્જિતઃ ॥
 સદ્રત્નભૂષિતાસંખ્યમંદિરૈઃ પરિશોભિતઃ ॥ ૨૩ ॥ તદધો દક્ષિણે
 સવ્યે પંચાશત્કોટિવિસ્તરાત્ ॥ વૈકુંઠઃ શિવલોકશ્ચ તત્સમઃ
 સુમનોહરઃ ॥ ૨૪ ॥ કોટિયોજનવિસ્તીર્ણો વૈકુંઠો મંડલાકૃતિઃ ॥

અને પ્રકાશિત છે. તે જાણે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરી જ્ઞાન માર્ગ
 પ્રકાશ કરનારો મહાજ્યોતિદીપક હોયની તેવો છે.^{૧૮} અસંખ્ય વિશ્વના
 જન્મમાદિકના કારણરૂપ સ્વેચ્છાચારી શ્રી કૃષ્ણચંદ્રની ઇચ્છાથી જ તે કોટિ
 સૂર્ય સરખું પ્રકાશમાન અને નાશ રહિત વિરાજે છે.^{૧૯} પાતાળ, પૃથ્વી
 અને સ્વર્ગ એ ત્રણે લોકની ઉપર જે મહાજ્યોતિરૂપ બ્રહ્મલોક પ્રકાશે
 છે, તેની અંતર્ગત પરમ મનોહર અને અક્ષય એવું ગોલોક આવેલું
 છે.^{૨૦} એ ત્રણ કોટિ યોજન વિસ્તારવાળું, મંડળાકાર અને સર્વોત્કૃષ્ટ
 મહા તેજસ્વી છે; તેમાં રત્નોથી જ રચાયેલાં દિવ્ય અને સુશોભિત
 અસંખ્ય મંદિરો શોભી રહ્યાં છે.^{૨૧} વળી ત્યાં આધિ, વ્યાધિ, જરા,
 મૃત્યુ, શોક, ભય વગેરે કશું પણ ન હોવાથી તે લોક યોગી પુરુષોને
 પણ આમ થયું હૃદયભરતાં વૈષ્ણવજનોને અવલોકન કરવા તથા નિવાસ
 કરવા યોગ્ય છે.^{૨૨-૨૩} સર્પના ઈશ્વર પરમાત્માએ પાતાના અગાધ
 ક્ષામર્થવડે તેને અદ્વર ધારણ કરેલું છે. આ ગોલોકથી પચીસ કોટિ

લસતોતપટા રમ્યા યત્ર તિષ્ઠંતિ વૈષ્ણવાઃ ॥ ૨૫ ॥ શંખચક્ર-
ગદાપદ્મશ્રિયા જુષ્ટચતુર્મુખાઃ ॥ સ્ત્રિયો લક્ષ્મીસમાઃ સર્વાઃ કૂજશૂ-
પુરમેશ્વલાઃ ॥ ૨૬ ॥ સવ્યેન શિવલોકશ્ચ કોટિયોજનવિસ્તૃતઃ ॥
લયશૂન્યશ્ચ સૃષ્ટૌ ચ પાર્ષદૈઃ પરિવારિતઃ ॥ ૨૭ ॥ નિવસંતિ
મહાભાગા ગણા યત્ર કર્પર્દિનઃ ॥ ભસ્મોદ્બૂલિતસર્વાંગા નાગ-
યજ્ઞોપવીતિનઃ ॥ ૨૮ ॥ અર્ધચંદ્રલસદ્ગાલાઃ શૂલપાદ્મિશપાણયઃ ॥
સર્વે ગંગાધરાઃ શૂરાઋયંબકા જયશાલિનઃ ॥ ૨૯ ॥ ગોલો-
કાભ્યંતરે જ્યોતિરતીવ સુમનોહરમ્ ॥ પરમાહ્વાદકં શશ્વત્પરમા-

યોજન જેટલો નીચે દક્ષિણ બાજુએ વૈકુંઠલોક આવેલો છે ને ડાબી
બાજુએ તેટલો જ અંતરે શિવલોક છે. આ બે લોક પણ ગોલોક
જેવાં સુંદર અને મનોહર છે; પરંતુ તેના જેટલાં મોટાં નથી. વૈકુંઠલોક
એક કોટિ યોજન વિસ્તારવાળો ને મંડલાકાર છે તથા દિવ્ય પિતાંબરાદિ
વસ્ત્રાભૂષણો ધારણ કરનાર વૈષ્ણવો તેમાં નિવાસ કરે છે. ૨૪-૨૫ વર્ણી
તે સર્વેને શંખ, ચક્ર, ગદા, પદ્મ, ઇલાદિ આયુધો ધારણ કરવાથી અતિ
શોભીતી ચાર બુજાઓ છે; તથા તેમની સ્ત્રીઓ પણ મંજુલ શબ્દ
કરતાં નૂપુર તથા મેખલાદિ શણગાર ધારણ કરેલી લક્ષ્મીસમાન છે. ૨૬

શિવલોક, વૈકુંઠની પેઠે કોટિ યોજનના વિસ્તારવાળો છતાં અનાદિ-
સિદ્ધ છે. કારણ કે તે આ સૃષ્ટિના આરંભકાળે ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમ
પ્રલયકાળમાં તેનો નાશ પણ થતો નથી. એ લોક શંકરના પાર્ષદોથી
વિંટાયેલો છે. ૨૭ તેમાં વસનારા મહાદેવના ગણોનાં સ્વરૂપ પણ
શંકરના જેવાં જ છે. તેમનાં સર્વ અંગોપર ભસ્મનો લેપ,
સર્પોનાં યજ્ઞોપવીત તથા આભૂષણો, અને કપાળને વિષે ચંદ્ર
ધારણ કરેલ છે. ૨૮ તેમ જ હાથને વિષે ત્રિશૂળ અને પદ્મિશ

નંદકારણમ્ ॥ ૩૦ ॥ ધ્યાયંતે યોગિનઃ શશ્વદ્યોગેન જ્ઞાનચ-
 ક્ષુષા ॥ તદેવાનંદજનકં નિરાકારં પરાત્પરમ્ ॥ ૩૧ ॥ તદ્વિજ્યો-
 તિર્નિરંજનપદ્મીવસુમનોહરમ્ ॥ ઈન્દીવરદલશ્યામં પંકજારુણલો-
 ચનમ્ ॥ ૩૨ ॥ કોટિશારદપૂર્ણેન્દુશોભાતિરોચનાનનમ્ ॥ કોટિ-
 મન્મથસૌંદર્યલીલાધામમનોહરમ્ ॥ ૩૩ ॥ દ્વિભુજં મુરલીહસ્તં
 સસ્મિતં પીતવાસસમ્ ॥ શ્રીવત્સવક્ષસં ભ્રાજત્કૌસ્તુભેન વિરા-
 જિતમ્ ॥ ૩૪ ॥ સદ્રત્નકોટિચિતકિરીટકટકોજ્જ્વલમ્ ॥
 રત્નસિંહાસનસ્થં ચ વનમાલાવિભૂષિતમ્ ॥ ૩૫ ॥ તદેવ પરમં

તથા મસ્તકને વિષે જટામાં ગંગા ધારણ કરેલાં છે. એ બંને
 લોકની ઉપર આવેલા ગોલોકમાં વસનારું જે ભગવાનનું સ્વરૂપ છે,
 તે પરમન્યોતિર્ભય મહા મનોહર, નિરંતર પરમ આહ્લાદકારક તથા
 સર્વોત્કૃષ્ટ આનંદ પ્રાપ્ત કરનારું છે. ૨૯-૩૦ એ ન્યોતિસ્વરૂપ કે જે
 પરાત્પર અને નિરાકાર છતાં આનંદકારક છે, તથા યોગ સામર્થ્યે કરીને
 જ્ઞાનદૃષ્ટિથી યોગીઓ જેનું નિરંતર ધ્યાન ધરે છે, તે બિંબની માંહે
 એક સુંદર, મનોહર અતિશય ઉત્તમ સ્વરૂપ વિરાજી રહેલું છે, ૩૧ કે
 જેનું સ્વરૂપ આપણે આગળ વર્ણન કરી ગયા તેવું છે—અર્થાત્ નીલ
 કમળના જેવું સ્થામ જેવું શરીર છે, નવીન ખીલેલા રક્ત કમલ સમાન
 જેનાં અરુણ નેત્રો છે, ૩૨ શરદ્ ઋતુના જેવા કોટિચંદ્રમાની શોભાને
 તુલ્ય કરે તેવું જેનું મુખારવિંદ છતાં કોટિમદન સૌંદર્ય લીલાનું જે
 સ્થાનક છે, ૩૩ વળી જેણે ગર્જેન્દ્રની શુંડના જેવા ચૂડી ઉતાર સુંદર
 બાહુઓ છતાં સુંદર ખીલેલા કમળો સરખા શ્રી હસ્તમાં મુરલી
 ધારણ કરેલી છે, વદન સદા હસ્તું અને જેણે કટિવસ્ત્ર સુંદર પીત-
 વર્ણનું પહેરેલું છે, જેના વક્ષઃસ્થળમાં શ્રીવત્સલાંછનની પૂર્ણ શોભા

બ્રહ્મ પૂર્ણ શ્રીકૃષ્ણસંજ્ઞકમ્ ॥ સ્વેચ્છામયં સર્વવીજં સર્વાધારં
પરાત્પરમ્ ॥ ૩૬ ॥ કિશોરવયસં શશ્વદ્રોપવેષવિધાયકમ્ ॥
કોટિપૂર્ણેદુશોભાલ્યં ભક્તાનુગ્રહકારકમ્ ॥ ૩૭ ॥ નિરીહં
નિર્વિકારં ચ પરિપૂર્ણતમં પ્રભુમ્ ॥ રાસમંડપમધ્યસ્થં શાંતં રાસે-
શ્વરં હરિમ્ ॥ ૩૮ ॥ મંગલં મંગલાહં ચ સર્વમંગલમંગલમ્ ॥
પરમાનંદરાજં ચ સત્યમક્ષરમવ્યયં ॥ ૩૯ ॥ સર્વાસિદ્ધેશ્વરં
સર્વાસિદ્ધિરૂપં ચ સિદ્ધિદમ્ ॥ પ્રકૃતેઃ પરમીશાનં નિર્ગુણં નિત્ય-
વિગ્રહમ્ ॥ ૪૦ ॥ આદ્યં પુરુષમવ્યક્તં પુરુહૂતં પુરુષ્ટુતમ્ ॥ નિત્યં
સ્વતંત્રમેકં ચ પરમાત્મસ્વરૂપકમ્ ॥ ૪૧ ॥ ધ્યાયંતે વૈષ્ણવાઃ
શાંતાઃ શાંતં શાંતિપરાયણમ્ ॥ એવંરૂપં પરં વિભ્રજ્ઞગવાનેક

ઉપરાંત દેદીપ્યમાન કૌસ્તુભમણિ વિરાજ રહેલો છે, ૩૪ જેના સ્નિગ્ધ
કેશવાળા સુંદર મસ્તકપર ઉત્તમ પ્રકાશવાળા રત્નોથી જડેલો મુદ્રક
છે, એ જ પરાત્મા સ્વતંત્ર, સર્વેશ્વર, સર્વનું ખીજ, સર્વના આધારભૂત
એવા “શ્રીકૃષ્ણ” એવે નામે પૂર્ણ બ્રહ્મ પરમાત્મા છે. ૩૫-૩૯ તે પ્રભુ
નિરંતર આઠ વર્ષના સુંદર બાળક જેવડા છતાં ગોવાળને રૂપે રહી
કીડા કરે છે; કાટિ ચંદ્રના જેટલી શીતળતા બરેલી દૃષ્ટિવડે ભક્તજન
ઉપર અનુગ્રહ કરનારા છે. ૩૭ એ મંગળરૂપ, મંગળવસ્તુ ધારણ કરવાને
યોગ્ય, સર્વ માંગલ્યમાં માંગલ્ય, પરમાનંદરૂપ, સર્વદા સત્પરૂપ, અવ્યય
અને નાશ રહિત છે. તે સર્વ સિદ્ધ પુરુષોના ઈશ્વર, સર્વ સિદ્ધિરૂપ, સર્વ
સિદ્ધિના આપનાર, પ્રકૃતિથી પર, સર્વના નિયામક, સત્વાદિ ગુણરહિત
અને શાશ્વત સ્વરૂપ છે. ૪૦ એ પરમાત્મા આદિ પુરુષ, અવ્યક્ત,
સર્વકાળ સ્વતંત્ર અને અદ્વિતીય છતાં ઈંદ્ર જેમનું સ્તવન કરે છે, ૪૧ તે
વૈકુંઠપતિ વિષ્ણુએ પોતાને શરણે આવેલા આધિકમાસને સાથે લઈ વિરજા

एव सः ॥ ४२ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ एवमुक्त्वा ततो
 विष्णुरधिमाससमन्वितः ॥ गोलोकमगमच्छीघ्रं विरजोवेष्टितं
 परम् ॥ ४३ ॥ सूत उवाच ॥ इतीरयित्वा गिरमात्तसत्क्रियां
 मुनीश्वरे तूष्णिमवस्थिते मुनिः ॥ जगाद वाक्यं विधिजो महो-
 त्सवाच्छुश्रूषुरानंदनिधेर्नवाः कथाः ॥ ४४ ॥ इति श्रीबृहन्ना-
 रदीयपुराणे श्रीनारायणनारदसंवादे पुरुषोत्तममहात्म्ये विष्णो-
 गोलोकगमनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

નદીથી વિંટાયલા ગોલોકને વિષે શીઘ્રતાથી ગમન કર્યું. હે ઋષિવરે !
 જોજો કરીને સત્કર્મ પ્રાપ્ત થાય એવી ઉપરની કથા કહી બદરિકાશ્રમ
 નિવાસી નારાયણ ઋષિ બોલતા બંધ રહ્યા. ૪૨-૪૩ સારે તે કથારૂપ
 અમૃતના સાગરમાં લીન થયેલા નારદમુનિ હવે પછીનું વૃત્તાંત શ્રવણ
 કરવાને બહુ ઉત્સાહથી પ્રશ્ન પૂછવા લાગ્યા.” ૪૪

ઇતિશ્રી બૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે મહામાસનું
 ગોલોકપ્રતિ ગમન એ નામનો પંચમ અધ્યાય સમાપ્ત

અધ્યાય ૬ છો

મહામાસ દુઃખ નિવેદન

नारद उवाच ॥ वैकुण्ठाधिपतिर्गत्वा गोलोके किं चकार
 ह ॥ तद्ददस्व कृपां कृत्वा मह्यं शुश्रूषवेऽनघ ॥ १ ॥ श्रीनारा-
 यण उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्येऽहं यज्जातं तत्र तेऽनघ ॥

નારદ પૂછે છે. “હે નિષ્પાપ! હે નારાયણ! એ ગોલોકને વિષે
 જઈ વિષ્ણુએ પછી શું કર્યું, તે સાંભળવાની મારી બિતંકા છે, તે
 કૃપા કરીને કહો.” ૧ એ સાંભળી મહર્ષિ નારાયણે કહ્યું, “હે વત્સ

વિષ્ણુર્ગોલોકમગમદધિમાસેન સંયુતઃ ॥ ૨ ॥ તન્મધ્યે ભગવ-
દ્ધામ મણિસ્તંભૈઃ સુશોભિતમ્ ॥ દદર્શ દૂરતો વિષ્ણુર્જ્યોતિ-
ર્ધામ મનોહરમ્ ॥ ૩ ॥ તત્તેજઃપિહિતાક્ષોઽસૌ શનૈરુન્મીલ્ય
લોચને ॥ મંદં મંદં જગામાધિમાસં કૃત્વા સ્વપૃષ્ઠતઃ ॥ ૪ ॥
ઉપમંદિરમાસાઘ સાધિમાસો મુદાન્વિતઃ ॥ ઉત્થિતૈર્દ્વારપાલૈશ્ચ
વંદિતાંઘ્રિહરિઃ શનૈઃ ॥ ૫ ॥ પ્રવિષ્ઠો ભગવદ્ધામ શોભાસંમુષ્ટ-
લોચનઃ ॥ તત્ર ગત્વા નનામાશુ શ્રીકૃષ્ણં પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૬ ॥
ગોપિકાટુંદમધ્યસ્થં રત્નસિંહાસને સ્થિતમ્ ॥ નત્વોવાચ રમા-
નાથો બદ્ધાંજલિપુટઃ પુરઃ ॥ ૭ ॥ શ્રીવિષ્ણુરુવાચ ॥ વંદે વિષ્ણું
ગુણાતીતં ગોવિંદમેકમક્ષરમ્ ॥ અવ્યક્તમવ્યયં વ્યક્તં ગોપવેષાવિ-
ધાયિનમ્ ॥ ૮ ॥ કિશોરવયસં શાંતં ગોપીકાંતં મનોહરમ્ ॥
નર્વાનનીરદશ્યામં કોટિકંદર્પસુંદરમ્ ॥ ૯ ॥ વૃંદાવનવનાભ્યંતે

નારદ! અધિક માસ સહિત વિષ્ણુ ભગવાન ત્યાં ગયા, તો તે લોકની
મધ્યે મણિમય સ્તંભથી સુશોભિત ભગવાનનું મંદિર, જે કેવળ જ્યો-
તિર્ભય મનોહર સ્થાન છે, તે દૂરથી તેમના જોવામાં આવ્યું. ૨-૩ તેના
દ્વારમાં પ્રવેશ કરતાં શ્રીહરિને જોઈ દ્વારપાળે તેમનાં ચરણાવિંદને નમ-
સ્કાર કર્યાં. પછી અંતઃપુરમાં ગયા તો ૪ ત્યાં પૂર્ણ પુરુષોત્તમ જ્યોતિર્ભય
ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બિરાજેલા હતા. તેમને વિષ્ણુએ અભિવંદન કર્યું. ૫
તે પછી ગોપીસમૂહમાં રત્નસિંહાસનપર બિરાજેલા તે પરમાત્માની
હાથ જોડી રૂઝે પ્રકારે સ્તુતિ કરી:- ૬-૭ “હું પ્રભુ! આપ જે સત્વાદિ
ગુણરહિત, અવ્યક્ત અને વ્યય રહિત છતાં ગોપવેશ ધારણ કરવાથી
વ્યક્ત છો, એવા વ્યાપી ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ૮ જે નિરંતર

રાસમંડલસંસ્થિતમ્ ॥ લસત્પીતપટં સૌમ્યં ત્રિભંગલલિતાકૃતિમ્
 ॥ ૧૦ ॥ રાસેશ્વરં રાસવાસં રાસોલ્લાસસમુત્સુકમ્ ॥ દ્વિભુજં
 મુરલીહસ્તં પીતવાસસમચ્યુતમ્ ॥ ૧૧ ॥ इत्येवमुक्त्वा तं
 નત્વા રત્નસિંહાસને વરે ॥ પાર્ષદૈઃ સત્કૃતો વિષ્ણુઃ સ ઉવાચ
 તદાઘ્રયા ॥ ૧૨ ॥ નારાયણ ઉવાચ ॥ इति विष्णुकृतं स्तोत्रं
 પ્રાતરુત્થાય યઃ પઠેત્ ॥ પાપાનિ તસ્ય નશ્યન્તિ દુઃસ્વપ્નઃ
 સત્ફલપ્રદઃ ॥ ૧૩ ॥ ભક્તિર્ભવતિ ગોવિંદે પુત્રપૌત્રવિવર્ધિની ॥
 અકીર્તિઃ ક્ષયમાપ્નોતિ સત્કીર્તિર્વર્દ્ધતે ચિરમ્ ॥ ૧૪ ॥ उपविष्ट-
 સ્તતો વિષ્ણુઃ શ્રીકૃષ્ણચરણાંબુજે ॥ નામયામાસ તં માસં વેપ-
 માનં તદગ્રતઃ ॥ ૧૫ ॥ તદા પપચ્છ શ્રીકૃષ્ણઃ કોઽયં કસ્મા-

આળવય, કોટિ કંદર્પતુલ્ય મનોહર, નૂતન મેઘના જેવા શ્યામ સુંદર
 અને ગોપીજનવલ્લભ છે, તેમને હું નમસ્કાર કરું છું.” પીતાંબર ધારણ
 કરનાર, સૌમ્ય મૂર્તિ, અને લલિતત્રિભંગી એવા જે રાસેશ્વર, રાસ
 વિલાસી, રાસોત્સવ કરવાને ઉત્સુક અને મુરલીધર અચ્યુત જે આપ,
 તેને હું વારંવાર નમસ્કાર કરું છું.” ૧૦-૧૧ આત્મસ્તવન કરતાં જ શ્રીકૃષ્ણના
 પાર્ષદે વિષ્ણુના સત્કાર કરી તુરત તેમને રત્નસિંહાસનપર બેસાડ્યા. ૧૨

નારાયણ કહે છે; “હે નારદ! આ વિષ્ણુએ કહેલા શ્રીકૃષ્ણના
 સ્તોત્રને પાઠ પ્રાતઃકાળમાં ઉડીને કાઠી કરશે તો તેનાં સર્વ પાપોને
 નાશ થઈ ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થશે. ૧૩ અને તેને પૂત્ર, પૌત્રાદિની
 વૃદ્ધિ કરનારી શ્રીગોવિંદની ભક્તિ પ્રાપ્ત થવા ઉપરાંત અપકીર્તિનો ક્ષય
 થઈ સત્કીર્તિ પ્રાપ્ત થશે.” ૧૪

હવે ઉપર પ્રમાણે સ્તવન કરી સિંહાસનપર બિરાજ્યા પછી
 વિષ્ણુએ પોતાની સાથે જે મળમાસ હતો, તેને શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણમાં

દિશનત્તઃ ॥ યસ્માદ્દુદતિ ગોલોકે ન કશ્ચિદુઃસ્વમશ્રુતે ॥ ૧૬ ॥
 ગોલોકવામિનઃ સર્વે સદાનંદપરિપ્લુતાઃ ॥ સ્વમેઽપિ નૈવ
 શૃણ્વંતિ દુર્વાર્તાં ચ દુરન્વયામ્ ॥ ૧૭ ॥ તસ્માદયં કથં વિષ્ણો
 મદગ્રે દુઃસ્વિતઃ સ્થિતઃ ॥ મુઞ્ચન્નશ્રૂણિ નેત્રાભ્યાં વેપતે ચ મુહુ-
 ર્મુહુઃ ॥ ૧૮ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ નવાંબુદાનીકમનોદરસ્ય
 ગોલોકનાથસ્ય વચો નિશ્ચમ્ય ॥ ઉવાચ વિણ્નુર્મલમાસદુઃસ્વં
 પ્રોત્થાય સિંહાસનતઃ સમગ્રમ્ ॥ ૧૯ ॥ શ્રીવિણ્નુરુવાચ ॥
 વૃંદાવનકલાનાથ શ્રીકૃષ્ણ મુરલીધર ॥ શ્રૂયતામધિમાસોઽયં
 દુઃસ્વં વચ્ચિમ તવાગ્રતઃ ॥ ૨૦ ॥ તસ્માદહમિહાયાતો ગૃહીત્વા
 મુનિરીશ્વરમ્ ॥ દુઃસ્વદાવાનલં તીવ્રમેતદીયં નિરાકુરુ ॥ ૨૧ ॥

નમસ્કાર કરવા કહ્યું; કારણ કે તે શ્રીકૃષ્ણના સન્મુખ આવતાં બહુ
 કંપિતો હતો. ૧૫ તેથી તેને નમસ્કાર કરતો જોઈ શ્રીહરિએ પૂછ્યું કે,
 “આ કાણુ છે ને અહીં શા માટે આવ્યો છે? વળી આ ગોલોક,
 કે જેમાં કાંઈને પણ દુઃખ ન છતાં સૌ સદા સર્વદા આનંદમાં નિમગ્ન
 રહે છે, ત્યાં આવીને અને વળી મારા સન્મુખ ઉભો રહીને એ શા
 માટે નેત્રમાંથી અશ્રુધારે રડતો કંપાયમાન થતો કેમ ઉભો છે?” ૧૬-૧૮
 આવાં ધનશ્યામ ગોલોકપૂતિનાં વચન સાંભળી, વિણ્ણુએ સિંહાસન-
 પરથી હેઠે ઉતરી, દીન એવા મળમાસ સંબંધી સર્વ વૃત્તાંત તેમને
 નિવેદન કરવા લાગ્યા. ૧૯ વિણ્ણુ બોલ્યા, “હે વૃંદાવનચંદ્ર! આ અધિ-
 કમાસ નામના પુરુષનું સર્વ દુઃખ હું આપને વિદિત કરું છું, તે કૃપા
 કરી સાંભળો. ૨૦

આપ સર્વજ્ઞ, સર્વેશ્વર તથા સર્વાંતર્યામી છો; માટે આપનાથી
 અજ્ઞાણ્યું કશુંએ નથી. આ સ્વામી વગરનો મળમાસ છે, જે સર્વનો

અર્થ ત્વધિકમાસોઽસ્તિ વ્યપેતરવિસંક્રમઃ ॥ મલિનોઽયમનર્હોઽસ્તિ
 શુભકર્મણિ સર્વદા ॥ ૨૨ ॥ ન સ્નાનં નૈવ દાનં ચ કર્તવ્યં
 પ્રભુવર્જિતે ॥ એવં તિરસ્કૃતઃ સર્વૈર્વનસ્પતિલતાદિભિઃ ॥ ૨૩ ॥
 માસૈર્દ્વાદશભિશ્ચૈવ કલાકાષ્ઠાલવાદિભિઃ ॥ અયનૈર્હાયનૈશ્ચૈવ સ્વા-
 મિર્ગર્વસમન્વિતૈઃ ॥ ૨૪ ॥ ઇતિ દુઃસ્વાનલેનૈવ દગ્ધોઽયં મર્તુ-
 મુન્મુસ્વઃ ॥ અન્યૈર્દયાલુભિઃ પશ્ચાત્પ્રેરિતો મામુપાગતઃ ॥ ૨૫ ॥
 શરણાર્થી હૃષીકેશ વેપમાનો રુદન્મુહુઃ ॥ સર્વે નિવેદયામાસ
 દુઃસ્વજાત્યર્થમ્ ॥ ૨૬ ॥ એતદીયં મહદુઃસ્વમનિવાર્યં ભવ-
 દ્વતે ॥ અતસ્ત્વામાશ્રિતો નૂનં કરે કૃત્વા નિરાશ્રયમ્ ॥ ૨૭ ॥
 પરદુઃસ્વાસહિષ્ણુસ્ત્વમિતિ વેદવિદો જગુઃ ॥ અત એનં નિરા-

તિરસ્કાર પામવાથી મહા દુઃખી છે ને તેટલા જ માટે હું તેને આપને
 શરણે લઈ આવ્યો છું; માટે આપ તેનાપર કૃપા કરી તેનું દાવાનળ
 સરખું તીવ્ર દુઃખ દૂર કરશો. ૨૧ એ અધિક માસમાં સૂર્યનું સંક્રમણ
 નહિ હોવાથી તે મલિન થઈને શુભ કામને વિષે નિરંતર અયોગ્ય થયો
 છે. ૨૨ એને માથે કાંઈ પણ નિયામક દેવતા નહિ હોવાથી એના
 પ્રયત્નમાં સ્નાન દાનાદિક કશુંએ કર્મ કરવું નહિ, એમ વનસ્પતિ લતા-
 દિકથી માંડીને તે બારે માસ, સંવત્સર, અયનો, દિન, રાત્રિ, ધર્તિ,
 પણ વગેરે સૌએ મળી તેનો ત્યાગ કર્યો છે; ૨૩-૨૪ કારણ કે તે
 સર્વે, પોતપોતાને માથે અધિપતિ દેવતાઓ હોવાથી ગર્વવાળા છે.
 આવી રીતે દુઃખરૂપી દાનાવળવડે દગ્ધ થવાથી હવે મરવું જ કેવળ
 ઉત્તમ છે એમ તે ધારતો હતો, તેવામાં કાંઈ દયાળુ જનોની પ્રેરણાથી વૈકું-
 ઠમાં તે મારી પાસે આવ્યો. ૨૫ ત્યાં રડતાં તથા કાંપતાં કાંપતાં પોતાનું
 અનિવાર્ય દુઃખ મને કહ્યું. ૨૬ પરંતુ આપના શિવાય તેનું એ મહા

તંકં સાનંદં કૃપયા કુરુ ॥ ૨૮ ॥ ત્વદીયચરણાંભોજં ગતો
 નૈવાવશોચતે ॥ ઇતિ વેદવચો મિથ્યા કથંભાવિ જગત્પતે
 ॥ ૨૯ ॥ મદર્થમપિ કર્તવ્યમેતદુઃસ્વનિવારણમ્ ॥ સર્વં ત્યક્ત્વાઽહ-
 માયાતો યાતં મે સફલં કુરુ ॥ ૩૦ ॥ મુહુર્મુહુર્ન વક્તવ્યં
 કદાઽપિ પ્રભુસન્નિધૌ ॥ વદંત્યેવં મહાપ્રાજ્ઞા નિત્યં નીતિવિશા-
 રદાઃ ॥ ૩૧ ॥ ઇતિ વિજ્ઞાપ્ય ભૂમાનં વદ્ધાંજલિપુટો હરિઃ ॥
 પુરસ્તસ્થૌ ભગવતો નિરીક્ષંસ્તન્મુર્યાંબુજમ્ ॥ ૩૨ ॥ ઋષયઃ ॥
 સૂત સૂત વદાન્યોઽસિ જીવ ત્વં શાશ્વતીઃ સમાઃ ॥ પિત્રામો
 યન્મુર્યાત્સેવ્યં હરિલીલાકથામૃતમ્ ॥ ૩૩ ॥ ગોલોકવાસિના
 સૂત કિમુક્તં કિં કૃતં વદ ॥ વિષ્ણુશ્રીકૃષ્ણસંવાદઃ સર્વલોકો-

દુઃખ નિવારણ કરી શકનાર કોઈ નથી; તેથી તેને અહીં લાવી મેં
 હાથ ઝાલી આપને સ્વાધીન કીધો છે. ૨૭ કારણ કે આપ પારકું દુઃખ
 જોઈ શકતા નથી, એવું વેદ જાણનારાઓ પણ કહે છે. માટે કૃપા
 કરીને એને દુઃખ વગરનો તથા આનંદયુક્ત કરો. ૨૮ આપનાં ચરણાર-
 વિંદમાં આવેલા પ્રાણી કદી દુઃખી કે શોકગ્રસ્ત રહેતો નથી, એવું વેદ-
 વચન છે. ૨૯ વળી હે પ્રભો! જો એના ઉપર કદાચ આપની કૃપા ન
 હોય તો, પછી છેવટે મને સંતોષ પમાડવા માટે પણ એનું દુઃખ નિવા-
 રણ કરશે, એવી મારી પ્રાર્થના છે; કારણ કે હું એને માટે મારું સર્વ
 કાર્ય મૂકી અહીં આવ્યો છું. ૩૦ વળી નીતિશાસ્ત્ર સંપન્ન મહાજ્ઞાનીઓ
 પણ એમ કહે છે કે, પ્રભુની સન્નિધિમાં વારંવાર યોગવું નહિ, માટે હવે હું
 એ સંબંધે આપને વધારે કહેવા ઇચ્છતો નથી. ૩૧ એવી રીતે પ્રભુનું
 વિજ્ઞાપન કરી હાથ જોડી વિષ્ણુ તેમનાં મુખકમળ સામું જોતા
 ઉભા રહ્યા. ૩૨

પકારકઃ ॥ ૩૪ ॥ વિધિસુતઃ કિમપૃચ્છદૃષીશ્વરં તદધુના વદ
સૂત તપસ્વિનઃ ॥ પરમભાગવતઃ સ હરેસ્તનુસ્તદુદિતં વચનં પરમૌ-
ષધમ્ ॥ ૩૫ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये
श्रीनारायणनारदसंवादे पुरुषोत्तमविज्ञप्तिर्नाम षष्ठोऽध्यायः॥६॥

આટલું કહી સૂતપુરાણિ મૌન રહ્યા. ત્યારે સર્વ ઋષિમંડળે તેમને
કહ્યું, “હે સૂત! તમારું કલ્યાણ થાઓ. તમે ભગવાનનું કથામૃત
દાન કરવામાં મોટા શૂર છો. તમારું આયુષ્ય બહુ વર્ષ સૂધી દીર્ઘ
હો. એટલે આપનાં મુખથી સેવન કરવા યોગ્ય હરિની કથામૃતનું અમે
પાન કરીએ.”^{૩૩} બ્રહ્મપુત્ર નારદ કે જે પરમ હરિભક્ત હોવાથી સાક્ષાત્
શ્રીહરિના દેહ જ છે, તેમણે આ સંબંધે મહર્ષી નારાયણને શો પ્રશ્ન
કર્યો, તે અમને સવિસ્તર સંભળાવશો; કારણ કે તેઓના પ્રશ્ન કાંઈ
સાધારણ નહિ, છતાં સંસારરોગની પરમ ઔષધિરૂપ જ હશે.^{૩૪-૩૫}
ઘટિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે ‘મળમાસ દુઃખ નિવેદન’
એ નામનો છઠો અધ્યાય સમાપ્ત

અધ્યાય ૭ મો

મલમાસનું પુરુષોત્તમ માસ નામ.

સૂત ઉવાચ ॥ भवद्भिर्यः कृतः प्रश्नस्तमचीकरदाशुगः ॥
यदुत्तरमुवाचेशस्तद्वदामि तपोधनाः ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥
विष्टरश्रवसि मौनमास्थिते ॥ ६ ॥ परदुःखमपारम् ॥ किं
चकार पुरुषोत्तमः परस्तद्वदस्व बदरीपतेऽधुना ॥ २ ॥ श्री-

સૂતમુનિ કહે છે, “હે તપરૂપી ધનવાળા ઋષિવરો! નારદમુનિએ
પણ તમારા જેવો જ પ્રશ્ન કર્યો હતો, તેના પ્રત્યુત્તરમાં નારાયણે કહ્યું

નારાયણ ઉવાચ ॥ ગોલોકનાથો યદુવાચ વિષ્ણું તદેવ ગુહ્યં
 કથયામિ વત્સ ॥ વાચ્યં સુભક્તાય સદાસ્તિષ્ઠાય શુશ્રૂષવે
 દંભવિવર્જિતાય ॥ ૩ ॥ સુકીર્તિકૃતપુણ્યકરં યશસ્યં સત્પુત્રદં
 વશ્યકરં ચ રાજામ્ ॥ દારિદ્ર્યદાવાગ્નિરનલ્પપુણ્યૈઃ શ્રાવ્યં તથા
 કાર્યમનન્યભક્ત્યા ॥ ૪ ॥ શ્રીપુરુષોત્તમ ઉવાચ ॥ સમીचीनं
 કૃતં વિષ્ણો યદત્રાગતવાન્ ભવાન્ ॥ મલમાસં કરે કૃત્વા લોકે
 કીર્તિમવાપ્સ્યસિ ॥ ૫ ॥ યસ્ત્વયોરીકૃતો જીવઃ સ મયૈવો-
 રીકૃતઃ ॥ અત એનં કરિષ્યામિ સર્વોપરિ મયા સમમ્ ॥ ૬ ॥
 ગુણૈઃ કીર્ત્યાનુભાવેન ષડ્ભગૈશ્ચ પરાક્રમૈઃ ॥ ભક્તાનાં વરદાનેન

કે, “હે નારદ ! એ વિષ્ણુશ્રવા નામના વિષ્ણુને ગોલોકપતિ શ્રીકૃષ્ણ
 જે પરમ ઉદાર વચનો કહ્યાં, તે જો કે ધણું ગુહ્ય છે, છતાં તું પરમ
 ભક્ત હોવાથી હું તને સંભળાવું છું. જે સુભક્ત, આસ્તિક અને દંભ
 રહિત હોવા છતાં એ શ્રવણ કરવાને પરમ જિજ્ઞાસુ હોય, તેને જ એ
 સાંભળવું જોઈએ. ૨-૩ તે સુકીર્તિકર, પુણ્યકારક, યશની વૃદ્ધિ કરનાર
 તથા સત્પુત્રપ્રદ. છતાં રાજાને વશ કરનાર છે, માટે દારિદ્ર્યરૂપી
 દાવામિથી દગ્ધ થયેલાએ બહુ પુણ્યપ્રદ આ આખ્યાન અનન્ય ભક્તિ
 યુક્ત થઈ સાંભળવું. ૪ પુરુષોત્તમ કહે છે:—“હે વિષ્ણુ ! હે શ્રીપતિ ! હે
 વૈકુંઠાધીશ, તમે કે જે સાક્ષાત મારું સ્વરૂપ જ છતાં મારા અંતઃકર-
 ãની ગુહ્ય ઈચ્છા પ્રમાણે અનુવર્તન કરનારા છો, તે આ મળમાસને
 આશ્રય આપી અહીં લાવ્યા, તે ધણું જ સારું કર્યું. એને યોગે આ
 લોકમાં તમારી બહુ કીર્તિ થશે. ૫ તમે જેનો અંગીકાર કર્યો, તે જીવનો
 હું પણ સ્વીકાર કરું છું ને તેટલા માટે આ મળમાસને તેના સર્વ
 દુઃખથી મુક્ત કરી તેમ જ સર્વ થકા અધિક મોટો કરી, ૬ સર્વ વાતે

ગુણૈરન્યૈશ્ચ મામકૈઃ ॥ ૭ ॥ અહમેતૈર્યથાલોકે પ્રથિતઃ પુરુષો-
 ત્તમઃ ॥ તથાઽયમપિ લોકેષુ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૮ ॥ અસ્મે
 સમર્પિતાઃ સર્વે યે ગુણા મયિ સંસ્થિતાઃ ॥ પુરુષોત્તમેતિ મન્નામ
 પ્રથિતં લોકવેદયોઃ ॥ ૯ ॥ તદપ્યસ્મે મયા દત્તં તવ તુષ્ટ્યૈ
 જનાર્દન ॥ અહમેવાસ્ય સંજાતઃ સ્વામી ચ મધુસૂદન ॥ ૧૦ ॥
 તન્નામ્ના જગત્સર્વં પવિત્રં ચ ભવિષ્યતિ ॥ મત્સાદૃશ્યમુપાગમ્ય
 માસાનામધિપો ભવેત્ ॥ ૧૧ ॥ જગત્પૂજ્યો જગદ્વંદ્યો માસોઽયં
 તુ ભવિષ્યતિ ॥ પૂજકાનાં ચ સર્વેષાં દુઃસ્વદારિદ્યચ્ચંદનઃ
 ॥ ૧૨ ॥ સર્વે માસાઃ સકામાશ્ચ નિષ્કામોઽયં મયા કૃતઃ ॥

મારી ખરાખર જ કરી મૂકું છું. અર્થાત્ ગુણો, કીર્તિ, પ્રભાવ, ઐશ્વર્યતા,
 પરાક્રમ, ભક્તને વરદાન આપવું, અને એ સિવાય મારામાં જે જે
 ગુણો છે તે સર્વને લીધે જેવો હું “પુરુષોત્તમ” એવે નામે આ લો-
 કમાં પ્રસિદ્ધ છું, તેવો જ એ મળમાસ પણ સર્વ લોકને વિષે
 “પુરુષોત્તમ” એ નામથી પ્રસિદ્ધ થાઓ. જે ગુણો મારામાં છે,
 તે સર્વ તેનામાં પણ સ્થિત થાઓ અને હે જનાર્દન! સર્વ લોકમાં
 તથા વેદમાં સુપ્રસિદ્ધ એવું જે મારું પુરુષોત્તમ નામ, તે પણ
 તમારા સંતોષને અર્થે હું તેને અર્પણ કરું છું. એટલું જ નહિ, પણ
 એ અધિકારી સ્વામી વગરનાનો સ્વામી પણ આજથી હું જ
 થયો. ૯-૧૦ હે મધુસૂદન! એવી રીતે મારું સાદૃશ્ય પ્રાપ્ત થવાથી
 એ મળમાસ ખીજ સર્વે મહિનાઓમાં શ્રેષ્ઠ થશે^{૧૧} તથા એ પુરુષો-
 ત્તમના નામથી જ સંપૂર્ણ જગતમાં પ્રસિદ્ધ થશે. વળી જગતમાં આ
 માસ, મારા જેવો પૂજ્ય તથા વંદ્ય થઇને સર્વના દુઃખ-દારિદ્ર્યનો નાશ
 કરનાર થશે.^{૧૨} ખીજ સર્વ માસ સકામ છે, પરંતુ આ માસ નિષ્કામ,

મોક્ષદઃ સર્વલોકાનાં મત્તુલ્યોઽયં મયા કૃતઃ ॥ ૧૩ ॥
 અકામઃ સર્વકામો વા યોઽધિમાસં પ્રપૂજયેત્ ॥ કર્માણિ ભસ્મ-
 સાત્કૃત્વા મામેવૈષ્યત્યસંશયમ્ ॥ ૧૪ ॥ યદર્થં ચ મહાભાગા યતિનો
 બ્રહ્મચારિણઃ ॥ તપસ્યંતિ મહાત્માનો નિરાહારા દૃઢવ્રતાઃ
 ॥ ૧૫ ॥ ફલપત્રા નિરાહારાઃ કામક્રોધવિવર્જિતાઃ ॥ જિતેન્દ્રિય-
 ચયાઃ સર્વે પ્રાવૃટ્કાલે નિરાશ્રયાઃ ॥ ૧૬ ॥ શીતાતપસહાશ્ચૈવ યતંતે
 ગરુડધ્વજ ॥ તથાપિ નૈવ મે યાંતિ પરમં પદમવ્યયમ્ ॥ ૧૭ ॥
 પુરુષોત્તમસ્ય ભક્તાસ્તુ માસમાત્રેણ તત્પદમ્ ॥ અનાયાસેન
 ગચ્છંતિ જરામૃત્યાંવિવર્જિતઃ ॥ ૧૮ ॥ સર્વસાધનતઃ શ્રેષ્ઠઃ સર્વ-

કોઈ પણ જાતનું ફળ મેળવવાની ઇચ્છા વગર પૂજવા યોગ્ય હોવાથી
 સર્વ લોકને મોક્ષપ્રદ થશે.^{૧૩} છતાં નિષ્કામ અથવા સકામ બુદ્ધિવડે
 પણ જે કોઈ આ અધિક માસનું પૂજન કરશે, તેનાં સર્વ કુકર્મો બળી
 જઈ, તે પ્રાણી મારાં ચરણારવિંદને પ્રાપ્ત થશે, એમાં કશો સંશય
 નથી.^{૧૪} વળી હે ગરુડધ્વજ ! જે કોઈ ભાગ્યશાળી મહાત્માઓ, સંન્યા-
 સીઓ, બ્રહ્મચારીઓ વગેરે નિરાહાર વ્રત ધારણ કરીને ઉત્સાહ સહિત
 તપ આચરે છે,^{૧૫} તેમ જ કેટલાક ફળ, પત્ર અથવા માત્ર વાયુનો જ
 આહાર કરીને તથા કામ, ક્રોધાદિ રહિત થઈ ઈન્દ્રિયસમૂહાયને વશ
 કરીને^{૧૬} નિરંતર અરણ્યમાં વસી ટાઢ, તડકો, વર્ષાદે એ વગેરે સહન
 કરી મહાયત્નથી ઉગ્ર તપ કરે છે, તે સધળું માત્ર મારી પ્રાપ્તિ થવા
 માટે જ છે, પરંતુ તેઓને મારા ઉત્તમ અવિનાશી ચરણની પ્રાપ્તિ થવી
 બળી દુર્લભ છે.^{૧૭} પરંતુ જે આ પુરુષોત્તમ ભક્ત હશે, તે તો આ
 પુરુષોત્તમ માસમાં કરેલા ધર્માચરણવડે કરીને જરા, મૃત્યુ વિનાની
 મારી ચરણસેવામાં અનાયાસે પ્રાપ્ત થશે.^{૧૮} એવી રીતે આ માસ

કામાર્થસિદ્ધિદઃ ॥ તસ્માત્સંસેવ્યતામેષ માસોઽયં પુરુષોત્તમઃ
 ॥ ૧૯ ॥ સીતાનિ ક્ષિપ્તવીજાનિ વર્ધતે કોટિશો યથા ॥ તથા
 કોટિગુણં પુણ્યં કૃતં મે પુરુષોત્તમે ॥ ૨૦ ॥ ચાતુર્માસ્યાદિભિ-
 ર્યજ્ઞૈઃ સ્વર્ગં ગચ્છંતિ કેચન ॥ તત્રત્યં ભોગમાસાદ્ય નર્ગચ્છંતે
 ભૂતલમ્ ॥ ૨૧ ॥ વિધિવત્સેવતે યસ્તુ પુરુષોત્તમમાદરાત્ ॥ કુલં
 સ્વકીયમુદ્ધૃત્ય મામેવૈષ્યત્યસંશયમ્ ॥ ૨૨ ॥ મામુપેતોઽત્ર સંસારં
 જન્મમૃત્યુભયાકુલમ્ ॥ આધિવ્યાધિજરાગ્રસ્તં ન પુનર્યાતિ
 માનવઃ ॥ ૨૩ ॥ યદ્વત્વા ન નિવર્તેતે તદ્દામ પરમં મમ ॥ ઇતિ-
 ચ્છંદોવચઃ સત્યમસત્યં જાયતે કથમ્ ॥ ૨૪ ॥ એતન્માસા-

સર્વ સાધન કરવા માટે શ્રેષ્ઠ તથા સર્વ મનઃકામના પૂરી કરનાર થયો.
 માટે તેનું મારી પેઠે જ સેવન કરવું, એવી મારી આપ્યા છે.^{૧૯} જેવી
 રીતે ખેડેલી જમીનમાં વાવેલાં બીજ કરોડો ગણો લાભ કરે છે,
 તેવી રીતે આ પુરુષોત્તમ માસમાં કરેલા પુણ્યથી કરોડગણું ફળ
 પ્રાપ્ત થશે.^{૨૦}

બીજાં સર્વ કર્મો, ક્રિયાઓ અને ચાતુર્માસ્યને આદિ લઈ સર્વ યજ્ઞો
 વગેરે કરવાથી જે ફળ થાય છે, તેના યોગે મનુષ્યને સ્વર્ગ મળે છે,
 અને તે યજ્ઞ વગેરે ક્રિયાનું ફળ ભોગવાઈ રહ્યું કે, ફરી પ્રાણીને પાછું
 પૃથ્વી ઉપર આવવું પડે છે.^{૨૧} પણ આ પુરુષોત્તમ માસમાં જે પુરુષ
 યથાવિધિ આદરપૂર્વક મારું સેવન કરશે, તે પોતાના કુળનો પણ
 ઉદ્ધાર કરીને નિશ્ચે મને પ્રાપ્ત થશે.^{૨૨} એવી રીતે પુરુષોત્તમ માસનું વ્રત
 કરીને મને પ્રાપ્ત થયેલો મનુષ્ય આ જન્મ, મૃત્યુ, જરા, લય, આધિ,
 વ્યાધિ વગેરેથી ભરેલા સંસારમાં ફરીથી કદી આવવાનો નથી;^{૨૩}
 કારણ કે જે સ્થાને ગયા પછી ત્યાંથી ફરી પાછું આવવું પડતું જ નથી,

ધિપશ્ચાદ્ મયૈવાયં પ્રતિષ્ઠિતઃ ॥ પુરુષોત્તમેતિ મન્નામ તદપ્યસ્મૈ
 સમર્પિતમ્ ॥ ૨૫ ॥ તસ્માદેતસ્ય ભક્તાનાં મમ ચિંતા દિવા-
 નિશમ્ ॥ તદ્ભક્તકામનાઃ સર્વાઃ પૂરણીયા મયૈવ હિ ॥ ૨૬ ॥
 કદાચિન્મમ ભક્તાનામપરાધોઽધિગણ્યતે ॥ પુરુષોત્તમભક્તાના
 નાપરાધઃ કદાચન ॥ ૨૭ ॥ મદારાધનતો વિષ્ણો મદીયારા-
 ધનં પ્રિયમ્ ॥ મદ્ભક્તકામનાદાને વિલંબેઽહં કદાચન ॥ ૨૮ ॥
 મદીયમાસભક્તાનાં ન વિલંબઃ કદાચન ॥ મદીયમાસભક્તા યે
 મમૈવાતીવ વલ્લભાઃ ॥ ૨૯ ॥ ય એતસ્મિન્મહામૂઢા જપદાનાદિ-
 વર્જિતાઃ ॥ સત્કર્મસ્નાનરહિતા દેવતીર્થદ્વિજદ્વિષઃ ॥ ૩૦ ॥

એવું મારું સર્વોત્કૃષ્ટ પદ છે, એમ વેદમાં કહેલું છે, તે મિથ્યા કેમ
 થાય ?^{૨૪} વળી મેં આ પતિ વગરના માસનો અધિપતિ થઈ એની
 આટલી અધી પ્રતિષ્ઠા વધારી તથા મારું “પુરુષોત્તમ” નામ પણ એને
 અર્પણ કર્યું.^{૨૫} તેથી તે પુરુષોત્તમ માસના ભક્તની મને અહોરાત્ર
 ચિંતા રહેશે; કેમકે તે મારો ભક્ત હોવાથી તેના ભક્તની સર્વ મનઃ
 કામના મારે પૂરી કરવી યોગ્ય છે.^{૨૬} વખતે મારા ભક્તના અપરાધ
 જોઈને તો કદાચ મારી કરડી નજર પણ થાય, પણ એ પુરુષોત્તમ
 માસના ભક્તના અપરાધોની તો કદી અવગણના પણ હું કરી શકતો
 નથી.^{૨૭} કારણ કે મારું આરાધન કરવા કરતાં મારા ભક્તનું આરા-
 ધન કે સેવા કરનાર મને ઘણો પ્રિય છે, માટે તેની મનઃ કામના પરિ-
 પૂર્ણ કરવામાં કદી હું વિલંબ કરીશ;^{૨૮} પણ મારા માસ ભક્તનું કાર્ય
 કરવામાં હું વિલંબ કરનાર નથી. મારા માસનો જે ભક્ત છે, તે મને
 અત્યંત પ્રિય છે.^{૨૯} આટલું છતાં જે મૂઢજન એ માસમાં જપ, દાન
 વગેરે સત્કર્મ તથા યથાવિધ સ્નાન પણ નહિ કરે, તે સર્વ દેવ, તીર્થ

જાયંતે દુર્ભગા દુષ્ટાઃ પરભાગ્યોપજીવિનઃ ॥ ન કદાચિત્સુખં
 તેષાં સ્વમેઽપિ શશશ્રૃંગવત્ ॥ ૩૧ ॥ તિરસ્કુર્વંતિ યે મૂઢા મલ-
 માસં મમ પ્રિયમ્ ॥ નાચરિષ્યંતિ યે ધર્મં તે સદા નિર્યાલયાઃ
 ॥ ૩૨ ॥ પુરુષોત્તમમાસાઘ્ર વર્ષે વર્ષે તૃતીયકે ॥ નાચરિષ્યંતિ
 ધર્મં યે કુંભીપાકે પતંતિ તે ॥ ૩૩ ॥ ઇહ લોકે મહદુઃખં પુત્ર-
 પૌત્રકલત્રજમ્ ॥ પ્રાપ્નુવંતિ મહામૂઢા દુઃખદાવાનલસ્થિતાઃ
 ॥ ૩૪ ॥ તે કથં સુખમેધંતે યેષામજ્ઞાનતો ગતઃ ॥ શ્રીમાન્પુણ્ય-
 તમો માસો મદીયઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૩૫ ॥ યાઃ સ્ત્રિયઃ સુભગાઃ
 પુત્રસુખસૌભાગ્યહેતવે ॥ પુરુષોત્તમે કરિષ્યંતિ સ્નાનદાનાર્ચના-
 દિકમ્ ॥ ૩૬ ॥ તાસાં સૌભાગ્યસંપત્તિસુખપુત્રપદોહ્મહમ્ ॥

તથા શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો તરફથી મનુષ્યોને થતા ધર્મના લાભોથી નિર્ભાગ્ય
 રહેશે અને એમ નિર્ભાગ્ય થવાથી તે દુષ્ટ બીજના ભાગ્યવડે ઉપ-
 ળવન કરશે, જેથી તેના સ્વપ્નમાં પણ તેને સુખ મળવું, એ તો શશ-
 શ્રૃંગવત્ બાણવું. ૩૦-૩૧ તેમજ જે મૂઢ મારા પ્રિય પુરુષોત્તમ માસને
 તિરસ્કાર કરીને તેમાં ધર્મનું આચરણ નહિ કરે, તે નિરંતર નરકવાસી
 થશે. ૩૨ દર ત્રણ વર્ષે પુરુષોત્તમ માસ આવે છે-છતાં તેમાં જે યથા-
 શક્તિ ધર્માચરણ કરશે નહીં, તે કુંભીપાક નામના નરકમાં પડશે. ૩૩
 તે તે મહામૂર્ખજન મૃત્યુલોકમાં પુત્ર, પૌત્ર તથા સ્ત્રી આદિકના ત્રાસે
 કરીને કેવળ દુઃખીરૂપી દાવાનળમાં દુળેલો જ રહેશે. ૩૪ કારણ કે
 મારી કૃપાથી શ્રીમાન્ અને પુણ્યકારક થયેલા પુરુષોત્તમ માસને જે
 મનુષ્ય અજ્ઞાણમાં ગુમાવશે તે કદી સુખી થશે નહિ. ૩૫

વળી હે જનાર્દન! જે ભાગ્યવતી સ્ત્રી પુત્રનું સુખ મળવાની ઇચ્છાથી
 આ પુરુષોત્તમ માસમાં સ્નાન, દાન, પૂજન ઇત્યાદિ સતકર્મો કરશે, ૩૬

યાસાં માસો ગતઃ શૂન્યો મન્નામા પુરુષોત્તમઃ ॥૩૭॥ ન તાસા-
મનુકૂલોઽહં ન સુખં સ્વામિજં ભવેત્ ॥ આતૃપુત્રધનાનાં ચ
સુખં સ્વમેઽપિ દુર્લભમ્ ॥ ૩૮ ॥ તસ્માત્સર્વાત્મના સર્વેઃ સ્નાન-
પૂજાજપાદિકમ્ ॥ વિશેષેણ પ્રકર્તવ્યં દાનં શક્ત્યનુસારતઃ
॥ ૩૯ ॥ યેનાહમર્ચિતો ભક્ત્યા માસેઽસ્મિન્પુરુષોત્તમે ॥ ધન-
પુત્રસુખં ભુક્ત્વા પશ્ચાદ્ગલોકવાસભાક્ ॥ ૪૦ ॥ મમાજ્ઞયા
જનાઃ સર્વેઃ પૂજયિષ્યંતિ મામકમ્ ॥ સર્વેષામપિ માસાનામુત્ત-
મોઽયં મયા કૃતઃ ॥ ૪૧ ॥ અતસ્ત્વમધિમાસસ્ય ચિંતાં ત્યક્ત્વા
રમાપતે ॥ ગચ્છ વૈકુંઠમતુલં ગૃહીત્વા પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૪૨ ॥

તેને સૌભાગ્ય, સંપત્તિ તથા પુત્ર વગેરે સધળું સુખ હું પોતે આપીશ.
પણ તેથી ઉલટું જે મારા પુરુષોત્તમ માસને સત્કર્મ વગર વ્યર્થ ગુમા-
વશે,^{૩૭} તે સ્ત્રીને હું અનુકૂળ નહિ હોવાથી બંધુ, પુત્ર, ધન વગેરેનું સુખ
તો શું, પણ પોતાના પતિનું પણ સુખ સ્વપ્નમાં મળવાનું દુર્લભ
થશે.^{૩૮} માટે મારી આજ્ઞા છે કે, સર્વાત્મક બુદ્ધિથી સર્વ લોકોએ
આ માસમાં જો કે, દાન પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરવું, તો પણ સ્નાન,
પૂજા, જપ વગેરે સત્કર્મ તો અવશ્ય કરીને વધારેજ કરવું.^{૩૯} તેમજ
વળી આ માસમાં પૂર્ણ લક્ષિતભાવવડે જે કોઈ મારું પૂજન કરશે,
તે પ્રથમ મૃત્યુ લોકમાં ધન, પુત્ર સંબંધી પૂર્ણ સુખ ભોગવી પછી
ગોલોકમાં વાસ કરી ભાગ્યશાળી થશે.^{૪૦} તેટલા માટે હે રમાપતે!
તમારાદ્વારા હું સર્વ લોકને આજ્ઞા કરું છું, કે સર્વ માસમધ્યે આ માસને મેં
શ્રેષ્ઠ કર્યો છે.^{૪૧} તે મારોજ અંશ છે, માટે મારા માસનું સર્વેએ અવશ્ય
પૂજન કરવું અને હવે તમે પણ આ “મળ” મટીને “પુરુષોત્તમ” થયેલા
અધિક માસને લઈને સુખેથી વૈકુંઠ લોકને વિશે સિધાવો.”^{૪૨}

શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ ઇતિ રસિકવચો નિશમ્ય વિષ્ણુઃ પ્રબલ-
મુદા પરિગૃહ્ય માસમેનમ્ ॥ નવજલદરુચં પ્રણમ્ય દેવં ક્ષતિતિ
જગામ નિજાલયં સ્વગેન ॥ ૪૩ ॥ ઇતિ શ્રીવૃહન્નારદીયપુરાણે
પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યે શ્રીનારાયણનારદસંવાદેઽધિમાસસ્યૈશ્વર્ય-
પ્રાપ્તિર્નામ સપ્તમોઽધ્યાયઃ ॥ ૭ ॥

નારાયણ કહે છે-હે નારદ ! એ પ્રમાણે ભક્તવાત્સલ્યતા ભરેલાં
શ્રીકૃષ્ણનાં વચનો સાંભળી લક્ષ્મીપતિ પરમ સંતોષ પામ્યા તે પછી
ધનશ્યામ સુંદર શ્રીકૃષ્ણને નમસ્કાર કરી તત્કાળ ગરુડારૂઢ થઈને અધિક
માસ સહિત વૈકુંઠમાં આવ્યા. ૪૩

ઇતિ શ્રીવૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે ‘મલમાસનું
પુરુષોત્તમ માસ નામ’ એ નામનો સપ્તમ અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૮ મો

મેઘાવી ઋષિનું મૃત્યુ

સૂત ઉવાચ ॥ નારદઃ કૃતવાન્પ્રશ્નં પુનરેવ તપોધનાઃ ॥
વિષ્ણુશ્રીકૃષ્ણસંવાદં શ્રુત્વા સંતુષ્ટમાનસઃ ॥ ૧ ॥ નારદ
ઉવાચ ॥ વૈકુંઠં ગતવતિ રુક્મિણીશે કિં જાતં તદનુ વદ પ્રભો
મે ॥ વૃત્તાંતં હરિસુતકૃષ્ણયોશ્ચ સર્વં સર્વેષાં હિતકરમાદિપુંસોઃ ॥

સૂત કહે છે-હે તપરૂપી ધનવાળા મુનિઓ ! શ્રી નારાયણ પાસેથી
ઉપર કહેલો વિષ્ણુ અને શ્રીકૃષ્ણનો સંવાદ સાંભળી નારદજી મનમાં
બહુ સંતોષ પામ્યા; તે પછી આગલી કથા સાંભળવા માટે આનંદથી પ્રશ્ન
કર્યો-“હે નારાયણ ! જોલોકથી શ્રીવિષ્ણુ વૈકુંઠમાં પધાર્યા, તે પછી શું

इति संप्रश्नसंहृष्टो भगवान् बदरीपतिः ॥ उवाच पुनरेवामुं
जगदानंददं बृहत् ॥ ३ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ अथ श्री-
रुक्मिणीनाथो वैकुण्ठं गतवान्मुदा ॥ तत्र गत्वाधिमासं तं वास-
यामास नारद ॥ ४ ॥ तत्रत्यवसतिं प्राप्य मोदमानोऽभव-
त्तदा ॥ मासानामधिपो भूत्वा रमते विष्णुना सह ॥ ५ ॥
द्वादशस्वपि मासेषु मलमासं वरं प्रभुः ॥ विधाय मनसा तुष्टो
बभूव प्रकृतिप्रियः ॥ ६ ॥ अथાર્जુन मुवाचेदं भगवान् भक्त-
वत्सलः ॥ युधिष्ठिरं च पांचालीं निरीक्षन्कृपया मुने ॥ ७ ॥
श्रीकृष्ण उवाच ॥ जानेऽहं राजशार्दूल तपोवनमुपागतैः ॥

થયું, તે સધળો વૃત્તાંત કૃપા કરી મને કહો. કારણ કે આઘ પુરુષ વિષ્ણુનો વૃત્તાંત સર્વને હિતકારક છે.^૨ સૂત કહે છે:-એવી રીતે નારદનો પ્રશ્ન સાંભળતાં બદરીપતિ નારાયણ હરિયુક્ત થઈને જગતને સંપૂર્ણ સુખ આપનારું વચન નારદને કહેવા લાગ્યા,^૩

હે વત્સ નારદ ! રુક્મણીપતિ પરમ સંતોષ પામી પુરુષોત્તમમાસ સહિત વૈકુંઠમાં ગયા ને ત્યાં તે અધિકમાસને ઉત્તમ સ્થાને સ્થાપન કરીધો.^૪ લગવત્કૃપાવડે વૈકુંઠમાં વાસ અને સર્વ મહિનાઓ ઉપર અધિકારીપણું પ્રાપ્ત થવાથી તેને અતિશય આનંદ થયો; તથા વિષ્ણુ સંગાતે અત્યંત સુખમાં રહેવા લાગ્યો!^૫ એવી રીતે પોતાને શરણે આવેલા મળમાસને સર્વથી શ્રેષ્ઠ કરી, શ્રીલક્ષ્મીપતિએ પોતાના મનને સંતુષ્ટ કરીધું.^૬

હવે હે બ્રહ્મપુત્ર ! હું આગળ કહી ગયો કે, આ કથા કામ્યકવનને વિષે રહેલા પાંડવો આગળ શ્રીકૃષ્ણ કહેતા હતા. તે અહીં સૂધીનું વૃત્તાંત કહીને પછી દ્રૌપદી સહિત પાંચે ભાઈઓ તરફ કૃપાદૃષ્ટિથી

ભવદ્વિર્દુઃસ્વસંમગ્નૈર્નાદિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૮ ॥ વૃંદાવનકલાનાથ-
 વલ્લભઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ પ્રમાદાદ્રતવાન્ માસો ભવતાં કાનનૌ
 કસાં ॥ ૯ ॥ યુષ્માભિર્નૈવ વિજ્ઞાતો ભયદ્રેષસમન્વિતૈઃ ॥ ગાંગેય-
 દ્રોણકર્ણેભ્યો ભયસંત્રસ્તમાનસૈઃ ॥ ૧૦ ॥ કૃષ્ણદ્વૈપાયનાદાપ્ત-
 વિદ્યારાધનતત્પરે ॥ ઇંદ્રકીલં ગતવતિ બીભત્સૌ રણશાલિનિ
 ॥ ૧૧ ॥ તદ્વિયોગપરિક્લિષ્ટૈર્ન જ્ઞાતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ યુષ્માભિઃ કિં
 પ્રકર્તવ્યમદૃષ્ટમવલંબ્યતામ્ ॥ ૧૨ ॥ અદૃષ્ટં યાદૃશં પુસાં તાદૃશં
 ભાસતે સદા ॥ અવશ્યમેવ ભોક્તવ્યમદૃષ્ટજનિતં ફલમ્ ॥ ૧૩ ॥
 સુખં દુઃખં ભયં ક્ષેમમદૃષ્ટાત્ પ્રાપ્યતે જનૈઃ ॥ તસ્માદદૃષ્ટનિષ્ઠૈશ્ચ

જેઈ કહેવા લાગ્યા કે,^૭ હે રાજશાહીલ! તમે રાજપાટ છોડી આ
 પુણ્યકારક તપોવનમાં આવ્યા છતાં સુખી થવાને બદલે ઉલટા વધારે
 દુઃખી થાઓ છો;^૮ તેનું કારણ પણ મને એ જ જણાય છે કે, તમે
 આ પુરુષોત્તમ માસનો અનાદર કર્યો છે અને હું કે જે વૃંદાવન કલા-
 નાથ છું તથા મારો અત્યંત વલ્લભ એ પુરુષોત્તમ માસ છે, તેને એક
 વાતે નહિ, પણ ઘણી બાબતે તમારું ચિત્ત વ્યગ્ર અને અવ્યસ્થિત
 થવાને લીધે વ્યર્થ ગુમાવ્યો છે.^૯ એક તો તમારા પ્રતિપક્ષી બીખમ,
 દ્રોણ, કર્ણ, એ વગેરેના ત્રાસથી દ્રેષ અને ભય યુક્ત અંતઃકરણ થવાને
 લીધે તમે પુરુષોત્તમ માસનું ત્રત અજાણમાં કરી શક્યા નથી.^{૧૦}
 ખીન્નું જેનાથી શત્રુઓનો પરાજય કરવાનું સામર્થ્ય આવે છે, એવી
 વિદ્યા સંપાદન કરવા માટે યુદ્ધશાલી અર્જુન ઈંદ્રકીલ પર્વતપર ગયો, તે
 સમયના વિયોગદુઃખથી પણ તમેએ પુરુષોત્તમ માસ એળે ખોયો
 છે;^{૧૧} ને તેટલા જ માટે તમે પરમ દુઃખી છો. પણ એ વિષે તમારો
 શો દોષ છે? કહ્યું છે કે મનુષ્યનું જેવું અદૃષ્ટ હોય છે, તેવું કરવું તેને

ભવદ્વિઃ સ્થીયતાં સદા ॥ ૧૪ ॥ અથાપરં પ્રવક્ષ્યામિ ભવતાં
 દુઃસ્વકારણમ્ ॥ સેતિહાસં મહારાજ શ્રૂયતાં મન્મુસ્વાદહો ॥ ૧૫ ॥
 શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥ પાંચાલીયં મહાંભાગા પૂર્વજન્મનિ સુંદરી ॥
 મેધાવી દ્વિજમુખ્યસ્ય પુત્રી જાતા સુમધ્યમા ॥ ૧૬ ॥ કાલેન
 ગચ્છતા રાજન્ સંજાતા દશવાર્ષિકી ॥ રૂપલાવણ્યલલિતા
 નયનાપાંગશાલિની ॥ ૧૭ ॥ ચાતુર્યગુણસંપન્ના પિતુરેકૈવ પુ-
 ત્રિકા ॥ વલ્લભાતીવ તેનેયં ચતુરા ગુણસુંદરી ॥ ૧૮ ॥ લાલિતા
 પુત્રવન્નિત્યં ન કદાચિત્પ્રલંભિતા ॥ સાહિત્યશાસ્ત્રકુશલા નીતા-

ભાસે છે; માટે અદૃષ્ટી જે કંઈ ફળ પ્રાપ્ત થાય, તે અવશ્ય ભોગવવું
 પડે છે. ૧૨-૧૩ તેવી જ રીતે તમે પણ અદૃષ્ટાધીન થઈ આ દુઃખ
 સહન કરો છો. ૧૪ વળી હું રાજન્! એ ઉપરાંત ખીજે તમારા દુઃખના
 કારણરૂપ ઇતિહાસ પણ તે પુરુષોત્તમ માસના અનાદર કરવા સંબંધે જ
 છે, જે ઘણો લાંબો છે, છતાં હું તમને સંભળાવું છું:- ૧૫

આ મહાભાગ્યશાળી દ્રૌપદી, પૂર્વે એક મેધાવી નામના ઉત્તમ
 ઋષિની કન્યા હતી. ૧૬ એ ઋષિને સાં જન્મી સારથી જ તે અત્યંત
 સ્વરૂપવાળી અને તેજસ્વી હતી; પરંતુ જેમ જેમ તે મોટી થતી ગઈ,
 તેમ તેમ તો તેના સૌંદર્યમાં ઘણો વધારો થતો ગયો. એમ કરતાં તે
 દશેક વર્ષની ઉમરની થઈ સારે જાણે તે કોઈ સ્વર્ગમાંની અપ્સરા
 ભૂમિપર અવતરી હોય એમ લાગ્યું. ૧૭ એનામાં જેમ રૂપલાવણ્ય
 હતું, તેમ ચાતુર્ય તથા સદ્ગુણોની પણ તે ખાણ હતી. લક્ષ્મીની ઉપમા
 અપાય એવી પુત્રી અને વળી એક જ હોવાથી તેના ઉપર તેના
 પિતાની અત્યંત પ્રીતિ હતી. ૧૮ તેથી તે ઋષિ નિરંતર પુત્રની પેઠે તેનું
 લાલન પાલન કરતો હતો. વળી મહાત્મા પિતા મેધાવી ઋષિએ તેને

વપિ વિશારદા ॥ ૧૯ ॥ તન્માતા સ્વર્ગતા પૂર્વં પિત્રા સા
 પોષિતા મુદા ॥ પાર્શ્વસ્થાલિસુખં દૃષ્ટ્વા પુત્રપૌત્રસુખસ્પૃહા
 ॥ ૨૦ ॥ તર્કયંતી તદા બાલા મામેવં ચ કથં ભવેત્ ॥ ગુણ-
 ભાગ્યનિધિર્મર્તા સુખદઃ સત્સુતાઃ કથમ્ ॥ ૨૧ ॥ એવં મનો-
 રથં ચક્રે દૈવેન ધ્વંસિતં પુરા ॥ કિં કૃત્વા કિં વિદિત્વા મે કમુ-
 પાસ્યે સુરેશ્વરમ્ ॥ ૨૨ ॥ કિં વા મુનિમુપાતિષ્ઠે કિં વા તીર્થ-

વ્યાકરણ, કાવ્ય, અલંકાર ઇત્યાદિક સાહિત્ય શાસ્ત્રમાં બહુ કુશળ કરી
 હતી. તેમ જ નીતિશાસ્ત્રનું ઉત્તમ જ્ઞાન આપ્યું હતું,^{૧૯} જેથી તેણીના
 સ્વરૂપસૌંદર્યની શોભામાં પૂરેપૂરો વધારો થયો હતો, એટલું જ નહિ,
 પણ તેના પિતા સાથે તે કોઈ પણ સભામાં જતી, તો ત્યાં કદી
 તેણીનું અપમાન થતું નહિ. એને સમજણી થતાં પહેલાં એની મા
 તેને મૂકી સ્વર્ગે સિધારી ગઈ હતી, તેથી મા ગણો કે બાપ ગણો, એ
 બંનેમાં તેના પિતા જ હતા. તેથી તેને મા સંબંધે કશું પણ ઓછું
 આવવા દેતા નહીં. આમ દિવસપર દિવસ વીતતાં તે વર યોગ્ય
 થવા આવી.

એક સમયે તે મેઘાવતીએ પોતાના પાંડોસમાં રહેતી પોતાની
 એક સખીને તેના પુત્રનાં નાના પ્રકારનાં લાડ કરતી ને તેથી બહુ
 આનંદ પામતી જોઈ.^{૨૦} એટલું તો સ્વાભાવિક છે કે, સ્ત્રી કિંવા પુરુષ
 ગમે તેને યોગ્ય સમય આવે, તેવી ઇચ્છા અને હોશ થાય છે.
 આ પ્રમાણે મેઘાવતીને પણ પોતાની સખીનું પુત્રસુખ જોઈ ‘પોતાને
 એવો પુત્ર ક્યારે થશે,^{૨૧} ને હું તેનું સુખ ક્યારે ભોગવીશ’ એવી
 ઇચ્છા થવા લાગી. તે વારંવાર એવા તર્ક વિતર્ક કરવા લાગી કે,
 “અરે! મારી સખી પ્રમાણે મને ક્યારે થશે? અરે, મને પૂર્ણ સુખ
 આપનાર ઉત્તમ, ગુણમય અને ભાગ્યનિધિ પતિ ક્યારે મળશે? અને

મુપાશ્રયે ॥ મમ ભાગ્યં કથં સુપ્તં ભર્તા કોઽપિ ન વાછતિ ॥૨૩॥
 પંડિતોઽપિ પિતા મૂઢો મમ ભાગ્યવશાદહો ॥ વિવાહકાલે સંપ્રાપ્તે
 ન દત્તા સદૃશે વરે ॥ ૨૪ ॥ અધ્યક્ષાઽહં સર્વત્ર મધ્યે કુમારી
 દુઃસ્વપીડિતા ॥ નાહં સ્વામિસુસ્વામિજ્ઞા યથા ચાલિગ્ણો મમ
 ॥ ૨૫ ॥ મમ ભાગ્યવતી માતા કથં સ્વર્ગે ગતા પુરા ॥ એવં
 ચિંતાકુલા બાલા મનોરથમહોદયૌ ॥ ૨૬ ॥ નિમગ્ના મોહ-
 સલિલે શોકમોહોર્મિપીડિતા ॥ મેધાવી ઋષિરાજોઽસૌ વિ-
 ચ્ચાર મહીતલે ॥ ૨૭ ॥ કન્યાદાનનિમિત્તં ચ વિચિન્વન્

મને સુપુત્ર રત્ન થાય. વળી શું કરવાથી અને શું જાણવાથી મારો
 આ મનોરથ પૂર્ણ થશે, તથા એ માટે હું કયા દેવની ઉપાસના કરું? ૨૨
 કયા મુનીશ્વરને હું આરાધું કે, જે મને આ મારો મનોરથ સિદ્ધ થવા
 ઉપાય બતાવે? અરે, મારું ભાગ્ય કેમ સૂઈ ગયું છે કે, મારા ભર્તાર
 સંબંધે કોઈ વિચાર પણ કરતું નથી! ૨૩ અહો! મારા મહાત્મા પિતા
 પણ પંડિત છતાં મારા દુર્ભાગ્યે કરીને મૂર્ખ થઈ ગયા કે શું? કેમકે
 મારો વિવાહકાળ આવી ગયો છે, છતાં હજી સૂઈ મને પરણાવી
 નથી. ૨૪ વળી આ મારી સખીઓના સમુદાયમાં જે કે હું સૌની
 અધ્યક્ષ છું, છતાં તે આખો સમુદાય જેવી રીતે પોતપોતાના પતિઓના
 સુખથી આનંદમાં છે, તેવી રીતનું સુખ મને અદ્યાપિ ન છતાં હું
 કુંવારાપણના દુઃખમાં પીડાઈ છું. ૨૫ અરે, હું શું કરું. આ વખતે જે
 મારી ભાગ્યવંતી માતૃશ્રી જીવતી હોત તો મારે આટલું બધું પીડાવું
 પડત નહિ. પરંતુ તે તો બિચારી પહેલેથી જ સ્વર્ગે ચાલી ગઈ છે.” આ
 પ્રમાણે તે બાળા ચિંતાથી વ્યાકુળ થઈ મનોરથરૂપી મહા સમુદ્રમાં ૨૬
 દુઃખરૂપી જળને વિષે શોક અને મોહરૂપી લહરથી પીડાઈ અત્યંત દુઃખી
 થવા લાગી.

સદૃશં વરમ્ ॥ તાદૃશં વરમપ્રાપ્ય નિરાશઃ સ્વમનોરયે ॥૨૮॥
 રૂતાચ્છેદાયેભાગ્યાભ્યાં મગ્નસંકલ્પપંજરઃ ॥ અવાપ દૈવયોગેન
 જ્વરં તીવ્રં સુદારુણમ્ ॥ ૨૯ ॥ સ્ફુટત્સર્વાંગસંમિશ્રતાપજ્વાલા-
 સમાકુલઃ ॥ શ્વાસોચ્છ્વાસસમાયુક્તો મહાદારુણમૂર્છયા
 ॥ ૩૦ ॥ પ્રસ્થલન્નિપતન્મૂઘૌ મદિરામત્તવદ્વશમ્ ॥ આગચ્છ-
 નેવ ભવનં સ પપાત ધરાતલે ॥ ૩૧ ॥ યાવત્સુતા સમાયાતા

હવે એના પિતા ઋષિરાજ મેધાવીથી કંઈ એ અળાણું નહોતું કે,
 કન્યા વર યોગ્ય થઈ છે. દીકરીને મોટી થયેલી જોઈ, તેને યોગ્ય વર
 સાથે પરણાવવાની ચિંતામાં તેમને ઉંઘ પણ આવતી નહોતી. માટે પોતે
 મેધાવતીને પોતાના એક વૃદ્ધ અને કુટુંબવત્સલ મિત્રની સંભાળ હેઠળ
 મૂકી, તેણીને માટે યોગ્ય વરનો શોધ કરવા માટે તે ચાલી નિકળ્યા. પૃથ્વી
 ઉપર બહુ બહુ દેકાણે તેમણે અટન કર્યું છતાં પોતાની કન્યાને યોગ્ય
 જોઈએ તેવો વર ક્યાંઈ મળ્યો નહિ. ૨૭-૨૮ આથી નિરાશ થઈ ઋષિ
 પોતાને આશ્રમે આવવા વળ્યા; ને એ કન્યાના તથા પોતાના દુર્ભાગ્યને
 લીધે પોતાનો મનોરથ પૂરો નહિ થયો, તેથી કન્યા ઉત્તમ વરને આપવી
 એવો તેમનો પવિત્ર સંકલ્પ ભંગ થયો, તેથી તેમને બહુ ખેદ થવા
 લાગ્યો. તે રાત્રિદિવસ ચિંતારૂપી પિંજરામાં પડીને ઝૂરવા લાગ્યા. આ
 મોટી ચિંતાએ કરીને દૈવ યોગે તેમને મહાભયંકર જ્વર લાગુ પડ્યો, ૨૯
 જેને લીધે દિનપર દિન શરીર બહુ અશક્ત થઈ ગયું. ચાલવા જેટલી
 શક્તિ પણ શરીરમાં રહી નહિ, શ્વાસોચ્છ્વાસ વધી પડ્યા ને તાવની
 ઉજ્જ્વળતા બહુ જોરપર આવી જવાથી માર્ગમાં ઋષિ વારંવાર મૂંછિત થઈ
 જવા લાગ્યા. ૩૦ જેવી રીતે મદ્યપાન કરનાર ઉન્મત્ત થઈ આમતેમ પડી
 ન્ય છે ને શરીરની શુદ્ધિ રહેતી નથી, તેવી રીતે અથડાતા ફૂટાતા
 મહા શ્રમ અને ત્રાસથી જેમ તેમ કરી ઋષિ પોતાને ઘેર આવી

પિતરં ભયાવિહ્વલા ॥ તાવન્મૂર્ધ્વઃ સંજાતો મૃસુરસ્તામનુસ્મરન્
 ॥ ૩૨ ॥ ભાવિનાર્થબલેનૈવ સહસા જાતવેપથુઃ ॥ કન્યા-
 દાનપ્રસંગોત્થમહોત્સવવિવર્જિતઃ ॥ ૩૩ ॥ અથ પ્રાચીન-
 ગાર્હસ્થ્યકૃતધર્મપરિશ્રમાત્ ॥ સંસારવાસનાં ત્યક્ત્વા હરૌ
 ચિત્તમધારયત્ ॥ ૩૪ ॥ સસ્માર શ્રીહરિં તૂર્ણ મેધાવી પુરુ-
 ષોત્તમમ્ ॥ ઇંદીવરદલશ્યામં ત્રિભંગલલિતાકૃતિમ્ ॥ ૩૫ ॥
 રાસેશ રાધારમણ પ્રચંડદોર્દંડ દૂરાહતનિર્જરારે ॥ અત્યુગ્ર-
 દાવાનલપાનકર્તઃ કુમારિકોત્તારિતવન્નર્તઃ ॥ ૩૬ ॥ શ્રી-

પહોંચ્યા; પણ આશ્રમમાં પહોંચતાં જ તે બેશુદ્ધ થઈ પૃથ્વીપર પડ્યા.^{૩૧}
 પોતાના પિતાને આવી દુરવસ્થામાં આવેલા જોઈ, મેધાવતી તેમની પાસે
 ભયથી વ્યાકુળ થઈ દોડી આવે છે, એટલામાં તો ઋષિ પોતાની દીકરીનું
 સ્મરણ કરતા કરતા મરણ કાંઠે આવ્યા.^{૩૨} આ પ્રમાણે ભાવી જળમાં
 ફસાયાથી તે એકાએક કંપવા લાગ્યા ને તેમના અંતઃકરણમાંના કન્યા-
 દાન સંબંધી મહોત્સવની તેમણે આશા છોડી દીધી.^{૩૩} મહાન પુરુષોનું
 એ મુખ્ય લક્ષણ હોય છે કે, આવી અચેત અવસ્થામાં આવી પડ્યા
 પછી તેઓ આ અનિલ સંસારમાંની કોઈ પણ બાબતપર ધ્યાન રાખતા
 નથી ને માત્ર ઈશ્વરપરાયણ જ થઈ જાય છે. તેવી રીતે આ મેધાવી
 ઋષિ કે જેમણે પ્રાચીન ગૃહસ્થાશ્રમ તથા ધર્મ સંબંધે જે મહા પરિશ્રમ
 કર્યો હતો, તેને યોગે તેમણે તુરત પોતાની આવી અવસ્થા જોઈ સંસાર-
 વાસનાનો ત્યાગ કરીને શ્રીહરિનાં ચરણારવિંદમાં પોતાનું ચિત્ત બેશું;^{૩૪}
 ને સ્તુતિ કરી કે “હે રાસેશ્વર! હે રાધારમણ! તમે પોતાના પ્રયંડ
 બાહુવડે કરીને ધણા અસુરોને હણ્યા છે, અતિ ઉગ્ર બળનો દાવાનળ
 પી જઈ ગાયો, ગોવાળ અને ગોપિકાઓનું રક્ષણ કર્યું છે તથા ગોપી-
 ઓએ મૂંઝલાં વસ્ત્રોનું હરણ કરી તેમને વરપ્રસાદ આપ્યો છે.”^{૩૫-૩૬}

કૃષ્ણ ગોવિંદ હરે મુરારે રાધેશ દામોદર દીનનાથ ॥ માં
 પાહિ સંસારસમુદ્રમગ્નં નમો નમસ્તે હૃષીકેશ્વરાય ॥ ૩૭ ॥
 ઇતિ મુનિવચનં નિશમ્ય દૂરાજ્ઞાદિતિ યયુશ્ચ ચરા મુકુંદલો-
 કાત્ ॥ તદનુ મૃતમુનિં કરે ગૃહીત્વા ચરણસરોરુહમીયુરી-
 શ્વરસ્ય ॥ ૩૮ ॥ પ્રાણોત્ક્રમણમાલોક્ય હાહેતિ સા સુતા-
 રુદત્ ॥ અંકે કૃત્વા પિતુર્દેહં વિલલાપ સુદુઃખિતા ॥ ૩૯ ॥
 કુરરીવ ચિરં સા તુ વિલપ્ય મૃશદુઃખિતા ॥ ઉવાચ પિતરં
 બાલા જીવંતમિવ વિહ્વલા ॥ ૪૦ ॥ બાલોવાચ ॥ હા હા પિતઃ

વળી હે શ્રી કૃષ્ણ! આપે અનેક પ્રકારનાં સ્વરૂપ ધારણ કરી અનેક
 કાર્ય કરેલાં છે, જેને લીધે આપ શ્રીહરિ, ગોવિંદ, મુરારિ, મુકુંદ, રાધેશ,
 દામોદર ઇત્યાદિ અનેક નામોથી પ્રસિદ્ધ છો; માટે હે દીનનાથ ! હું કે
 જે આ સંસાર સમુદ્રમાં ખૂણો છું, તેના ઉદ્ધાર કરો; હે ઇન્દ્રિયનિયામક !
 હું આપને શરણે આવી આપને નમસ્કાર કરું છું.”^{૩૭} આ પ્રમાણેની તે
 મુનિની સ્તુતિનો અંગીકાર કરી ભગવાને તેમના ઉપર દયા કરી તે
 તુરત તેમની પાસે પોતાના પાર્ષદોને મોકલ્યા, જેમણે આવી મુનિના
 આત્માને મૃત શરીરમાંથી મુક્ત કર્યો ને પછી પોતાની સાથે તેને
 ભગવચ્ચરણારવિંદમાં લઈ ગયા.^{૩૮}

અહો! હે વત્સ (નારદ)! માત, પિતા, ભાઈ, બહેન, સગાં, સહો-
 દર વગેરે સર્વમાં પોતાના પિતાને જ ગણુનારી આ બાળાના આ
 સમયના દુઃખનું શું કહેવું! આમ પોતાના પિતાનું મૃત્યુ થયું જોઈ
 મેઘાવતી હાહાકાર કરીને રુદન કરવા લાગી^{૩૯} ને હૃદયને કંપાવનારા
 સ્વરથી વિલાપ કરતી પિતાનું શરીર બાળામાં લઈને બેઠી. કુરરી
 જાતની પક્ષિણીની પેઠે બહુબહુ વિલાપ કરતી તે પિતૃવિયોગિની બાળા,
 પોતાનો પિતા જીવતો હોય, એમ માનીને તે પ્રત્યે અતિ વ્યાકુળતાથી

કૃપાસિંધો આત્મજાનંદદાયક ॥ કસ્યાંકે માં નિધાયાઘ્ર ગતો-
 ઽસિ વૈષ્ણવં પુરમ્ ॥ ૪૧ ॥ પિતૃહીનાં ચ માં તાત કો વા સં-
 ભાવયિષ્યતિ ॥ ન ભ્રાતા નૈવ બંધુશ્ચ ન મે માતા તપસ્વિની
 ॥ ૪૨ ॥ ભોજનાચ્છાદને ચિંતાં કો મે તાત કરિષ્યતિ ॥
 કથં તિષ્ઠામ્યહં શૂન્યે વેદધ્વનિવિવર્જિતે ॥ ૪૩ ॥ આશ્રમે તે
 મુનિશ્રેષ્ઠ અરણ્ય ઇવ નિર્જને ॥ અતઃ પરં મરિષ્યામિ જીવને
 કિં પ્રયોજનમ્ ॥ ૪૪ ॥ અસંપાદ્યૈવ વૈવાહં વિધિં દુહિતૃવત્સલ ॥
 ક ગતોઽસિ પિતસ્તાત ઇહાગચ્છ તપોનિધે ॥ ૪૫ ॥ વાર્ણીં
 વદ સુધાકલ્પાં કથં તૂષ્ણીમવસ્થિતઃ ॥ ઉત્તિષ્ઠોત્તિષ્ઠ હે તાત
 ચિરં સુપ્તોઽસિ સાંપ્રતમ્ ॥ ૪૬ ॥ ઇત્યુક્ત્વાઽશ્રુમુલ્લી બાલ્ય
 વિલલાપ મુહુર્મુહુઃ ॥ મુક્તકંઠં રુરોદાર્તા કુરરીવ સુદુઃખિતા

બોલવા લાગી કે, ૪૦ “હા તાત! હા પિતા! હે કૃપાસિંધુ! તમે મને આનંદ
 આપનાર તથા મારું પોપણુ કરનાર છતાં હવે મને કાના બોળામાં
 મૂકીને વિષ્ણુલોકમાં સિધારી ગયા? ૪૧ હે પિતા! હવે હું પિતૃહીન થયે-
 લીની અન્નવસ્ત્રાદિથી રૂડી રીતે સંભાવના કાણુ કરશે? કેમકે આપની
 પછવાડે મારે ભાઈ કે માતૃશ્રી ઇત્યાદિ કાઈ જ નથી. ૪૨ વળી રે પિતુ,
 આ નિર્જન અરણ્યમાં આવેલા વેદધ્વનિ રહિત શૂન્ય આશ્રમમાં હું
 કેવી રીતે રહી શકીશ? આવા જીવવા કરતાં મારે મરવું એ જ વધારે
 સારું છે. ૪૩-૪૪ હે દયાળુ અને માયાળુ પિતાજી! મારા ઉપર તમારું
 અત્યંત વાત્સલ્ય. છતાં મારો યથાવિધિ વિવાહ પણ તમોએ કર્યો નથી.
 તો મને આ અરણ્યમાં નિરાધાર અને એકલી મૂકી આપ ક્યાં ગયા?” ૪૫
 એ પ્રકારે અનેક દયામણાં વચનો કહેતી અને હૃદય ભરાઈ આવવાથી

॥ ૪૭ ॥ તત્સુતારોદનં શ્રુત્વા વિપ્રાસ્તદ્વનવાસિનઃ ॥ અતીવ
 કરુણં કો વા રોદિત્યર્ષિસ્તપોવને ॥ ૪૮ ॥ મેધાઋષેઃ સુતા-
 શબ્દં શનૈર્નિશ્ચિત્ય તાપસાઃ ॥ સસંભ્રમાઃ સમાજમુર્હાહાકાર-
 સમન્વિતાઃ ॥ ૪૯ ॥ આગત્ય દદૃશુઃ સર્વે સુતાંકસ્યં મૃતં મુનિમ્ ॥
 તતઃ સંરુદુઃ સર્વે મુનયઃ કાનનૌકસઃ ॥ ૫૦ ॥ સુતોત્સંગા-
 ચ્છવં નીત્વા શ્મશાને શિવસન્નિધૌ ॥ અંત્યેષ્ટિં વિધિના કૃત્વા
 તેઽદહન્ કાષ્ઠવેષ્ટિતમ્ ॥ ૫૧ ॥ તતઃ કન્યાં સમાશ્વાસ્ય સર્વે
 તે સ્વઘૃહાન્યયુઃ ॥ કન્યા ધૈર્યં સમાલંબ્ય યથાશક્ત્યકરોદ્
 વ્યયમ્ ॥ ૫૨ ॥ ઇત્યૌર્ધ્વદેહિકવિધિં પ્રણિધાય પિત્ર્યં પુત્રી

ડસકાં ખાતી અત્યંત વિલાપ કરી, મહોં મૂકીને રડવા લાગી. ૪૯-૪૭ ગમે
 તેવા કઠિન હૃદયનાને પણ પિંગળાવી નાખે એવો વિલાપ અને અત્યંત
 કરુણાજનક રુદનનો લાંબો શબ્દ સાંભળી, તે વનમાં કેટલેક દૂર વસનારા
 ઋષિઓ પરસ્પર કહેવા લાગ્યા કે, ‘અરે! આ વનમાં આવા દીન અને
 દયામણા સ્વરથી કેાણુ રડે છે? ૪૮ આ શબ્દ મેધાવી ઋષિના આશ્રમ
 તરફથી આવે છે. માટે તે શબ્દ એમની પુત્રી મેધાવતીનેજ તો ન હોય.
 કારણુ કે એ બાળા હાલમાં આશ્રમ વિષે એકલી જ છે.’ આવો નિશ્ચય
 કરી એકદમ ગાબરા બની, તે સર્વ તપસ્વીઓ હાહાકાર કરતા તેની પાસે
 દોડી આવ્યા, ૪૯ ને જુએ છે તો તે કન્યાના ખોળામાં મુનિ મૃત થઈ
 પડેલા છે, ને તે કમળ સમાન કોમળ અંગવાળી બાળાની આંખોમાંથી
 આંસુનાં ઝરણુ ખળભળાટ વહાં જાય છે. આવું જોતાં જ તે સર્વે અરણ્ય-
 વાસી મુનિઓ પણ બહુ રુદન કરવા લાગ્યા, ૫૦ ને તે કન્યાના ખોળામાંથી
 મુનિનું શબ ઉપાડી શ્મશાનમાં લઈ ગયા. પછી ત્યાં તેની અંત્યેષ્ટિ કરવા
 બાદ, કાંઈની ચિતા ખડકી ને યથાવિધિથી તે શબને દહન કર્યું, ૫૧ ને

નિવાસમકરોચ્ચ તપોવનેઽસ્મિન્ ॥ સા વિવ્યથે પિતૃજદુઃસ્વદવા-
ન્નિદગ્ધા રંભેવ વત્સમરણાત્સુરભીવ બાલા ॥ ૫૩ ॥ इति श्री-
बृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे
कुमारीविलापो नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ૮ ॥

આશ્રમે આવી તે ઋષિકન્યાનું સમાધાન કરી, સર્વે મુનિઓ પોતપોતાને
આશ્રમે ગયા. પછી કન્યાએ ધૈર્યથી પોતાના પિતાના ઉદ્ધાર માટે પ્રેત-
ક્રિયા વગેરે કરીને યથાશક્તિ બ્રહ્મભોજનાદિ ખર્ચ પાળુ કર્યો. ૫૨ મહા
શોકસાગરમાં ખુડી ગયેલી મેધાવતી જેમ કદલી અગ્નિવડે બળીને નિસ્તેજ
થાય છે અથવા ગાયને વાહરડું મરી જવાથી જેવું દુઃખ થાય છે, એવી
દુઃખી થઈ તે શૂન્ય આશ્રમમાં રહી. ૫૩

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે ‘મેધાવી ઋષિનું મૃત્યુ’
એ નામનો અધ્યાય ૮ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૯ મો

બાલાએ દુર્વાસા પાસે નિવેદન કરેલું દુઃખ

સૂત उवाच ॥ ततस्तं विस्मयाविष्टः पप्रच्छ नारदो मुनिः ॥
मेधावी द्विजवर्यस्य सुतावृत्तांतमद्भुतम् ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥
मुने मुनिसुता तत्र किं चकार तपोवने ॥ को वा मुनिवरस्त-
स्याः पाणिग्रहमचीकरत् ॥ २ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ निव-

નેમિપ્યારણ્ય વિષે ચાલતા કથાપ્રસંગમાં સૂતજીએ શૌનકાદિ ઋષિ-
ઓને કહ્યું કે, મુનિવરો ઉપરની કથા સાંભળી નારદ મુનિએ નારાયણને
પ્રશ્ન કર્યો:—“હે પ્રભુ! એ મેધાવી ઋષિની કન્યા તે તપોવનમાં રહીને શું

સંત્યાસ્તતસ્તસ્યાઃ કિયાન્કાલો વિનિર્ગતઃ ॥ સ્મારં સ્મારં સ્વ-
 પિતરં શોચંત્યાશ્ચ મુહુર્મુહુઃ ॥૩॥ શૂન્યસદ્ગુણિ સંવિષ્ટાં યૂથશ્રષ્ટાં
 મૃગીમિવ ॥ ગલદ્બાષ્પૌષનયનાં જ્વલદ્વૃદયપંકજામ્ ॥ ૪ ॥
 વિનિઃશ્વાસપરાં દીનાં સંરુદ્ધામુરગીમિવ ॥ ચિંતયંતીમપશ્યંતીં
 દુઃસ્વપારં કૃશોદરીં ॥૫॥ ત્વમાસસાદ ભગવાન્ ભવિષ્યદ્બલ-
 નોદિતઃ ॥ યદૃચ્છયા વને તસ્મિન્ પરમઃ કોપનો મુનિઃ ॥૬॥
 યદ્વિલોકનમાત્રેણ ત્રસ્યેદપિ શતક્રતુઃ ॥ જટાકલાપસંછન્નઃ સા-
 ક્ષાદિવ સદાશિવઃ ॥૭॥ યસ્ત્વજ્જનન્યા રાજેન્દ્ર શૈશવેઽતિપ્રસા-

કરવા લાગી? તથા કયા મુનિએ તેનું પાણિગૃહણ કર્યું, તે મને કહો.”^{૧-૨}
 એ સાંભળી નારાયણે કથા કહેવા માંડી.

પિતાનું પરલોક સુધારવા તેમની યથાવિધિ ઉત્તર ક્રિયા કરી મેઘા-
 વતી તે તપોવનમાં જ રહી, ને પ્રતિ દિવસે પિતાનું સ્મરણ કરી વારંવાર
 શોકમાં તેણે દિવસો નિર્ગમન કરવા માંડ્યા.^૩ ટોળામાંથી છૂટી પડી
 ગયેલી હરણી પેટે, તે એ શૂન્ય આશ્રમમાં રહી શોક દુઃખમાં ડુબી ગઈ,
 આંખોમાંથી નિરંતર આંસુનો વરસાદ થવા લાગ્યો. તે કામળ હૃદયનું
 કમળ પિતાના મૃત્યુરૂપી શોકાગ્નિએ કરી બળવા માંડ્યું.^૪ આવી
 અવસ્થામાં છતાં કંડીઆમાં પૂરી રાખેલી નાગણીની પેટે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ
 મૂકતી તે કૃશોદરી^૫ અત્યંત દીનપણથી આ દુઃખનો પાર આણવાની
 રાહ જોવા લાગી. એટલામાં દેવે જ પ્રેરણા કીધી હોયતી, તેની પેટે ત્યાં
 અકસ્માત્ પોતાની ઇચ્છાથી મહા કોપિષ્ઠ તથા તપરૂપી ધનવાળા એક
 મુનિ પધાર્યા.^૬ જેમને જોતાં ઈન્દ્ર સરખાઓ પણ બયથી ત્રાસ પામે
 એવા અને મસ્તકપર બાંધેલા જટાના મુકુટથી બળે સાક્ષાત્ સદાશિવ
 જ હોયતી શું એવા તે મુનિ દેખાતા હતા.^૭

દિતઃ ॥ નિ શાકર્ષિણીં વિદ્યાં દ્વાપર્ય મુપૂજિતઃ ॥ ૮ ॥
 યેનાંમપિ મૃપાલ સર્વદેવનમસ્કૃતઃ ॥ રથે સંયોજિતઃ સાસા-
 દુક્ષિમ્ન્યા સહ નારદ ॥ ૯ ॥ ઉમાભ્યાં ચાલિતે માર્ગે રથે
 દુર્વાસસાન્વિતે ॥ અત્યુગ્રયા તૃષા શુષ્યત્તાલ્વોષ્ઠપુટયાનયા
 ॥ ૧૦ ॥ સૂચિતોઽહં જલાર્થિન્યા સ્કંધસ્થયુગયા પુરા ॥ ગચ્છ-
 મેવ પદાગ્રેણ સંપીઢ્ય વસુધાતલમ્ ॥ ૧૧ ॥ આનીતવાન્ ભોમ-
 વર્તીં પ્રિયાપ્રેમપારિતઃ ॥ સૈવોર્ધ્વગોમિની ભૂત્વા તાવન્માત્રેણ
 વારિણા ॥ ૧૨ ॥ ન્યવારયં મહારાજ રુક્ષિમણીતૃષમુલ્બળામ્ ॥
 તદ્દૃષ્ટ્વા તત્સળોઽદ્રૂતક્રોધેન પ્રજ્વલન્નિવ ॥ ૧૩ ॥ પ્રલયાગ્નિરિવો-

એ સાંભળી અર્જુને આશ્ચર્ય પામી પૂછ્યું કે, હે શ્રી કૃષ્ણ! એવા
 પરમ કાપિષ્ઠ મુનિ તે કયા? એ કૃપા કરી જણાવશો.

હે રાજન! તમારી માતા જે કુંતાજી-તેમણે પોતાની કુમારિકા
 અવસ્થામાં સત્કારપૂર્વક પૂજા કરીને જેમને પ્રસન્ન કર્યા હતા, ને તેથી
 જેમણે તમારી માતાને દેવતાઓને આવાહન કરવાની વિદ્યા આપી હતી
 તે. ૮ વળી હું જો કે સર્વ દેવતાઓને વંદનીય છું. છતાં મને પણ રુક્ષિમણી
 સહિત જેણે પોતાને યેસવાના રથે જોતર્યો હતો, એટલું જ નહિ, ૯ પણ
 વંળી અમે જેજણાં જે વખતે તેમને રથમાં બેસાડી રથ ખેંચીને ચાલતાં
 હતાં, તેવામાં માર્ગમાં રુક્ષિમણીને બહુ જ તૃષા લાગી, ને તેનું મ્હોં સાવ
 સૂકાઈ ગયું, ૧૦ એથી તેણે પાણી પીવાની ઇચ્છા મને જણાવતાં મેં તુરત
 મારા ચરણના અંગુઠાના પ્રહારવડે પૃથ્વીમાંથી પાતાળ ગંગાની ધારા
 ઉત્પન્ન કરી, કારણ કે હું મારી પ્રિયાના પ્રેમમાં લુબ્ધ થઈ ગયો
 હતો. ૧૧-૧૨ હવે તે ગંગાજળનો પ્રવારો વેગથી ઉચો ઉડવા માંડ્યો, ને
 તેના જળથી રુક્ષિમણીની તીવ્ર તૃષા શાંત કરી, તે જોઈ તત્કાળ તે મુનિને

ત્તિષ્ઠન્ શશાપ કોપનો મુનિઃ ॥ અહો શ્રીકૃષ્ણ તેઽત્યંતં વલ્લભા
 રુક્મિણી સદા ॥૧૪॥ યદ્વવાન્મામવજ્ઞાય પ્રિયાપ્રેમપરિપ્લુતઃ ॥
 પાયયામાસ પાનીયં માહાત્મ્યં દર્શયન્સ્વકમ્ ॥૧૫॥ દંપત્યો-
 રુભયોરેવ વિયોગોઽસ્તુ યુધિષ્ઠિર ॥ ઇતિ યો દત્તવાન્ શાપં સ
 એવ મુનિસત્તમઃ ॥૧૬॥ સાક્ષાદ્દુઃશસંભૂતઃ કાલરુદ્ર ઇવાપરઃ ॥
 અત્રેરુદ્રતપઃકલ્પવૃક્ષદિવ્યફલં મહત્ ॥૧૭॥ પતિવ્રતાશિરો-
 રત્નાઽનુસૂયાગર્ભસંભવઃ ॥ દુર્વાસા નામ મેધાવી યથા વૈ મૂર્તિ-
 મત્તપઃ ॥૧૮॥ નૈકતીર્થજલક્લિન્નજટાભૂષિતસચ્છિરાઃ ॥ તમા-
 લોક્ય સમાયાંતં કુમારી શોકસાગરાત્ ॥૧૯॥ ઉન્મજ્જ્યોત્થાય

અહુ ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો.^{૧૩} પ્રલયાગ્નિ સમાન બચંકર આકૃતિ કરીને મને
 શાપ દેવા માટે તે સામા આવી ઉભા રહ્યા, ને કહેવા લાગ્યા કે, “હે
 કૃષ્ણ! તમને આ રુક્મિણી અત્યંત પ્રિય હોવાથી^{૧૪} તેના પ્રેમમાં નિમગ્ન
 થઈ તમે મારી અવગણ કરી, ને પૃથ્વીમાંથી જળ ઉત્પન્ન કરી તેને
 પાઈને પોતાનું માહાત્મ્ય (મોટાઈ) બતાવી કે શું?^{૧૫} માટે જાઓ તમે
 એમ મારી અવગણ્યા કરી તો, એથી તમારો બંનેનો વિયોગ થશે.”
 એવી રીતનો અમને શાપ દીધો,^{૧૬} તે જ આ પ્રલયકાળ સમયના
 બીજા રુદ્ર સમાન ક્રોધિષ્ઠ મુનિ હતા. આટલા ઉપરથી પણ તમે તેમને
 ન ઓળખ્યા હોય તો તે રુદ્રના અંશભૂત મુનિ, મહાત્મા અત્રિકૃપિની
 ઉગ્ર તપરૂપ તથા કલ્પવૃક્ષના દિવ્ય મહાન ફલરૂપ સતી શિરોમણી
 અનુસૂયાઈના પવિત્ર ગર્ભમાંથી જન્મેલા બુદ્ધિમાન અને તમોર્મતિ દુર્વાસા
 મુનિ હતા.^{૧૭-૧૮}

હવે એ દુર્વાસા ઋષિને પોતાના આશ્રમમાં આવતા જોઈ મેધા-
 વતી તુરંત શોકના સાગરમાંથી મુક્ત થઈ, ને એકાએક ઉડી તેમના

ધૈર્યેણ વવંદે ચરણૌ મુનેઃ ॥ નત્વા સ્વાશ્રમમાનીય જાનકી
વાલ્મિકિં યથા ॥ ૨૦ ॥ અર્ઘ્યપાદ્યૈર્વન્યફલૈઃ પુષ્પૈશ્ચ વિવિધૈ-
ર્મુનિમ્ ॥ સ્વાગતં પૃચ્છ્ય સા બાલા પૂજયામાસ સાદરમ્ ॥ ૨૧ ॥
તતઃ સવિનયા રાજન્નુવાચ મુનિકન્યકા ॥ બાલોવાચ ॥ નમ-
સ્તેઽસ્તુ મહાભાગ અત્રિગોત્રદિવાકર ॥ ૨૨ ॥ કુતોઽધિગમનં
સાધો દુર્ભગાયા મમાશ્રમે ॥ મમ ભાગ્યોદયો જાતસ્તવાગમનતો
મુને ॥ ૨૩ ॥ અથવા મત્પિતુઃ પુણ્યપ્રવાહપ્રેરિતો ભવાન્ ॥
સંભાવયિતું મામેવ હ્યાગતો મુનિસત્તમ ॥ ૨૪ ॥ ભવાદૃશાં પાદ-
રજસ્તીર્થરૂપં મહાત્મનામ્ ॥ સ્પૃશંત્યાઃ સફલં જન્મ સફલં
ચાદ્ય મે વ્રતમ્ ॥ ૨૫ ॥ અદ્ય મે સફલં પુણ્યમદ્ય મે સફલો

ચરણારવિંદમાં મસ્તક નમાવી તેણે દંડવત્ નમસ્કાર કર્યો. જેવી રીતે પૂર્વ
જગન્માતા જનકીશ્રીએ વાલ્મિકી ઋષિને સત્કાર કર્યા હતા, તેવી રીતે
આ ઋષિકુમારીએ નત્રતાપૂર્વક દુર્વાસાને આસન આપી^{૧૯-૨૦} આદર
સહિત અર્ઘ્ય, પાદ તથા વનમાંથી આણેલાં અનેક પ્રકારનાં સુંદર પુષ્પો
અને ફલોવડે પૂજન કર્યું. પછી તે ઋષિ પ્રત્યે હાથ જોડી વિનયયુક્ત
વાણીથી કહેવા લાગી કે,^{૨૧} “હે મહાભાગ! હે અત્રિગોત્રના સૂર્ય! આપને
મારો નમસ્કાર છે. હે સાધા! આપ મારા જેવી દુર્ભાગિણીને આશ્રમે
ક્યાંથી પધાર્યા? આપના પધારવાથી મારા ભાગ્યને ઉદય થયો^{૨૨} હું
સમજું છું. હે મુનિવર! શું મારા પિતાના પુણ્ય પ્રભાવે કરી આપ મારું
સમાધાન કરવા સારું તો અહિં નથી પધાર્યા?^{૨૩} આપ જેવા મહાત્માનાં
ચરણની રજ સાક્ષાત્ તીર્થરૂપ છે તો આપ ભલે પધાર્યા કે, જેથી તે
રજના સ્પર્શે મારો જન્મ સફળ થશે. વળી આજ મારું સર્વ પુણ્ય સફળ
થયું. અરે, મારો આખો ભવ પણ સફળ થયો. કારણ કે આપ સરખા

ભવઃ ॥ ભવાદૃશા મહાપુણ્યા યન્મે દૃષ્ટિપથં ગતાઃ ॥૨૬॥ એવ-
 મુક્ત્વા ચ સા બાલા તસ્યૌ તૂર્ણીં તદગ્રતઃ ॥ સસ્મિતં મુનિ-
 રાહેદં દુર્વાસાઃ શંકરાંશજઃ ॥ ૨૭ ॥ દુર્વાસા ઉવાચ ॥ સાધુ
 સાધુ દ્વિજસુતે કુલમભ્યુદ્ધૃતં પિતુઃ ॥ મેધાઋષેઃ સુતપસઃ ફલ-
 મેતાદૃશી સુતા ॥ ૨૮ ॥ કૈલાસાદહમાગચ્છં જ્ઞાત્વા તે ધર્મ-
 શીલતામ્ ॥ ત્વદાશ્રમમનુપ્રાપ્તસ્ત્વયા સંપૂજિતોઽસ્મ્યહમ્ ॥૨૯॥
 ગમિષ્યામિ વરારાહે શીઘ્રં બદરિકાશ્રમમ્ ॥ દૃષ્ટું નારાયણં દેવં
 સનાતનમુનીશ્વરમ્ ॥ ૩૦ ॥ તપશ્ચરંતમેકાગ્રમત્યુગ્રં લોકહેતવે ॥
 બાલોવાચ ॥ ઋષે ત્વદર્શનાદેવ શુષ્કો મે શોકસાગરઃ ॥૩૧॥
 અતઃ પરં શુભં ભાવિ યસ્માત્સંભાવિતા ત્વયા ॥ સમુદ્ભૂતવૃહ-

મહા પુણ્યાત્મા પુરુષનાં દર્શનનો હું લાલ પામી.” ૨૪-૨૫ એવી સ્તુતિ
 કરીને તે બાળા સન્મુખ ઉભી રહી, ત્યારે તેથી વિસ્મય પામીને દુર્વાસા
 તેનું આશ્વાસન કરતાં બોલ્યા. ૨૬ દુર્વાસા કહે છે;—“હે સાધ્વી ! રે દ્વિજ-
 સુતે ! તને ધન્ય છે કે તે તારા પિતાના કુળનો ઉદ્ધાર કર્યો, તારા જેવી
 જેને કન્યા છે, એજ તેના મોટા તપનું ઉત્તમ ફળ છે. ૨૭ તારી આવી
 ધર્મશીલતા જાણીને હું કૈલાસ પર્વતપરથી તારે આશ્રમે આવ્યો; ને તે
 કરેલી સપ્રેમ પૂજથી બહુ સંતોષ પામ્યો. ૨૮ હવે હે સુંદરી ! અહિથી
 નિકળી હું બદ્રિકાશ્રમ તરફ મુનીશ્વરનો વેશ ધારણ કરનારા અનાદિસિદ્ધ
 નારાયણનું દર્શન કરવા માટે જઈશ; ૨૯ કારણ કે ત્યાં તે નારાયણ સર્વ
 લોકના કલ્યાણાર્થે મહા ઉગ્ર તપ આચરે છે.” એ સાંભળી મેધાવતી ફરીને
 પોતાના દુઃખ નિવારણ માટે વિનંતિ કરવા લાગી.

“હે ઋષીશ્વર ! તમારાં દર્શનથી મારો શોકરૂપી સમુદ્ર સૂકાઈ
 ગયો, ૩૦ કેમકે આપે રૂડી રીતે મારુ સમાધાન કર્યું. પણ હે પ્રભો ! એટ-

જ્જ્વાલદાવહવ્યમુજં મુને ॥ ૩૨ ॥ કિં ન વેત્તિ દયાસિંધો
તન્નિર્વાપય શંકર ॥ હર્ષહેતુર્ન મે કશ્ચિદ્ દૃશ્યતે સુવિચારતઃ
॥ ૩૩ ॥ ન માતા ન પિતા ભ્રાતા યો મે ધૈર્યં પ્રયચ્છતિ ॥
કથંકારમહં જીવે દુઃસ્વસપ્રપાદિતા ॥ ૩૪ ॥ યાં યાં દિશં
પ્રપશ્યામિ સા સા શૂન્યા વિભાતિ મે ॥ મમ દુઃસ્વપ્રતીકારં
કુરુ શીઘ્રં તપોનિધે ॥ ૩૫ ॥ ન માં કામયતે કશ્ચિત્પાણિગ્રહણ-
હેતવે ॥ અતઃ પરં ભવિષ્યામિ વૃષલીતિ મહઙ્ગયમ્ ॥ ૩૬ ॥
તસ્માન્ન જાયતે નિદ્રા ન રુચિર્ભોજને મમ ॥ બ્રહ્મન્મૂર્ધુરસ્મ્યેવ
ઇતિ મે નિશ્ચયોઽધુના ॥ ૩૭ ॥ ઇત્યુક્ત્વાઽશ્રુમુક્તી બાલા વિરરામ
તદગ્રતઃ ॥ દુર્વાસાસ્તદુપાયાર્થં વિચારમકરોત્તદા ॥ ૩૮ ॥ શ્રી-

લાથી જ મારું કલ્યાણ કેમ થશે? કારણ આપ બાણો જ છો કે, મારા હૃદયમાં તો મહા શોકરૂપી દાવાસિ પ્રબલિત થયો છે. ૩૨ માટે હું દયા-સિંધો! મારો શોકાસિ શાંત કરો. વિચાર કરી એતાં કાઈ પણ મને હર્ષ પામવાનું કારણ મળતું નથી; ૩૩ કેમકે મને ધૈર્ય આપે એવાં મારી માતૃશ્રી, પિતા કે ભ્રાતા કાઈ પણ નથી. તો હું આ દુઃખ સમુદ્રમાં પડેલી કેમ કરીને બચું. ૩૪ જે જે દિશા બાણી હું જોઉં છું, તે તે બાણી મને સઘળું શૂન્ય લાગે છે; માટે હું તપોનિધે! મારા દુઃખનો શીઘ્ર ઉપાય કરો. ૩૫ મારું પાણીગૃહણ કરવા માટે પણ કાઈ વિચાર કરતું નથી તેથી મારો વિવાહ-કાળ વિતી જઈ મને વૃષલીપણું (શૂદ્રત્વ) પ્રાપ્ત થશે કે શું? એનો મોટો ભય રહે છે, ૩૬ ને એને લીધે મને રાત્રે નિદ્રા, કે દિવસે ભોજનની રુચિ થતી નથી. માટે હું બાણું છું કે, હવે મારું મૃત્યુ નજીક આવી પહોંચ્યું છે. ૩૭ એટલું કહી તે બાળા નેત્રમાંથી આંસુ વર્ષાવતી ઋષિ સન્મુખ ઉભી રહી, ત્યારે દુર્વાસા મુનિ તેના ઉપાયને

નારાયણ ઉવાચ ॥ ઇતિ મુનિતનયાવચો નિશમ્ય બહુલતમા
મુનિરાદ્ વિચાર્ય છંદઃ ॥ અતિશયકૃપયા વિલોક્ય બાલાં
કિમપિ હિતં નિજગાદ સારભૂતમ્ ॥ ૩૯ ॥ ઇતિ શ્રીબૃહન્નાર-
દીયપુરાણે પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યે દુર્વાસસ્તપોવનાગમનં નામ નવ-
મોઽધ્યાયઃ ॥ ૯ ॥

અર્થે વિચાર કરવા લાગ્યા. ૩૭ શ્રી નારાયણ કહે છે:-આ પ્રમાણે મુનિની
પુત્રીનું વચન સાંભળી દુર્વાસા મુનિએ તેનાપર અત્યંત કૃપા કરી તેનું
દુઃખ દૂર કરવા માટે ઉત્તમ પ્રકાર બતાવ્યો. ૩૮

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે 'દુર્વાસાનું
તપોવનાગમન' એ નામનો અધ્યાય ૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૦ મો

દુર્વાસાનો ક્રોધ

નારદ ઉવાચ ॥ કિં વિચાર્યં બૃહદ્દામા પરમઃ કોપનો મુનિઃ ॥
અબ્રવીદ્ધષિકન્યાં તાં તન્મે બ્રૂહિ તપોનિધે ॥૧॥ સૂત ઉવાચ ॥
નારદસ્ય વચઃ શ્રુત્વા પ્રોવાચ બદરીપતિઃ ॥ દુર્વાસોવચનં
ગુહ્યં સર્વેષાં હિતકૃદ્વિજાઃ ॥ ૨ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ શૃણુ

નારદે પૂછ્યું:-“હે નારાયણ! પછી તે મહાતેજસ્વી અને ક્રોધી
મુનિએ ઋષિકન્યાને શો ઉપાય બતાવ્યો?” તે હે તપોનિધિ! તમે
મને કહો. ૧

સૂત કહે છે:-નારદનું વચન સાંભળી, નારાયણે દુર્વાસાનું કહેલું
સર્વને હિતકારક એવું ગુહ્ય બાપણ જણાવવા માંજું. ૨

નારદ વક્ષ્યેઽહં યદુક્તં મુનિના તદા ॥ મેધાવીતનયાદુઃસ્વમપ-
 નેતું કૃપાલુના ॥ ૩ ॥ દુર્વાસા ઉવાચ ॥ શ્રુણુ સુંદરિ વ-
 ક્ષ્યામિ ગુહ્યાદુહ્યતરં મહત્ ॥ આરુચ્યેયં નૈવ કસ્યાપિ ત્વદર્થતુ
 વિચારિતમ્ ॥ ૪ ॥ ન વિસ્તરં કરિષ્યામિ સમાસેન વ્રવીમિ
 તે ॥ ઇતસ્તૃતીયઃ સુભગે મામસ્તુ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૫ ॥ તસ્મિ-
 ન્સ્નાતો નરસ્તીર્થે મુચ્યતે શ્રૂણહત્યયા ॥ એતત્તુલ્યો ન કોઽપ્યન્યઃ
 કાર્તિકાદિષુ સુંદરિ ॥ ૬ ॥ સર્વે માસાસ્તથાપક્ષાઃ પર્વાણ્ય-
 ન્યાનિ યાનિ ચ ॥ પુરુષોત્તમમાસસ્ય કલાં નાર્હતિ ષોડશીમ્ ॥ ૭ ॥
 સાધનાનિ સમસ્તાનિ નિગમોક્તાનિ યાનિ ચ ॥ માસસ્યૈ-
 તસ્ય નાર્હતિ કલામપિ ચ ષોડશીમ્ ॥ ૮ ॥ દ્વાદશાબ્દસહસ્રાણિ
 ગંગાસ્નાનેન યત્ફલં ॥ ગોદાવરીસકૃત્સ્નાનાઘત્ફલં સિંહગે ગુરૌ
 ॥ ૯ ॥ તદેવ ફલમાપ્નોતિ માસે વૈ પુરુષોત્તમે ॥ સકૃત્ સુસ્ના-

દુર્વાસા ખોલ્યા:-“હે સુંદરી! તને એક ગુહ્યમાં ગુહ્ય વાર્તા કહું
 છું, જે જો કાંઈને કહેવા યોગ્ય ન હતાં તારા હિતને અર્થે કહેવી પડે
 છે. ૩-૪ પરંતુ તેનો વિસ્તાર ન કરતાં સંક્ષેપમાં કહું છું. હે સુભગે!
 આજથી ત્રીજે માસે પુરુષોત્તમ નામનો માસ આવનાર છે. ૫ એ માસમાં
 તીર્થસ્થાને સ્નાન કરવાથી મનુષ્ય બાળહલ્યાથી મુક્ત થાય છે. કારણ
 કે કાર્તિક આદિ બારે માસમાં એના સમાન પ્રતાપી કાંઈ નથી. ૬
 સર્વ પક્ષ, અને બીજી સર્વ પર્વણીઓ મળી આ પુરુષોત્તમ માસના
 સોળમા ભાગની બરાબરી કરવાને પણ સમર્થ નથી; ૭ બાર હજાર વર્ષ
 સુધી ગંગાનું સ્નાન કરવાથી અથવા સિંહના બૃહસ્પતિમાં એકવાર
 ગોદાવરીમાં સ્નાન કરવાથી જે ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે, ૮-૯ તે જ ફળ

તમાત્રેણ યત્ર કુત્રાપિ સુંદરિ ॥ ૧૦ ॥ શ્રોજ્ઞવલ્લભો માસો
 નામ્ના ચ પુરુષોત્તમઃ ॥ તસ્મિન્સંસેવિતે બાલે સર્વે ભવતિ
 વાંછિતમ્ ॥ ૧૧ ॥ તસ્માભિષેવયાશુ ત્વં માસં તં પુરુષોત્તમમ્ ॥
 મયાપિ સેવ્યતે સોઽયં પુરુષોત્તમવન્મુદા ॥ ૧૨ ॥ એકદા ભસ્મ-
 સાત્કર્તુર્મંબરીપં ક્રુધા મયા ॥ મુક્તા કૃત્યા તદા બાલે સુનામં
 હરિણા જ્વલત્ ॥ ૧૩ ॥ મામેવ મમ્પ્રાપ્ત્વં તદાનીં પ્રેરિતં
 મયિ ॥ પુરુષોત્તમવ્રતાદેવ તત્ત્વક્રં સંન્યવર્તત ॥ ૧૪ ॥ ત્રૈલોક્યં
 ભસ્મસાત્કર્તું સમર્થં તત્ત્વ સુંદરિ ॥ મય્યર્કિંચિત્કરં જાતં તદા
 મે વિસ્મયોઽભવત્ ॥ ૧૫ ॥ તસ્માદ્ભજસ્વ સુભગે શ્રીમંતં પુરુ-
 ષોત્તમમ્ ॥ ઇત્યુક્ત્વા મુનિશાર્દૂલો વિરરામ મુનેઃ સુતામ્ ॥ ૧૬ ॥

આ પુરુષોત્તમ માસમાં એક વખતે વિધિયુક્ત સ્નાન કરવાથી મળે છે.
 એ શિવાય તેનું સેવન કરવાથી તો સર્વ મનવાંછિત કાર્ય સિદ્ધ થાય
 છે; કારણ કે એ માસ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને અત્યંત પ્રિય છે. ૧૦-૧૧
 માટે હે સુંદરી ! તું એ પુરુષોત્તમ માસનું સેવન કર. ૧૨ એક સમર્થ
 અંબરીપ રાજા પર મને ક્રોધ ચડવાથી તેને ભસ્મ કરવા માટે મેં એક
 કૃત્યા ઉપજાવી હતી. ૧૩ તેનાથી રાજાનું રક્ષણ કરવા માટે શ્રીહરિએ
 પોતાનું મહા જાળવત્સ્યમાન ચક્ર મોકલ્યું હતું, કે જે એક વખતે
 ત્રૈલોક્યને પણ ભસ્મ કરવા સમર્થ હોવાથી કૃત્યાને ભસ્મ કરી મારો
 નાશ કરવા માટે મારી પછવાડે લાગ્યું. પણ હે બાળા ! પુરુષોત્તમ
 માસના પ્રભાવવડે તે મને કશું કરી શક્યું નહિ, અને ત્યારે મને તે
 માસનો પ્રનાય જોઈ બહુ આશ્ચર્ય થયું. ૧૪-૧૫ માટે હે વત્સે ! તું
 એ શ્રીમાન પુરુષોત્તમ માસનું સેવન કર" એટલું કહી દુર્વાસા મુનિ
 મૌન રહ્યા. ૧૬

શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥ દુર્વાસોવત્તનં શ્રુત્વા બાલા મૂઢધિયાઽવદત્ ॥
 ભાવિના પ્રેરિતા રાજન્નસૂયાપ્રેરિતા સતી ॥ ૧૭ ॥ દુર્વાસસં
 મુનિશ્રેષ્ઠં મનસિ ક્રોધસંયુતા ॥ બાલોવાચ ॥ ન મહ્યં રોચતે
 બ્રહ્મન્ યદુક્તં ભવતા મુને ॥ ૧૮ ॥ કથં માઘાદયો માસા
 અર્કિચિત્કરતાં ગતાઃ ॥ કથં કાર્તિકમાસં ત્વમૂનં વદસિ તદ્વદ
 ॥ ૧૯ ॥ વૈશાખઃ સેવિતઃ કિં વા ન દાસ્યતિ સુકામિતમ્ ॥
 સન્નાશિવાદ્યો દેવાઃ ફલદાઃ કિં ન સેવિતાઃ ॥ ૨૦ ॥
 અથવા ધ્રુવિ માર્તેન્દ્રો દેવઃ પ્રત્યક્ષદર્શનઃ ॥ સ કિં ન દાતા
 કામાનાં દેવી ચ જગદંબિકા ॥ ૨૧ ॥ ગણેશઃ સેવિતઃ કિં
 વા ન સંયચ્છતિ કામિતમ્ ॥ વ્યતીપાતાદિકાન્ યોગાન્
 દેવાન્ શર્વાદિકાનપિ ॥ ૨૨ ॥ સર્વાનુલ્લંઘ્ય વદતસ્ત્રપા કિં તે ન
 જાયતે ॥ અયં તુ મલિનો માસઃ સર્વકર્મવિગર્હિતઃ ॥ ૨૩ ॥
 અસૂર્યસંક્રમઃ શ્રેષ્ઠઃ ક્રિયતે ચ કથં મુને ॥ વેદાહં સર્વદુસ્તાનાં

શ્રીકૃષ્ણ કહેવા લાગ્યાઃ—ઉપર પ્રમાણે મુનિવર દુર્વાસાનું કહેવું સાંભળી, તે ઋષિકન્યા કંઈ બ્રમિષ્ટ સરખી દેખાવા લાગી અને ઋષિનું બોલવું તેને કંઈ રુચ્યું ન હોય તેમ લાગ્યું.^{૧૭} પછી તેમની પ્રત્યે તે નિરૂપણે બોલી; “હે મુનિ! આપે જે કહ્યું, તે મને રુચ્યું નથી.^{૧૮} શું માઘ, કાર્તિક, ચૈત્ર, વૈશાખ ઇત્યાદિ મહિનાઓ કાંઈ રીતે અપૂર્ણ તેમ જ સર્વ દેવતાઓમાં શ્રેષ્ઠ સદાશિવ, પૃથ્વીપર જેમનું પ્રત્યક્ષ દર્શન થાય છે તે સૂર્યનારાયણ, જગદંબા,^{૧૯-૨૧} ગણુપતિ ઇત્યાદિ દેવતાઓનાં ભાવભક્તિ સહિત પૂજન અર્ચનાદિકથી શું ઇચ્છિત કામના પૂર્ણ નથી થતી? આપ એ મળમાસ કે જે સર્વ શુભ કાર્ય કરવામાં નિષિદ્ધ છે,

પારદં શ્રીહરિં પરમ્ ॥ ૨૪ ॥ નાન્યં પશ્યામિ ભૂદેવ ચિંતયંતી
 દિવાનિશમ્ ॥ રામાદ્વા જાનકીજાનેઃ શંકરાત્પાર્વતીપતેઃ ॥ ૨૫ ॥
 નાન્યઃ કોઽપિ મહાન્દેવો યો મે દુઃસ્વં વ્યપોહતિ ॥ એતાન્વિહાય
 વિપ્રેન્દ્ર કથંસ્તૌષિ મલં મુને ॥ ૨૬ ॥ એવમુક્તસ્તયા વિપ્રપુત્ર્યા
 સક્રોધનો મુનિઃ ॥ જાઙ્ગલ્યમાનો વપુષા ક્રોધસંરક્તલોચનઃ
 ॥ ૨૭ ॥ તથાપિ ન શશાપૈનાં મિત્રજાં કૃપયાન્વિતઃ ॥ મૂઢ્યં
 નૈવ જાનાતિ હિતાહિતમપૂર્ણધીઃ ॥ ૨૮ ॥ પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યં
 દુર્જ્ઞેયં વિદુષામપિ ॥ કિમુતાલ્પધિયાં પુંસાં કુમારીણાં વિશે-
 ષતઃ ॥ ૨૯ ॥ પિતૃહીના કુમારીયં બાલા દુઃસ્વાગ્નિભર્જિતા ॥
 અતીવોગ્રતરં શાપં મદીયં સહતે કથમ્ ॥ ૩૦ ॥ इत्येवं कृपया

તેની એટલી બધી પ્રશંસા કેમ કરે છે? ૨૨-૨૩ એ માસમાં તો સૂર્યની
 સંક્રાંતિ પણ આવતી નથી; તો પછી એને સૌથી શ્રેષ્ઠ કેમ જ કહેવાય?
 માટે હે બ્રહ્મદેવ! હું તો માત્ર એટલું જ જાણું છું કે, આ જગતમાં
 એક હરિ જ સર્વ દુઃખથી મુક્ત કરનાર છે. ૨૪ અને મારું લક્ષ પણ
 એમના સિવાય અન્ય સ્થળે નથી. ૨૫ એટલા માટે એ વિના બીજા
 મોટા દેવોને પણ ન ઇચ્છતાં હું તેમને લજવા ઇચ્છું છું; છતાં એ
 મળમાસની આપ શી પ્રશંસા કરે છે?" ૨૬ એ સાંભળી ઋષિને
 બહુ ક્રોધ થયો તેના અધિક બોલવાથી મુનિનું વદન ક્રોધાયમાન થઈ
 નેત્ર આરક્ત થયાં. ૨૭ પણ તે દયાવી રાખીને મેઘાવતીને તેમણે શાપ
 દીધો નહિ, કારણ કે તે તેમના મિત્રની દીકરી છે અને વળી બાળક
 હોવાથી તે પોતાનું હિત અહિત સમજતી નથી. ૨૮ કેમકે જે પુરુષો-
 ત્તમ માસ વિદ્વન્જનોને જાણવા અશક્ય છે, તે અદ્ય બુદ્ધિવાળાને તથા
 આ કુમારીને સર્વથા અશક્ય હોય એમાં શું કહેવું. ૨૯ વળી તે કુમારી

ક્રોધં સંજહાર મનઃસ્થિતમ્ ॥ સ્વસ્થો ભૂત્વા મુનિઃ પ્રાહ તાં
 બાલામતિવિહલામ્ ॥ ૩૧ ॥ દુર્વાસા ઉવાચ ॥ અહો બાલે ન
 મે કોપો મિત્રજે ત્વયિ કશ્ચન ॥ યત્તે મનસિ નિર્ભાગ્યે યથારુચિ
 તથા કુરુ ॥ ૩૨ ॥ અપરં શ્રૂયતાં બાલે ભવિષ્યં કિંચિદુચ્યતે ॥
 પુરુષોત્તમમાસસ્ય યત્ત્વયાઽનાદરઃ કૃતઃ ॥ ૩૩ ॥ સર્વથા તત્ફલં
 ભાવિ હૃદ વા પરજન્મનિ ॥ અતઃ પરં ગમિષ્યામિ નરનારાય-
 ણાલયમ્ ॥ ૩૪ ॥ ન ચ શપ્તા મયા ભીરુ મન્મિત્રં તે પિતા યતઃ ॥
 હિતાહિતં ન જાનાસિ બાલભાવાચ્છુભાશુભમ્ ॥ ૩૫ ॥ સ્વસ્તિ
 તેઽસ્તુ ગમિષ્યામિ માસ્તુ કાલાત્યયો મમ ॥ શુભં શુભેતરં ભાવિ
 ન કેનાપ્યનુલંઘ્યતે ॥ ૩૬ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥ ઇત્યુદીર્ય જગા-
 માશુ તામસસ્તાપસો મુનિઃ ॥ તત્ક્ષણં નિષ્પ્રભા સાઽભૂતપુરુષો-
 ત્તમહેલયા ॥ ૩૭ ॥ વિમૃષ્ય સુચિરં કાલં તત્કાલફલદં

પિતૃહીન થવાથી દુઃખરૂપ અગ્નિથી દગ્ધ થયેલી છે, તો પછી મારો ઉગ્રતાપ
 કેમ કરી સહન કરી શકે? ૩૦ એમ વિચાર કરી પોતાના અંતઃકરણનો
 શોક શમાવ્યો તથા તે મુનિ તે કાળથી વ્યાકુળ થયેલી કન્યાને
 કહેવા લાગ્યા. ૩૧ હવે હું નરનારાયણના આશ્રમે જાઉં છું. ૩૨-૩૪
 “હે બાલે! હું તને શાપ દેતો નથી; પરંતુ પુરુષોત્તમાસની નિંદા કરવાથી
 ભવિષ્યમાં, આ જન્મમાં અથવા બીજા જન્મમાં તારે બહુ દુર્ભાગ્ય
 ભોગવવું પડશે, એવું ભવિષ્ય તને કહું છું: તું બાળક છે, સાધવી છે,
 ને વળી તારો પિતા મારો પરમ મિત્ર હતો એથી મેં તને શાપ દીધો
 નહિ” એમ કહી દુર્વાસા મુનિ ત્યાંથી વિદાય થયા. ૩૫-૩૬

શ્રી કૃષ્ણ કહે છે:-ઋષિના ગયા પછી મેઘાવતી બહુ ખેદ પામી,

શિવમ્ ॥ આરાધયામિ દેવેશં તપસા પાવેતીપતિઃ ॥ ૩૮ ॥
 ઇતિનિશ્ચિત્ય મનસા મેધાવીતનયા નૃપ ॥ દુષ્કરં તત્તપઃ કર્તુ-
 મિયેષ સ્વાશ્રમે સ્થિતા ॥ ૩૯ ॥ સૂત ઉવાચ ॥ આર્ષેયી પ્રવલ-
 મુનેર્વચો વિનિંચ પ્રોચુક્તાંધકરિપુસેવને વને સ્વે ॥ લક્ષ્મીશં
 બહુલફલપદં વિહાય સાવિત્રીપતિમપિ તાદૃશં નિરસ્ય ॥ ૪૦ ॥
 ઇતિ શ્રી હનુમારદાયપુરાણે પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યે શ્રીનારાયણનારદ-
 સંવાદે કુમારીશિવારાધનોદ્યોગો નામ દશમોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૦ ॥

ને પુરુષોત્તમ માસનો તિરસ્કાર કરવાથી તુરત નિસ્તેજ થઈ રહી.
 હવે શું કરવું ને મારું દુઃખ કેમ મટે? તેના વિચારમાં જ તે ગુમ થઈ
 ગઈ. છેવટે તુરત ફળ આપનાર શંકરની આરાધના કરી તેમણે પ્રસન્ન
 કરવા માટે નિશ્ચય કર્યો. ૩૭-૩૯ સૂત કહે છે:—એ પ્રકારે તે ઋષિ-
 કન્યાએ મહા પ્રયત્ન મુનિના વચનની નિંદા કરી બહુ ફળ આપનાર
 લક્ષ્મીપતિનો ત્યાગ કરી તથા સાવિત્રીપતિ બ્રહ્માનો ત્યાગ કરી અંધ-
 કરિપુ એવા મહાદેવની તે સેવા કરવા લાગી. ૪૦

ઇતિ શ્રીબૃહત્તારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે 'કુમારીએ કરેલું
 શંકરનું આરાધન' એ નામનો અધ્યાય ૧૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૧ મો

પાંચ પતિના પરદાનને લીધે બાલાને સ્થિતા

નારદ ઉવાચ ॥ અચીકરત્કુમારીયં મહત્કર્મ મુદુષ્કરમ્ ॥
 મુનીનામપિ સર્વેષાં તન્મે વદ મહામુને ॥ ૧ ॥ શ્રીનારાયણ

નારદ પશ્ચ કહે છે:—હે મહામુનિ! સર્વ ઋષિને મહા દુષ્કર તે
 કુમારીએ જે મહત્કર્મ કર્યું તે મને કહો. ૧

હવાચ ॥ અથારમત કલ્યાણી તપઃ પરમદારુણમ્ ॥ ચિંતયંતી
શિવં શાંતં પંચવક્ત્રં સનાતનમ્ ॥ ૨ ॥ મુજંગમૂષળં દેવં નંદિ-
શૃંગિનિષેવિતમ્ ॥ ચતુર્વિંશતિતત્ત્વૈશ્વ ગુણૈસ્ત્રિભિરભિષ્ટુતમ્ ॥ ૩ ॥
મહાસિદ્ધિભિરષ્ટાભિઃ પ્રકૃત્યા પુરુષેણ ચ ॥ ચંદ્રસ્વંદલસન્દ્રાલં
જટાજૂટવિરાજિતમ્ ॥ ૪ ॥ ચચાર દુશ્વરં બાલા તમુદિશ્ય પરં
તપઃ ॥ પંચામ્નિનાં ચ મધ્યે સા સ્થાયિની ગ્રીષ્મગે રવૌ ॥ ૫ ॥
હેમંતે શિશિરે ચૈવ શીતવાર્યંતરસ્થિતા ॥ વ્યક્તવક્ત્રા તથા રેજે
જલસ્થં કમલં યથા ॥ ૬ ॥ શિરોધઃપ્રસૂતશ્યામનીલાલકવિ-
ગુંઠિતા ॥ જંબાલવલ્લરીપુંજૈર્વેષ્ટિતેવાબમૌ જલે ॥ ૭ ॥ બ્રહ્મ-

નારાયણ કહે છે:—“મેધાવતી જાતે અખળા છતાં અત્યંત દૃઢ અંતઃ-
કરણથી પોતાના આશ્રમમાં નિહરપણે રહી, પૂર્ણ સાવધપણા સહિત અને
પરમ ભક્તિભાવ સાથે પોતાનું દુઃખ નિવારણ કરવા માટે શંકરનું મહા
કઠિન તપ કરવા લાગી. ૨ કે, જે સાક્ષાત્ શ્રીહરિનું જ રૂપ છતાં સર્વ
દેવતાઓના ધર્મિર છે, અને જેમના શરીરે ભસ્મનું લેપન તથા સર્પોનાં
ધરેણાં આવી રહેલાં છે; કપાળમાં ચંદ્રમા તથા માથે જટામુકુટમાં
ગંગા વિરાજિત છે, અને નંદી, ભૂંગી આદિ અનેક ગણેા જેમનું
સેવન કરી રહ્યા છે, તે ઉમાપતિનું તેણે ધ્યાન ધર્યું. ૩-૪ ઉનાળાની ઋતુમાં
ખરા મધ્યાહ્ન સમયે પંચામ્નિની જ્વાળાઓના મધ્ય ભાગમાં બેસીને
ઉપર પ્રમાણેનું તે શંકરનું ધ્યાન કરતી હતી, ને હેમંત તથા શશિર
ઋતુમાં ગળા સૂધી પાણીમાં બેસી મુખમાત્ર ઉઘાડું રાખતી. આથી
તેનું મુખ જેમ જળની અંદર કમળ શોભે, ૫-૬ તેમ શોભવા લાગ્યું.
અને મસ્તકથી તે અધોભાગ સૂધી લાંબા નીલકેશ પ્રસરેલા હોવાથી
તેમ જ તે અંગ કેશથી ગુંથાયલું હોવાથી જાણે સેવાળ જળથી વિંટા-

રંધ્રોદ્રતશ્રીમદ્ધૂમરાજિર્વ્યદ્દશત ॥ નલિનં સેવ્યમાનેવ મિલિ-
 દાલિઃ પ્રસર્પિણી ॥ ૮ ॥ વર્ષાસ્વનાવૃતા શેતે સ્થંડિલે વૃસિ-
 કાન્વિતે ॥ સંધ્યયોરુભયોસ્તન્વી ધૂમપાનમચીકરત્ ॥ ૯ ॥
 પુરંદરઃ પરાં ચિંતામવાપાશ્રુત્ય તત્તપઃ ॥ દુર્ધર્ષા દિવિજૈઃ સર્વૈઃ
 સ્પૃહણીયા મહર્ષિભિઃ ॥ ૧૦ ॥ એવં તપસિ વૃક્ષાણામર્ચ્યાં
 નૃપનંદન ॥ ગતાન્યબ્દસહસ્રાણિ નવ રાજન્યભૂષણ ॥ ૧૧ ॥
 સંતુષ્ટસ્તપસા તસ્યા ભગવાન્ પાર્વતીપતિઃ ॥ દર્શયામાસ બાલાયૈ
 નિજં રૂપમગોચરમ્ ॥ ૧૨ ॥ તદ્દૃષ્ટ્વા સહસોત્તથૌ દેહઃ પ્રાણ-
 મિવાગતમ્ ॥ તપઃકૃશાપિ સા બાલા હૃષ્ટપુષ્ટા તદાઽભવત્ ॥ ૧૩ ॥
 ભૂરિવાતપસંક્લિષ્ટા દેવમીઢા ગરીયસી ॥ સા બાલાઽવનતા ભૂત્વા
 વવંદે ગિરિજાપતિમ્ ॥ ૧૪ ॥ માનસૈરુપચારૈસ્તં સંપૂજ્ય વિશ્વ-

યલું કમળ ના હોય તેવું શોભવા લાગ્યું.^૭ આ રીતે તેના ઉપર તપવડે
 બ્રહ્મરંધ્રમાંથી નીકળતી ધૂમાડાની પંક્તિ જણાતી હતી. તે જાણે કમ-
 લનું સેવન કરનારી ભમરાની હારના સરખી શોભા આપતી હતી.^{૮-૯}
 આ બાલાનું અત્યંત ઉપર તપ સાંભળી ઇંદ્રિના મનને ભય થયો. કારણ
 તેના તપના સામર્થ્યની સર્વ મહર્ષિઓ અત્યંત પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.^{૧૦}
 હે નૃપનંદન ! ઋષિકન્યાને આ પ્રમાણે તપ કરતાં કરતાં નવ હજાર
 વર્ષ વીતી ગયાં.^{૧૧} તેના તપવડે ભગવાન્ શંકર પ્રસન્ન થયા. જો કે
 શંકરનું સ્વરૂપ અજોત્યર છે છતાં તેમણે પોતાનું સ્વરૂપ તે બાળાને
 દર્શાવ્યું.^{૧૨} જેવી રીતે દેહમાં પ્રાણ આવવાથી દેહ સજીવન થાય છે,
 તે રીતે જો કે તે બાળા તપથી સુકાર્ધ ગર્ધ હતી છતાં શિવનાં દર્શનને
 લીધે શરીરે અત્યંત પુષ્ટ થઈ.^{૧૩} પછી અત્યંત ઉપર તપને લીધે કૃશ
 થયેલી તથા દેવમાતા જગદંબા જેવી તે કુમારિકા નીચી વળીને શ્રી-

વંદિતમ્ ॥ તુષ્ટાવ જગતાં નાથં ભક્તિયુક્તેન ચેતસા ॥ ૧૫ ॥
 વાલોવાચ ॥ અયે શૈલજાવલ્લભ પ્રાણનાથ પ્રભો ભર્ગ ભૂતેશ
 ગૌરીશ શંભો ॥ નમઃ સોમસૂર્યાગ્નિદિવ્યાન્નિત્ર મદાધારમુંડાસ્થિ-
 માલિન્નમસ્તે ॥ ૧૬ ॥ નરોઽનેકતાપાભિભૂતાંગપીઠઃ પરં ઘોર-
 સંસારવાર્ધૌ નિમગ્નઃ ॥ સ્વલ્બ્યાલકાલોગ્રદંષ્ટ્રાભિદષ્ટો વિમુચ્ચે-
 દ્ધવંતં શરણ્યં પ્રપન્નઃ ॥ ૧૭ ॥ વિભો યેન બાળઃ સ્વકીયીકૃતશ્ચ
 મૃતા જીવિતાલર્કભૂપાલપત્ની ॥ દયાનાથ ભૂતેશ ચંડીશ ભવ્ય
 ભવત્રાણ મૃત્યુંજય પ્રાણનાથ ॥ ૧૮ ॥ મર્ચધ્વંસકર્તઃ સમસ્તારિ-
 હર્તઃ સદા સેવકાનાં મર્ચધ્વંસકર્તઃ ॥ નમો જન્મહર્તઃ પુરા સૃષ્ટિ-

શંકર ભગવાનને નમન કરવા લાગી. ^{૧૪} ત્યાર બાદ માનસોપચારવડે
 વિશ્વથી વંદાયલા મહાદેવની પૂજા કરી ભક્તિયુક્ત મનવડે જગતના
 નાથની સ્તુતિ કરવા લાગી. ^{૧૫} બાલા કહે છે;—“હે ગૌરીના પતિ! હે
 પ્રાણુના નાથ! હે પ્રભુ! હે ભર્ગ! હે ભૂત માત્રના ઈશ! હે પાર્વતી
 પતિ! હે શંભુ! આપે ચન્દ્ર, સૂર્ય તથા અગ્નિરૂપે ત્રણ નેત્રો ધારણ
 કરેલાં છે. આપના કંઠ વિશે મસ્તક તથા હાડકાંની માળા રહેલી છે.
 આપને હું નમસ્કાર કરું છું. ^{૧૬} આ મનુષ્ય અનેક પ્રકારના તાપથી
 દુઃખિત થઈ અત્યંત ઘોર સંસાર સમુદ્રમાં ડૂબેલો છે તથા કાળરૂપી
 સર્પ પોતાની દાઢવડે દંશેલો છે તથા આપને શરણે આવેલો છે, માટે
 એને દુઃખ મુક્ત કરવો જોઈએ. ^{૧૭} હે ભગવન! જેમણે બાણાસુરને
 પોતાનો કીધો, જેમણે અલર્ક નામના રાજાની પત્નીને અમૃતવડે
 જીવતી કરી એવા આપ દયાના નાથરૂપ છો, સર્વ પ્રાણીમાત્રના ઈશરૂપ
 છો, ચંડીના પતિ છો, આપ ભવ્ય છો, આપ સંસારથી રક્ષણ કરવા-
 વાળા, કાળપર જય મેળવનારા તથા પ્રાણુના નાથ છો. ^{૧૮} આપે

કતસ્ત્વદીપ્તિનવપ્રાણનાથાઘર્તઃ ॥ ૧૯ ॥ इत्येवं मनसा वाचा
 शिवं स्तुत्वा तपस्विनी ॥ विरराम महाभागा मेधावीतनया
 नृप ॥ २० ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ तत्कृतं स्तोत्रमाकर्ण्य तप-
 सोग्रतरेण च ॥ प्रसन्नवदनांभोजस्तामुवाच सदाशिवः ॥ २१ ॥
 शिव उवाच ॥ वरं वरय भद्रं ते यस्ते मनसि वाञ्छितः ॥
 प्रसन्नोऽस्मि महाभागे मा मा खिद तपस्विनी ॥ २२ ॥ तदा-
 कर्ण्य कुमारीयं महानंदपरिप्लुता ॥ उवाच वचनं राजन्सुप्र-
 सन्नं सदाशिवम् ॥ २३ ॥ बालोवाच ॥ दीननाथ दयासिंधो
 प्रसन्नश्चेन्ममोपरि ॥ तदा मत्कामितं देहि मा विलंबं कुरु प्रभो
 ॥ २४ ॥ पतिं देहि पतिं मह्यं पतिं पतिमहं वृणे ॥ पतिं देहि महा-
 देव नान्यन्मे चिंतितं हृदि ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वा तदार्षेयी विर-

દક્ષ પ્રભાપતિના યજ્ઞનો નાશ કર્યો હતો. આપ શત્રુનો નાશ કરનારા
 છો, નિરંતર સેવા કરનારાઓને સંસાર સમુદ્રમાંથી તારનારા છો, આપ
 જન્માદિનો નાશ કરનારા તથા પ્રથમ સૃષ્ટિને ઉત્પન્ન કરનારા આપ
 છો, આપ પાપને ટાળવાવાળા છો, આપ મારું રક્ષણ કરો.”^{૧૯} હે
 નૃપ ! આ પ્રમાણે મન તથા વાણીવડે શંકરની તેણે સ્તુતિ કરી.”^{૨૦}
 શ્રીકૃષ્ણ કહે છે;—આ રીતની તે કન્યાની સ્તુતિ સાંભળી શંકર ભગ-
 વાન પ્રસન્ન ચિત્તવડે કહેવા લાગ્યા.^{૨૧} મહાદેવ કહે છે;—“તારા મનમાં
 જે ઇચ્છા હોય તે માગ. હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. હે તપસ્વિની !
 તું શોય કર મા.”^{૨૨} આ પ્રમાણેનું મહાદેવનું વચન સાંભળી તથા
 આનંદયુક્ત થઈ અને મહાદેવને તે નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગી.^{૨૩}
 આલા કહે છે;—“હે ગરીબના નાથ ! હે દયાના સાગર ! જે આપ
 મારાપર પ્રસન્ન થયા હો તો મારી કામના પૂર્ણ કરો ! હે પ્રભુ ! વિલંબ

રામ કપર્દિને ॥ તદાકર્ણ્ય મહાદેવો જગાદ મુનિકન્યકામ્
 ॥ ૨૬ ॥ શિવ ઉવાચ ॥ ત્વયા યત્સ્વમુખેનોક્તં તદસ્તુ મુનિ-
 કન્યકે ॥ પંચકૃત્વસ્ત્વયા યસ્માત્પતિઃ સંપ્રાર્થિતોઽધુના ॥ ૨૭ ॥
 તસ્માત્પંચ ભવિષ્યંતિ પતયસ્તવ સુંદરિ ॥ શૂરાઃ સકલધર્મજ્ઞાઃ
 સાધવઃ સત્યચિક્રમાઃ ॥ ૨૮ ॥ યજ્વાનઃ સ્વગુણરૂપાતાઃ સત્ય-
 સંધા જિતેન્દ્રિયાઃ ॥ ત્વન્મુખપ્રેક્ષકાઃ સર્વે રાજન્યગુણશાલિનઃ
 ॥ ૨૯ ॥ શ્રીકૃષ્ણ ઉવાચ ॥ ઇત્યાકર્ણ્ય વચસ્તસ્ય ધૂર્જટેરનતિ-
 પ્રિયમ્ ॥ ઉવાચાવનતા ભૂત્વા વાલા વાક્યવિશારદા ॥ ૩૦ ॥
 વાલોવાચ ॥ એવં મે ગિરિજાકાંત માઽસ્તુ લોકેઽતિકૌતુકમ્ ॥

કેશ નહિ. ૨૪ માટે બીજા કશાની ઇચ્છા ન કરતાં હું એટલું જ માગું
 છું કે :—

“પતિં દેહિ પતિં મહ્યં પતિં પતિમહં વૃણે ।

પતિં દેહિ મહાદેવ નાન્યન્મે ચિંતિતં હૃદિ ॥

આપ મને સુંદર પતિ આપો. પતિ વગરની હું અબળા નિરંતર પતિ
 વગર પીડા પામી અહોનિશ પતિની જ ઇચ્છા કરું છું, માટે હે પ્રભો !
 મને આપ પતિ આપો. એ શિવાય મારે કશી ઇચ્છા નથી.” ૨૫ એ
 પ્રમાણે સાંભળી શિવ તેને કહેવા લાગ્યા કે, “ હે પુત્રિ ! આ તારું
 બોલેલું વાક્ય ખરું થાયો—અર્થાત્ તારા બોલવા પ્રમાણે તે માગેલા
 પાંચ પતિ તને પ્રાપ્ત થશે અને તે એવા કે સમગ્ર ધર્મને બાળુનારા,
 સારી વૃત્તિના, પરાક્રમશીલ, મહાશૂરવીર, ૨૬-૨૮ યજ્ઞશીલ, અને પો-
 તાના ગુણોવટે પ્રખ્યાત તથા સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળા, જિતેન્દ્રિય, રાજના સર્વ
 ગુણોવટે દેદીપ્યમાન અને તારા મુખને નિરંતર જ્ઞેનારા એવા મળશે.” ૨૯
 શ્રીકૃષ્ણ કહે છે;—એ પ્રમાણે મહાદેવનું અપ્રિય વચન સાંભળી

એકસ્યા એક એવાસ્તિ ભર્તા નાર્યાઃ સદાશિવ ॥ ૩૧ ॥ ન
 દૃષ્ટા ન શ્રુતા કાપિ નાર્યેકા પંચભર્તૃકા ॥ એકસ્ય પંચ
 પત્ન્યસ્તુ પુરુષસ્ય ભવંતિ હિ ॥ ૩૨ ॥ ત્વદીયાઽહં કથં શંભો
 ભવેયં પંચભર્તૃકા ॥ નૈવાર્હસિ વચસ્ત્વેવં મયિ વક્તું કૃપાનિધે
 ॥ ૩૩ ॥ તવૈવ જાયતે લજ્જા ત્વદીયાહં યતઃ પ્રભો ॥ ઇત્યા-
 કર્ણ્ય વચસ્તસ્યાઃ શંકરઃ પ્રાહ તાં પુનઃ ॥ ૩૪ ॥ શિવ ઉવાચ ॥
 માઽસ્તુ તેઽસ્મિન્ભવે ભીરુ આવ્યં તત્પરજન્મનિ ॥ અયોનિસં-
 ભવા તત્ર ભવિષ્યસિ તપોબલાત્ ॥ ૩૫ ॥ ભર્તૃજં સુખમાસાદ્ય
 તતો ગંત્રી પરં પદમ્ ॥ દુર્વાસા મે પ્રિયા મૂર્તિઃ સ ત્વયાઽવમતઃ
 પુરા ॥ ૩૬ ॥ સ ચેત્કોપાવૃતઃ સુભ્રૂ નિર્દહેદ્દુવનત્રયમ્ ॥ ત્વયા

બોલવામાં અત્યંત કુશળ એવી તે કન્યા બોલી કે, ૩૦ “હે મહારાજ !
 એવું કૌતુક મને ન લેઈએ, કારણ એક સ્ત્રીને એક જ ભર્તાર હોય છે,
 કદાચ એક પુરુષને તો પાંચ સ્ત્રીઓ હોય છે, પણ એક સ્ત્રીને પાંચ
 પતિ કદી સાંભળવામાં આવ્યા નથી. ૩૧-૩૨ માટે હે શંભુ ! હું આ-
 પની છતાં પાંચ ધણીવાળી કેવી રીતે થઈ શકીશ. હે કૃપાનિધિ !
 મને આ રીતનું વરદાન આપવું ઘટે નહિ. ૩૩ જો આ પ્રમાણેનું વિપ-
 રીત વરદાન મળે તો તેની લાજ આપને લાગશે.” એવું વચન સાંભળી
 શંકર કહેવા લાગ્યા. ૩૪ હે બાલે ! તું ૩૨ મા. આ જન્મમાં જ તારા પાંચ
 પતિ થવાના નથી. તને જન્માંતરે આ પ્રમાણે થશે. વળી તું તારા
 તપના પ્રભાવથી એમને એમ ઉત્પન્ન થઈશ. ૩૫ તું પતિવ્રતાના ધર્મવંદ
 પતિસુખ મેળવી ઉત્તમ પદને પામીશ. તને જો શંકા થાય કે, આ જન્મ-
 માં મને પતિનું સુખ નથી તો અન્ય જન્મમાં પાંચ પતિનું સુખ મને
 કેવી રીતે થશે. તો તેના સંબંધમાં એ બુદ્ધાસો છે કે, તે પૂર્વે દુર્વાસા

ગર્વાતિરેકેણ બ્રહ્મતેજઃ પ્રમર્દિતમ્ ॥ ૩૭ ॥ પુરુષોત્તમસ્ત્વયા
માસો ન કૃતો ભગવત્પ્રિયઃ ॥ યસ્મિન્નર્પિતમૈશ્વર્યં શ્રીકૃષ્ણે-
નાત્મનઃ સ્વકમ્ ॥ ૩૮ ॥ અહં બ્રહ્માદયો દેવા નારદાદ્યાસ્ત-
પસ્વિનઃ ॥ યદાદેશકરા બાલે તદાજ્ઞાં કો વિલંબયેત્ ॥ ૩૯ ॥ સ
માસો ન ત્વયા મૂઢે પૂજિતો લોકપૂજિતઃ ॥ અતસ્તે પંચ ભર્તારો
ભવિષ્યંતિ દ્વિજાત્મજે ॥ ૪૦ ॥ નાન્યથાભાવિ તદ્ બાલે પુરુ-
ષોત્તમસ્ત્વંઢનાત્ ॥ યો વૈ નિંદતિ તં માસં સ યાતિ ધોરરૌરવમ્
॥ ૪૧ ॥ વિપરીતં ભવેત્તસ્ય ન કદાઽપ્યન્યથા ભવેત્ ॥ પુરુષોત્ત-
મસ્ય યે ભક્તાઃ પુત્રપૌત્રધનાન્વિતાઃ ॥ ૪૨ ॥ ऐहिकामुष्मिकीं
सिद्धिं याता यास्यंति यांति च ॥ वयं सर्वेऽपि गीर्वाणाः पुरु-

મુનિનો અનાદર કર્યો હતો. ૩૬ હે સુંદર ભુકૃટિવાળી ! જે દુર્વાસા મુનિ
દ્રાપાયમાન થાય તો તેવા મુનિનું બ્રહ્મતેજ તે તારા કર્મોને લીધે મલિન
કીધું. ૩૭ તેમણે કહ્યું છતાં પણ તે પુરુષોત્તમ માસનું સેવન કર્યું નહિ. આ
રીતે દુર્વાસાનું તે અપમાન કર્યું. આ પુરુષોત્તમ માસમાં શ્રીકૃષ્ણે પોતાનું
અૈશ્વર્ય અર્પણ કર્યું છે. ૩૮ માટે હે કન્યા ! હું, બ્રહ્માદિ દેવ તથા નારદાદિ
તપસ્વી શ્રીકૃષ્ણની આજ્ઞાને ધારણ કરવા છતાં તેમની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન
અત્રે કેવી રીતે કરી શકીએ. ૩૯ હે મૂઢ ! સર્વ લોકો જે માસનું પૂજન કરે
છે તેનું પૂજન નહિ કરવાને લીધે આવતા જન્મમાં તારે પાંચ પતિ થશે. ૪૦
પુરુષોત્તમ માસના ખંડનને લીધે તારે ભાવિ કૃણ ભોગવવું પડશે. જે કાંઈ
આ માસની નિંદા કરશે, તે ધોર રૌરવ નરકમાં પડશે. ૪૧ તેનાં સર્વ કામ
વિપરીત થશે તેમાં કાંઈ પણ સંશય નથી. પુરુષોત્તમ માસના જે ભક્તો
છે તે પુત્રાદિ સંતતિને પામશે. ૪૨ વળી પુરુષોત્તમ માસના ભક્તો આ
લોકમાં તથા પરલોકમાં સિદ્ધિને પામે છે. પૂર્વે થણા માણસોની સિદ્ધિ

ષોત્તમસેવિનઃ ॥ ૪૩ ॥ યસ્મિન્સંસેવિતે શીઘ્રં પ્રીયતે પુરુષો-
 ત્તમઃ ॥ સેવિનીયં કથં માસં ન ભજામઃ સુમધ્યમે ॥ ૪૪ ॥ અત્યુ-
 ત્કટાનાં મહતાં વચો મિથ્યા કથં વદ ॥ અનુનેયા હિ મુનયઃ
 સદસદ્વાદવાદિનઃ ॥ ૪૫ ॥ વદન્નેવં નીલકંઠઃ ક્ષિપ્રમંતર્દધે
 હરઃ ॥ ચકિતા સાઽભવદ્બાલા યૂથઞ્ચઘ્ન મૃગી યથા ॥ ૪૬ ॥
 સૂત ઉવાચ ॥ શશાંકલેખાંકિતભાલદેશે સદાશિવે શૈવદિશં
 પ્રયાતે ॥ ચિંતા બબાધે મુનિરાજકન્યાં હત્યા યથા વૃત્રહણં
 મુનીશાઃ ॥ ૪૭ ॥ ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીયપુરાણે પુરુષોત્તમમા-
 હાત્મ્યે શિવવાક્યં નામ એકાદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૧ ॥

થઈ છે તથા હવે પછી ૧૭ થશે. માટે અમે સઘળા દેવતાઓ પુરુષોત્તમ
 માસનું સેવન કરવાવાળા છીએ. ૪૩ આ માસનું સેવન કરવાથી પુરુષોત્તમ
 ભગવાન સંતુષ્ટ થાય છે. હે સુમધ્યમા! આવા સેવવા યોગ્ય માસનું
 અમારે સેવન કેમ કરવું ન જોઈએ? અત્યુત્તમ સત્પુરુષનું વાક્ય કહી
 મિથ્યા થતું નથી, માટે દુર્વાસા સરખા મુનિના વચનપર આદર રાખી તેનો
 સત્કાર કરવો જોઈએ. ૪૪-૪૫ આ પ્રમાણે કહી, શંકર અંતર્ધાન થઈ ગયા
 તથા હરિણીની માફક તે કન્યા ચકિત થઈ ગઈ. ૪૬ સૂત કહે છે;—ભાલ
 પ્રદેશમાં ચંદ્રની રેખાવાળા સદાશિવ ભગવાન દશાન કુણ્ડમાં ગયા પછી,
 જે રીતે ઈંદ્ર વૃત્રાસુરનો નાશ કરવા પછી બ્રહ્મહત્યાને લીધે અત્યંત પીડા
 પામ્યો હતો, તે પ્રમાણે આ મુનિકન્યા ચિન્તાગ્રસ્ત થઈ. ૪૭

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે ‘શિવનું વાક્ય’
 એ નામનો ૧૧ મો અધ્યાય સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૨ મો

બાલાનો દ્રૌપદીરૂપે જન્મ

નારદ ઉવાચ ॥ શિતિકંઠે ગતે નાથ બાલા કિમકરો-
ચ્છુચા ॥ તન્મે વદ વિનીતાય શુશ્રૂષાધર્મસિદ્ધયે ॥ ૧ ॥ શ્રી-
નારાયણ ઉવાચ ॥ એવમેવ પુરા પૃષ્ઠઃ શ્રીકૃષ્ણઃ પાંડુસૂનુના ॥
યદુવાચ વચો રાજ્ઞે તન્મે નિગદતઃ શૃણુ ॥ ૨ ॥ શ્રીકૃષ્ણ
ઉવાચ ॥ એવં ગતે શિવે રાજન્ સા બાલા વિગતપ્રભા ॥ નિઃશ્વા-
સપરમા ભીતા સાશ્રુનેત્રા ક્રુશોદરી ॥ ૩ ॥ હૃદયાગ્નિલસજ્જ્વા-
લા જ્વલિતાંગી કુમારિકા ॥ દાવાગ્નિદગ્ધપત્રા સા લતેવાસ તપ-
સ્વિની ॥ ૪ ॥ દુઃસ્વમીર્પ્યામાપ્તવત્યામેવં કાલો મહાન્ ગતઃ ॥
અસૌ તામવચસ્કંદ તાદૃશીં તાપસીં પ્રભુઃ ॥ ૫ ॥ સહસા તાં
સમાપન્નાં ફળીવાણુનિવેશનમ્ ॥ ૬ ॥ ઇતિ કાલેન બલિના વશં

નારદ કહે છે:—મહાદેવના ગયા પછી તે બાળાએ શોકગ્રસ્ત થઈ શું
કર્યું? તે મને કહેા. કારણુ ધર્મની સિદ્ધિ માટે મને સાંભળવા ઇચ્છા છે.^૧
શ્રી નારાયણ કહે છે:—પૂર્વે યુધિષ્ઠિરે પણુ શ્રીકૃષ્ણને આજ રીતનો
પ્રશ્ન કર્યો હતો. શ્રીકૃષ્ણે તેને જે વચનો કહ્યાં, તે હું તને કહું છું, માટે
ધ્યાનપૂર્વક તે સાંભળ.^૨ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:—હે રાજન્! સદાશિવના ગયા
પછી તે બાલા અત્યંત નિસ્તેજ થઈ ગઈ તથા ભયવટે વારંવાર નિસાસા
નાંખતી, તેની આંખમાંથી આંસુ ટપકવા લાગ્યાં.^૩ જેના હૃદયમાં શોક-
રૂપી અગ્નિ બળી રહેલો છે એવી તે કુમારિકા, દાવાગ્નિથી પત્ર સાથે દગ્ધ
થયેલી લતા હોય, તે રીતે જણાવા લાગી.^૪ આ રીતે ઋષિકન્યાને દુઃખ
ભોગવતાં પુષ્કળ કાળ વીતી ગયો. સાર પછી જે રીતે ઉદર હોય ત્યાં સર્પ

નીતા તપસ્વિની ॥ ૬ ॥ પ્રાવૃષ્ણેઘાવૃતે વ્યોમ્નિ વિશુત્સૌદા-
 મિની યથા ॥ તથાઽઽશ્રમે સ્વકે નષ્ટા તપસા દગ્ધકલ્મષા
 ॥ ૭ ॥ તદાનીમેવ ધર્મિષ્ઠો યજ્ઞસેનો નરાધિપઃ ॥ બૃહત્સંભાર-
 સંપન્નમકરોદ્યજ્ઞમુત્તમમ્ ॥ ૮ ॥ તદ્યજ્ઞકુંડાદુઙ્ગૂતા કુમારી કનક-
 પ્રભા ॥ સેયં દ્રુપદશર્દૂલતનયા પ્રથિતા ભુવિ ॥ ૯ ॥ દ્રૌપદી
 સર્વલોકેષુ હ્યાર્ષેયી યા પુરાઽભવત્ ॥ સેયં સ્વયંવરે રાજન્મત્સ્ય-
 વેધે કૃતે સતિ ॥ ૧૦ ॥ લબ્ધાઽર્જુનેન પાંચાલી ક્ષુભિતે રાજ-
 મંડલે ॥ તૃણીકૃત્ય નૃપાન્ સર્વાન્ ભીષ્મકર્ણાદિકાન્બહૂન્
 ॥ ૧૧ ॥ સેયં કચગ્રહં પ્રાપ્તા દુષ્ટદુઃશાસનાન્મુને ॥ વચાંસિ
 કર્ણશૂલાનિ શ્રાવિતા વરવર્ણિની ॥ ૧૨ ॥ મયા ચોપેક્ષિતા

પ્રાપ્ત થાય તે રીતે તે તાપસીનો અંતકાળ સમીપ આવ્યો. તે મરણ પામી.
 એ રીતે બળવાન કાળે તે તાપસીને વશ કરી લીધી. ૫-૬ જેવી રીતે
 વર્ષાકાળમાં મેઘથી વ્યાપ્ત થયેલા આકાશમાં મુદ્રામાં પર્વતપર વિજળી
 એકાએક થઈને નહિ જેવી થાય, તેવી રીતે તપસ્વીની તપશ્ચર્યાવડે નિબ્ધાપ
 થઈ પોતાના આશ્રમમાં તે નહિ જેવી થઈ ગઈ. ૭ તે સમયે પરમ ધર્મિષ્ઠ
 યજ્ઞસેન રાજા બહુ સામગ્રીયુક્ત ઉત્તમ પ્રકારનો યજ્ઞ કરતો હતો. ૮ તેના
 યજ્ઞકુંડની અંદર સુવર્ણ કાંતિયુક્ત કુમારિકા ઉત્પન્ન થઈ. આ દ્રુપદ રાજ-
 શ્રેષ્ઠની કન્યા પૃથ્વી ઉપર અત્યંત પ્રખ્યાત થઈ. ૯ પૂર્વજન્મમાં જે મેઘાવી
 ઋષિની કન્યા હતી, તેજ દ્રુપદ રાજાની કન્યા દ્રૌપદી અથવા તે ‘પાંચાલી’
 એ નામથી લોકમાં પ્રખ્યાત થઈ. હે રાજન! જે વખતે સ્વયંવરમાં અર્જુને
 મત્સ્યવેધ કરી આ સાધ્વીને સંપાદન કરી, તે સમયે સર્વ રાજ્યમંડળ હલકું
 પડી ગયું. સર્વ ભીષ્મ કર્ણાદિકાને અર્જુને તૃણવત્ કરીને છુટ્યા. ૧૦-૧૧
 આ રીતનું પરાક્રમ હોવા છતાં દ્રૌપદીના ક્રેશને દુઃશાસને પકડી કાનમાં

રાજન પુરુષોત્તમહેલનાત્ ॥ યદા મયિ કૃતસ્તેહા મન્નામાન્ય-
વદન્મુહુઃ ॥ ૧૩ ॥ દામોદર દયાસિંધો કૃષ્ણ કૃષ્ણ જગ-
ત્પતે ॥ હે નાથ હે રમાનાથ કેશવ ક્લેશનાશન ॥ ૧૪ ॥ ન માતા
ન તાતો ન ચ ભ્રાતૃવર્ગો ન સખ્યો ન જામિર્ન વૈ ભાગિને-
યઃ ॥ ન બંધુર્ન ચેષ્ઠો ન વૈ પ્રાણનાથો હૃષીકેશ સર્વ ભવાનેવ
મેઽસ્તિ ॥ ૧૫ ॥ ગોવિંદ ગોપિકાનાથ દીનબંધો દયાનિધે ॥
દુઃશાસનપરાભૂતાં કિં ન જાનાસિ માં પ્રભો ॥ ૧૬ ॥ દુઃશા-
સનપરાભૂતા તદા દ્રુપદનંદિની ॥ મદીયં સ્મરણં પ્રાપ્તા વિસ્મૃ-
તાઽપિ મયા પુરા ॥ ૧૭ ॥ શીઘ્રં ગરુડમારુહ્ય તત્રાગત્ય સ્થિ-
તેન વૈ ॥ પૂરિતાનિ મયા રાજન્નસ્યૈ વાસાંસ્યનેકશઃ ॥ ૧૮ ॥

સદા મયિ કૃતસ્તેહા મત્પ્રાણા મત્પરાયણા ॥ મમાતિવલ્લભા

શૂળની માફક તે સાધ્વીને દુર્ભાષણુ સંભળાવ્યું.^{૧૨} તેણે પૂર્વે પુરુષોત્તમ
માસનો અનાદર કર્યો હતો, આથી તેને અનેક પ્રકારનું દુઃખ થયું. તે
મારા તરફ સ્નેહપૂર્વક વારંવાર નામોચ્ચારણ કરવા લાગી.^{૧૩} “હે દામોદર !
હે દયાસિંધુ ! હે કૃષ્ણ ! હે કૃષ્ણ ! હે જગત્પતિ ! હે નાથ ! હે રમાનાથ !
હે કેશવ ! હે ક્લેશનાશન !”^{૧૪} આપ શિવાય મારે માતા, પિતા, ભ્રાતા,
સખા તથા ભાઈની સ્ત્રી, કે ભાણેજ, અંધુ, ઇષ્ટમિત્ર તથા પ્રાણનાથ, પતિ,
કાર્ધપણુ નથી. હે હૃષીકેશ ! મારા આત્મરૂપે તમે જ છો.^{૧૫} હે ગો-
વિંદ ! હે ગોપીનાથ ! હે દીનબંધુ ! હે દયાનિધે ! હે પ્રભુ ! હું દુઃશાસનથી
પીડા પામી તે શું આપ જાણુતા નથી ?”^{૧૬} આ રીતે તે દ્રુપદકન્યા દુઃશા-
સનથી પરાભવ પામેલી જ્યારે મારું સ્મરણ કરવા લાગી, તે સમયે જ્યારે
મેં પૂર્વે તેની ઉપેક્ષા કરી હતી^{૧૭} તોપણ હે રાજન્ ! તેણે સ્મરણ કરતાં જ
તત્કાળ ગરુડપર બેસી હું ત્યાં ગયો તથા તેને અનેક પ્રકારનાં વસ્ત્ર પૂરાં

સાધ્વી સર્વી મે પ્રાણસન્નિભા ॥૧૯॥ તથાઽપ્યુપેક્ષિતેયં સા
 પુરુષોત્તમહેલનાત્ ॥ પુરુષોત્તમતિરસ્કારકર્તારં પાતયામ્યહમ્
 ॥ ૨૦ ॥ સર્વથા મુનિદેવાનાં સેવ્યોઽયં પુરુષોત્તમઃ ॥ કિં
 પુનર્માનુષાણાં તુ સર્વાર્થફલદાયકઃ ॥ ૨૧ ॥ તસ્માદારાધય-
 સ્વૈનમાગામિ પુરુષોત્તમમ્ ॥ વર્ષે ચતુર્દશે પૂર્ણે સર્વે તે ભવિતા
 શુભમ્ ॥ ૨૨ ॥ વ્યલોકિ ચિકુરત્રાતો યૈરસ્યાઃ પાંડુનંદન ॥
 તન્નારીણામહં રાજન્નિર્વપિષ્યેઽલકાન્ રુપા ॥ ૨૩ ॥ સુયોધ-
 નાદિભૂપાલાન્સર્વાન્નેષ્યે યમક્ષયમ્ ॥ સર્વશત્રુક્ષયં કૃત્વા ત્વં ચ
 રાજા ભવિષ્યસિ ॥ ૨૪ ॥ ન મે ક્ષીરોદતનયા પ્રિયા નાપિ
 હલાયુધઃ ॥ ન તથા દેવકી દેવી પ્રશુન્નો નાપિ સાત્યકિઃ

કરી આપ્યાં.^{૧૯} કારણુ તેણે સર્વદા મારા તરફ સ્નેહ ધારણુ કરીને
 મત્પરાયણુ થઈ તથા હું જ તેનો પ્રાણ હોવાથી મને તે સાધ્વી દેવણ
 પ્રાણતુલ્ય અત્યંત પ્રિય સખી છે.^{૨૦} તેણે પુરુષોત્તમ માસની હેલના કરવા
 ઉપર મેં તેની ઉપેક્ષા કરી, કારણુ પુરુષોત્તમ માસનો તિરસ્કાર કરનારનો
 હું અધઃપાત કરું છું.^{૨૧} કેમકે પુરુષોત્તમ માસ સર્વાર્થ ક્ષણ આપનાર છે
 તથા મુનિ અને દેવોએ સેવન કરવા યોગ્ય છે તો માણસને સેવ્ય છે
 એમાં તો શું જ કહેવું?^{૨૨} તે માટે હવે પછી જે પુરુષોત્તમ માસ આવશે.
 તેનું તું આરાધન કર અને ચૌદ વર્ષ પૂરાં થશે એટલે તારું સર્વ પ્રકારે
 કલ્યાણુ થશે.^{૨૩} હે પાંડુનંદન રાજા! તેનો કૃશપાશ જેણે અવલોકન કર્યો
 છે, તેની સ્ત્રીઓના કૃશ હું ક્રોધ કરીને કાપી નાંખાવીશ.^{૨૪} અને દુર્યોધન
 રાજાનના નિમિત્તવટે સર્વને યમલોકમાં પહોંચાડી દઈશ. આ રીતે સર્વ
 શત્રુને! ક્ષય કરી તું જ સાર્વભૌમ રાજા થશે.^{૨૫} હે રાજા! મને મારી
 સ્ત્રી લક્ષ્મી પ્રિય નથી. તેમ જ મારા ભાઈ અન્નરામ, મારી માતા દેવકી,

॥ ૨૫ ॥ યાદૃશ મે પ્રિયા ભક્તાસ્તાદૃશો નાસ્તિ કશ્ચન ॥
 યેન મે પીડિતા ભક્તાસ્તેનાહં પીડિતઃ સદા ॥ ૨૬ ॥ દ્વેષ્યો
 મે નાસ્તિ તત્તુલ્યો યમસ્તસ્ય ફલપ્રદઃ ॥ નાવલોક્યો મયા
 દુષ્ટો દંડાર્થમપિ પાંડવ ॥ ૨૭ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ શ્રી-
 કૃષ્ણસ્તાન્સમાશ્વાસ્ય પાંડવાન્ દ્રૌપદીં તથા ॥ કુશસ્થલીં જિગ-
 મિષુરુવાચ મધુસૂદનઃ ॥ ૨૮ ॥ રાજન્નદ્ય ગમિष્યામિ દ્વારકાં
 વિરહાકુલામ્ ॥ વસુદેવો મહાભાગો બલદેવો મમાગ્રજઃ ॥ ૨૯ ॥
 મન્માતા દેવકી દેવી ગદસાંવાદયોઽપરે ॥ આહુકાઘ્યાશ્ચ યદવો
 રુક્મિણ્યાઘ્યાશ્ચ યાઃ સ્ત્રિયઃ ॥ ૩૦ ॥ સર્વે તેઽનિમિષેર્નેત્રૈર્મદાગ-
 મનકાંક્ષિણઃ ॥ મામેવ ચિંતયંત્યેવ મદર્શનસમુત્સુકાઃ ॥ ૩૧ ॥

મારો પુત્ર પ્રધુન્ન સાલ્યક્રિ પણ મને પ્રિય નથી. ૨૫ આ સર્વ કરતાં ભક્ત
 મને પ્રિય છે. ભક્તના જેવો કોઈ પણ મને પ્રિય નથી તેમ જતાં જે
 મારા ભક્તને પીડા કરશે, તેને હું સર્વદા પીડા કરીશ. ૨૬ મારા ભક્તને
 પીડનાર જેણે મારો અન્ય દ્વેષી કોઈ નથી. તેને શિક્ષારૂપી ઈશ્રણ આપ-
 નાર યમ છે પણ તમે કેમ તેને શિક્ષા કરતા નથી, એમ કહેા તો, હે
 પાંડવ ! હું દૃષ્ટને દંડ કરવા માટે પણ તેની તરફ જોતો નથી. ૨૭ શ્રી
 નારાયણ કહે છે-એ રીતે શ્રીકૃષ્ણ પાંડવોનું તથા દ્રૌપદીનું સમાધાન કરી
 દ્વારકામાં જવા ઉત્સુક થઈ કહેવા લાગ્યા. ૨૮ હે રાજન્ ! હું આજ
 દ્વારકામાં જાઉં છું. મારા વિયોગને લીધે દ્વારકા અત્યંત વ્યાકુળ થયેલી
 છે. મહા ભાગ્યશાળી વસુદેવ, મારા જ્યેષ્ઠ અંધુ બળરામ, ૨૯ મારી માતા
 દેવકી દેવી. બીજા ગદ-સાંઘાદિક પુત્ર, આહુક આદિ યાદવ અથવા
 રુક્મિણી આદિ સ્ત્રીઓ ૩૦ આ સર્વે એક દષ્ટિએ કરી મારા આગમનની
 પ્રતીક્ષા કરતાં મને જોવામાં ઉત્કંઠાવાળાં થઈ સર્વદા મારું ચિંતન કરતાં

શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ इत्युक्तवतं देवेशं कथंचित्पांडुनंदनाः ॥
 हरिप्रयाणमालक्ष्य तमूर्ध्वमुखान्तरम् ॥ ३२ ॥ जीवनं नो
 भवानेव यथा वारि जलौकसाम् ॥ पुनर्दर्शनमल्पेन कालेनास्तु
 जनार्दन ॥ ३३ ॥ पांडवानां हरिर्नाथो नान्यः कश्चिज्जगत्रये ॥
 इत्थं सर्वे वदंत्यद्धा तस्मान्नः पाहि सर्वदा ॥ ३४ ॥ न
 विस्मर्या वयं सर्वे त्वदीया जगदीश्वर ॥ अस्मच्चेतोमिलि-
 दानां जीवनं त्वत्पदांबुजम् ॥ ३५ ॥ अवलंबनमेवास्तु प्रार्थ-
 यामો મુહુર્મુહુઃ ॥ असकृत्पांडुपुत्रेषु गृणत्स्वेवं यदूद्वहः ॥ ३६ ॥
 મંદં મંદં સમારુહ્ય રથં પ્રેમપરિપ્લુતઃ ॥ ययौ द्वारवतीमेनान्
 परावृत्यानुगच्छतः ॥ ३७ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ अथ श्री-

હશે. ૩૧ શ્રીનારાયણ કહે છે, આ રીતે કહી દેવેશ શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે જવા લાગ્યા ત્યારે તે જોઈ પાંડવો ગદ્ગદિત કંઠે તેમને કહેવા લાગ્યા! ૩૨ હે જનાર્દન ! જેવી રીતે જળચર મત્સ્યાદિકને પાણી જીવનરૂપે છે, તે રીતે અમારા આપ જીવનરૂપે છો. માટે થોડા દિવસમાં આપનું દર્શન ફરી થવું જોઈએ. ૩૩ કારણ કે પાંડવોના નાથ શ્રીહરિ છે. તે શિષ્ય ધીજે કાઈ આ ત્રેલોક્યમાં નથી. એ રીતે સર્વ લોક પણ કહે છે, માટે આપે અમારું રક્ષણ કરવું યોગ્ય છે. ૩૪ હે જગદીશ્વર ! અમે સર્વ આપના હોવાથી આપને અમારું કદી પણ વિસ્મરણ થવું જોઈએ નહિ. અમારા ચિત્તરૂપી ભ્રમરને જીવનરૂપે આપનાં ચરણારવિંદ છે. ૩૫ માટે આપે અમારું અવલંબન કર્યાં જવું, એવી વારંવાર અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ. ફરી ફરી તે પાંડુપુત્રે પ્રાર્થના કરી છતાં ભગવાન યાદવેંદ્ર ૩૬ તેઓના પ્રેમ વિશે આસક્ત હોવાથી આ રીતે જલદી જઈ નહિ શકતા રથમાં ખેરી હળવે હળવે દ્વારકા જવા માટે નિકળ્યા. આ સમયે પાંડ-

દ્વારકાનાથે ગતે દ્વારવતીં તદા ॥ રાજાપિ સાનુજસ્તપ્યંસ્તી-
ર્થાનિ વિચચાર હ ॥ ૩૮ ॥ પુરુષોત્તમે મનઃ કૃત્વા બ્રહ્મન્
શ્રીભગવત્પિયે ॥ અનુજાનાહ કૃષ્ણાં ચ વિષ્વક્ષેનવચઃ સ્મરન્
॥ ૩૯ ॥ અહો શ્રુતમતીવોગ્રં માહાત્મ્યં પૌરુષોત્તમમ્ ॥ કથં
સુસ્વાનિ લભ્યંતે નામ્યર્ચ્યપુરુષોત્તમમ્ ॥ ૪૦ ॥ એવં સર્વેષુ તીર્થેષુ
ભ્રમંતઃ પાંડુનંદનાઃ ॥ પુરુષોત્તમમાસાદ્ય વ્રતં ચેર્સંવિધાનતઃ
॥ ૪૧ ॥ સ ધન્યો ભારતે વર્ષે સ પૂજ્યઃ શ્રેષ્ઠ એવ સઃ ॥
વિવિધૈર્નિયમૈર્યસ્તુ પૂજયેત્પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૪૨ ॥ તદંતે રાજ્ય-
મતુલમવાપુર્ગતકંઠકમ્ ॥ પૂર્ણે ચતુર્દશે વર્ષે શ્રીકૃષ્ણકૃપયા
મુને ॥ ૪૩ ॥ દૃઢધન્વા નૃપઃ પૂર્વે સૂર્યવંશસમુદ્ભવઃ ॥ પુરુષોત્ત-

વને પાછા વળાવીને ભગવાન ગયા. ૩૭ શ્રી નારાયણ કહે છે:—આ રીતે
દ્વારિકાનાથ દ્વારાવતી પહોંચ્યા. યુધિષ્ઠિર રાખ અંધુ સહવર્તમાન તપ કરતાં
તીર્થયાત્રા કરવા લાગ્યા. ૩૮ આ સમયે હે બ્રહ્મન્! ભગવાનને પ્રિય
એવા પુરુષોત્તમ માસમાં અંતઃકરણ રાખી, શ્રીકૃષ્ણનાં વચનને સ્મરણ
કરી ભીમાદિ બાંધવને તથા દ્રૌપદીને યુધિષ્ઠિર કહેવા લાગ્યા. ૩૯ અરે
તમે પુરુષોત્તમનું ઉગ્ર માહાત્મ્ય શ્રવણ શું કર્યું? આ પુરુષોત્તમનું પૂજન
કયાં વિના સુખ શું કદિ પ્રાપ્ત થશે? ૪૦ આ ભરતખંડમાં તેજ મનુ-
ષ્યને ધન્ય છે, તેજ પૂજ્ય છે અને તેજ શ્રેષ્ઠ છે કે જે અનેક પ્રકા-
રના નિયમે કરી પુરુષોત્તમનું પૂજન કરે છે. ૪૧ આ રીતે પાંડુનંદન
સર્વ તીર્થમાં ભ્રમણ કરતાં જ્યારે પુરુષોત્તમ માસ પ્રાપ્ત થયો ત્યારે તેનું
યથાવિધિ વ્રતાચરણ કરવા લાગ્યા. ૪૨ હે મુનિ! આ વ્રતની સમાપ્તિ
થતાં જ ચૌદવર્ષ પૂર્ણ થયાં. તેથી શ્રીકૃષ્ણની પૂર્ણ કૃપા વડે પાંડવને
અનુપમ નિષ્કંઠક રાજ્ય મળ્યું. ૪૩ આ રીતે પૂર્વે સૂર્યવંશમાં ઉત્પન્ન

મમાસસ્ય સેવનાન્મહતીં શ્રિયમ્ ॥ ૪૪ ॥ પુત્રપૌત્રસુખં ચૈવ
 ભુક્ત્વા ભોગાનનેકશઃ ॥ જગામ ભગવલ્લોકમગમ્યં યોગિનામપિ
 ॥ ૪૨ ॥ એતન્માસસ્ય માહાત્મ્યમતુલં મુનિસત્તમ ॥ નાહં વક્તું
 સમર્થોઽસ્મિ કલ્પકોટિશતૈરપિ ॥ ૪૬ ॥ સૂત ઉવાચ ॥ પુરુષોત્તમ-
 માસસ્ય કૃષ્ણદ્વૈપાયનાદહમ્ ॥ માહાત્મ્યં શ્રુતવાન્ વિપ્રાઃ સોઽપિ
 વક્તું શશાક નો ॥ ૪૭ ॥ અસ્ય માહાત્મ્યમશિલં વેતિ નારાયણઃ
 સ્વયમ્ ॥ અથવા ભગવાન્ સાક્ષાદ્વૈકુંઠનિલયો હરિઃ ॥ ૪૮ ॥
 બ્રહ્માદિદેવાનતપાદપીઠગોલોકનાથેન સ્વકીકૃતસ્ય ॥ સર્વં
 માહાત્મ્યં પુરુષોત્તમસ્ય દેવો ન જાનાતિ કુતો મનુષ્યઃ ॥ ૪૯ ॥
 ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીયપુરાણે પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યે શ્રીનારાયણનારદ-
 સંવાદે પુરુષોત્તમત્રતોપદેશો નામ દ્વાદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૨ ॥

થયેલો ‘દૃઢધન્વા’ નામનો રાજા હતો. તેને પુરુષોત્તમ માસની સેવા
 વડે બહુ પ્રકારની સંપત્તિ મળી. ૪૬ તે રાજા પુત્રપૌત્રાદિક અનેક પ્રકાર-
 નું સુખ ભોગવી અન્તે યોગીને પણ અગમ્ય એવા ભગવાનના લોકમાં
 ગયો. ૪૫ હે મુનિશ્રેષ્ઠ! આ માસનું માહાત્મ્ય અનુપમ હોવાથી તેનું
 વર્ણન કરવા શતકોટિકલ્પે પણ હું સમર્થ નથી. ૪૬ પ્રત કહે છે, —હે
 ઋષિઓ! આ પુરુષોત્તમ માસનું માહાત્મ્ય મેં જ્યાસને મોટે સાંજળ્યું છે પણ
 પૂરેપૂરું કહેવા હું શક્તિમાન નથી. ૪૭ આનું સંપૂર્ણ માહાત્મ્ય તો કવચ
 બદરીનારાયણ જ પોતે જાણે છે; અથવા વૈકુંઠનિવાસી સાંક્ષાત્ ભગવાન્
 શ્રીહરિ જાણે છે. ૪૮ મોટે બ્રહ્માદિ દેવ જેનાં ચરણનું નમન કરે છે એવા
 ગોલેન્દ્રશ્વર શ્રીકૃષ્ણથી સ્વીકારાયેલ તે પુરુષોત્તમ માસનું સર્વ માહાત્મ્ય દેવ
 પણ જાણતા નથી તો પછી માણસ તો કયાંથી જ જાણે ? ૪૯

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે ‘પુરુષોત્તમ
 ત્રતનો ઉપદેશ’ એ નામનો ૧૨ મો અધ્યાય સમાપ્ત.

અધ્યાય ૧૩ મો

દ્રઢધન્વા રાજાને થયેલો વૈરાગ્ય

ઋષય ઝુઘુઃ ॥ સૂત સૂત મહાભાગ વદ નો વદતા વર ॥
દ્રઢધન્વા કથં પ્રાપ પુરુષોત્તમસેવનાત્ ॥ ૧ ॥ સરાજ્યં પુત્ર-
પૌત્રાદીન્ લલનાં ચ પતિવ્રતામ્ ॥ કથં ચ ભગવલ્લોકમવાપ
યોગિદુર્લભમ્ ॥ ૨ ॥ શૃણ્વતાં તે મુખાંભોજાત્કથાસારં મુહુ-
ર્મુહુઃ ॥ અલંબુદ્ધિર્ન નસ્તાત યથાપીયૂષપાનતઃ ॥ ૩ ॥ અતો
વિસ્તરતો બ્રૂહિ ઇતિહાસં પુરાતનમ્ ॥ અસ્મદ્ભાગ્યવલેનૈવ ધાત્રા
સંદર્શિતો ભવાન્ ॥ ૪ ॥ સૂત ઉવાચ ॥ સનાતનમુનિર્વિપ્રા
નારદાય પુરાતનમ્ ॥ ઇતિહાસમુવાચેમં સ એવ પ્રોચ્યતેઽધુના
॥ ૫ ॥ શૃણ્વંતુ મુનયઃ સર્વે ચરિત્રં પાપનાશનમ્ ॥ યથાઽર્થીતં

ફરી ઋષિ આદરપૂર્વક પ્રશ્ન કરે છે;—“હે સૂત ! તમે બોલનારા
મધ્યે પરમ શ્રેષ્ઠ મહાભાગ્યશાળી છો, માટે દ્રઢધન્વા પુરુષોત્તમ માસના
સેવાથી કેવી રીતે સંપત્તિને પામ્યો હતો તે મને કહો.”^૧ સાર્વભૌમ
રાજ્ય, પુત્ર, પૌત્રાદિક અને પતિવ્રતા ભાગ્યને પ્રાપ્ત થઈ દ્રઢધન્વા,
યોગીને દુર્લભ એવા ભગવલ્લોકને શી રીતે પ્રાપ્ત થયો ?^૨

“આપનાં મુખકમળમાંથી વારંવાર કથા સાંભળવા છતાં, હું
નાત ! જેવી રીતે અમૃતનું પાન કરવાથી તૃપ્તિ થતી નથી, તે રીતે
આ કથા સાંભળવામાં અમને અલંબુદ્ધિ (પૂર્ણબુદ્ધિ) થતી નથી.”^૩
માટે પ્રાચીન ઇતિહાસ વિસ્તારપૂર્વક અમને કહો. કારણ કે અમારા
ભાગ્યબળવટે બ્રહ્મદેવે આપનાં દર્શન કરાવ્યાં છે.”^૪ સૂત કહે છે, હું
બ્રાહ્મણો ! સનાતન મુનિ શ્રીનારાયણે નારદને જે પુરાતન ઇતિહાસ
કહ્યો, તે જ હું તમને કહું છું.^૫ હે મુનિઓ ! મેં જેવું શુરુ મુખથી

ગુરુમુખાદ્રાજો વૈ દૃઢધન્વનઃ ॥૬॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ શૃણુ
 રાજન્પ્રવક્ષ્યેઽહં ભૂપસ્ય દૃઢધન્વનઃ કથાં પુરાતનીં રમ્યાં સ્વર્ધુની-
 મિવ પાવર્તી ॥ ૭ ॥ આસીદ્દૈહ્યદેશસ્ય ગોપ્તા શ્રીમાન્ મહી-
 પતિઃ ॥ ચિત્રધર્મેતિ વિખ્યાતો ધીમાન્સત્યપરાક્રમઃ ॥ ૮ ॥
 તસ્ય પુત્રોઽતિતેજસ્વી દૃઢપાન્વેતિ વિશ્રુતઃ ॥ સ સર્વગુણસંપન્નઃ
 સત્યવાગ્ધાર્મિકઃ શુચિઃ ॥ ૯ ॥ આકર્ણાતવિશાલાક્ષઃ પૃથુવક્ષા
 મહાભુજઃ ॥ અવર્ધત મહાતેજાઃ સાર્ધં ગુણગૈરસૌ ॥ ૧૦ ॥
 અધીત્ય સાંગાન્નિગમાંશ્વતુરશ્વતુરો મુદા ॥ સકૃન્નિગદમાત્રેણ
 પ્રાગધીતાનિવ સ્ફુટમ્ ॥ ૧૧ ॥ દક્ષિણાં ગુરુવે દત્ત્વા સંપૂજ્ય
 વિધિવચ્ચ તમ્ ॥ ગુરોરનુજ્ઞયા ધીમાન્પિતુઃ પુરમજીગમત્ ॥ ૧૨ ॥

સાંભળ્યું છે; તેનું જ દૃઢધન્વા રાજનું પાપનાશક ચરિત્ર હું તમને
 કહું છું તે સાંભળો.^૬ શ્રીનારાયણ કહે છે, હે રાજન્! દૃઢધન્વા
 રાજની પુરાતન રમણીય કથા હું કહું છું તે સાંભળો. આ કથા
 ભાગીરથી નુદ્ય મનુષ્યનાં અંતઃકરણને પવિત્ર કરનારી છે.^૭ પૂર્વે દૈહ્ય-
 દેશનો રાજા પ્રજાનું પાત્રન કરનાર, શ્રીમાન્, બુદ્ધિમાન્ તથા સત્ય પરા-
 ક્રમી એવો ‘ચિત્રધર્મા’ નામથી પ્રસિદ્ધ હતો.^૮ તેનો પુત્ર અતિ તેજસ્વી
 ‘દૃઢધન્વા’ નામે ઘણો વિખ્યાત અને સર્વગુણ સંપન્ન, સત્યવાદી,
 ધાર્મિક તથા પવિત્ર હતો.^૯

વળી જેનાં નેત્ર કર્ણ સૂત્રી વિશાળ હતાં, વિશાળ વક્ત્રઃસ્થળ હતું,
 મહા ભુજ હતી, એવા મહાતેજઃપુંજ પોતાના ગુણના સમૂહની સાથે તે
 મોટો થતો ગયો.^{૧૦} તેણે ચાર વેદનું અધ્યયન કર્યું હતું. તે એવો તો
 ચતુર હતો કે, તેને એક વખત શ્રવણ થતાંની વારમાં તેનો પાઠ થઈ
 જતો હતો. આ પદ્યો તે પૂર્વે શિખેલો હતો કે શું?^{૧૧} એ પ્રકારે તે

જનયન્નયનાનંદં નિજપત્તનવાસિનામ્ ॥ ચિત્રધર્માપિ તં પુત્રં દૃષ્ટ્વા
 લેભે પરાં મુદમ્ ॥ ૧૩ ॥ યુવાનં સર્વધર્મજ્ઞં પ્રજાનાં પાલને
 ક્ષમમ્ ॥ અતઃ પરં કિમત્રાસ્તિ સંસારે સારવર્જિતે ॥ ૧૪ ॥
 આરાધયામિ શ્રીકૃષ્ણં દ્વિભુજં મુરલીધરમ્ ॥ પ્રસન્નવદનં શાંતં
 ભક્તાનામભયપ્રદમ્ ॥ ૧૫ ॥ ધ્રુવાંબરીષશર્યાતિયયાતિપ્રમુખા
 નૃપાઃ ॥ શિબિશ્વરંતિ દેવશ્ચ શશબિંદુર્ભગીરથઃ ॥ ૧૬ ॥
 ભીષ્મશ્ચ વિદુરશ્ચૈવ દુષ્યંતો ભરતોઽપિ વા ॥ પૃથુરુત્તાનપાદશ્ચ
 પ્રહ્લાદોઽથ વિભીષણઃ ॥ ૧૭ ॥ એતે ચાન્યે ચ રાજાનસ્ત્યક્ત્વા
 ભોગાનનેકશઃ ॥ અદ્રુવેણ ધ્રુવં પ્રાપ્તા આરાધ્ય પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૧૮ ॥
 અતો મયાઽપિ કર્તવ્યમરણ્યે હરિસેવનમ્ ॥ છિત્વા સ્નેહમયં પાશં

બુદ્ધિમાન્ અધ્યયન કરી, ગુરુની વિધિયુક્ત પૂજા કરી, દક્ષિણા આપી
 ગુરુની આજ્ઞા લઈ પોતાના પિતાના નગરપ્રતિ ગયો.^{૧૨} તે એવો
 હતો કે, નગરવાસીઓના નેત્રમાં આનંદ આપતો હતો. પિતાને મંદિર
 ગયો તો ચિત્રધર્મા પણ તેને જોઈ અત્યંત સંતુષ્ટ થયો.^{૧૩} કારણ કે આ
 તરુણ છતાં સર્વ ધર્મને જાણનાર હતો. પ્રભુનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ
 હતો. આ સારવર્જિત સંસારમાં કંઈ નથી, એમ તે જાણતો હતો.^{૧૪}
 હું સંસારનો ત્યાગ કરી દ્વિભુજ, મુરલીધર, પ્રસન્નવદન, પરમ શાંત,
 ભક્તને અભય આપનારા શ્રીકૃષ્ણનું આરાધન કરું.^{૧૫} કારણ કે પર-
 માત્માના આરાધનવડે ધ્રુવ, અંબરીષ, શર્યાતિ, યયાતિ વગેરે રાજા
 તેમ જ શિમિ, રંતિદેવ, શશબિંદુ, ભગીરથ,^{૧૬} ભીષ્મ, વિદુર, દુષ્યંત,
 ભરત, પૃથુ, ઉત્તાનપાદ, પ્રહ્લાદ, તેમ જ વિભીષણ,^{૧૭} આદિ રાજા,
 આ શિવાય બીજા રાજાઓ રાજ્યસંબંધી અનેક પ્રકારના ભોગનો
 ત્યાગ કરી, અશાશ્વત શરીરે પુરુષોત્તમનું આરાધન કરી, શાશ્વત

દારાગારસુતાદિષુ ॥ ૧૯ ॥ ઇતિ નિશ્ચિત્ય મનસા સમર્થે દૃઢ-
 ધન્વનિ ॥ ધુરં ન્યસ્ય જગામાશુ વિરક્તઃ પુલહાશ્રમં ॥ ૨૦ ॥
 તત્ર ગત્વા તપસ્તેપે શ્રીકૃષ્ણં મનસા સ્મરન્ ॥ નિસ્પૃહઃ સર્વ-
 કામેભ્યો નિરાહારો નિરંતરં ॥ ૨૧ ॥ કિયત્કાલં તપસ્તપ્ત્વા
 હરેર્ધામ જગામ સઃ ॥ દૃઢધન્વાઽપિ શુશ્રાવ સ્વપિતૃવૈષ્ણવીં ગતિં
 ॥ ૨૨ ॥ હર્ષશોકસમાવિષ્ઠો હ્યકરોદૌર્ધ્વદેહિકં ॥ પિતૃભક્ત્યા
 મહીપાલો વિદ્વજ્જનવચઃસ્થિતઃ ॥ ૨૩ ॥ પુષ્કરાવર્તકે પુણ્યે નગરે-
 ઽત્યંતશોભિતે ॥ રાજ્યં ચકાર ભૂપાલો નીતિશાસ્ત્રાવિશારદઃ
 ॥ ૨૪ ॥ તસ્ય શીલવતી भार्या નામ્ના યા ગુણસુંદરી ॥ વિદર્ભ-
 રાજતનયા રૂપેણાપ્રતિમા ભુવિ ॥ ૨૫ ॥ પુત્રાન્સા સુષુવે દિવ્યાં-

વિષ્ણુપદને પ્રાપ્ત થયા છે.^{૧૮} માટે મારે પણ સ્ત્રી, ગૃહ, પુત્રાદિકથી મારા
 સ્નેહપાશનું છેદન કરી, અરાગ્યમાં જઈ શ્રીહરિનું સેવન કરવું જોઈએ.^{૧૯}
 આ રીતનો મનમાં નિશ્ચય કરી સમર્થ દૃઢધન્વાને રાજ્યભાર સોંપી
 પોતે વિરક્ત થઈ પુલહાશ્રમપ્રતિ ગમન કર્યું.^{૨૦} ત્યાં જઈ સર્વ
 વિષયથી તે નિઃસ્પૃહ થઈ તે નિરંતર નિરાહાર રહેતો તથા અંતઃકરણમાં
 શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરી તપ કરતો હતો.^{૨૧} કેટલાક કાળ સૂધી તપ
 કર્યા પછી ચિત્રધર્મા વૈકુંઠ ધામપ્રતિ ગયો. પિતાને વૈકુંઠમાં વૈષ્ણવીગતિ
 પ્રાપ્ત થઈ છે એવું દૃઢધન્વાએ સાંભળ્યું.^{૨૨} એટલે હર્ષયુક્ત થઈ તેણે પિતાનું
 ઔર્ધ્વદેહિક કૃત્ય કર્યું ત્યાર પછી વિદ્વજ્જનનના વચનને માનનાર એવો તે
 પૃથ્વીપાલ પિતૃભક્તિવર.^{૨૩} અત્યંત સુશોભિત એવા પવિત્ર પુષ્કરાવર્ત
 નગરમાં નીતિશાસ્ત્રનિપુણતાથી રાજ્ય કરવા લાગ્યો.^{૨૪}

તેની ભાર્યા રૂપમાં પૃથ્વી ઉપર અનુપમ ‘ગુણસુંદરી’ નામની
 વિદર્ભ રાજાની કન્યા હતી.^{૨૫} તેને ચતુર તથા શુભ ચાર પુત્ર તથા

શ્વતુરશ્વતુરાન્ શુભાન્ ॥ પુત્રીં ચારુમતીં નામ સર્વલક્ષણસંયુતાઃ
 ॥ ૨૬ ॥ ચિત્રવાક્ ચિત્રવાહશ્ચ મણિમાંશ્ચિત્રકુંડલઃ ॥ સર્વે
 તે માનિનઃ શૂરા વિખ્યાતા નામભિઃ પૃથક્ ॥ ૨૭ ॥ દ્વઢધન્વા
 ગુણૈઃ સ્ખ્યાતઃ શાંતો દાંતો દ્વઢવ્રતઃ ॥ રૂપવાન્ ગુણવાન્ શૂરઃ
 શ્રીમાન્ પ્રકૃતિસુંદરઃ ॥ ૨૮ ॥ વેદવેદાંગવિદ્વાગ્મી ધનુર્વિદ્યા-
 વિશારદઃ ॥ સુનિર્જિતારિષઢર્ગઃ શત્રુસંઘવિદારણઃ ॥ ૨૯ ॥
 ક્ષમયા પૃથિવીતુલ્યો ગાંભીર્યે સાગરોપમઃ ॥ પિતામહસમઃ સામ્યે
 પ્રસાદે ગિરિશોપમઃ ॥ ૩૦ ॥ ઇકપત્નીવ્રતધરો રઘુનાથ ઇવા-
 પરઃ ॥ અત્યુગ્રવીર્યઃ સદ્ધર્મી કાર્તવીર્ય ઇવાપરઃ ॥ ૩૧ ॥ શ્રી-
 નારાયણ ઉવાચ ॥ ઇકદા નિશિ સુપ્તસ્ય ચિંતાઽઽસીત્તસ્ય
 ભૂપતેઃ ॥ અહોઽયં વૈભવઃ કેન પુણ્યેન મહતાઽભવત્ ॥ ૩૨ ॥

સર્વગુણસંપન્ન ‘ચારુમતિ’ નામની ઁક કન્યા થઈ. ૨૬ મહામાની મહા-
 શૂરવીર તે પુત્રો ચિત્રવાક્, ચિત્રવાહ, મણિમાન્, તથા ચિત્રકુંડલ, ઁવા
 નામથી વિખ્યાત થયા. ૨૭ તેમનો પિતા દ્વઢધન્વા ગુણમાં વિખ્યાત છતાં
 જિતેન્દ્રિયપણમાં દ્વઢવ્રત ધારણ કરનારો હતો, શાંત, રૂપવાન્, ગુણવાન્,
 શૂર, શ્રીમાન્ તથા સ્વભાવે સારો હતો. ૨૮ વેદવેદાંગવેદ્તા, સમયોચિત
 ભાષણ કરનાર તથા ધનુર્વિદ્યામાં પ્રવીણ, શત્રુસમુદાયને વિદારણ કરનાર
 કામાદિ છ શત્રુને જિતનાર હતો. ૨૯ તે પૃથ્વીસરખો ક્ષમાશીલ હતો,
 સમુદ્રતુલ્ય ગંભીર હતો, બ્રહ્મદેવસરખો સમદષ્ટિ તથા પ્રસાદ કરવામાં
 મહાદેવ સરખો હતો. ૩૦ ઁકપત્ની વ્રત ધારણ કરવામાં રામચંદ્ર જેવો
 તથા અત્યંત ઉગ્ર પરાક્રમી અને સદ્ધર્મ આચરણ કરવામાં ખીજ કાર્તવીર્ય
 સહસ્રાર્જુન સમાન હતો. ૩૧

ન મયા ચ તપસ્તપ્તં ન દત્તં ન હુતં ક્વચિત્ ॥ કિમિદં પરિપૃ-
 ચ્છામિ મમ ભાગ્યસ્ય કારણમ્ ॥ ૩૩ ॥ એવં ચિંતયતસ્તસ્ય
 રજની વિરતિં ગતા ॥ બ્રાહ્મે મુહૂર્ત ઉત્થાય સ્નાનં કૃત્વા યથા-
 વિધિ ॥ ૩૪ ॥ ઉપસ્થાયાર્કમુદ્યંતં સંતર્પ્ય ભગવત્કલાઃ ॥ દત્વા
 દાનાનિ વિપ્રેભ્યો નમસ્કૃત્વા ઽશ્વમારુહત્ ॥ ૩૫ ॥ તતો ડરણ્યં
 જગામાશુ મૃગયાસક્તમાનસઃ ॥ મૃગાન્વરાહાન્શાર્દૂલાન્જઘાન
 ગવયાન્બહૂન્ ॥ ૩૬ ॥ કશ્ચિન્મૃગો હતો ડરણ્યે બાણેન દૃઢધન્વના ॥
 વનાદ્વનાંતરં યાતો બાણમાદાય સત્વરમ્ ॥ ૩૭ ॥ શોણિત-
 સ્તુતિમાર્ગેણ રાજા ડપ્યનુયયૌ મૃગમ્ ॥ મૃગઃ કુત્રાપિ સંલીનો
 રાજા બન્નામ તદ્વનમ્ ॥ ૩૮ ॥ તૃષાક્રાંતઃ સ કાસારં દદર્શ

એક દિવસે રાત્રે સુતેલા તે રાજાને ચિંતા થઈ કે અરે! આવી
 મહાન્ વૈભવ મને ક્યા મોટા પુણ્યના પ્રભાવે મળ્યો હશે. ૩૨ કેમકે મેં
 તપ, તથા હોમ કાંઈ જ કર્યું નથી તો પછી આ પ્રકારનું ભાગ્ય મને
 પ્રાપ્ત થયું, તેનું કારણ કોઈને પૂછું. ૩૩ ચિંતન કરતાં રાત્રિ સમાપ્ત થઈ
 તે પછી સવાર થતાં તેણે ઉઠી યથાવિધિ સ્નાન કર્યું. ૩૪ ત્યારપછી સૂર્યોદય
 થતાં સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરી ભગવત્કલાનું ધ્યાન તથા તર્પણ કરી બ્રાહ્મણોને
 અનેક પ્રકારનું દાન આપ્યું. પછી તેમને નમસ્કાર કરી અશ્વ ઉપર બેઠો. ૩૫
 પછી મૃગયાસક્ત અંતઃકરણ થયાથી શીઘ્ર અરણ્યના પ્રતિ ગયો. તે વેળા
 સાંધણા મૃગ, વરાહ, વ્યાઘ્ર તથા ગવય માર્યા. ૩૬ તે અરણ્યમાં કોઈ એક
 મૃગ દૃઢધન્વાના બાણવડે વીંધાયો, તે મૃગ બાણને શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થયલું
 લક્ષને એક વનથી બીજા વનમાં જલદીથી નાઠો. ૩૭ તે વેળા તેનું જે રક્ત
 ટપકતું હતું તે માર્ગે માર્ગે રાજા તે મૃગની પાછળ ગયો તો એટલામાં કોઈ
 એક સ્થળે તે અદૃશ્ય થઈ ગયો. તે રાજા આ વનમાં ભ્રમવા લાગ્યો. ૩૮

સાગરોપમમ્ ॥ તત્ર ગત્વાઽઽશુ પીત્વાઽસૌ પાનીયં તીરમાગતઃ
 ॥ ૩૯ ॥ તતો દર્શ ન્યગ્રોધં ઘનચ્છાયં મહાતરુમ્ ॥ તજ્જ-
 ટાયાં નિબદ્ધચાશ્વં નિષસાદ મહીપતિઃ ॥ ૪૦ ॥ તત્રાગમત્સ્વગઃ
 કશ્ચિત્કીરઃ પરમશોભનઃ ॥ માનુષીમીરયન્વાળીમતુલાં નૃપ
 મોહિનીં ॥ ૪૧ ॥ શુકઃ પપાઠ સુશ્લોકમેકમેવ પુનઃ પુનઃ ॥
 સંબોધ્ય દૃઢધન્વાનમેકાકિનમુપાસ્થિતમ્ ॥ ૪૨ ॥ વિચમાના-
 તુલસુખમાલોક્યાતીવ ભૂતલે ॥ ન ચિંતયસિ તત્ત્વં ત્વં તત્કથં
 પારમેષ્યસિ ॥ ૪૩ ॥ વારં વારમિદં પદ્યં પપાઠ નૃપતેઃ પુરઃ ॥
 શ્રુત્વા તસ્ય વચો રાજા મુમુદે મુમુહેઽપિ ચ ॥ ૪૪ ॥ કિમે-
 તદુક્તવાન્ કીર એકં પદ્યં પુનઃ પુનઃ ॥ નારિકેલમિવાગમ્યં

તે ઘણો તરશો થયો એવામાં તેણે એક સમુદ્રના સરખું સરોવર દીધું,
 ત્યાં જઈ તેણે યથેષ્ટ ઉદકપાન કરીને પછી તેના તટ ઉપર આગ્યો.
 તોયે ત્યાં અત્યંત વિસ્તારવાળું જાયાયુક્ત મોટું વડનું ઝાડ દીધું તેની
 ડાળે અશ્વને બાંધીને, તે રાજા ભૂમિ ઉપર બેઠો. ૪૦ એટલામાં તે વડના
 ઝાડ ઉપર ખરમ શોભાયમાન એક પોપટ આવીને તે રાજાને મોહિત
 કરવા યોગ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ મનુષ્યવાણીથી એક જ શ્લોક વારંવાર બોલવા
 લાગ્યો. તે દૃઢધન્વાને એકલો જ બેઠેલો જોઈને તે પક્ષી તેને બોધ
 કરે છે ૪૧-૪૨ કે, હે રાજા! તને આ લોકમાં વિદ્યમાનકાળમાં અનુ-
 પમ સુખ પ્રાપ્ત થયું છે, તે જોઈને તું કાંઈ તત્ત્વનો વિચાર કરતો નથી
 તેથી આ સંસારમાંથી તારો ઉદ્ધાર કેમ થાશે? ૪૩ એ પ્રકારે તે શ્લોક-
 રૂપ પદ્ય તે પક્ષી વારંવાર રાજાની પાસે બોલવા લાગ્યો, તેનું વાક્ય
 અવળું કરીને રાજા સંતુષ્ટ તથા મોહિત થયો, ૪૪ અને કહેવા લાગ્યો
 કે, આ પોપટ વારંવાર એક જ શ્લોક કેમ કહે છે! પરંતુ આ શ્લોક

દુર્બોધં સારસંભૃતમ્ ॥ ૪૫ ॥ કિં વા નાર્યં ભવેત્કૃષ્ણદ્વયમ્-
 સુતઃ પરઃ ॥ શ્રીકૃષ્ણસેવકં મૂઢં મગ્નં સંસારસાગરે ॥ ૪૬ ॥
 વિષ્ણુરાતમિવોદ્ધર્તુ કૃપયા માં સમાગતઃ ॥ ઇતિ ચિંતયતસ્તસ્ય
 તત્સેના સમુપાગતા ॥ ૪૭ ॥ કીરસ્ત્વદર્શનં પ્રાપ્તો બોધયિત્વા
 નરાધિપમ્ ॥ રાજા સ્વપુરમાગત્ય કીરવાક્યમનુસ્મરન્ ॥ ૪૮ ॥
 વાચ્યમાનોઽપિ નાવોચદ્વિનિદ્રસ્ત્યક્તભોજનઃ ॥ રાજ્ઞી રહઃ સમા-
 ગત્ય રાજાનં પર્યપૃચ્છત ॥ ૪૯ ॥ ગુણસુંદર્યુવાચ ॥ ભો ભો
 પુરુષશર્દૂલ દૌર્મનસ્યમિદં કુતઃ ॥ ઉત્તિષ્ઠોતિષ્ઠ ભૂપાલ મુંક્ષ્વ
 ભોગાન્વચો વદ ॥ ૫૦ ॥ એવં સ્ત્રિયાઽનુનીતોઽપિ ન કિંચિદ-
 વદન્નૃપઃ ॥ સ્મરન્ શુકવચસ્તથ્યં દુર્જ્ઞેયમમરૈરપિ ॥ ૫૧ ॥

શ્રીકૃષ્ણતુલ્ય અગમ્ય છે ને રસથી પરિપૂર્ણ છતાં દુર્બોધ છે. ૪૫ તેથી
 આ કોઈ સાક્ષાત્ બીજને વ્યાસપુત્ર છે કે શું? કારણ કે હું શ્રીકૃષ્ણનો
 સેવક છતાં મૂર્ખપણાથી આ સંસારસાગરના વિષે પરીક્ષિત રાજા પેટે
 નિમગ્ન થયેલ છું, તેને જાણીને કૃપા કરીને મારો ઉદ્ધાર કરવા માટે
 આ શુકરૂપે અત્રે મારી પાસે આવ્યો છે કે શું, એ પ્રકારે તે ચિંતન
 કરતો હતો તેટલામાં તેની સેના ત્યાં આવી. ૪૬-૪૭ એટલામાં તે શુક
 રાજાને બોધ કરીને તટકાળ ગુપ્ત થયો, પછી તે રાજા વારંવાર તે શુકનું
 સ્મરણ કરતો પોતાના નગરમાં ગયો. ૪૮ પરંતુ ત્યાં ગયા પછી કોઈ
 બોલાવે તોપણ બોલે નહિ, નિદ્રા તથા ભોજન પણ કરે નહિ, તે
 વેળા ગુણસુંદરી એકાંતે જઈને યુક્તિથી રાજાને પૂછવા લાગી. ૪૯
 હે પુરુષશ્રેષ્ઠ! આપનું મન આટલું બધું ખિન્ન કેમ થયું છે? હે રાજા!
 ઉઠો ઉઠો, આ ભોજ્ય પદાર્થનો ઉપભોગ કરો અથવા મારી સાથે કંઈક
 ભાપણ કરો. ૫૦ એવી રીતે ગુણસુંદરીએ બહુ વિનંતિ કરી તથાપિ

સાઙ્ગિ બાલા વિનિઃશ્વસ્ય મર્તૃદુઃસ્વાતિપીડિતા ॥ ન બુબોધ
નિજસ્વામિચિંતાકારણમુત્કટમ્ ॥ ૫૨ ॥ એવં ચિન્તાનિમગ્નસ્ય
રાજ્ઞઃ કાલઃ કિયાન્ ગતઃ ॥ સંદેહસાગરોત્તારે હેતું નૈવાભિ-
પશ્યતઃ ॥ ૫૩ ॥ નારદ ઉવાચ ॥ ઇતિ ચિંતયતો ધરાપતેર્વદ
જાતં દૃઢધન્વનશ્ચ કિમ્ ॥ વિમલં ચરિતં હિ વૈષ્ણવં કલુષં હંતિ
મનાક્ શ્રુતં મુને ॥ ૫૪ ॥ ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીયપુરાણે પુરુષો-
ત્તમમાહાત્મ્યે શ્રીનારાયણનારદસંવાદે દૃઢધન્વોપાખ્યાને દૃઢ-
ધન્વનો મનઃસ્વેદો નામ ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૩ ॥

દેવને પણ જાણવાને અશક્ય એવું યથાર્થ શુકવાક્યનું સ્મરણ કરવાથી
કિંચિત્ પણ લાપણ કરે નહિ.^{૫૧} તે વેળા તે સાધ્વી પતિનું દુઃખ
જાણીને દુઃખી થવા લાગી તે વારંવાર નિસાસા નાખવા લાગી તોપણ
પોતાના પતિને આટલી બધી ચિંતા થવાનું કારણ શું છે તે સ્પષ્ટ રીતે
સમજાયું નહિ.^{૫૨} આ રીતે રાજાને ચિંતામાં મગ્ન થતાં ઢટલોડ કાળ
ગયો પરંતુ તે શુકના વાક્યથી સંશયસાગરથી તરવા વિષે કંઈ હેતુ જાણી
શક્યો નહિ.^{૫૩} નારદ કહે છે:-હે મુને ! તે પૃથ્વીપતિ-દૃઢધન્વા એવી
રીતે ચિંતા કરતો હતો પછી શું થયું ? તે મને કહો.^{૫૪}

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે ‘દૃઢધન્વા ઉપાખ્યાન’
એ નામનો અધ્યાય ૧૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૪ મો

દૃઢધન્વાને વાદ્મીકિ ઋષિનો સમાગમ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ અથ ચિંતાતુરસ્યાસ્ય ગૃહં વાલ્મી-
કિરાયયૌ ॥ યો રામચરિતં દિવ્યં ચકાર પરમાદ્ભુતમ્ ॥ ૧ ॥
દૂરાદાલોક્ય ભૂપાલઃ સમુત્થાય સસંભ્રમમ્ ॥ અનીનમત્તચ્ચરણૌ
દંડવદ્ભક્તિસંયુતઃ ॥ ૨ ॥ સંપૂજ્ય સ્થાપયમાસ તમૃષિં પરમા-
સને ॥ પાદાવંકગતૌ કૃત્વા કરાભ્યાં સમલાલયત્ ॥ ૩ ॥
પાદાવનેજનીરાપઃ શિરસાધારયન્મુદા ॥ ઉવાચ સ્ત્રિગ્ધયા
વાચા સ્મરન્ કીરવચો નૃપઃ ॥ ૪ ॥ દૃઢધન્વોવાચ ॥ ભગવન્કૃત-
કૃત્યોઽહં ભાગ્યવાનસ્મિ સાંપ્રતમ્ ॥ અથ મે સફલં જન્મ
હ્યધ્યર્થોઽધિગતઃ પ્રભો ॥ ૫ ॥ શ્રુતં મે સફલં જાતં યદ્ભવાન-
શિગોચરઃ ॥ કિં વર્ણ્ય મે મહદ્ભાગ્યં જગત્પાવનપાવન ॥ ૬ ॥

શ્રીનારાયણ કહે છે:—એવી રીતે તે રાજા ચિંતાતુર થયા પછી તેને ત્યાં વાદ્મીકિ ઋષિ આવ્યા જેણે પરમ અદ્ભુત દિવ્ય રામચરિત્ર કથન કરેલું છે.^૧ તેમનાં દર્શન કરતાં જ તે રાજાએ મોટા સંભ્રમથી ઉઠીને ભક્તિયુક્ત તેમનાં ચરણમાં નમસ્કાર કર્યાં^૨ પછી તે ઋષિની પૂજા કરી ઉત્તમ આસન ઉપર બેસાડ્યા અને તેમનાં ચરણ પોતાના ખોળામાં લઈને હાથવડે ઉત્તમ પ્રકારે મર્દન કર્યું.^૩ પછી પાદપ્રક્ષાલન કરીને તે ચરણોદક આનંદપૂર્વક મસ્તકે ધારણ કર્યું અને શુક-વાક્યનું સ્મરણ કરીને મધુરવાણીથી તેમની સાથે બોલવા લાગ્યો.^૪ હે ભગવન! હું આજે કૃતકૃત્ય થયો, મારા જેવો ભાગ્યવાન કોઈ નથી, હે પ્રભુ! આજ મારો જન્મ સફળ થયો છે તે જ પ્રમાણે સર્વ

શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ ઇત્યુક્ત્વા મુનિશાર્દૂલં વિરરામ સ ભૂ-
પતિઃ ॥ વાલ્મીકિરપિ તં દૃષ્ટ્વા રાજાનં વિનયાન્વિતમ્ ॥ ૭ ॥
ઉવાચ પરમપ્રીતો હર્ષયન્ જનતાં મુનિઃ ॥ વાલ્મીકિરુવાચ ॥
સાધુ સાધુ નૃપશ્રેષ્ઠ ત્વય્યેતદુપપન્નતે ॥ ૮ ॥ ચિંતાતુરઃ કથં
રાજન્ વદ સર્વં મનોગતમ્ ॥ કિંચિદ્વક્તું સ્પૃહાતેઽસ્તિ તદ્વદસ્વ
મહામતે ॥ ૯ ॥ દ્રઢધન્વોવાચ ॥ ભવદીયપદાંભોજકૃપયા મે
સુખં સદા ॥ પરંત્વેકો મહાન્વિદ્વન્ સંદેહો હૃદયે મમ ॥ ૧૦ ॥
તમપાકુરુ શલ્યં ત્વં વન્યકીરમુખોદ્રતમ્ ॥ કદાચિન્મૃગયાકામો
ગતોઽહં ગહને વને ॥ ૧૧ ॥ અમન્નપશ્યં કાસારં તત્ર પીતં જલં
મયા ॥ શ્રમાપનોદનાકાંક્ષી મહાન્યગ્રોધમાશ્રિતઃ ॥ ૧૨ ॥

અર્થ આજે મને પ્રાપ્ત થયો છે.^૫ મેં શાસ્ત્રાધ્યયન કર્યું હતું તે આજ
સફળ થયું છે કેમકે આપ મારી દૃષ્ટિએ પડ્યા. આપ જગતને પાવન
કરનારા છો તો હું મારા મહદ્ ભાગ્યનું શું વર્ણન કરું? શ્રી નારાયણ
કહે છે, એ પ્રકારે તે મુનિશ્રેષ્ઠ સાથે ભાષણ કરીને તે ભૂપતિ બોલતો
બંધ થયો. તે પછી વાલ્મીકિ તે વિનયી રાજાને^૭ તથા ત્યાં સર્વ જન-
સમુદાય પ્રત્યે હર્ષથી પરમપ્રીતિપૂર્વક બોલ્યા કે, હે રાજશ્રેષ્ઠ! તું જે
બોલ્યો તે સર્વ તને ઉચિત છે.^૮ પરંતુ હે રાજન્! તું ચિંતાતુર કેમ
થયો છે? તારા મનમાં શો વિચાર છે? તે કહે. હે મહા બુદ્ધિમાન!
જે તને બોલવાની ઇચ્છા છે તો તું બોલ.^૯ દ્રઢધન્વા કહે છે, હે વિદ્વન્!
આપની કૃપાએ કરીને મને નિરંતર સર્વ પ્રકારનું સુખ છે પરંતુ મારા
અંતઃકરણમાં એક સંશય છે.^{૧૦} અરણ્યમાં શુકના મુખથી થયેલી વાણી
કેવળ મારા હૃદયને શલ્યરૂપ થઈ પડી છે તેનું આપ નિવારણ કરો.
એક સમયે હું મૃગયા રમવાની ઇચ્છાથી મોટા ગહન વનમાં ગયો હતો.^{૧૧}

સ્તિગ્ધચ્છાયં સુનિવિદં મનોનયનનંદનમ્ ॥ તન્નાપશ્યંસ્થિતં
 કીરં મનોમોદવિધાયકમ્ ॥ ૧૩ ॥ દત્તદષ્ટિરંયાવજ્ઞાતસ્ત-
 સ્મિન્યત્રિણિ ॥ તાવન્માં સંમુખીભૂય શ્લોકમેકં પપાઠ હ ॥ ૧૪ ॥
 વિદ્યમાનાતુલસુખમાલોક્યાતીવભૂતલે ॥ ન ચિંતયસિ તત્ત્વં
 ત્વં તત્કથં પારમેષ્યસિ ॥ ૧૫ ॥ ઇતિ વાચઃ શુકેનોક્તા આક-
 ણ્યાહં સુવિસ્મિતઃ ॥ ન તજ્ઞાનામ્યહં બ્રહ્મન્ કિમુવાચ હરિ-
 ચ્છદઃ ॥ ૧૬ ॥ ઇમં મે હાર્દસંદેહં ભવાનુચ્છેત્તુમર્હતિ ॥ મમ
 રાજ્યસુખં પુત્રાશ્ચત્વારશ્ચારુદર્શનાઃ ॥ ૧૭ ॥ પત્ની પતિવ્રતા-
 રમ્યા ગજાશ્વરથપત્તયઃ ॥ સમૃદ્ધિરતુલા બ્રહ્મન્ કેન પુણ્યેન
 મેઽધુના ॥ ૧૮ ॥ એતત્સર્વં સમાસેન વિચાર્ય વક્તુમર્હસિ ॥

ત્યાં ફરતાં ફરતાં એક મોટું સરોવર દીઠું. ત્યાંથી જળપાન કરીને હું
 શ્રમપરિહારાર્થે એક મોટા વડના ઝાડ નીચે બેઠો.^{૧૨} તે વૃક્ષ મનને
 તથા નેત્રને આનંદ આપનારું હતું તેની છાયા અત્યંત ઘટ્ટ અને શીતળ
 હતી. તેના ઉપર એક શુકપક્ષીને બેઠેલો મેં જોયો. તે મનને સંતોષ
 આપનાર હોવાથી જેટલી વખત સૂધી તે પક્ષીની સામે મારી દષ્ટિ હતી
 ત્યાં સૂધી તે મારા સન્મુખ રહીને એક શ્લોક વારંવાર બોલવા
 લાગ્યો.^{૧૩-૧૪} આ પૃથ્વી ઉપર વિદ્યમાનકાળે તને અત્યંત અનુપમ
 સુખ પ્રાપ્ત થયું, તે છતાં તું તત્ત્વ વિચાર કરતો નથી તેથી આ સંસાર-
 થી તારો કેમ ઉદ્ધાર થાશે.^{૧૫} આવું તે શુકનું વાક્ય મને આશ્ચર્ય-
 કારક લાગ્યું. પરંતુ હે બ્રહ્મન્! તે પક્ષી શું બોલ્યો! તેનો અભિપ્રાય
 મારાથી સમજતો નથી.^{૧૬} એ જ મારા હૃદયમાં સંશ્ચય છે તેનું આપ
 છેદન કરવા યોગ્ય છે. મારું આ રાજ્યસુખ, ઉત્તમ ગુણવર્ગ સંપન્ન
 ચાર પુત્ર,^{૧૭} પતિવ્રતા પત્ની, ગજ, અશ્વ, રથ, તથા પદ્મ (દાસ)

શ્રુત્વા વાકયાનિ ભૂપસ્ય વાલ્મીકિર્મુનિસત્તમઃ ॥ ૧૯ ॥ પ્રાણા-
યામપરો ભૂત્વા મુહૂર્તે ધ્યાનમાસ્થિતઃ ॥ કરામલકવદ્ધિશ્ચં ભૂતં
ભવ્યં ભવશ્ચ યત્ ॥ ૨૦ ॥ વિલોક્ય હૃદિ નિશ્ચિત્ય રાજાનં
પ્રત્યુવાચ સઃ ॥ વાલ્મીકિરુવાચ ॥ શ્રુણુ ભૂપતિશાર્દૂલ
પ્રાગ્જન્મચરિતં તવ ॥ ૨૧ ॥ પુરા જન્માનિ રાજેન્દ્ર ભવાન્
દ્રવિઢદેશજઃ ॥ દ્વિજઃ કશ્ચિત્સુદેવાલ્લયસ્તામ્રપર્ણીતટે વસન્
॥ ૨૨ ॥ ધાર્મિકઃ સત્યવાદી ચ યથાલાભેન તોષવાન્ ॥
વેદાધ્યયનસંપન્નો વિષ્ણુભક્તિપરાયણઃ ॥ ૨૩ ॥ અગ્નિહોત્રા-
દિયાગૈશ્ચ તોષયામાસ તં હરિમ્ ॥ સદૈવં વર્તમાનસ્ય માર્યાઽઽસી-
દ્રવર્ણિની ॥ ૨૪ ॥ ગૌતમીતિ સુવિરુયાતા ગૌતમસ્ય સુતા
શુભા ॥ પતિં પર્યચરત્પ્રેમ્ણા ભવાનીવ ભવં પ્રમુમ્ ॥ ૨૫ ॥

એવી સમૃદ્ધિ મને કયા યુગ્યયોગે પ્રાપ્ત થઈ હશે? ^{૧૮} તે સર્વ વિચાર
કરીને મને વિસ્તારપૂર્વક કહેવાને આપ સમર્થ છો, એવું રાજાનું વાક્ય
સાંભળીને વાદ્મીકિ મુનિ ^{૧૯} પ્રાણાયામ કરીને મુહૂર્ત (બે ઘડી) સૂધી ધ્યા-
નસ્થ થયા, તે વેળા હાથમાં રાખેલા આંખળાની પેઠે વિશ્વને જોઈ ભૂત
ભવિષ્ય ને વર્તમાન જાણી, ^{૨૦} હૃદયમાં નિશ્ચય કરીને વાદ્મીકિ ઋષિ
રાજાને કહેવા લાગ્યા કે, હે ભૂપતિશ્રેષ્ઠ! તારું જન્મચરિત્ર કહું છું તે
સાંભળ. ^{૨૧} હે રાજેન્દ્ર! તું પૂર્વજન્મે દ્રવિઢ દેશમાં 'સુદેવ' નામે આઠાણુ
તામ્રપર્ણી નદીના તીરે રહેતો હતો. ^{૨૨} તું ધાર્મિક, સત્યવાદી તથા ઇશ્વર
પ્રેમી જો લાભ થાય તે ઉપર સંતુષ્ટ રહેતો હતો. વેદાધ્યયનસંપન્ન તથા
વિષ્ણુભક્તિપરાયણ હતો. ^{૨૩} અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞે કરીને શ્રીહરિને સંતુષ્ટ કરતો
હતો. તારી ભાર્યા પણ ઉત્તમ ગુણે કરીને વર્ણનીય હતી, ^{૨૪} તે ગૌત-
મની કન્યા 'ગૌતમી' નામથી પ્રખ્યાત હતી. તે મહાદેવી પાર્વતી

ગૃહમેધવિધૌ તસ્ય વર્તમાનસ્ય ધર્મતઃ ॥ વ્યતીતઃ સુમહાન્કાલઃ
 પ્રાપાસૌ સંતતિં નહિ ॥ ૨૬ ॥ એકદાઽસનસંવિષ્ટઃ સેવ્ય-
 માનઃ સ્વકાંતયા ॥ ઉવાચ વચનં વિપ્રો વિષણ્ણો ગદ્ગદાક્ષરમ્
 ॥ ૨૭ ॥ અયિ સુંદરિ સંસારે સુખં નાસ્તિ સુતાત્પરમ્ ॥
 લોકાંતરસુખં પુણ્યં તપોદાનસમુદ્ભવમ્ ॥ ૨૮ ॥ સંતતિઃ શુદ્ધ-
 વંશ્યા હિ પરત્રેહ ચ શર્મણે ॥ તમપ્રાપ્ય વરં પુત્રં જીવિતં મમ
 નિષ્ફલમ્ ॥ ૨૯ ॥ ન લાલિતો મયા પુત્રો વેદાર્થો ન પ્રબો-
 ધિતઃ ॥ નોદ્વાહશ્ચ કૃતસ્તસ્ય વૃથા જન્મ ગતં મમ ॥ ૩૦ ॥
 સદ્યો મે મૃતિરેવાસ્તુ ન હ્યાયુશ્ચ પ્રિયં મમ ॥ इत्थं प्रियवचः
 श्रुत्वा सुंदरी खिन्नमानसा ॥ ३१ ॥ समाश्वासयितुं धीरा प्रिय-

માફક પ્રેમપૂર્વક પતિની સેવા કરતી હતી.^{૨૫} એવી રીતે વિધિયુક્ત
 ગૃહસ્થાશ્રમ ધર્મથી ચાલતાં ધણે કાળ ગયો, તથાપિ તેને સંતતિ થઈ
 નહિ.^{૨૬} એક દિવસે તે આસન ઉપર બેઠો હતો ને તેની કાંતા તેની
 સેવા કરે છે તે સમયે તે બ્રાહ્મણ ખિન્ન થઈને ગદ્ગદિત વાણીએ
 સંબોધીને બોલ્યો.^{૨૭} હે સુંદરિ! આ સંસારમાં પુત્ર શિવાય બીજું
 કંઈ સુખ નથી. તપ-દાનજનિત પુણ્યનું સુખ કેવળ પરલોકમાં
 છે,^{૨૮} અને ઉત્તમ વંશવૃદ્ધિ કરનારી પરમ શુદ્ધ સંતતિ આ લોકમાં
 તથા પરલોકમાં સુખ આપનારી છે, એ પ્રકારે મને ઉત્તમ પુત્ર સંતતિ
 નહિ હોવાથી મારું જીવિત નિષ્ફળ થયું છે.^{૨૯} મેં પુત્રનું લાલન કર્યું
 નહિ. તેને વેદ-વેદાર્થ શિખવ્યા નહિ તથા તેનો વિવાહ પણ કર્યો
 નહિ તેથી મારો જન્મ વ્યર્થ ગયો,^{૩૦} તે માટે હવે મને મૃત્યુ પ્રાપ્ત
 થાય તો મારું મને જીવવું ગમતું નથી. એવું પતિનું વાક્ય સાંભળીને
 તે સુંદરી પણ ખિન્ન થઈ ગઈ,^{૩૧} તથાપિ તે સમયોચિત પ્રિય વાક્ય

વાક્યવિશારદા ॥ અવીવદદ્વચઃ સૌમ્યં પ્રિયપ્રેમપરિપ્રુતા ॥૩૨॥
 ગૌતમ્યુવાચ ॥ મા મા પ્રાણેશ્વર બ્રૂહિ તુચ્છવાક્યાનિ સાંપ્ર-
 તમ્ ॥ ભવદ્વિધા ભાગવતા નૈવં મુહ્યંતિ સૂરયઃ ॥૩૩॥ સત્યધર્મ-
 પરોઽસિ ત્વં જિતઃ સ્વર્ગસ્ત્વયા વિભો ॥ કથં પુત્રૈઃ સુસ્વાવાસિ-
 જ્ઞાનિનસ્તવ સુવ્રત ॥૩૪॥ ચિત્રકેતુઃ પુરા બ્રહ્મન્પુત્રશોકેન
 તાપિતઃ ॥ સ નારદેનાંગિરસામ્બેત્ય સંતારિતોઽભવત્ ॥૩૫॥
 તથાંગરાજા દુષ્પુત્રાદ્વનાદ્વનમગાન્નિશિ ॥ તથા તે સંતતિઃ સ્વા-
 મિન્દુઃસ્વદા ચ ભવિષ્યતિ ॥૩૬॥ તથાઽપિ તવ સત્પુત્રલાલસાચે-
 ત્તપોધન ॥ આરાધય જગન્નાથં હરિં સર્વાર્થદં મુદા ॥૩૭॥
 યમારાધ્ય પુરા બ્રહ્મન્કર્દમઃ પુત્રમાપ્તવાન્ ॥ સાંખ્યાચાર્યતુ તં

બોલવામાં અતુર હોવાથી પતિના મનનું સમાધાન કરવા માટે ધૈર્ય
 ધરીને પ્રેમયુક્ત અત્યંત મધુર અને પ્રિય વાક્ય બોલવા લાગી. ૩૨
 અહો પ્રાણેશ્વર! આતું અપ્રિય ભાષણ હમણાં આપ બોલો નહિ. આપ
 જેવા જ્ઞાની મહાભાગવતો (ભકતો) મોહ પામે નહિ. ૩૩

હે વિભો! આપ ધર્મતત્પર, ઉત્તમ વ્રતસ્થ, તથા જ્ઞાનસંપન્ન
 છો તેથી તમે સ્વર્ગ લોકને પણ જીત્યા છો, છતાં તમને પુત્રથી શું
 સુખ થવાનું છે? ૩૪ હે બ્રહ્મન્! પૂર્વે ચિત્રકેતુ રાજા પુત્રશોકથી મહા
 દુઃખી થયો હતો, તેને નારદે તથા અંગિરા ઋષિએ દુઃખસાગરમાંથી
 તાર્યો હતો. ૩૫ તેવી જ રીતે અંગરાજા દુષ્ટ પુત્રને લીધે મધ્ય રાત્રિ
 સમયે અરણ્યમાં ચાલ્યો ગયો તે માટે હે સ્વામિન્! તમને સંતતિ
 દુઃખકારક થશે. ૩૬ તો પણ હે તપોધન! તમને જે સત્પુત્રની ઇચ્છા
 હોય તો સર્વાર્થ આપનારા શ્રીહરિનું તમે સંતોષપૂર્વક આરાધન
 કરો! ૩૭ જેનું આરાધન કરવાથી પૂર્વે કર્દમ ઋષિને સાંખ્યશાસ્ત્ર પ્રવર્તક,

દેવં કપિલં યોગિનાં વરમ્ ॥ ૩૮ ॥ ધર્મપત્ન્યા વચશ્ચેત્યં શ્રુત્વા
 વિપ્રશિરોમણિઃ ॥ નિશ્ચિત્યૈવં તયા સાર્ધં તામ્રપર્ણીતટં ગતઃ ॥
 ॥ ૩૯ ॥ સ્નાત્વાઽથ વિરજે પુણ્યે ચચાર પરમં તપઃ ॥ શુષ્ક-
 પર્ણજલાહારઃ પંચમે પંચમે દિને ॥ ૪૦ ॥ ચત્વાર્યન્દસહસ્રાણિ ગ-
 તાન્યેવં તપોનિધેઃ ॥ તસ્યૈતત્તપસા બ્રહ્મં સ્ત્રયોલોકાશ્ચકંપિરે ॥ ૪૧ ॥
 અત્યુગ્રં તત્તપો દૃષ્ટ્વા ભગવાન્ ભક્તવત્સલઃ ॥ પ્રાદુર્બભૂવ તરસા
 ગરુડોપરિ સંસ્થિતઃ ॥ ૪૨ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ તં દૃષ્ટ્વા
 નવજલદોપમં મુરારિં દોર્દૃઢૈર્જગદવનક્ષમૈશ્વતુર્ધિઃ ॥ સંલક્ષ્યં
 મુદિતમુસ્વં સુદેવશર્મા સાષ્ટાંગં નતિમકરોન્મુદા મુકુંદમ્ ॥ ૪૩ ॥
 इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारद-
 संवादे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

સર્વ યોગ મધ્યે શ્રેષ્ઠ ‘કપિલ’ નામે દેવતુલ્ય પુત્ર પ્રાપ્ત થયો હતો, એ રીતે
 ધર્મપત્નીનું વાક્ય શ્રવણ કરતાં જ તે બ્રાહ્મણમુકુટમણિ તે પ્રમાણે નિશ્ચય
 કરીને સ્ત્રી સહવર્તમાન તામ્રપર્ણી તીરે ગયો, અને ત્યાં સ્નાન કરીને
 નિર્જન અરણ્ય મધ્યે પરમ ઉત્કૃષ્ટ તપ આચરણ કરવા લાગ્યો. તે પાંચ
 પાંચ દિવસે માત્ર એકવાર શુષ્કપર્ણ તથા જળનો આહાર કરવા લાગ્યો.

એવી રીતે તે તપોનિધિએ ચાર હજાર વર્ષ સૂધી તપ કર્યું. હે બ્રહ્મન!
 તેના તપે કરીને ત્રૈલોક્ય કંપાયમાન થવા લાગ્યું. એ પ્રકારે ઉગ્ર
 તપ જોઈને ભગવાન્ ભક્તવત્સલ વિષ્ણુ તત્કાલ ગરુડાઋદ થઈને ત્યાં
 પ્રકટ થયા. નૂતન મેઘતુલ્ય સ્થામસુંદર, જગતનું સંરક્ષણ કરવા વિષે
 સમર્થ, ચતુર્ભુજયુક્ત, પ્રસન્નમુખ, મુકુંદ મુરારિને જોઈ હર્ષે કરીને તેણે
 ભગવાનને સાષ્ટાંગદંડવત્ પ્રણામ કર્યા.

इति श्रीबृहन्नारदीय पुराणम् पुरुषोत्तम माहात्म्य विषे ‘श्रीनारायणनारदसंवाद’

એ નામનો અધ્યાય ૧૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૫ મો

સુદેવને મળેલું વરદાન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ તતસ્તુષ્ટાવ તં દેવં શ્રીકૃષ્ણં ભક્ત-
વત્સલમ્ ॥ બદ્ધાંજલિપુટો ભૂત્વા સુદેવો ગદ્ગદાક્ષરમ્ ॥ ૧ ॥
નમસ્તે દેવદેવેશ ત્રૈલોક્યાભયદ પ્રભો ॥ સર્વેશ્વર નમસ્તેઽસ્તુ
ત્વામહં શરણં ગતઃ ॥ ૨ ॥ પાહિ માં પરમેશાન શરણાગત-
વત્સલ ॥ જગદ્વંધ્ર નમસ્તેઽસ્તુ પ્રપન્નભયર્ભજન ॥ ૩ ॥ જયસ્વ-
રૂપં જયદં જયેશં જયકારણમ્ ॥ વિશ્વાધારં વિશ્વસંસ્થં વિશ્વ-
કારણકારણમ્ ॥ ૪ ॥ વિશ્વૈકરક્ષકં દિવ્યં વિશ્વઘ્નં વિશ્વપંજ-
રમ્ ॥ ફલભીજં ફલાધારં ફલમૂલં ફલપ્રદમ્ ॥ ૫ ॥ તેજઃ-

શ્રીનારાયણ કહે છે:-તે પછી તે સુદેવપ્રાણી હાથ જોડી-ગદ્-
ગદિત વાણીએ ભક્તવત્સલ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો.^૧ હે દેવ!
હે દેવેશ! હે પ્રભુ! આપ ત્રૈલોક્યને અભય આપનારા છો, આપને
મારા નમસ્કાર હો. હે સર્વેશ્વર! આપને નમસ્કાર હો. હું આપને
શરણે આવ્યો છું.^૨ હે પરમેશ્વર! હે જગદ્વંધ્ર! હે શરણાગતવત્સલ! હે
શરણે થયેલાના ભયને નિવૃત્ત કરનારા! મારું રક્ષણ કરો. હું આપને
નમસ્કાર કરું છું.^૩ આપ પોતે જયસ્વરૂપ છતાં ભક્તને ભય આપ-
નારા છો, જયનું નિયામક તથા જયનું કારણ આપ જ છો; અને સંપૂર્ણ
આધારભૂત છો વિશ્વને ઠેકાણે સ્થિર રહીને તથા વિશ્વોત્પત્તિનું કારણ
મહદાદિ તત્ત્વનું પણ આપ કારણ છો.^૪ તેમ આપ એક છતાં દિવ્ય-
રૂપથી વિશ્વનું રક્ષણ કરનારા થઈને જગતને પિંજરા પ્રમાણે પોતાના
ઉદર વિષે ધારણ કરો છો. તથા પ્રલયકાળે વિશ્વનો સંહાર કરનારા
તમે જ છો, તેમ જ વિશ્વરૂપી ફળનું કારણ બીજ, વિશ્વરૂપી ફળના

સ્વરૂપં તેજોદં સર્વતેજસ્વિનાં વરમ્ ॥ કૃષ્ણં વિષ્ણું વાસુદેવં
 વંદેઽહં દીનવત્સલમ્ ॥ ૬ ॥ ન ત્વાં બ્રહ્માદયો દેવાઃ સ્તોતું
 શક્તા જગત્પ્રભો ॥ કથં મંદો મનુષ્યોઽહમલ્પબુદ્ધિર્જનાર્દન
 ॥ ૭ ॥ અતિદુઃસ્વતરં દીનં ત્વદ્ભક્તં મામુપેક્ષસે ॥ તત્કથં
 લોકબંધુત્વં પ્રભો લોકે વૃથાગતમ્ ॥ ૮ ॥ વાલ્મીકિરુવાચ ॥
 इत्यभिष्टूय भूमानं द्विजस्तस्थौ हरेः पुरः ॥ तदाकर्ण्य हरि-
 र्वक्त्रमुवाच जलदस्वनः ॥ ९ ॥ श्रीहरिरुवाच ॥ सम्यक्
 संपादितं वत्स यत्त्वया चरितं तपः ॥ किमिच्छसि महाप्राज्ञ
 तपोधन वदस्व मे ॥ १० ॥ तत्तेहं वितरिष्यामि संतुष्टस्तप-
 पसा तव ॥ एतादृशं महत्कर्म न केनापि कृतं पुरा ॥ ११ ॥

મૂળાધાર તથા અધિકારપરત્વે વિશ્વને ચતુર્વિધ પુરુષાર્થરૂપી ફળ આપ-
 નારા આપ છો.^૫ અને વળી આપ પોતે તેજઃસ્વરૂપે ધૃતર તેજસ્વીમાં
 શ્રેષ્ઠ છો. એવા આપ કૃષ્ણ, વિષ્ણુ, વાસુદેવ તથા દીનવત્સલને હું વંદન કરું.
 છું.^૬ હે જગત્પ્રભુ! બ્રહ્માદિ દેવ પણ તમારી સ્તુતિ કરવાને સમર્થ
 નથી. તો હે જનાર્દન! હું અલ્પબુદ્ધિનો સામાન્ય માણસ છું જેથી આપનું
 સ્તવન કેવી રીતે કરી શકું?^૭ તોપણ હું આપનો ભક્ત છું, દીન તથા
 અત્યંત દુઃખી થયેલો છું; છતાં મારો આપ ત્યાગ કરશે તો હે પ્રભુ!
 તમે જે આ લોકમાં લોકબંધુ તરિકે પ્રખ્યાત છો તે વ્યર્થ થશે.^૮ વાલ્મીકિ
 કહે છે:—એ પ્રકારે પરમાત્માની સ્તુતિ કરીને તે બ્રાહ્મણ શ્રીહરિના સમી-
 પમાં ઉભો રહ્યો, અને સ્તુતિ સાંભળી શ્રીહરિ તેને કહેવા લાગ્યા.^૯
 હે વત્સ! તું જે તપાચરણ કર્યું છે તેથી તારું ધણું ઉત્તમ સાધન થયું.
 તે માટે હે જ્ઞાનસંપન્ન તપોધન! તારી શી ઇચ્છા છે તે બોલ.^{૧૦} એટલે
 તે હું તને આપું. હું તારા તપથી સંતુષ્ટ થયો છું. આ રીતે તારા જેવું

સુદેવ ઉવાચ ॥ યદિ પ્રીતોઽસિ હેનાથ દીનબંધો દયાનિધે ॥
 સત્પુત્રં દેહિ મે વિષ્ણો પુરાણપુરુષોત્તમ ॥ ૧૨ ॥ હરે પુત્રં
 વિના શૂન્યં ગાર્હસ્થ્યં મે ન રોચતે ॥ ઇતિ વિપ્રવચઃ શ્રુત્વા
 જગાદ હરિરીશ્વરઃ ॥ ૧૩ ॥ શ્રીહરિરુવાચ ॥ અદેયમપિ તે
 સર્વં દાસ્યે પુત્રં વિના દ્વિજ ॥ તવ પુત્રસુખં વત્સ વિધાત્રા નૈવ
 નિર્મિતમ્ ॥ ૧૪ ॥ ત્વદીયમાલફલકે વર્ણાઃ સર્વે મયેક્ષિતાઃ ॥
 તત્ર નૈવાસ્તિ તે પુત્રસુખં સપ્તસુ જન્મસુ ॥ ૧૫ ॥ ઇત્યાકર્ણ્ય
 હરેર્વાક્યં વજ્રનિર્ઘાતનિષ્ઠુરમ્ ॥ સ પપાત મહીપૃષ્ઠે છિન્નમૂલ
 ઇવ દ્રુમઃ ॥ ૧૬ ॥ પતિં પતિતમાલોક્ય પ્રમદાઽત્યંતદુઃખિતા ॥
 પશ્યંતી સ્વામિનં પુત્રસ્પૃહાશૂન્યમરૂરુદત્ ॥ ૧૭ ॥ પશ્ચાદ્દૈર્યં
 સમાલંબ્ય સા વોચત્પતિતં પતિં ॥ ગૌતમ્યુવાચ ॥ ઉતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ

મહાકર્મ પૂર્વે કાઠએ કર્યું નથી.^{૧૧} સુદેવ કહે છે:-હે દીનબંધુ! હે
 દયાનિધે! હે પુરુષોત્તમ! હે શ્રીવિષ્ણુ! આપ બ્યારે સંતુષ્ટ થયા ત્યારે
 મને સત્પુત્ર આપો.^{૧૨} કારણ હે હરે! પુત્ર શિવાય આ શૂન્ય ગૃહસ્થા-
 શ્રમ મને ગમતો. નથી. એ પ્રકારે તે બ્રાહ્મણનું વાક્ય સાંભળીને જગદી-
 શ્વર શ્રીહરિ કહે છે.^{૧૩} હે દ્વિજ! પુત્ર શિવાય બીજું સર્વ તને આપીશ,
 કારણ હે વત્સ! બ્રહ્મદેવે તારા માટે પુત્રનું સુખ નિર્મેલું નથી.^{૧૪} તારા
 કપાળે જે લખ્યું છે તે સર્વ મેં જોઈ લીધું. તેમાં તને સાત જન્મમાં
 પણ પુત્રનું સુખ લખ્યું નથી.^{૧૫} એ રીતે વજ્રપાતતુલ્ય હરિનું નિષ્ઠુર
 વચન શ્રવણ કરતાં વેંત જ મૂળચિહ્ન થયેલા ઝાડની પેઠે તે બ્રાહ્મણ
 ભૂમિ ઉપર પડ્યો.^{૧૬}

આ રીતે જોધને તેની ભાર્યા અત્યંત દુઃખી થઈ ગઈ અને પતિની
 પુત્રકામના વ્યર્થ થયેલી જોધને રદન કરવા લાગી.^{૧૭} તે પછી કિંચિત્

હે નાથ કિં ન સ્મરસિ મે વચઃ ॥ ૧૮ ॥ વિધાત્રા લિખિતં
 માલે તલ્લભેત સુસ્વાસુખમ્ ॥ કિં કરોતિ રમાનાથઃ સ્વકૃતં
 મુક્તે નરઃ ॥ ૧૯ ॥ અભાગ્યસ્ય કૃતોદ્યોગો મુમૂર્ષોરિવ મેષ-
 જમ્ ॥ તસ્ય સર્વં ભવેદ્ વ્યર્થં યસ્ય દૈવમદક્ષિણમ્ ॥ ૨૦ ॥
 ક્રતુદાનતપઃસત્યવ્રતેભ્યો હરિસેવનમ્ ॥ શ્રેષ્ઠં સર્વેષુ વેદેષુ
 તતો દૈવબલં વરમ્ ॥ ૨૧ ॥ તસ્માત્સર્વત્ર વિશ્વાસં વિહાયોત્તિષ્ઠ
 મૂઝુર ॥ દૈવમેવાવલંબ્યાશુ હરિણા કિં પ્રયોજનમ્ ॥ ૨૨ ॥
 ઇત્યાકર્ણ્ય વચસ્તસ્યાસ્તીવ્રશોકસમાન્વિતમ્ ॥ વૈનતેયોઽવદદ્વિષ્ણું
 ક્ષોભસંજાતવેપથુઃ ॥ ૨૩ ॥ ગરુડ ઉવાચ ॥ શોકસાગર-
 સંમગ્નાં બ્રાહ્મણીં વીક્ષ્ય હે હરે ॥ તથૈવ બ્રાહ્મણં નેત્રગલદ્વાઘ્પ-
 ધૈર્યનું અવલંબન કરીને કહેવા લાગી કે, હે નાથ ! ઉઠો મારું વચન
 આપને યાદ છે કે નહિ, ^{૧૮} કેમકે બ્રહ્મદેવે જેવું કપાળમાં લખેલું હોય
 તેવું જ સુખ કે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે; આ આખતમાં રમાનાથ શું કરશે,
 મનુષ્યમાત્ર કરેલાં કર્મનું ફળ ભોગવે છે. ^{૧૯} તે માટે જેમ લાગ્યહીને
 કરેલો ઉદ્યોગ અને મરણોન્મુખ થયેલાને ઔષધ વ્યર્થ છે, તેમ જેનું
 દૈવ પ્રતિકૂલ હશે તેનાં સર્વ કૃત્ય વ્યર્થ થાય છે. ^{૨૦} તે કરતાં યજ્ઞ, દાન,
 તપ તથા સત્યવ્રતવડે શ્રીહરિનું સેવન કરવું, એ સર્વ વેદની અંદર શ્રેષ્ઠ
 કહેલું છે, પરંતુ તે કરતાં દૈવબલ અધિક છે તેમાં કાંઈ જ સંશય
 નથી. ^{૨૧} તે માટે હે બ્રહ્મન ! ઉઠો અને સર્વ સાધનનો વિશ્વાસ મૂકીને
 કેવળ દૈવનું અવલંબન કરો, શ્રીહરિનું સેવન કર્યાથી શો ઉપયોગ ? ^{૨૨} એ
 પ્રકારે તે ગૌતમીનાં તીવ્ર શોકયુક્ત વાક્ય શ્રવણ કરતાં જ ગરુડને મહાક્ષાલ
 ઉત્પન્ન થયો અને તેથી કંપાયમાન થઈને વિષ્ણુ પ્રત્યે તે કહેવા લાગ્યો. ^{૨૩}
 હે હરે ! આ બ્રાહ્મણની પત્ની શોકરૂપી સાગરની અંદર ટૂંમેલી છે,

કલાકુલમ્ ॥ ૨૪ ॥ દીનબંધો દયાસિંધો ભક્તાનામભયંકર ॥
 ભક્તદુઃસ્વાસહિષ્ણોસ્તે દયાઽય ક ગતા પ્રભો ॥ ૨૫ ॥ અહો
 બ્રહ્મણ્યદેવસ્ત્વં ત્વદ્ધર્મઃ ક ગતોઽધુના ॥ ત્વદ્ભક્તસ્ય ચતુર્ધાઽપિ
 મુક્તિઃ કરતલે સ્થિતા ॥ ૨૬ ॥ અહો તથાપિ નેચ્છંતિ વિહાય
 ભક્તિમુત્તમામ્ ॥ તદગ્રે સિદ્ધયશ્ચાષ્ટૌ કિંકરીભૂય સંસ્થિતાઃ
 ॥ ૨૭ ॥ ત્વદારાધનમાહાત્મ્યમેવં સર્વત્ર વિશ્રુતમ્ ॥ તર્હિ વિ-
 પ્રસ્ય પુત્રેચ્છાપૂરણે કઃ પરિશ્રમઃ ॥ ૨૮ ॥ ગજમર્પયતઃ પુંસો
 હંકુશે કઃ પરિશ્રમઃ ॥ અતઃ પરં ન કેનાપિ સેવ્યતે તે પદાંબુ-
 જમ્ ॥ ૨૯ ॥ યદદૃષ્ટગતં પુંસસ્તદેવ ભવિતા ધ્રુવમ્ ॥ इति

તે જીવો! તે જ પ્રમાણે આ બ્રાહ્મણના નેત્રમાંથી આંસુ નિકળે છે.
 આ પ્રકારે આ દુઃખવડે ઉભય વ્યાકુળ થયેલાં છે,^{૨૪} તેથી હે પ્રભુ! આપ
 ભક્તનું દુઃખ સહન ન કરનારા તથા ભક્તને અભય દેનારા છો. આપ
 દીનબંધુ દયાના સાગર છો છતાં આપની દયા આજ ક્યાં ગઈ?^{૨૫}
 તેમ જ આપનું બ્રહ્મણ્ય દેવત્વ તથા ભક્તવાત્સલ્યરૂપ સ્વધર્મ ક્યાં
 ગયો, તેમ જ આપની અનુવિધ મુક્તિ ભક્તના હસ્તગત છે.^{૨૬} તથાપિ
 ઉત્તમ ભક્તિનો ભાગ કરીને તે મુક્તિની ઇચ્છા કરતો નથી, તે માટે
 તેના અગ્ર ભાગે અષ્ટસિદ્ધિ ઠાસી થઈને ઉભી રહેલી હોય છે,^{૨૭} એવું
 આપના આરાધનનું માહાત્મ્ય સર્વત્ર પ્રખ્યાત છે, તો પછી બ્રાહ્મણની
 પુત્રેચ્છા પૂર્ણ કરવામાં તો આપને શું શ્રમ પડશે?^{૨૮} આ બાબત એક
 દૃષ્ટાંત છે કે, ગજદાન કરનાર પુરુષને અંકુશ આપતાં શું સંકટ પડે? એમ
 છતાં જ્યારે તમે આ બ્રાહ્મણનું કાર્ય ન કરો ત્યારે બીજું કંઈ આપના
 ચરણારવિંદનું સેવન કરનાર નથી.^{૨૯} અને આ ઉપરથી એવું થશે કે,
 જો પુરુષના અદૃષ્ટમાં જે હશે તે નહીં થવાનું છે તો પછી ઈશ્વરનું

લોકે પ્રથા જાતા ત્વદ્ગત્કિર્વિલયં ગતા ॥ ૩૦ ॥ કર્તુમકર્તું
 સામર્થ્યં તવ સર્વત્ર વિશ્રુતમ્ ॥ તદેવાદ્ય ગતં નાથ ન ચેદસ્મૈ
 સુતપ્રદઃ ॥ ૩૧ ॥ અતસ્ત્વં સર્વથા દેહિ પુત્રમેકં દ્વિજન્મને ॥
 સુદામા ત્વાં સમારાધ્ય લેભે વૈભવમુત્તમમ્ ॥ ૩૨ ॥ સાંદી-
 પિનિર્મૃતં પુત્રમવાપ કૃપયા તવ ॥ ઇતિ તે શરણં પ્રાપ્તૌ દંપતી
 પુત્રલાલસૌ ॥ ૩૩ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ ઇતિ ગરુડવચો
 નિશમ્ય વિષ્ણુર્વચનમુવાચ સ્વર્ગં સુધોપમાનમ્ ॥ અયિ સ્વર્ગવર-
 પુત્રમેકમસ્મૈ વિતર મનોગતમાશુ પૂરયસ્વ ॥ ૩૪ ॥ ઇતિ હરિ-
 વચનં નિજાનુકૂલં શ્રુતિતિ નિશમ્ય સ્વર્ગોઽતિ હૃષ્ટચેતાઃ ॥
 અદદદતિવિષ્ણુમાનસાય સુતમનુરૂપમિલાસુરાય રમ્યમ્ ॥ ૩૫ ॥

આરાધન શા વાસ્તે કરવું? આ પ્રકારે લોકોમાં પ્રસિદ્ધિ થશે ને તમારી
 ભક્તિ ઘણું કરીને લય પામશે. ૩૦ હે નાથ! આપ જ્યારે આ બ્રાહ્મ-
 ણને પુત્ર આપશો નહિ ત્યારે કાર્ય-અકાર્ય કરવા જે આપનું સામર્થ્ય
 છે તે પણ નષ્ટ થશે! ૩૧ માટે આ બ્રાહ્મણને આપે કાંઈ પણ પ્રકારે
 કરીને પુત્ર આપવો જોઈએ; કારણ સુદામા બ્રાહ્મણ આપનું આરાધન
 કરીને ઉત્તમ ઐશ્વર્યને પામ્યો, ૩૨ તેવી જ રીતે સાંદીપિનિ ઋષિને
 તમારી કૃપાવડે મૃતપુત્રનો લાભ થયો તો એમ જાણીને જ આ ઉભય
 દંપતી પુત્રની ઇચ્છાએ આપને શરણ આવેલાં છે. ૩૩ શ્રીનારાયણ કહે
 છે:—એવું ગરુડનું વચન સાંભળતાં જ વિષ્ણુ તે ગરુડના પ્રતિ અમૃત-
 તુલ્ય વાણીથી બોલવા લાગ્યા કે, હે પક્ષિશ્રેષ્ઠ! તું જ આ બ્રાહ્મણને
 એક પુત્ર આપીને તેના મનોરથને શીઘ્ર પૂર્ણ કર. ૩૪ એ પ્રકારે શ્રી-
 હરિનું વચન પોતાના અનુકૂળ પડતું સાંભળી પક્ષીએ મનના વિષે

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये दृढधन्वोपाख्याने
श्रीनारायणनारदसंवादे सुदेववरप्रदानं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥

અત્યંત સંતુષ્ટ થઈને અતિશય ખિન્ન થયેલા આહાણુને નદતુરૂપ
ઉત્તમ પુત્ર આપ્યો. ૩૫

ઈતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે દૃઢધન્વા ઉપાખ્યાનમાં
'સુદેવ વરપ્રદાન' એ નામનો અધ્યાય ૧૫ મો સમાપ્ત

अध्याय १६ भो

सुदेवने 'शुक' नामे एक पुत्र थयो

श्रीनारायण उवाच ॥ शृणु नारद वक्ष्येऽहं यदुक्तं दृढ-
धन्वने ॥ वाल्मीकिना महाप्राज्ञ चरितं परमाद्भुतम् ॥ १ ॥
वाल्मीकिरुवाच ॥ दृढधन्वन्महाराज शृणुष्व वचनं मम ॥
सुपर्णः केशवादेशादिदमाह द्विजेश्वरम् ॥ २ ॥ गरुड उवाच ॥
सप्तजन्मसु ते पुत्रसुखं नास्तीति यद्वचः ॥ हरिणोक्तं द्विज-
श्रेष्ठ तथैव तवाधुना ॥ ३ ॥ तथापि स्वामिनाऽज्ञप्तः कृपया
दन्नि ते सुतं ॥ मदंशसंभवः पुत्रो भविता ते तपोधन ॥ ४ ॥

શ્રીનારાયણ કહે છે:—હે મહાજ્ઞાનસંપન્ન નારદ! આમાં વાલ્મી-
કિએ દૃઢધન્વાને જે પરમાદ્ભુત ચરિત્ર કહ્યું તે હું તને કહું છું તે તું
સાંભળ. ૧ વાલ્મીકિ કહે છે:—હે દૃઢધન્વન! મારું વચન સાંભળ, તે
ગરુડ કેશવના વચને કરીને તે આહાણુ પ્રત્યે જાણ્યો; ૨ હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ!
તને સાત જન્મપર્યંત પુત્રનું સુખ નથી એવું શ્રીહરિએ કહ્યું છે તે
સત્ય છે. ૩ પરંતુ તારા હિતને માટે મેં સ્વામિની પ્રાર્થના કરી તથા

येन त्वमाशिषः सत्या लप्स्यसे गौतमीयुतः ॥ परं तज्जनि-
 तं दुःखं युवयोर्भविता ध्रुवम् ॥ ५ ॥ धन्योऽसि द्विजशार्दूल
 यत्ते जाता हरौ मतिः ॥ सकामाप्यथ निष्कामा हरिभक्तिर्हरेः
 प्रिया ॥ ६ ॥ जलबुद्बुदवत्पुंसां शरीरं क्षणभंगुरम् ॥ तदाऽऽसाद्य
 हरेः पादं धन्यश्चितयते हृदि ॥ ७ ॥ हरेरन्यो न संसारात्तारये-
 दबहुदुस्तरात् ॥ हरेरेव कृपालेशान्मया दत्तः सुतस्तव ॥ ८ ॥
 मनसि श्रीहरिं धृत्वा विचरस्व यथासुखम् ॥ उदासीनतया
 स्थित्वा भुंक्स्व संसारजं सुखम् ॥ ९ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥
 दंपत्योः पश्यतोः सद्यो दत्त्वा वरमनुत्तमम् ॥ खगद्वारा हरिः शीघ्रं
 ययौ निजनिकेतनम् ॥ १० ॥ सुदेवोऽपि सपत्नीको वरं लब्ध्वा

તેમણે કૃપા કરી મને આજ્ઞા આપી તેથી હું તને પુત્ર આપું છું. હે
 તપોધન! તને મારા અંશભૂત પુત્ર થશે.^૪ તેથી આ ગૌતમી સહિત
 તારા મનોરથ સત્ય થશે પરંતુ તેથી તમને બન્નેને નિશ્ચય દુઃખ થશે.^૫ હે
 દ્વિજશ્રેષ્ઠ! તમારી મતિ શ્રીહરિના શરણે પ્રવૃત્ત થઈ તેથી તમને ધન્ય છે
 કારણ કે હરિભક્તિ સકામ કે નિષ્કામ હો પરંતુ તે હરિને પ્રિય હોય
 છે.^૬ તે માટે પાણીના પરપોટામાફક આ શરીર પ્રાપ્ત થયું છે, છતાં જે
 હૃદયમાં શ્રીહરિના ચરણારવિંદનું ચિંતન રાખશે તેને જ ધન્ય છે.^૭

આ દુસ્તર સંસારસાગરથી તારનાર હરિ વિના કાઈ નથી. શ્રી-
 હરિકૃપાથી મેં તને પુત્ર આપ્યો.^૮ માટે હવે તું મનમાં શ્રીહરિને ધારણ
 કરીને યથાસુખ સંચાર કર. તેમ જ ઉદાસીનવૃત્તિએ રહીને સંસાર
 સંબંધી સુખનો ઉપભોગ કર!^૯ વાલ્મીકિ કહે છે:—એ પ્રકારે તે સુદેવ
 આહ્વાણને ઉત્તમ વર આપીને તે દંપતીના દેખતાં ગરુડ ઉપર બેસીને
 શ્રીહરિ નિજ ધામમાં ગયા.^{૧૦} પછી તે સુદેવ પણ પત્નીસહિત મન-

મનોગતમ્ ॥ આસાદ્ય સ્વગૃહં મેજે ગાર્હસ્થ્યસુખમુત્તમમ્
 ॥ ૧૧ ॥ કિયત્કાલક્રમેણાસ્યા દોહદઃ સમપદ્યત ॥ દશમે
 માસિ સંપ્રાપ્તે પૂર્ણો ગર્ભો બભૂવ હ ॥ ૧૨ ॥ પ્રસૂતિકાલે સંપ્રાપ્તે
 સાઽસૂત સુતમુત્તમમ્ ॥ સુદેવસ્ત્વાત્મજે જાતે જાતાઽહ્લાદો
 બભૂવ હ ॥ ૧૩ ॥ આહૂય જાતકં કર્મ ચકાર દ્વિજસત્તમાન્ ॥
 વૃહદ્દાનં દદૌ તેભ્યઃ સુસ્નાતો દ્વિજસત્તમઃ ॥ ૧૪ ॥ નામ
 ચાસ્યાકરોદ્ધીમાન્ બ્રાહ્મણૈઃ સ્વજનૈર્વૃતઃ ॥ અયં સુતઃ સુપર્ણેન
 દત્તઃ પ્રેમ્ણા કૃપાલુના ॥ ૧૫ ॥ શારદેંદુરિવ પ્રોદ્યત્તેજસ્વી
 શુકસન્નિભઃ ॥ શુકદેવેતિ નામાઽયં પુત્રોસ્તુ મમ વહ્નિભઃ ॥ ૧૬ ॥
 અવર્ધત સુતઃ શીઘ્રં શુક્લપક્ષ ઇવોદુપઃ ॥ પિતુર્મનોરથૈઃ સાકં

માનતો વર સંપાદન કરીને પોતાને ઘેર ગયો અને ગૃહસ્થાશ્રમ સંબંધી
 ઉત્કૃષ્ટ સુખને ઉપભોગ કરવા લાગ્યો. ૧૧ એ રીતે દેટલોડ કાળ ગયા
 પછી તે ગૌતમી ગર્ભવતી થઈ. ને દશમે મહિનો પ્રાપ્ત થયો કે તે ગર્ભ
 પૂર્ણ થયો. ૧૨ અને પ્રસૂતિકાળ થતાં તેણે ઉત્તમ પ્રકારના પુત્રને જન્મ
 આપ્યો. એ સાંભળીને સુદેવને આનંદ થયો. ૧૩ પછી ઉત્તમ બ્રાહ્મણને
 યોગદાવીને તેમના હાથે જાતકર્મ કરાવ્યું અને સ્નાન કરીને ઘણું દાન
 આપ્યું. ૧૪ પછી તે શુદ્ધિમાન સુદેવ ધણા સ્વજનસહવર્તમાન તે પુત્રનું
 નામ પાડવાનો વિચાર કરવા લાગ્યો કે, આ પુત્ર ગરુડએ કૃપા
 કરીને મહાપ્રેમપૂર્વક આપ્યો છે. ૧૫

માટે આ ઉદય પામેલા શરદ્ ઋતુના ચંદ્ર જેવો તેજસ્વી, અને
 શુક સમાન છે તેથી આ પુત્ર 'શુકદેવ' નામથી પ્રસિદ્ધ થશે. એ મને
 અત્યંત પ્રિય છે એમ કહીને તેનું 'શુકદેવ' નામ પાડ્યું. ૧૬ પછી તે
 પુત્ર શુક્લપક્ષના ચંદ્રની જેમ વધવા માંડ્યો, તેમ તેમ પિતાના મનોરથ

માતૃમાનસનંદનઃ ॥ ૧૭ ॥ ઉપનીય સુતં તાતઃ સાવિત્રીં દત્ત-
 વાન્ મુદા ॥ સંસ્કારં વૈદિકં પ્રાપ્ય બ્રહ્મચર્યવ્રતે સ્થિતઃ ॥ ૧૮ ॥
 તત્તેજસાઽન્વિતો રેજે સાક્ષાત્સૂર્ય ઇવાપરઃ ॥ વેદાધ્યનમારંભે
 કુમારો બુદ્ધિસાગરઃ ॥ ૧૯ ॥ સદ્બુદ્ધ્યા નંદયામાસ સ્વગુરું
 ગુરુવત્સલઃ ॥ સકૃન્નિગદમાત્રેણ વિદ્યાં સર્વામુપેયિવાન્ ॥ ૨૦ ॥
 વાલ્મીકિરુવાચ ॥ એકદા દેવલોઽભ્યાગાત્કોટિસૂર્યસમપ્રભઃ ॥
 તમાલોક્ય સુદેવોઽસૌ નનામ દંડવન્મુદા ॥ ૨૧ ॥ પૂજયા-
 માસ વિધિવદર્ધ્યપાઘાદિભિર્મુનિન્મ ॥ આસનં કલ્પયામાસ
 દેવભાગ્ય મહાત્મને ॥ ૨૨ ॥ તત્રોપવિષ્ઠો ભગવાન્ દેવલો દેવ-
 દર્શનઃ ॥ ચરણે પતિતં દૃષ્ટ્વા કુમારં દેવલોઽબ્રવીત્ ॥ ૨૩ ॥

સહવર્તમાન માતૃશ્રીના અંતઃકરણમાં આનંદ આપવા લાગ્યો.^{૧૭} તે
 પછી તેના પિતાએ તેનું ઉપનયન કરીને તેને ગાયત્રી મંત્રને ઉપદેશ
 કર્યો. આવી રીતે તેને વેદોક્ત સંસ્કાર પ્રાપ્ત થયા પછી તેણે બ્રહ્મચર્ય
 વ્રતને આરંભ કર્યો.^{૧૮} ને બ્રહ્મચર્યના તેજવટે તે સાક્ષાત્ દ્વિતીય
 સૂર્યજ હોયતી ? તેવો શોભવા લાગ્યો. તે પછી બુદ્ધિમાં સાગર સમાન
 તે કુમારે ગુરુપાસે વેદાધ્યયનનો આરંભ કર્યો.^{૧૯} તેના ગુરુ ઉપર
 અત્યંત પ્રેમ હોવાથી તે પોતાના ગુરુને પોતાની બુદ્ધિથી આનંદ આપવા
 લાગ્યો. ગુરુમુખથી એકવાર સાંભળતાંજ તેને પાઠ આવડી જતો
 હતો. તેણે સર્વ વિદ્યા સંપાદન કર્યા પછી.^{૨૦} એક દિવસે તેમને ઘેર
 કોટિ સૂર્ય સમાન તેજસ્વી દેવલ ઋષિ આવ્યા. તેમને જ્ઞેષ્ઠનેજ સુદેવે
 સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કર્યા.^{૨૧}

અને તે મુનિની વિધિ પ્રમાણે અર્ધપાઘાદિકવંતે પૂજન કરીને
 બેસવાને આસન આપ્યું,^{૨૨} તેના ઉપર દેવતુલ્ય દેખાવવાળા ભગવાન્ દેવલ

દેવલ ઉવાચ ॥ મો મો સુદેવ ધન્યોઽસિ તુષ્ટસ્તે ભગવાન
હરિઃ ॥ યતસ્ત્વં પ્રાપ્તવાનપુત્રં દુર્લભં સુંદરં વરમ્ ॥ ૨૪ ॥
એતાદૃશઃ સુતઃ કાપિ કસ્યાપ્યનવલોકિતઃ ॥ વિનીતો બુદ્ધિમા-
ન્વાગ્મી વેદાધ્યયનશીલવાન્ ॥ ૨૫ ॥ એહિ પુત્ર કિમેતત્તે કરે
પશ્યામિ કૌતુકમ્ ॥ સચ્છત્રં ચામરયુગં કમલં યવસંયુતમ્
॥ ૨૬ ॥ આજાનુલંબિનૌ હસ્તૌ હસ્તિહસ્તસમૌ તવ ॥ આક-
ર્ણાતવિશાલે ચ ચક્ષુષી મધુર્પિંગલે ॥ ૨૭ ॥ વપુર્વર્તુલકં મધ્યં
વલિત્રયવિભૂષિતમ્ ॥ એવમુક્ત્વા સુતં દૃષ્ટ્વા પુનરાહોત્સુકં દ્વિજમ્
॥ ૨૮ ॥ અહો સુદેવ તનયસ્તવાયં ગુણસાગરઃ ॥ ગૂઢજન્નઃ કંબુ-

એકા, તે પછી તેમના ચરણારવિંદને નમસ્કાર કરીને દેવલ તે પુત્ર વિશે
બોલવા લાગ્યા. ૨૩ હે સુદેવ! તારા ઉપર ભગવાન શ્રીહરિ સંતુષ્ટ થયા
તેથી તને ધન્ય છે કે તે પરમ દુર્લભ, સુંદર, શ્રેષ્ઠ પુત્રરૂપ વર સંપાદન
કર્યો. ૨૪ આવો બુદ્ધિમાન, વેદાધ્યયનશીલ, ભાષણ કરવામાં ચતુર, વિદ્વાન,
અત્યંત વિનીત, ક્રોધનો કહિં પણ પુત્ર જોયો નથી. ૨૫ એ પ્રકારે બોલીને
તેમણે તે બાલકને પાસે બોલાવ્યો કે, હે પુત્ર! આ તરફ આવ. તારા
હાથમાં કૌતુકકારક શું ચિહ્ન છે તે હું જોઉં? એવું કહેતાં તેણે હાથ બતાવ્યો.
તો છત્રસહિત બે ચામર. કમળ અને યવયુક્ત રેખા જોવામાં આવી. ૨૬
તેમ જ તેના બે હાથ ગજશુંક સરખા ટીચણ પર્યંત લાંબા અને તેનાં
નેત્ર કર્ણપર્યંત વિશાળ છતાં મધુર્પિંગટવર્ણી. ૨૭ તે પ્રમાણે શરીર
વર્તુલાકાર તથા ઉદર ત્રિવલિથી ભૂષિત હતું. આવા પુત્રને જોઈને દેવલ
ઋષિએ લક્ષણનાં વર્ણન કર્યાં. તે કહી રહ્યા પછી ફરીને સાંભળવાને
તે સુદેવ ઉત્સુક થયો, તે જોઈને ફરી દેવલ કહેવા લાગ્યા. ૨૮ હે સુદેવ!
આ પુત્ર કેવળ ગુણનો સમુદ્ર છે; કેમકે, તેના કંઠના નીચેના બે મણકા

કંઠઃ સ્निग्धकुंचितमूर्द्धजः ॥ ૨૯ ॥ તુંગવક્ષાઃ પૃથુગ્રીવઃ સમ-
 કર્ણો વૃષાંસકઃ ॥ સર્વલક્ષણસંપૂર્ણઃ પુત્રો ભાગ્યનિધિર્મહાન
 ॥૩૦॥ એક એવ મહાન્દોષો યેન સર્વ વૃથા કૃતમ્ ॥ ઇત્યુક્ત્વા
 મૌલિમાધુન્વન્વિનિઃશ્વસ્યાન્નુવન્મુનિઃ ॥ ૩૧ ॥ પૂર્વમાયુઃ પરી-
 ક્ષેત પશ્ચાલ્લક્ષણમાદિશેત્ ॥ નિરાયુષઃ કુમારસ્ય લક્ષણૈઃ કિં
 પ્રયોજનમ્ ॥ ૩૨ ॥ સુદેવ તનયોઽયં તે દ્વાદશે હાયને જલે ॥
 મૃત્યુમેષ્યતિ તસ્માત્ત્વં શોકં મા કુરુ માનસે ॥ ૩૩ ॥ અવશ્યં
 ભાવિનો ભાવા ભવંત્યેવ ન સંશયઃ ॥ તત્ર પ્રતિવિધિર્નાસ્તિ
 મુમૂર્ષોરિવ ભેષજમ્ ॥ ૩૪ ॥ વાલ્મીકિરુવાચ ॥ ઇત્યુદીર્ય ગતો
 બ્રહ્મલોકં દેવલકો મુનિઃ ॥ સુદેવઃ સહ ગૌતમ્યા પપાત ધર-
 માંસથી ગુપ્ત છે, તેનો કંઠ શંખ સમાન રેખાયુક્ત, મસ્તકના કેશ સ્નિગ્ધ
 તથા સંકુચિત છે.^{૨૯} અને વક્ષઃસ્થળ ઉંચું તથા વિશાળ તથા ગર્દન સ્થૂલ,
 સમાન કર્ણ તથા વૃષભતુલ્ય સ્કંધ છે. એ પ્રકારે સર્વલક્ષણસંપન્ન તમારો
 પુત્ર મહાન્ ભાગ્યનિધિ છે.^{૩૦} પરંતુ એક મહાન્ દોષ છે તેથી આ
 સર્વ લક્ષણ વ્યર્થ થયાં છે એવું કહીને તે મુનિ માયું ધુણાવીને મોટો
 નિઃશ્વાસ મૂકીને બોલવા લાગ્યા^{૩૧} કે, પ્રથમ આયુષ્યની પરીક્ષા
 કરીને પછી લક્ષણનું વર્ણન કરવું. કારણ કે જેનું આયુષ્ય અલ્પ હોય
 તેનાં ઉત્તમ લક્ષણનું વર્ણન કરવાનું પ્રયોજન શું.^{૩૨} હે સુદેવ! આ
 તમારો પુત્ર ખારમે વર્ષે જળમાં ઝુડીને મરણ પામશે, તે માટે તમે મનમાં
 શોક કરશો નહિ.^{૩૩} કારણ કે જે થવા કાળ હોય છે તે અવશ્ય થાય
 છે તેમાં કંઈ સંશય નથી. જેવી રીતે મરણોન્મુખને ઔપધ લાગુ
 થતું નથી તેવી જ રીતે તેનો પરિહાર થવો અશક્ય છે.^{૩૪} વાલ્મીકિ
 કહે છે:-એવું કહીને તે દેવલ ઋષિ બ્રહ્મલોકમાં ગયા, પછી તે સુદેવ

ગીતલે ॥૩૫॥ વિલલાપ ચિરં ભૂમૌ દેવલોક્તં વચઃ સ્મરન્ ॥
 અથ સા ગૌતમી પુત્રં સ્વાંકમારોપ્ય ધૈર્યતઃ ॥ ૩૬ ॥ ચુચુંબ
 વદનં પ્રેમ્ણા પશ્ચાત્પતિમુવાચ સા ॥ ગૌતમ્યુવાચ ॥ દ્વિજરાજ
 ન કર્તવ્યા મીતિર્ભાવ્યેષુ વસ્તુષુ ॥ ૩૭ ॥ નાભાવ્યં ભવિતા
 કુત્ર ભાવ્યમેવ ભવિષ્યતિ ॥ કિં નુ નો દુઃખમાપન્ના નલરામ-
 યુધિષ્ઠિરાઃ ॥ ૩૮ ॥ બંધનં બલિરાજાપિ પ્રાપ્તવાન્ યદવઃ
 ક્ષયમ્ ॥ હિરણ્યાક્ષો વધં ઘોરો વૃત્તોઽપિ નિધનં ગતઃ ॥ ૩૯ ॥
 કાર્ત્તવીર્યઃ શિરશ્છેદં રાવણોઽપિ તથાઽપ્તવાન્ ॥ વિરહં રઘુ-
 નાથોઽપિ જાનક્યાઃ પ્રાપ્તવાન્મુને ॥ ૪૦ ॥ પરીક્ષિદપિ રાજ-
 ણિર્બ્રાહ્મણાન્મૃત્યુમાપ્તવાન્ ॥ એવં યે ભાવિનો ભાવા ભવંત્યેવ

ગૌતમી સહિત ધરણી ઉપર મૃત્તિજત થઈને પડ્યો. ૩૫ પછી કિંચિત્
 સાવધ થઈને દેવલ ઋષિના વાક્યને સંભારીને પૃથ્વી ઉપર પડ્યો પડ્યો
 ધરણી વાર સૂધી વિલાપ કરવા લાગ્યો. તે વખતે ગૌતમી પુત્રને ખોળામાં
 લઈને ધૈર્યયુક્ત, ૩૬ તથા પ્રેમપૂર્વક મુખચુમ્બન કરીને પછી પતિ પ્રત્યે
 કહેવા લાગી કે, અહો દ્વિજરાજ! ભાવિ વસ્તુ વિષે આપે ભય રાખવો
 નહિ. ૩૭ કારણ જે ન થવાનું તે થતું નથી તે જે થવાનું છે તે મટતું
 નથી. તે જે અન્યથા થાય તો પૂર્વે નળ રાજા, રામ રાજા અને ધર્મ
 રાજા શું દુઃખ પામ્યા નથી? ૩૮ તેવી જ રીતે અળી રાજા બંધનમાં
 પડ્યો હતો. યાદવોના ક્ષય થયો હતો. હિરણ્યાક્ષનો વધ થયો હતો,
 તથા મહા ભયંકર વૃત્તાસુર પણ નાશ પામ્યો. ૩૯ તેવી જ રીતે કાર્ત-
 વીર્ય તથા રાવણ પણ શિરચ્છેદ પામ્યા, તે જ પ્રનાણું હે મુને! રઘુનાથને
 જનકીનો વિયોગ થયો હતો. ૪૦ અને પરીક્ષિત રાજા પિં પણ બ્રાહ્મણના
 શાપ વડે મરણ પામ્યા હતા. હે મુનીશ્વર! જે ભાવિ હોય છે તે

મુનીશ્વર ॥૪૧॥ અત ઉત્તિષ્ઠ હે નાથ હરિં ભજ સનાતનમ્ ॥
 શરણ્યં સર્વજીવાનાં નિર્વાણપદદાયકમ્ ॥ ૪૨ ॥ વાલ્મીકિ-
 રુવાચ ॥ ઇતિનિજવનિતાવચો નિશમ્ય પ્રકૃતિમુપાગતવાન્સુ-
 દેવશર્મા ॥ હૃદિ હરિચરણાંબુજં નિધાય ઇટિતિ જહૌ શુચ-
 માત્મજાઙ્ગવિત્રીં ॥ ૪૩ ॥ ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીયપુરાણે પુરુષો-
 ત્તમમાહાત્મ્યે શ્રીનારાયણનારદસંવાદે દૃઢધન્વોપાખ્યાને સુદેવ-
 પ્રતિબોધો નામ ષોડશોઽધ્યાયઃ ॥ ૧૬ ॥

અવસ્ય થાય છે. ૪૧ એથી હે નાથ ! ઉઠો અને સનાતન શ્રીહરિને
 ભજો. તે સર્વ જીવને આશ્રયપ્રદ અને મોક્ષ આપનાર છે. ૪૨ વાલ્મીકિ
 કહે છે:—એ પ્રકારે પોતાની પત્નીનું વાક્ય શ્રવણ કરીને તે સુદેવે શાંત
 થઈને હૃદયમાં શ્રીહરિનાં ચરણારવિંદ ધારણ કરીને તત્કાળ પુત્ર સંબંધી
 શોકનો તેણે ત્યાગ કર્યો. ૪૩

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે દૃઢધન્વા ઉપાખ્યાનમાં
 ‘સુદેવ પ્રતિ બોધ’ એ નામનો અધ્યાય ૧૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૧૭ મો

પુત્રના મરણથી સુદેવનો વિલાપ

નારદ ઉવાચ ॥ તતઃ કિમભવત્તસ્ય પ્રબુદ્ધસ્ય તપોનિધેઃ ॥
 તન્મે વદ કૃપાસિંધો શૃણ્વતાં પાપનાશનમ્ ॥ ૧ ॥ શ્રીનારાયણ
 ઉવાચ ॥ સ્વકીયં ચરિતં શ્રુત્વા પ્રાક્તનં ચકિતાનનમ્ ॥ રાજાનં

નારદ કહે છે:—હે કૃપાસિંધો ! તે તપોનિધિ સુદેવ સાવધ થયો તે
 પત્ની શું થયું ? તે શ્રવણ કરનારનું પાપનાશક ચરિત્ર મને કહો. ૧ શ્રી-

પુનરેવાહ વાલ્મીકીઃ શ્રવણોત્સુકમ્ ॥૨॥ વાલ્મીકિરુવાચ ॥ ઇતિ
તાઃ શીતલા વાચઃ સમાકર્ણ્ય પ્રિયામુસ્વાત્ ॥ સુદેવો ધૈર્યમા-
લંબ્ય હરૌ ચિત્તમધારયત્ ॥૩॥ નિઃશ્વસ્ય દીનવદનો યદ્ભાવ્યં
તદ્ભવિષ્યતિ ॥ ઇતિ નિશ્ચિત્ય મનસા પુષ્પાદ્યર્થં વનં યયૌ ॥૪॥
એવં કૃતવતસ્તસ્ય કિયાન્ કાલો ગતઃ ક્રમાત્ ॥ સમિત્કુશ-
ફલાદ્યર્થં કદાચિત્કાનનં યયૌ ॥ ૫ ॥ સુદેવો મનસા ધ્યાયન્
હરેઃ પાદસરોરુહમ્ ॥ તસ્મિન્નેવ દિનેઽગચ્છદ્વાપીં સૂનુઃ સુહ-
દૃતઃ ॥૬॥ પ્રવિશ્ય વાપીં ચિક્રીડે વયસ્યૈઃ સહ વારિણિ ॥ જલ-
યંત્રૈઃ સિપન્વારિ બાલકેષુ સ્મયન્મુહુઃ ॥ ૭ ॥ જલે ક્રીડાં મુહુઃ
કુર્વન્ ગ્રીષ્મે મોદમુપાયયૌ ॥ એવં સર્વેષુ બાલેષુ ક્રીડત્સુ પ્રેમ-

નારાયણ કહે છે:-એ રીતે પોતાનું પુરાતન ચરિત્ર સાંભળતાં જ દૃઢધન્વા
રાજા ચક્રિત થઈને પુનરપિ શ્રવણ કરવા માટે ઉત્કંઠિત થયો. ચારે
વાલ્મીકિ કહેવા લાગ્યા કે,^૨ એવી રીતે પૂર્વોક્ત ગૌતમીના મુખની
શીતળ વાણી શ્રવણ કરીને સુદેવ ધૈર્ય રાખીને હરિમાં ચિત્ત ધારણ કરવા
લાગ્યો.^૩ અને ધીર્ધ શ્વાસ મૂકી દીનવદન થઈ જે થવાનું હશે તે થશે
એવો નિશ્ચય કરીને પુષ્પાદિક લેવા અરણ્યમાં ગયો.^૪ એ પ્રકારે
પ્રતિદિવસ વનમાં જતાં કેટલાક દિવસ ગયા પછી નિત્ય પ્રમાણે એક
દિવસે સમિધ, દર્ભ, તથા દ્વાદિક લાવવા માટે તે વનમાં ગયો.^૫ ત્યાં
પણ સુદેવ શ્રીહરિનાં ચરણારવિંદનું જ ધ્યાન કરતો હતો. આ તરફ એમ
થયું કે, તે જ દિવસે તેનો પુત્ર શુકદેવ પોતાના મિત્રગણ સહિત વાવ તરફ
ગયો.^૬ અને ત્યાં પ્રવેશ કરીને સર્વ બાળક સહવર્તમાન પાણીમાં ક્રીડા
કરવા લાગ્યો. અને પિયકારીથી વારંવાર હસતાં છોકરાઓ ઉપર પાણી
ઉછાળવા લાગ્યો.^૭ પાણીમાં ક્રીડા કરતાં ગ્રીષ્મ ઋતુનો તાપ શાંત

નિર્ભરમ્ ॥ ૮ ॥ અગાધસલિલે તિષ્ઠન્બાલકૈરુપમર્દિતઃ ॥ સંપ-
 લાયનમન્વિચ્છન્ સુહૃદ્ગર્ભયાદ્દ્રુતમ્ ॥ ૯ ॥ વિધિના નોદિત-
 સ્તત્ર નિયમ્ય શ્વાસમાત્મનઃ ॥ મમજ્જાગાધતોયેઽસૌ વંચયન્નાત્મનઃ
 સસ્વીન્ ॥ ૧૦ ॥ તત્રાપિ વ્યાકુલી ભૂય તતો નિર્ગતુમુન્મનાઃ ॥
 સહસા મૃતિમાપન્નઃ કુમારોઽગાધવારિણિ ॥ ૧૧ ॥ જલાદનિર્ગતં
 વીક્ષ્ય સર્વે ચકિત્માનસાઃ ॥ સમાનવયસઃ સર્વે હા હા કૃત્વા
 પ્રધાવિતાઃ ॥ ૧૨ ॥ ગૌતમ્યૈ કથયામાસુર્બૃહચ્છોકપરાયણાઃ ॥
 વજ્રપાતસમાં વાચં બાલાનામતિવિપ્રિયમ્ ॥ ૧૩ ॥ શ્રુત્વા
 ભૂમૌ પપતાશુ ગૌતમી પુત્રવત્સલા ॥ એતસ્મિન્નેવ સમયે વના-
 દ્વિપઃ સમાયયૌ ॥ ૧૪ ॥ નિશમ્ય પુત્રમરણં યદ્દીવ ન્યપતદ્ભુવિ ॥

થવાથી તે સંતોષ માનવા લાગ્યો. એ પ્રકારે સર્વ આળક પ્રેમપૂર્વક
 ક્રીડા કરતા હતા.^૮ સર્વ આળકોની એકત્ર બીડ થવાથી તેઓને છોડીને
 તે અગાધ જળમાં જવા લાગ્યો ને સર્વ મિત્રવર્ગ મારી તરફ આવશે
 એવા ભયથી, શીઘ્ર સંતોષ જવાની ઇચ્છાથી,^૯ દૈવની પ્રેરણાથી ત્યાં
 પોતાના શ્વાસનું રોધન કરી શુકદેવે અગાધ જલમાં નુથકી મારી.^{૧૦}
 પરંતુ તેમાંથી ઉપર આવવા માટે તેનાથી ઉપર કુદકો મરાયો નહિ
 તેથી તે કુમાર જલમાં અત્યંત વ્યાકુલ થઈને મરણ પામ્યો.^{૧૧} તે
 જલની બહાર આવ્યો નહિ એવું જોઈને સર્વ સમયચરક આળકો અત્યંત
 ભયભીત થઈને હા હા કરી દોડ્યા.^{૧૨} મહા શોકયુક્ત થઈને તેમણે
 ગૌતમીને તે દુર્વાર્તા કહી. તે આળકોની અત્યંત વજ્રપાત તુલ્ય ને અત્યંત
 અપ્રિય વાત^{૧૩} શ્રવણ કરતાં જ તે પુત્રવત્સલા ગૌતમી તત્કાલ ભૂમિ
 ઉપર પડી. એટલામાં તે આશ્મણ વનમાંથી ઘેર આવ્યો,^{૧૪} તો પુત્રનું
 મરણ સાંભળતાં જ તે દંડવત્ ભૂમિ ઉપર પડ્યો. પછી ક્ષણમાત્રમાં

તત ઉત્થાય તૌ વિપ્રદંપતી વાપિકાં ગતૌ ॥ ૧૫ ॥ મૃતપુત્રં
 સમાલિંગ્ય સ્વાંકે કૃત્વા કલેવરમ્ ॥ સુદેવઃ પુત્રવદનં ચુચુમ્બ
 ચ મુહુર્મુહુઃ ॥ ૧૬ ॥ તતઃસ્વાંકે સ્થિતં પુત્રં મૃતં વીક્ષ્યન્મુહુર્મુહુઃ ॥
 સ રુદન્વિલપન્નેવં ગદ્ગદાક્ષરમૂચિવાન્ ॥ ૧૭ ॥ સુદેવ ઉવાચ ॥
 વદ પુત્ર શુભાં વાર્ણીં મમ શોકવિનાશિનીં ॥ શીતલાં લલિતાં
 વત્સ મનસો મોદમાવહ ॥ ૧૮ ॥ વિહાય પિતરૌ વૃદ્ધૌ ન ત્વં
 ગંતુમિહાર્હસિ ॥ વત્સાહ્વયતિ સન્મિત્રં વેદાધ્યયનહેતવે ॥ ૧૯ ॥
 મુદાઽહ્વયત્યુપાધ્યાયસ્ત્વામધ્યાપનહેતવે ॥ તૂર્ણમુત્તિષ્ઠ હે પુત્ર
 કથં સુમ્નોઽસિ સાંપ્રતમ્ ॥ ૨૦ ॥ ત્વાં વિહાય ન ગચ્છામિ ગૃહે
 કિં મે પ્રયોજનમ્ ॥ શૂન્યારણ્યમિવાગ્ર્યૈવ ત્વદ્ગતે સદનં મમ
 ॥ ૨૧ ॥ વનેઽપિ નૈવ ગચ્છામિ ગમને કિં પ્રયોજનમ્ ॥ ફલ-

હીને હિલય દંપતી વાવતરફ ગયાં.^{૧૫} સાં તો તે મૃત્યુ પામીને ઉપર
 આવ્યો હતો. તે મૃત પુત્રના કલેવરને સુદેવે આલિંગન કરી ખોળામાં
 મુક્યું તે વારંવાર પુત્રના મુખપર તે ચુમ્બન કરવા લાગ્યો.^{૧૬} અને અંક
 ઉપર લીધેલા મૃત પુત્રને વારંવાર જોઈને સુદેવ રુદન કરતાં કરતાં
 વિલાપયુક્ત ગદ્ગદિત વાણી બોલવા લાગ્યો.^{૧૭} હે પુત્ર! મારો શોક
 નાશ કરવાને શીતલ તથા મધુર એવી શુભ વાણીથી બોલીને મારા
 મનને આનંદ આપ.^{૧૮} હે વત્સ! અમે વૃદ્ધ માતૃપિતાને અહીં મૂકીને
 તને પરલોકમાં જવું યોગ્ય નથી. હે વત્સ! તને તારા મિત્રો વેદા-
 ધ્યયન કરવા માટે બોલાવે છે.^{૧૯} તેમ જ આ ઉપાધ્યાય તને અધ્યાપન
 માટે સંતોષપૂર્વક બોલાવે છે. હે પુત્ર! સત્વર ઉઠ, આ વખતે નિદ્રાવશ
 કેમ થયો છે ઉઠ.^{૨૦} તને મૂકીને હું કદી ઘેર જવાનો નથી, હવે મારે
 જવાનું શું પ્રયોજન છે. કારણ કે તારા શિવાય મારું ઘર આજ શૂન્ય

મૂલપ્રિય ત્વં ચેન્નોત્તિષ્ઠસિ મમાગ્રતઃ ॥ ૨૨ ॥ ન મયા ચરિતં
 ગર્હ્યં બ્રહ્મહત્યાઽપિ નો કૃતા ॥ કેન કર્મવિપાકેન પુત્રો મે
 નિધનં ગતઃ ॥ ૨૩ ॥ અહો ધાતઃ કિમેતાવત્ફલં લબ્ધં ત્વયા
 મહત્ ॥ લોચનં મમ દીનસ્ય વૃદ્ધસ્યાકૃષ્ય નિર્દય ॥ ૨૪ ॥
 નિર્ધનસ્ય ધનં બાલો દંપત્યોરવલંબનમ્ ॥ હરતસ્તે કથં લજ્જા
 જાયતે નહિ કુત્રચિત્ ॥ ૨૫ ॥ સર્વત્ર સદયસ્ત્વં વૈ મયિ
 નિર્દયતાં ગતઃ ॥ કથમિત્યન્યથા ભાવો મમ ભાગ્યવશાદહો
 ॥ ૨૬ ॥ કુત્રાહં શોધયામ્યદ્ય પુત્રં પ્રકૃતિસુંદરમ્ ॥ દ્રક્ષ્યે
 તવાનનં કુત્ર પુત્ર ચારુસુલોચનમ્ ॥ ૨૭ ॥ પર્જન્યઃ સ્રવતે વારિ
 સૂતે ધાન્યં વસુંધરા ॥ ગિરયો રત્નજાતાનિ મુક્તાસારં પયો-

અરણ્ય તુલ્ય થશે.^{૨૧} તેમ જ હું વનમાં પણ જવાનો નથી કારણ કે
 વનનાં ફળ મૂળ તને પ્રિય હોવાથી તું જ્યાં સૂધી ઉઠીને મારી પાછળ
 આવીશ નહિ ત્યાં સૂધી મારે વનમાં જવાનું શું પ્રયોજન છે.^{૨૨} અહો !!
 મેં જન્મથી કંઈ નિંદ્ય કર્મ આચરણ કર્યું નથી તથા બ્રહ્મહત્યા પણ
 કરી નથી, છતાં કયા કર્મવિપાકથી મારો પુત્ર મરણ પામ્યો.^{૨૩}
 અહો બ્રહ્મદેવ ! આ વૃદ્ધપણમાં હું દીનનાં આ પુત્રરૂપી નેત્રને હરણ
 કરવામાં તને શું મહા ફળ પ્રાપ્ત થયું ? એવો કેવો તું નિર્દય થયો.^{૨૪}
 નિર્ધન પુરુષને એક જ બાલક જ્યારે ઉત્તમ હોય છે ત્યારે તે જ તેનું ધન
 હોય છે. અમે ઉભય દંપતીને અવલંબન કરનાર આ બાળકને હરણ
 કરવામાં તને કંઈ પણ લજ્જા ઉત્પન્ન થઈ નહિ. તારા જેવો નિર્લજ્જ મેં
 કહિ નથી જોયો.^{૨૫} અરે દેવ ! તું સર્વત્ર સદય છતાં મારી બાળતમાં કેમ
 નિર્દય થયો. અહો ! મારા ભાગ્યે કરીને તારી આમ કેમ વિપરીત બુદ્ધિ
 થઈ.^{૨૬} હું આવા સ્વાભાવિક સુંદર પુત્રને ક્યાં શોધું ? હે પુત્ર ! તારું

નિધિઃ ॥ ૨૮ ॥ ન તં દેશં પ્રપશ્યામિ યત્ર પુત્રં મૃતં લભેત્ ॥
 યદ્વાત્રં તુ સમાલિંગ્ય હૃદ્યતં તાપમુત્સૃજે ॥ ૨૯ ॥ હે વત્સ
 ત્વં સકૃદ્વાચં શ્રાવયાશુ દયાં કુરુ ॥ વિલપત્યતિ તે માતા
 કુરરીવ ગતત્રપા ॥ ૩૦ ॥ તાં દૃષ્ટ્વા તુ કથં પુત્ર દયા નોત્પ-
 ચ્યતે તવ ॥ અનનુજ્ઞાપ્ય પિતરૌ ન કદાઽપિ ભવાન્ગતઃ ॥ ૩૧ ॥
 આવામપૃષ્ઠા કિંદીર્ઘં માર્ગં યાતોઽસિ પુત્રક ॥ વેદાધ્યયનસદ્વાણીં
 કસ્ય શ્રોષ્યામિ સાંપ્રતમ્ ॥ ૩૨ ॥ ત્વામનુસ્મરતો વત્સ કલ-
 વાક્યં મનોહરમ્ ॥ શતથા દીર્યતે નોઽદ્ય હ્યાયસં હૃદયં મમ ॥ ૩૩ ॥
 મન્યે સુધન્યં કિલ કોશલેન્દ્રં યઃ કાનનં દાશરથૌ પ્રયાતે ॥

વિશાળ નેત્રયુક્ત મુખડું ક્યાં જોઉં ?^{૨૭} પર્યંતથી ઉદકની વૃષ્ટિ થાય છે
 અને પૃથ્વીથી ધાન્ય થાય છે, પર્વતથી અનેક પ્રકારનાં રત્ન થાય છે, તથા
 સમુદ્રથી ઉત્તમ પ્રકારનાં મોતી ઉત્પન્ન થાય છે.^{૨૮} પરંતુ તેવો દેશ મને
 મળુમ પડતો નથી કે જે દેશમાં મૃત્યુ પામેલો પુત્ર ફરી પ્રાપ્ત થાય.
 તે એવી રીતે જેના અંગને આલિંગન ક્યાં છતાં હૃદયગત સર્વ તાપ
 નિવારણ થાય.^{૨૯} હે વત્સ ! તું એકવાર પણ દયા કરીને મને મંજુલ
 વાક્ય સંભળાવ. અરે તારી માતા પણ નિર્લજ્જ થઈને ટીટોડીની પેઠે
 વિલાપ કરે છે.^{૩૦} હે પુત્ર ! તેને જોતાં તને કંઈ પણ દયા ઉત્પન્ન
 થતી નથી, અને અમે ઉભય માતૃપિતાને પૂછ્યા શિવાય તું આજ
 પર્યંત કંઈ પણ ગયો નથી.^{૩૧} હે બાળક ! આજ કેમ અમને પૂછ્યા
 વિના દીર્ઘ માર્ગે ચાલ્યો ગયો. હવે અમે વેદાધ્યયનની ઉત્તમ વાણી
 કોની સાંભળીશું.^{૩૨} હે વત્સ ! તારા મનોહર મધુર વાક્યનું વારંવાર
 સ્મરણ કરતાં મારું હૃદય શતથા ફાટી જતું નથી, માટે આ મારું હૃદય
 લોહમય છે એમાં કંઈ સંશય નથી.^{૩૩} મને એમ લાગે છે કૌશલેન્દ્ર

દધાર નોઽસૂન્મુતતાપદગ્ધો ધિક્ષ્માં સુતસ્ય પ્રલયેઽપ્યનષ્ટમ્
 ॥ ૩૪ ॥ ગોવિંદ વિષ્ણો યદુનાથનાથ શ્રીરુક્મિણીપ્રાણપતે
 મુરારે ॥ દીનાનુકંપિન્ ભગવન્દયાલો માં પાહિ પુત્રાનલતાપ-
 તત્તમ્ ॥ ૩૫ ॥ દેવાધિદેવાશ્વિલલોકનાથ ગોપાલ ગોપીશ રથાંગ-
 પાણે ॥ કલિંગકન્યાવિષદોષહારિન્માં પાહિ પુત્રાનલતાપતત્તમ્
 ॥ ૩૬ ॥ વૈકુંઠ વિષ્ણો નરકાસુરારે ચરાચરાધાર ભવાબ્ધિપોત ॥
 બ્રહ્માદિદેવોદ્ગણાદપીઠ માં પાહિ પુત્રાનલતાપતત્તમ્ ॥ ૩૭ ॥
 શઠો મદન્યો ભવિતા ન કોઽપિ યો દેવકીસૂનુવચો વિલંઘ્ય ॥
 પુત્રે દુરાશાં કૃતવાનભાગ્યો લભેત કોઽષ્ટવિનષ્ટવસ્તુ ॥ ૩૮ ॥

દશરથ રાજાને ધન્ય છે, જેના બન્ને રામ લક્ષ્મણ પુત્ર અરણ્યમાં જતાં જ
 તેણે પુત્રવિયોગના તાપથી દગ્ધ થઈ પ્રાણનો ત્યાગ કર્યો અને હું, પુત્ર
 મરણ પામ્યો તો પણ મૃત્યુ પામ્યો નહિ તેથી મને ધિક્કાર છે. ૩૪ હે
 ગોવિંદ ! હે વિષ્ણો ! હે યદુનાથ ! હે અનાથના નાથ ! હે રુક્મિણી-
 પ્રાણુવલ્લભ ! હે મુરારે ! હે દીનવત્સલ ! હે ભગવન્ ! હે દયાળુ ! હું પુત્ર
 વિરહાગ્નિએ કરીને તમ થયો છું, મારું રક્ષણ કરો. ૩૫ હે દેવાધિદેવ !
 હે સંપૂર્ણ લોકનાથ ! હે ગોપાલ ! હે ગોપીનાથ ! હે ચક્રપાણિ ! આપે
 કલિંગ રાજકન્યાના વિષદોષને હરણ કર્યો તેવી રીતે આ પુત્ર વિરહાગ્નિ-
 તમ થયેલાનું રક્ષણ કરો. ૩૬ હે વૈકુંઠ વિષ્ણુ ! હે નરકાસુરારે ! આપ
 સંસારસમુદ્રથી તારવામાં નૌકારૂપ છો, સંપૂર્ણ ચરાચર વિશ્વના આધાર-
 ભૂત છો માટે બ્રહ્માદિ દેવ પણ તમારા ચરણનું વંદન કરે છે. હે ભગ-
 વન્ ! પુત્ર વિયોગાગ્નિના તાપથી મારું રક્ષણ કરો. ૩૭ હે ભગવન્ ! મારા
 જેવો વંચક અન્ય કોઈ થવાનો નથી, કેમકે મેં દેવકીનંદન શ્રીકૃષ્ણના

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायण-
नारदसंवादे दृढधन्वोपाख्याने सुदेवविलापो नाम सप्तदशोऽ-
ध्यायः ॥ १७ ॥

વાક્યનું ઉલ્લંઘન કરીને પુત્ર વિષે દુરાશા કરી. એવા મારા જેવા કયા
અભાગી પુરુષને દૈવગતિથી નષ્ટ થયેલી વસ્તુ મળે. ૩૮

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે દૃઢધન્વા ઉપાખ્યાનમાં
'સુદેવ વિલાપ' એ નામનો અધ્યાય ૧૭ મો સમાપ્ત

—❦❦❦❦❦❦❦❦—

अध्याय १८ भो

सुदेवना पुत्र जिवतो ययौ।

नारद उवाच ॥ दृढधन्वमहीपालं किमुवाच ततः परम् ॥
वाल्मीकिर्भगवान्साक्षात्तद्वस्व तपोनिधे ॥ १ ॥ श्रीनारायण
उवाच ॥ दृढधन्वा स राजर्षिः श्रुत्वा प्राक्तनमात्मनः ॥ सवि-
स्मयः समापृच्छद्वाल्मीकिं मुनिसत्तमम् ॥ २ ॥ दृढधन्वोवाच ॥
ब्रह्मंस्तव वचो रम्यं सुधाकल्यं नवं नवम् ॥ पीत्वा पीत्वा न
तृप्तोऽस्मि भूयो वद ततः परम् ॥ ३ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥

નારદ કહે છે:—હે તપોનિધે ! તે પછી સાક્ષાત્ ભગવાન વાલ્મીકિ
દૃઢધન્વા રાજ પ્રત્યે શું બોલ્યા ? તે મને કહો. ૧ શ્રીનારાયણ કહે છે:—
તે દૃઢધન્વા રાજર્ષિ એ પ્રકારે પોતાની પૂર્વજન્મકથા શ્રવણ કરીને
આશ્ચર્યચક્રિત થઈ ફરી ઋષિશ્રેષ્ઠ વાલ્મીકિ પ્રત્યે પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો. ૨
હે બ્રહ્મન ! તમારું અમૃતતુલ્ય રમણીય વાક્ય વારંવાર પ્રાશન કરતાં
પણ મને તૃપ્તિ થતી નથી. માટે તે પછી શું થયું તે મને કહો. ૩

एवं विलपतस्तस्य विप्रस्य जगतीपते ॥ अकालजलदोऽभ्या-
 गादूर्जयंश्च दिशो दश ॥ ४ ॥ ववौ वायुः खरस्पर्शः कंपय-
 न्निव पर्वतान् ॥ बृहल्लसन्महाविद्युत्स्वनेनापूरयन् दिशः ॥ ५ ॥
 यावन्मासं ववर्षैव मही पूर्णजलाऽभवत् ॥ नासौ विज्ञातवान्
 कैचित्त्रशोकाग्नितापितः ॥ ६ ॥ न पपौ बुभुजे नैव पुत्र पुत्र
 इति ब्रुवन् ॥ एवं विलपतस्तस्य मासो यो विगतस्तदा ॥ ७ ॥
 श्रीकृष्णवल्लभो मासः सोऽभवत्पुरुषोत्तमः ॥ अजानतोऽपि
 तस्यासीत्पुरुषोमसेवनम् ॥ ८ ॥ तेनात्यंतं प्रसन्नः सन् प्रादु-
 रासीद्धरिः स्वयम् ॥ नवीनजलदश्यामो वनमालाविभूषितः
 ॥ ९ ॥ प्रादुर्भूते जगन्नाथे विलीना घनराजयः ॥ ततो ददर्श

વાલ્મીકિ કહે છે:—હે પૃથ્વીપતિ ! એમ તે સુદેવ બ્રાહ્મણ વિલાપ
 કરતો હતો તેવામાં અકસ્માત્ દશે દિશા ગર્જયમાન થઈ, વર્ષાઋતુ
 નહિ છતાં આકાશમધ્યે મેઘ પ્રાપ્ત થયો,^૪ અને પર્વત કંપાયમાન થશે
 કે શું? એવો તીક્ષ્ણ સ્પર્શ કરનારો વાયુ વાવા માંઘ્યો, વિજળી ચારે
 બાજુ ગર્જનાએ કરીને સર્વ દિશાને પૂર્ણ કરવા લાગી.^૫ એ રીતે એક
 માસ પર્યંત પર્જન્યવૃષ્ટિ થવાથી પૃથ્વી જળથી પૂર્ણ થઈ પરંતુ તે
 પુત્ર શોકાગ્નિએ તમ થયેલા સુદેવને કંઈ ખબર જ નથી.^૬ તે જળપાન
 કે ભોજન કંઈ જ નહિ કરતાં પુત્ર, પુત્ર, એમ લાંબા સ્વરે આકોશયુક્ત
 વિલાપ કરતાં તેનો એક માસ ગયો.^૭ એ શ્રીકૃષ્ણનો પ્રિય પુરુષોત્તમ
 માસ હતો. તે માસના ધર્મની તેને બિલકુલ ખબર ન હતી તથાપિ
 તેને પુરુષોત્તમ માસની સેવાનું ફળ મળ્યું.^૮ તેથી શ્રીહરિ પ્રસન્ન
 થઈને સ્વયમેવ પ્રકટ થયા. નૂતન મેઘતુલ્ય સ્યામવર્ણ તથા વનમાળા-
 વિભૂષિત,^૯ એવા જગન્નાથ પ્રકટ થતાં જ મેઘમંડળ અદસ્ય થઈ ગયું

વિપ્રોઽસૌ શ્રીકૃષ્ણં પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૧૦ ॥ સહસાંકગતં પુત્ર-
 દેહં ભુવિ નિધાય ચ ॥ સપત્નીકો નમશ્ચક્રે દંઢવચ્છ્રીહરિં
 મુદા ॥ ૧૧ ॥ વદ્ધાંજલિપુટો ભૂત્વા સંસ્થિતઃ શ્રીહરેઃ પુરઃ ॥
 શ્રીકૃષ્ણ એવ શરણં મમાસ્તિવતિ વિચિંતયન્ ॥ ૧૨ ॥ ભગવા-
 નપિ તુષ્ટઃ સન્પુરુષોત્તમસેવનાત્ ॥ અવોચન્મધુરાં વાર્ણીં વૃહ-
 ત્પીયૂષવર્ષિણીમ્ ॥ ૧૩ ॥ શ્રીહરિરુવાચ ॥ ભો ભો સુદેવ
 ધન્યોઽસિ ભાગ્યવાન્સાંપ્રતં ભવાન્ ॥ ત્વદ્ભાગ્યં વર્ણિતું કો વા
 સમર્થો ભુવનત્રયે ॥ ૧૪ ॥ શૃણુ વત્સ પ્રવક્ષ્યેઽહં યત્તે ભાવિ
 તપોધન ॥ દ્વાદશાબ્દસહસ્રાયુઃ પુત્રસ્તે ભવિતા દ્વિજ ॥ ૧૫ ॥
 અતઃ પરં ન સંદેહસ્તવ પુત્રોદ્ભવે સુખે ॥ મયાઽય્તે સુતો દત્તઃ
 પ્રસન્નેન દ્વિજોત્તમ ॥ ૧૬ ॥ તવ પુત્રસુખં દૃષ્ટ્વા દેવગંધર્વ-

તે વખતે તે બ્રાહ્મણે શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમને અવલોકન કરીને,^{૧૦} તત્કાળ
 બ્રાહ્મણ ઉપરથી પુત્રદેહને ભૂમિ ઉપર મૂકીને પત્ની સહિત સંતોષપૂર્વક
 શ્રીહરિને દંડવત્ નમસ્કાર કર્યા.^{૧૧} અને હાથ જોડી શ્રીહરિના
 સન્મુખ ઉભો રહીને શ્રીકૃષ્ણ જ મને આશ્રય હો, એવું મનમાં ચિંતન
 કરવા લાગ્યો.^{૧૨} તે વેળા ભગવાન પણ તેના ઉપર પુરુષોત્તમની
 સેવાને લીધે બહુ સંતુષ્ટ થઈને અમૃતવૃષ્ટિતુલ્ય મધુર વાણીથી બોલવા
 લાગ્યા.^{૧૩} હે સુદેવ! તુંને ધન્ય છે. હમણાં તું મોટો ભાગ્યવાન છે.
 તારા ભાગ્યનું વર્ણન કરવા માટે આ ત્રૈલોક્યમાં કાણ સમર્થ છે? ^{૧૪} હે
 વત્સ તપોધન! તારું ભવિષ્ય હું કહું છું તે સાંભળ. હે દ્વિજ! આ
 તારા પુત્રને આર હજાર વર્ષ પર્યંતનું આયુષ્ય પ્રાપ્ત થશે.^{૧૫} અને આ
 પુત્રથી તને નિઃસંશય સુખ પ્રાપ્ત થશે. કારણ હે દ્વિજોત્તમ! મેં પ્રસન્ન

માનવાઃ ॥ સસૃહાસ્તે ભવિષ્યંતિ પ્રસાદાન્મે દ્વિજોત્તમ ॥૧૭॥
 અત્ર તે કથયિષ્યામિ ઇતિહાસં પુરાતનમ્ ॥ માર્કંડેયેન મુનિના
 પુરા પ્રોક્તં રઘું નૃપમ્ ॥ ૧૮ ॥ પુરા મુનીશ્વરઃ કશ્ચિદ્ધનુર્નામા
 મહાત્મનાઃ ॥ પશ્યનપુત્રાધિનિર્દગ્ધાન્ લોકાન્ દીનમના અમૂત
 ॥ ૧૯ ॥ અમરં પુત્રમન્વિચ્છંસ્તપસ્તેપે સુદારુણમ્ ॥ સહસ્રાબ્દે
 ગતે કાલે દેવાસ્તમબ્રુવન્મુનિમ્ ॥ ૨૦ ॥ વરં વરય મદ્રં તે યસ્તે
 મનસિ વાંછિતઃ ॥ પ્રસન્નાઃ સ્મો વયં સર્વે તીવ્રેણ તપસા તવ
 ॥ ૨૧ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ ઇતિ દેવવચઃ શ્રુત્વા સુતૃત્તોઽ-
 મૃતસન્નિભમ્ ॥ વત્રે તપોધનઃ પુત્રમમરં બુદ્ધિશાલિનમ્ ॥ ૨૨ ॥
 તમૂચુર્નિર્જરાઃ સર્વે નૈવં ભૂતોઽસ્તિ ભૂતલે ॥ પુનરાહ મુનિર્દેવા-
 ન્નિમિત્તાયુર્ભવત્ત્વિતિ ॥ ૨૩ ॥ સુરાઃ પ્રોચુર્નિમિત્તં કિં વદ સોઽપ્ય-

અર્ધને તને આ પુત્ર આપ્યો છે. ૧૬ મારા પ્રસાદવડે આ તારા પુત્રનું સુખ
 જોઈને દેવ, ગંધર્વ, અને માણસ પણ તેવા સુખની ઇચ્છા કરશે. ૧૭ આ
 ત્રિપયમાં તને એક પુરાતન ઇતિહાસ કહું છું. જે પૂર્વે માર્કંડેયમુનિએ
 રઘુરાયને કહ્યો હતો. ૧૮ પૂર્વે કાઈ એક ઉદાર મનને ધનુર્નામા મુનીશ્વર
 હતો, તે સર્વ લોકને પુત્રના વ્યાધિથી અત્યંત સંતપ્ત થયેલા જોઈને
 દુઃખી થયો. ૧૯ તેથી તે પોતાને અમર પુત્ર થવાની ઇચ્છાથી મહા
 તીવ્ર તપ કરવા લાગ્યો. તેને એક હજાર વર્ષ થયા પછી તે મુનિ પ્રત્યે
 દેવ કહેવા લાગ્યા કે. ૨૦ તારા મનમાં જે ઇચ્છા હોય તે વર માગ
 તારું કલ્યાણ થાઓ. તારા તીવ્ર તપથી અમે પ્રસન્ન થયા છીએ. ૨૧
 એવું દેવનું અમૃતતુલ્ય વાક્ય શ્રવણ કરીને તે તપોધન અત્યંત પ્રસન્ન
 થઈને વર માગવા લાગ્યો કે, મને મહા બુદ્ધિમાન અમર પુત્ર જોઈએ. ૨૨

વદન્મુનિઃ ॥ અસૌ મહાન્ ગિરિયાવત્તાવદાયુર્વિધીયતામ્
 ॥૨૪॥ એવમસ્તિવતિ સંપાદ્ય સેંદ્રા દેવા દિવં યયુઃ ॥ ધનુઃશર્મા
 સુતં લેભે કાલેનાલ્પેન તાદૃશમ્ ॥ ૨૫ ॥ સ પુત્રો વૃદ્ધે તસ્ય
 તારાપતિરિવાંચરે ॥ પ્રાપ્તે તુ ષોડશે વર્ષે પુત્રં પ્રાહ મુનીશ્વરઃ
 ॥ ૨૬ ॥ હે વત્સ મુનયઃ સર્વે નાવજ્ઞેયાઃ કદાચન ॥ શિક્ષિ-
 તોઽપિ તથા પુત્રઃ સોદ્વેગાનકરોન્મુનીન્ ॥ ૨૭ ॥ નિમિત્તાયુર્વ-
 લોન્મત્તો બ્રાહ્મણાનવમન્યતે ॥ કદાચિન્મહિષો નામ મુનિઃ
 પરમકોપનઃ ॥ ૨૮ ॥ પૂજયામાસ વિધિના શાલગ્રામશિલાં
 શુભામ્ ॥ તદાર્ણાં સ સમાગત્ય તામાદાય ત્વરાન્વિતઃ ॥ ૨૯ ॥

એ સાંભળી સર્વ દેવ તેને કહેવા લાગ્યા કે, એવો પુત્ર આ ભૂલોકમાં
 થવો યોગ્ય નથી. ત્યારે તે મુનિ કહેવા લાગ્યા કે,^{૨૩} ત્યારે અમર
 નહિ થાય, ત્યારે નિમિત્તાયુઃ દરાવીને પણ પુત્ર હોવો જોઈએ. દેવે કહ્યું
 કે, નિમિત્ત કેવી રીતે તે કહો. ત્યારે મુનિએ કહ્યું કે, આ મોટા પર્વત
 ત્યાં સૂધી રહે ત્યાં સૂધી તેનું આયુષ્ય રહે એવો પુત્ર આપો.^{૨૪} અહુ
 સારું, એવો પુત્ર થશે. એવો વર આપીને તે ઈંદ્રાદિ દેવ સ્વર્ગમાં ગયા
 પછી તે ધનુઃશર્માને થોડે દિવસે તેવો જ પુત્ર થયો.^{૨૫} પછી જેમ ચંદ્ર
 આકાશમાં વૃદ્ધિ પામે છે તે પ્રકારે તેનો પુત્ર વધતાં સોળ વર્ષની
 ઉમરનો થયો ત્યારે તે પુત્રને મુનીશ્વરે કહ્યું કે,^{૨૬} હે વત્સ! તું સર્વ
 મુનિની કાઠી દિવસ પણ અવજ્ઞા કરીશ નહિ. એ પ્રકારે તેને શિષ્યા-
 મણુ આપી તો પણ તે પુત્ર મુનિને અહુ ત્રાસ આપવા લાગ્યો.^{૨૭}
 કારણ કે તે નિમિત્તાયુઃ થયાથી બળવડે ઉન્મત્ત થઈને બ્રાહ્મણોનું અપ-
 માન કરવા લાગ્યો. હવે મહિષ નામના મહા કેપિષ્ટ મુનિ હતા.^{૨૮}
 તે પોતાના આશ્રમમાં ઉત્તમ શાસ્ત્રિગ્રામની પૂજા કરતા હતા. ત્યાં તે

વિશેષ નિજચાંચલ્યાત્કૂપે પૂર્ણજલે હસન્ ॥ તતઃ ક્રોધસમાવિષ્ટઃ
 કાલરુદ્ર ઇવાપરઃ ॥ ૩૦ ॥ શશાપ ધનુષઃ પુત્રમદ્યૈવ મ્રિયતા-
 મયમ્ ॥ ન મૃતં પુત્રમાલક્ષ્ય દધ્યૌ મનસિ કારણમ્ ॥ ૩૧ ॥
 નિમિત્તાયુરયં દેવૈઃ કૃતોઽયં ધનુષઃ સુતઃ ॥ ઇતિ ચિંતાપરેણાશુ
 નિઃશ્વાસઃ ક્ષતોઽકૃતઃ ॥ ૩૨ ॥ મહિષા કોટિશો જાતાસ્તૈ-
 ગિરિઃ શકલી કૃતઃ ॥ તદાનીં ગુપ્તિપાપ્ત્વા મુનિપુત્રોઽતિદુર્મદઃ
 ॥ ૩૩ ॥ ધનુઃશર્માઽતિ દુઃસ્વેન વિલલાપ મુહુર્મુહુઃ ॥ વિલપ્ય
 બહુધા વિપ્રો ગૃહ્ય પુત્રકલેવરમ્ ॥ ૩૪ ॥ પ્રવિવેશ ચિતાવહ્નિં
 પુત્રદુઃસ્વાતિપીડિતઃ ॥ એવં હઠાત્પુત્રા યે ન સુખં યાંતિ કુત્ર-
 ચિત્ ॥ ૩૫ ॥ વૈનતેયેન યો દત્તસ્તનયોઽયં તપોધન ॥

મુનિપુત્ર ગયો ને તેમના શાલિગ્રામને લઈને,^{૨૯} જળથી પરિપૂર્ણ
 ભરેલા કુવામાં ચપળતાથી તેણે નાખી દીધા. તે વેળા તે મહિષ મુનિ દેવળ
 ખીજા કાળરુદ્ર જ ક્રોધાવિષ્ટ થઈને,^{૩૦} ‘આજે આ ધનુષ મુનિનો પુત્ર
 મરણ પામે’ આ પ્રકારે શાપ દીધા પણ તે મૃત્યુ પામ્યો નહિ. એવું
 જોતાં તેનું કારણ શું એ જાણવાને તેમણે મનમાં વિચાર કર્યો.^{૩૧} તે
 ધનુષ પુત્રનું દેવે નિમિત્તાયુઃ કરાવ્યું છે. એવું સમજી તે મુનિ ચિંતાતુર
 થઈને દીર્ઘ શ્વાસ મૂકવા લાગ્યા.^{૩૨} તેથી ક્રોધવધિ મહિષ ઉત્પન્ન
 થઈને તે મહિષોએ પર્વતના ચૂરેચૂરા કરી નાંખ્યા. તે વેળા તે અત્યંત
 દુર્મદ મુનિપુત્ર મરણ પામ્યો.^{૩૩} તે વેળા તે ધનુઃશર્મા મુનિ દુઃસ્વે
 કરીને વારંવાર વિલાપ કરવા લાગ્યો. એ પ્રકારે ઘણો વિલાપ કરી તે
 આશ્વણે પુત્રનાં કલેવરને લઈને,^{૩૪} પુત્ર દુઃખથી પીડિત થયેલો તત્કાળ
 તે કલેવર સહિત તેણે ચિતાગ્નિમધ્યે પ્રવેશ કર્યો. આ રીતે જે હાથી
 પુત્ર સંપાદન કરે છે તે કંઈ પણ સુખ પામતા નથી.^{૩૫} એ કારણથી

તેન ત્વં પુત્રવાન્ લોકે સ્પૃહणीयो भविष्यसि ॥ ૩૬ ॥ પુરુષો-
ત્તમમાહાત્મ્યાત્પ્રસન્નેન મયાઽનય ॥ સુચિરં સ્થાપિતોઽયં હિ
તનયઃ સુખદોઽસ્તુ તે ॥ ૩૭ ॥ ગાહસ્ત્યમ્લં ભુક્ત્વા સહ પુત્રેણ
સર્વદા ॥ તતસ્ત્વં બ્રહ્મણો લોકં ગત્વા તત્ર મહત્સુખમ્ ॥ ૩૮ ॥
દિવ્યાન્દવર્ષસાહસ્રં ભુક્ત્વાઽઙ્ગંતાસિ ભૂતલે ॥ તતો રાજા
ચક્રવર્તી ભવિષ્યસિ દ્વિજોત્તમ ॥ ૩૯ ॥ દૃઢધન્વેતિ વિખ્યાતઃ
સમૃદ્ધબલવાહનઃ ॥ સંવત્સરાણામ્ તં રાજ્યં ભોક્ષ્યસિ પાર્થિ-
વમ્ ॥ ૪૦ ॥ અવ્યાહતબલૈશ્વર્યમાર્ચંડલપદાધિકમ્ ॥ ગૌત-
મીયં તવાંગાર્ધહારિણી મહિષી તદા ॥ ૪૧ ॥ પતિસેવારતા-
નિત્યં નામ્ના ચ ગુણસુંદરી ॥ ચત્વારસ્તે સુતા ભાવ્યા રાજ-
નીતિવિશારદાઃ ॥ ૪૨ ॥ કન્યૈકા ચ મહાભાગા સુશીલા

હે તપોધન સુદેવ! તને ગરુડે જે આ પુત્ર આપ્યો તેથી જ તું આ લોકમાં
સર્વને અપેક્ષા કરવાને યોગ્ય એવો પુત્રવાન્ થઈશ. ૩૬ વળી હે નિષ્પાપ
સુતે! આ પુરુષોત્તમ માહાત્મ્યથી મેં પ્રસન્ન થઈને એને જ દીધાંયુઃ કર્યો
એ જ તને સુખદાયક થાઓ. ૩૭ આ પુત્ર સહવર્તમાન તું સર્વદા અનુપમ
ગૃહસ્થાશ્રમનાં સુખ ભોગવીને પછી બ્રહ્મલોકમાં જઈ ત્યાં દિવ્ય સહસ્ર
વર્ષ પર્યંત મહાસુખ ભોગવીને પછી હે દ્વિજોત્તમ! તું જૂલોકમાં આવીને
ચક્રવર્તી રાજા થઈશ. ૩૮-૩૯ તે એવી રીતે કે, ચતુરંગ સૈન્ય તથા
ગજ, અશ્વાદિક વાહનથી સંપન્ન એવો 'દૃઢધન્વા' નામથી પ્રખ્યાત
થઈને દશ સહસ્ર વર્ષ સૂધી પૃથ્વીના રાજ્યનો ઉપભોગ કરીશ. ૪૦ અને
અક્ષય બળ, અશ્વર્ય તથા અખંડ રાજપદ એ સર્વ કરતાં તને અધિક
પ્રાપ્ત થશે. તેવી જ રીતે તે વખતે આ ગૌતમી અર્ધાંગના પટ્ટાભિષેક

સુવરાનના ॥ મુક્ત્વા મોગાન્મહાભાગ સુરાસુરસુદુર્લભાન્
 ॥૪૩॥ કૃતાર્થોઽહં ધરા પીઠે इत्यज्ञानविमोहितः ॥ અતિ-
 દુસ્તરસંસારવિષયાકુળમ્ ॥ ૪૪ ॥ યદા વિસ્મરસે
 વિષ્ણું સંસારાર્ણવતારકમ્ ॥ અયં તે તનયો વિપ્રઃ શુકો
 ભૂત્વા તદા વને ॥ ૪૫ ॥ વટવૃક્ષં સમાશ્રિત્ય ત્વામેવં બોધ-
 યિષ્યતિ ॥ વૈરાગ્યોત્પાદકં પદ્યં પઠન્નેવ મુહુર્મુહુઃ ॥ ૪૬ ॥
 શ્રુત્વા વાક્યં શુકપ્રોક્તં દુર્મના ગૃહમેષ્યસિ ॥ અથ ચિંતાર્ણવે
 મગ્નં ત્યક્ત્વા વિષયજં સુખમ્ ॥ ૪૭ ॥ વાલ્મીકિસ્ત્વાં સમા-
 ગત્ય બોધયિષ્યતિ ભૂસુર ॥ તદ્વાક્યચ્છિન્નસંદેહસ્યક્ત્વા લિંગં
 હરેઃ પદમ્ ॥ ૪૮ ॥ ગમિષ્યસિ સપત્નીકઃ પુનરાવૃત્તિવર્જિ-

પત્ની,^{૪૧} નિરંતર પતિસેવામાં તત્પર 'શુણુ સુંદરી' નામથી પ્રખ્યાત
 થશે અને તને નીતિશાસ્ત્રપ્રવીણુ ચાર પુત્ર થશે.^{૪૨} તથા મહા
 ભાગ્યશાળી સુંદર મુખવાળી એક સુશીલા કન્યા થશે. એવી રીતે હે
 મહા ભાગ્યવાન્! તું આ લોકમાં સુરાસુરને દુર્લભ ભોગ ભોગવીને,^{૪૩}
 'હું જ આ પૃથ્વી ઉપર કૃતાર્થ છું' આ રીતે અજ્ઞાનથી તું મોહિત થઈને
 અત્યંત દુસ્તર સંસાર સંબંધી વિષયમાં તારું મન આસક્ત રહેશે.^{૪૪}
 જ્યારે સંસારરૂપી સમુદ્રથી તારનાર વિષ્ણુને તું ભૂલી જઈશ તે વેળા
 આ તારો પુત્ર શુક પક્ષી થઈને વનમધ્યે,^{૪૫} વટવૃક્ષ ઉપર બેસીને
 તને વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવા માટે એક જ શ્લોક બોલીને વારંવાર બોધ
 કરશે.^{૪૬} તે પછી તે શુકનું વાક્ય શ્રવણ કરીને તું મનમાં ખિન્ન થઈને
 પોતાને ઘેર જઈશ. ને ચિંતારૂપી સમુદ્રમાં નિમગ્ન થઈને વિષયજન્ય
 સુખનો ત્યાગ કરીશ.^{૪૭} તે સમયે હે બ્રાહ્મણ! વાલ્મીકિ આવીને તને
 બોધ કરશે. તે પછી તેમના વાક્યથી તું સંશય રહિત થઈને વાસનાત્મક

તમ્ ॥ વદત્યેવં મહાવિષ્ણૌ સમુત્તસ્થૌ દ્વિજાત્મજઃ ॥ ૪૯ ॥
 દંપતી તૌ સુતં દૃષ્ટ્વા મહાનંદૌ બભૂવતુઃ ॥ સુરાઃ સર્વેઽપિ
 સંતુષ્ટા વર્ષુઃ કુસુમાકરાન્ ॥ ૫૦ ॥ નનામ શુકદેવોઽપિ
 શ્રીહરિં પિતરૌ ચ તૌ ॥ ગરુડોઽપ્યતિસંહૃષ્ટસ્તં દૃષ્ટ્વા સસુતં
 દ્વિજમ્ ॥ ૫૧ ॥ બ્રાહ્મણશ્ચકિતો ભૂત્વા નનામ શ્રીહરિં તદા ॥
 વદ્ધાંજલિપુટો વિપ્રઃ પ્રોવાચ જગદીશ્વરમ્ ॥ ૫૨ ॥ હૃદિસ્થં
 સંશયં છેત્તું હર્ષગદ્ગદયા ગિરા ॥ ૫૩ ॥ ચત્વાર્યંદસહસ્રમેવ-
 મનિશં તપ્તં તપો દુષ્કરં ॥ તત્રાગત્ય વચસ્ત્વયા નિગદિતં યન્માં
 હરે કર્કશમ્ ॥ હે વત્સાઘ્ર વિલોકિતં તવ સુતો નૈવાસ્તિ નૈવા-
 સ્તિ હિ તદ્વાક્યં વ્યતિલંઘ્ય મે મૃતસુતોત્થાને ચ હેતું વદ ॥ ૫૪ ॥

લિંગ શરીરનો ત્યાગ કરીને શ્રીહરિને શરણે જઈશ. ૪૯ ને તે પછી તું
 ફરીથી જન્મ થવાનો નહિ એવા વૈકુંઠ લોકમાં પત્ની સહિત જઈશ. એવી
 રીતે વિષ્ણુ બોલ્યા તેટલામાં દ્વિજપુત્ર ઉઠ્યો. ૫૦ તે જીવંત થયેલા
 પુત્રને અવલોકન કરતાં જ તે ઉભય દંપતી મહા આનંદયુક્ત થયાં. તે
 વખતે સર્વ દેવ સંતુષ્ટ થઈને પુષ્પવ્રષ્ટિ કરવા લાગ્યા. ૫૧ તે પછી
 શુકદેવે શ્રીહરિને તથા માતા પિતાને નમસ્કાર કર્યા, અને ગરુડ
 પુત્ર સહવર્તમાન બ્રાહ્મણને જોઈને અતિ સંતુષ્ટ થયો. ૫૨ અને તે સુદેવ
 બ્રાહ્મણ ચકિત થઈ શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી હાથ જોડીને જગદીશ્વરને
 પોતાના હૃદયનો સંશય છેદન કરવા માટે હર્ષયુક્ત ગદ્ગદિત વાણીથી
 બોલવા લાગ્યો. ૫૨-૫૩ હે હરે ! પૂર્વે મેં ચાલીસ હજાર વર્ષ સૂધી
 દુષ્કર તપ કર્યું તે વેળા ત્યાં આવીને તમે જે મને કર્કશ વાક્ય કહ્યાં
 હતાં કે, હે વત્સ ! મેં સર્વત્ર અવલોકન કર્યું પરંતુ તારા ભાગ્યમાં પુત્ર

इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणसंवादे
सुदेवपुत्रजीवनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

નથી, પુત્ર નથી. તે વાક્યનું ઉલ્લંઘન કરી આજ મારા મૃત પુત્રને
આપે ઉઠાઓ તેનું કારણ શું? તે મને કહો. ૫૪

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે 'સુદેવના
પુત્રનું પુનર્જીવન' એ નામનો અધ્યાય ૧૮ મો સમાપ્ત

—XXXXXXXXXXXX—

अध्याय १८ मे।

सुदेव दृढधन्या राज्ञ थये।

सूत उवाच ॥ इति ब्रूवाणं प्राचीनं मुनिमाह तपस्विनः ॥
प्रीणयन्निव तद्वाचा नारदो मुनिसत्तमः ॥ १ ॥ किमुवाचो-
तरं ब्रह्मन्सुदेवं तपसां निधिम् ॥ प्रसन्नो भगवान्विष्णुस्तन्मे
ब्रूहि तपोनिधे ॥ २ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ इत्थमावेदितो
विष्णुः सुदेवेन महात्मना ॥ प्रत्याह प्रीणयन्वाचा भगवान्भ-
क्तवत्सलः ॥ ३ ॥ हरिरुवाच ॥ द्विजराज कृतं यत्ते नैतदन्यः
करिष्यति ॥ न तद्वेत्ति भवान्नूनं येनाहं तुष्टिमाप्तवान् ॥ ४ ॥

સૂત કહે છે:-હે તપસ્વી ઋષિઓ! એ પ્રકારે પ્રાચીન મુનિ
નારાયણનું વાક્ય શ્રવણ કરીને નારદ મુનિ અત્યંત પ્રીતિયુક્ત ઉત્તમ
વાણીથી ફરી તેમને પ્રશ્ન કરે છે કે, ^૧ હે તપોનિધે બ્રહ્મન! શ્રીભગ-
વાન વિષ્ણુએ પ્રસન્ન થઈને પછી સુદેવ બ્રાહ્મણને શું કહ્યું? તે આપ
મને કહો. ^૨ શ્રીનારાયણ કહે છે:-એવી રીતે તે સુદેવે પૂર્વોક્ત પ્રકારે
વિષ્ણુ પ્રત્યે કહેતાં જ તે ભક્તવત્સલ ભગવાને પ્રીતિપૂર્વક તેને ઉત્તર

અયં મમ પ્રિયો માસઃ પ્રયાતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ તત્સેવા તે સ-
મજનિ શોકમગ્નસ્ય સસ્ત્રિયઃ ॥ ૬ ॥ એકમપ્યુપવાસં યઃ કરો-
ત્યસ્મિન્સ્તપોનિધે ॥ અસાવનંતપાપાનિ ભસ્મીકૃત્ય દ્વિજોત્તમ
॥ ૬ ॥ સુરયાનં સમારુહ્ય વૈકુંઠં યાતિ માનવઃ ॥ માસમાત્રં
નિરાહારો હ્યકાલજલદાગમાત્ ॥ ૭ ॥ ત્રિષુ કાલેષુ તે સ્નાનં
સંજાતં પ્રતિવાસરમ્ ॥ અભ્રસ્નાનં ત્વયા લબ્ધં માસમાત્રં તપોધન
॥ ૮ ॥ ઉપવાસાશ્ચ તે જાતાસ્તાવન્માત્રમશ્વંડિતાઃ ॥ શોકસા-
ગરમગ્નસ્ય પુરુષોત્તમસેવનમ્ ॥ અજાનતોઽપિ સંજાતં ચેતના-
રહિતસ્ય તે ॥ ૯ ॥ ત્વદીયસાધનસ્યાસ્ય પ્રમાણં કઃ કરિ-
ષ્યતિ ॥ એકતઃ સાધનાન્યેવ વેદોક્તાનિ ચ યાનિ વૈ ॥ ૧૦ ॥

આપ્યો કે, ^૩ હે દ્વિજરાજા ! તં જે કર્યું તેવું અન્ય દ્રાધથી પણ થનાર નથી અને તેથી હું સંતુષ્ટ થયો તે પણ તું જાણી શક્યો નહિ. ^૪ તે જાણવાનું શું? તેમ જે તું કહીશ તો હું કહું છું કે, આ અત્યંત પ્રિય પુરુષોત્તમ માસ જ્યારથી પ્રાપ્ત થયો તે વેળા તું સ્ત્રીસહિત શોક-સાગરમાં નિમગ્ન થયો હતો તેથી તેનું સેવન તં કર્યું. ^૫ હે તપોનિધિ ! આ માસમાં જે કદી એક જ ઉપોપણ કરે તો તેના યોગે કરીને તેનાં અનંત પાપ ભરમ થઈ જાય છે, ^૬ ને તે માણસ વિમાનમાં બેસીને વૈકુંઠમાં જાય છે. છતાં તે જ્યારે સંપૂર્ણ માસ નિરાહાર કર્યો અને પર્જન્ય વૃષ્ટિ જેમ જેમ થતી હતી તેમાં તે પ્રતિદિવસે ત્રિકાળ સ્નાન કર્યું. ^૭ હે તપોધન ! એ પ્રકારે તે અભ્રસ્નાન પણ સંપાદન કર્યું તેથી માસ પર્યંત અખંડ સ્નાન ફળ પણ મળ્યું. ^૮ આવી રીતે તું શોકસાગરમાં ડૂબ્યો છતાં જ્યારે તારું ચિત્ત તારા સ્વાધીનમાં ન હતું તથા ચિત્તને ખચર ન પડતાં પુરુષોત્તમ માસનું ફળ અનાયાસે મળ્યું. ^૯ તે માટે

તાનિ સર્વાણિ સંગૃહ્ય હ્યેકતઃ પુરુષોત્તમે ॥ તોલયામાસ દેવાનાં
 સંનિધૌ ચતુરાનનઃ ॥ ૧૧ ॥ લઘૂન્યન્યાનિ જાતાનિ ગુરુશ્ચ
 પુરુષોત્તમઃ ॥ તસ્માદ્ભૂમિસ્થિતૈર્લોકૈઃ પૂજ્યતે પુરુષોત્તમઃ ॥ ૧૨ ॥
 પુરુષોત્તમમાસસ્તુ સર્વત્રાસ્તિ તપોધન ॥ તથાપિ પૃથિવીલોકે
 પૂજિતઃ સફલો ભવેત્ ॥ ૧૩ ॥ તસ્માત્સર્વાત્મના વત્સ ભવા-
 ન્ધન્યોઽસ્તિ સાંપ્રતમ્ ॥ યદસ્મિન્સ્તત્તવાનુગ્રં તપઃ પરમદારુણમ્
 ॥ ૧૪ ॥ માનુષં જન્મ સંપ્રાપ્ય માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ સ્નાન-
 દાનાદિરહિતા દરિદ્રા જન્મજન્મનિ ॥ ૧૫ ॥ તસ્માત્સર્વાત્મના
 સેવ્યો મત્પ્રિયઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ સ મે વલ્લભતાં યાતિ ધન્યો
 ભાગ્યયુતો નરઃ ॥ ૧૬ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ એવમુક્ત્વા

એ પ્રકારે તારાથી સાધન થયું તેની ગણના કોણ કરી શકે ? કારણ કે
 અન્ય જેટલાં વેદોક્ત સાધન છે,^{૧૦} તેટલાં સંપૂર્ણ એક તરફ તથા
 પુરુષોત્તમ માસનું સાધન એક તરફ મૂકીને પૂર્વે બ્રહ્મદેવે સર્વ દેવની
 સમક્ષ તુલના કરી.^{૧૧} તે વેળા આ તરફનાં સર્વ સાધનો લઘુ થયાં
 અને પુરુષોત્તમ માસ અધિક થયો. માટે જ આ ભૂમિ ઉપર સર્વ લોક
 પુરુષોત્તમની પૂજા કરે છે.^{૧૨} હે તપોધન ! આ પુરુષોત્તમ માસ જો કે
 સર્વ પૃથ્વી ઉપર છે તથાપિ આ લોકમાં જે તેનું પૂજન કરશે તેને જ
 માત્ર સફળ થશે.^{૧૩} માટે હે વત્સ ! હમણાં તને સર્વ પ્રકારે ધન્ય છે
 કારણ કે તો આ પુણ્ય માસમાં ઉત્ર તપ કર્યું છે.^{૧૪} જે મનુષ્ય જન્મ
 પ્રાપ્ત થયા છતાં આ પુરુષોત્તમ માસમાં સ્નાનદાનાદિ કરતો નથી તે
 પ્રતિજન્મ દરિદ્ર રહે છે,^{૧૫} તેથી મને પ્રિય એવા પુરુષોત્તમ માસનું અવશ્ય
 સેવન કરવું. એટલે તે માણસ મને અત્યંત પ્રિય અને ધન્ય ભાગ્યવાન
 થાય છે.^{૧૬} શ્રીનારાયણ કહે છે:-હે નારદમુને ! આ પ્રકારે જગદીશ્વર

હરિઃ ક્ષીઘ્રં જગામ જગદીશ્વરઃ ॥ વૈનતેયં સમારુહ્ય વૈકુંઠ-
મમલં મુને ॥૧૭॥ સપત્નીકઃ સુદેવોઽપિ મુમુદેઽહર્નિશં મૃશમ્ ॥
મૃતોત્થિતં શુકં દૃષ્ટ્વા પુરુષોત્તમસેવનાત્ ॥ ૧૮ ॥ અજાનતો
મમૈવાસીત્ પુરુષોત્તમસેવનમ્ ॥ તદેવ સફલં જાતં યેન પુત્રો
મૃતોત્થિતઃ ॥૧૯॥ અહો એતાદૃશો માસો નૈવ દૃષ્ટઃ કદાચન ॥
इत्येवं विस्मयाविष्टस्तं मासं समपूजयत् ॥ २० ॥ तेन पुत्रेण
मुमुदे सपत्नीको द्विजोत्तमः ॥ पितरं नंदयामास शुकदेवोऽपि
सत्कृतैः ॥ २१ ॥ स्तुवन्मासं च विष्णुं च पूजयामास साद-
रम् ॥ कर्ममार्गस्पृहां त्यक्त्वा भक्तिमार्गैकसस्पृहः ॥ २२ ॥
सर्वदुःखापहं मासं वरिष्ठं पुरुषोत्तमम् ॥ जपहोमादिभिस्तास्मिन्न-

શ્રીહરિ સુદેવપર અનુગ્રહ કરીને ગરુડ ઉપર આરુઢ થઈ નિષ્કલંક વૈકુંઠ તરફ ગયા. ૧૭ પછી તે સુદેવ બ્રાહ્મણ પત્નીસહિત અહોરાત્રિ અત્યંત આનંદયુક્ત રહેવા લાગ્યો. કારણ કે, પુરુષોત્તમની સેવાથી મૃત્યુ પામેલો શુકપુત્ર જીવતો થયો તેને જોઈને ૧૮ તે કહેવા લાગ્યો:-મને ખબર પડી નહિ છતાં મેં પુરુષોત્તમ માસનું ફળ મેળવ્યું છે તેનું જ આ ફળ છે જેથી મારો મરણ પામેલો પુત્ર જીવતો થયો છે. ૧૯ ઓહોહો! આવો માસ મેં ક્યાંઈ પણ જોયો નથી. આ પ્રકારે તે વિસ્મય પામીને પુરુષોત્તમનું યથા રીતે પૂજન કરવા લાગ્યો. ૨૦ તેથી તેને પુત્રનો સંયોગ થયો ને તે બ્રાહ્મણ પત્નીસહિત સંતુષ્ટ થયો. તેમ જ શુકદેવ પણ અનેક પ્રકારે સત્કારપૂર્વક આનંદ આપતો હવો. ૨૧ એ પ્રકારે સુદેવ સર્વદા આનંદયુક્ત છતાં પુરુષોત્તમ માસ તથા વિષ્ણુનું આદરસહવર્તમાન પૂજન કરવા લાગ્યો ને કર્મ-માર્ગની આશા છોડીને કેવળ ભક્તિમાર્ગની ઇચ્છા કરવા લાગ્યો. ૨૨ કારણ કે સર્વ દુઃખનાશક એવો આ પુરુષોત્તમ માસ વરિષ્ઠ હોવાથી તે માસમાં તે

भजन्ध्रीहरिं स्त्रिया ॥ २३ ॥ भुक्त्वाऽथ विषयान्सर्वान्सह-
 स्त्रान्दमहर्निशम् ॥ जगाम परमं लोकं सपत्नीको द्विजोत्तमः
 ॥ २४ ॥ योगिनामपि दुष्प्रापं याजकानां तु तत्कुतः ॥ यत्र
 गत्वा न शोचन्ति वसन्तो हरिसन्निधौ ॥ २५ ॥ तत्रत्यं सुख-
 मासाद्य सपत्नीको भुवं गतः ॥ स एव दृढधन्वा त्वं प्रथितः
 पृथिवीपतिः ॥ २६ ॥ पुरुषोत्तमममासस्य सेवनात्सकलद्धि-
 भाक् ॥ महिषीयं पुरा राजन्गौतमी पतिदेवता ॥ २७ ॥
 एतत्ते सर्वमाख्यातं पृष्ठवानसि यन्मम ॥ शुक्स्तु तव भूपाल
 पूर्वजन्मनि यः सुतः ॥ २८ ॥ शुक्देव इति ख्यातो हरिणा-
 योऽनुजीवितः ॥ द्वादशाब्दसहस्रायुर्भुक्त्वा वैकुण्ठमेयिवान्

સ્ત્રીસહિત જપહોમાદિકવડે શ્રીહરિને લજવા લાગ્યો. ૨૩ અને સહસ્રાવધિ
 વર્ષપર્યંત અનેક પ્રકારના સર્વ વિષયનો ઉપભોગ કરીને તે સુદેવ પત્ની
 સાથે વૈકુંઠ લોકમાં ગયો. ૨૪ જે લોક યોગી પુરુષને પણ મળવો અશક્ય
 છે તો યજ્ઞાદિકર્મ કરનારાને ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય, કેમકે જે લોકમાં સાક્ષાત્
 હરિનું સન્નિધાન (પાસનું સ્થાન) પ્રાપ્ત થાય છે છતાં ત્યાં જવાથી કેને
 શોક થવાનો છે? ૨૫ એવા ઉત્તમ લોકથી સુખ ભોગવીને પત્નીસહિત
 ફરી પૃથ્વી ઉપર આવ્યો. તે જ તું ‘દૃઢધન્વા’ નામનો પૃથ્વીપતિ પ્રખ્યાત
 થયો છું, ૨૬ અને હે રાજન્! આ સંપૂર્ણ ઐશ્વર્યસમૃદ્ધિ તને પ્રાપ્ત થઈ,
 તે પુરુષોત્તમના સેવનથી જ. તે જ પ્રકારે જે પૂર્વે ‘ગૌતમી’ નામે પતિ-
 વતા સ્ત્રી હતી તે જ આ તારી પટ્ટાભિષેક સ્ત્રી થઈ છે. ૨૭ હે ભૂપાલ!
 તો મને જે પૂછ્યું હતું તે સર્વ મેં તને કહ્યું અને આ શુક, કે જે તારો
 પૂર્વજન્મે પુત્ર હતો. ૨૮ તે જ આ જન્મમાં ‘શુકદેવ’ નામથી પ્રખ્યાત
 થઈને (હરિએ જીવતો કર્યો) તેથી આ બાર હજાર વર્ષપર્યંત આયુષ્ય

॥ ૨૯ ॥ સ એવારણ્યસરસિ વટવૃક્ષં સામશ્રિતઃ ॥ ત્વામેવાગ-
તમાલોક્ય પિતરં પૂર્વજન્મનઃ ॥ ૩૦ ॥ દિતાનામુપદેષ્ટારં પ્રત્યક્ષં
દૈવતં મમ ॥ સંસારસાગરે મગ્નં વિષયવ્યાલદૂષિતે ॥ ૩૧ ॥ અ-
ત્યંતકૃપયાવિષ્ટશ્ચિતયામાસ કીરજઃ ॥ ન બોધયામિ ચેદ્રૂપં
મમાપિ બંધનં ભવેત્ ॥ ૩૨ ॥ પુત્રાન્નો નરકાદ્યસ્તુ ત્રાયતે
પિતરં સુતઃ ॥ इति श्रुत्यर्थबोधोऽपि स्यादेवाद्यान्यथा मम
॥ ૩૩ ॥ તસ્માદુપકરિष્યામિ પિતરં પૂર્વજન્મનઃ ॥ અવધાર્ય
વચશ્ચેત્યં કીરજોઽજીગદનૃપ ॥ ૩૪ ॥ इत्येतत्कथितं सर्वं यद्य-
त्पृष्ठं त्वयाऽनघ ॥ अतः परं गमिष्यामि सरयूं पापनाशिनीम्
॥ ૩૫ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ इत्येवं प्रथमजनुश्चरित्रमुक्त्वा

ભોગવી પછી વૈકુંઠ લોકમાં જશે.^{૨૯} અને વળી અરણ્યમાં સરોવરના
તટે વટવૃક્ષ ઉપર હોતો તે જ આ છે. તેણે તને આવેલો જોતાં જ આ
મારો પૂર્વજન્મનો પિતા છે એમ તને ઓળખીને^{૩૦} તેણે મનમાં વિચાર
ક્યો કે, મને હિતોપદેશ કરનારા આ મારું પ્રત્યક્ષ દૈવત છતાં વિષય-
રૂપી સર્પથી દૂષિત થયેલા સંસાર સાગરમાં બુડેલા છે.^{૩૧} એવું જાણીને
કૃપાયુક્ત થઈ શુકપક્ષી થઈને વિચાર કરવા લાગ્યો કે, જો હું એને યોધ
ન કરું તો મને પણ બંધન પ્રાપ્ત થશે.^{૩૨} કારણ કે, જે પિતાને પુત્રામક
નરકથી તારે છે તેને જ પુત્ર કહેવો. એવો શ્રુતિયોધાર્થી છે તે આજે
વ્યર્થ થશે.^{૩૩} માટે આ મારો પૂર્વજન્મનો પિતા છે તેના ઉપર મારે
ઉપકાર કરવો જોઈએ. એવો મનમાં નિશ્ચય કરીને હે રાજન! તેણે
શુકપક્ષીરૂપે તને ઉપદેશ કર્યો.^{૩૪} હે નિદોષ રાજા! જે પ્રકારે જે જે
તેં મને પ્રશ્ન પૂછ્યા છે તે સર્વ મેં તને કહ્યા હવે અહિંથી હું પાપને
નાશ કરનારી સરયૂ નદી તરફ જાઉં છું.^{૩૫} શ્રીનારાયણ કહે છે:-

ભૂપસ્ય પ્રથિતયશસ્વિનશ્ચિરાય ॥ ગચ્છંતંમુનિમનુનીય રાજરાજઃ
 પ્રાવોચસ્કિમપિ નમન્નગણ્યપુણ્યઃ ॥ ૩૬ ॥ इति श्रीबृहन्नार-
 दीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे वाल्मी-
 किनोक्तदृढधन्वोपाख्याने पुरुषोत्तममाहात्म्यकथनं नामैकोन-
 विंशतितमोऽध्यायः ॥ ૧૯ ॥

આ પ્રકારે પ્રખ્યાત કીર્તિમાન્ દૃઢધન્વા રાજાનું પૂર્વજન્મના ચરિત્રનું
 વર્ણન કરીને બહુ દિવસે તે વાલ્મીકિ મુનિ જવા લાગ્યા, તે વેળા તે
 અગણિત પુણ્યસંપન્ન રાજાએ મુનિને ઉત્તમ સત્કાર કરીને તેમને નમ-
 સ્કાર કર્યો. પરંતુ તેનાથી મુનિ પ્રત્યે કંઈ ભાષણ થઈ શક્યું નહિ એમ
 તે વખતે રાજા ગદ્ગદકંઠ થઈ ગયો. ૩૬

• ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે દૃઢધન્વા ઉપાખ્યાનમાં
 ‘પુરુષોત્તમ માહાત્મ્યકથન’ એ નામનો અધ્યાય ૧૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૦ મો

દૃઢધન્વાએ પૂછેલો પ્રત-વિધિ

સૂત ઉવાચ ॥ નારાયણમુસ્વાહુત્વા પ્રાક્તનં દૃઢધન્વનઃ ॥
 નાતિતૃપ્તમના વિપ્રા નારદઃ પૃષ્ઠવાન્ મુનિમ્ ॥ ૧ ॥ નારદ
 ઉવાચ ॥ કિમુવાચ મહારાજો વાલ્મીકિં મુનિસત્તમઃ ॥ તન્મે
 વદ વિનીતાય તપોધન સુવિસ્તરમ્ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥

સૂત કહે છે, હે ઋષિયો ! એમ પૂર્વોક્ત પ્રકારે દૃઢધન્વાનું ચરિત્ર
 સાંભળીને નારદ અત્યંત તૃપ્ત ન થતાં ફરી આદિમુનિને પ્રશ્ન કરવા
 લાગ્યા. ૧ હે તપોધન ! તે મહારાજા દૃઢધન્વા વાલ્મીકિમુનિ પ્રત્યે ફરી
 શું બોલ્યો ! તે મને નમ્રને સવિસ્તર કહી બતાવો. ૨ શ્રીનારાયણ કહે છે.

શ્રુણુ નારદ વક્ષ્યેઽહં યદુક્તં દૃઢધન્વના ॥ અનુનીય મહાપ્રાજ્ઞં
વાલ્મીકિં મુનિસત્તમમ્ ॥ ૩ ॥ દૃઢધન્વોવાચ ॥ પુરુષોત્તમ-
માસોઽયં કથં કાર્યો મુમુક્ષુભિઃ ॥ કીદૃશી કસ્ય પૂજા ચ કિં
દાનં કો વિધિર્મુને ॥ ૪ ॥ એતત્સર્વં સમાચક્ષ્વ સર્વલોકહિતાય
મે ॥ સર્વલોકહિતાર્થાય ચરંતિ હિ ભવાદૃશાઃ ॥ ૫ ॥ અસૌ
માસઃ સ્વયં સાક્ષાન્નગવાન્પુરુષોત્તમઃ ॥ તસ્મિન્કૃતે મહત્પુણ્યં
ત્વન્મુરવાત્સંશ્રુતં મયા ॥ ૬ ॥ પૂર્વજન્મન્યહં ભૂત્વા સુદેવો બ્રાહ્મ-
ણોત્તમઃ ॥ વિધિના કૃતવાન્ માસં દૃષ્ટ્વા પુત્રં મૃતોત્થિતમ્ ॥ ૭ ॥
અજાનતોઽપિ મે બ્રહ્મન્પુત્રશોકાદચેતસઃ ॥ નિરાહારસ્ય સતતં
ગતશ્ચ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૮ ॥ તસ્યાપ્યેતત્ફલં જાતં શુકદેવો

હે નારદ ! તે દૃઢધન્વાએ જે ભાષણ કર્યું તે હું કહું છું તે તું સાંભળ. તે
દૃઢધન્વાએ નમ્ર થઈને તે મહાજ્ઞાનસંપન્ન વાલ્મીકિ મુનિને એવો પ્રશ્ન
કર્યો કે, હે મુને ! મોક્ષની ઇચ્છાવાળા પુરુષે આ પુરુષોત્તમમાસનું વ્રત
કેવી રીતે કરવું અથવા આ માસમાં કયા દેવની પૂજા કરવી તથા કયા
પ્રકારનું દાન કરવું તથા તે પણ કયા પ્રકારના વિધિથી કરવું. ૪ એ સર્વ
લોકહિતાર્થે સંકલ્પપૂર્વક મને કહો. કારણ કે આપના સરખા સત્પુરુષ સર્વદા
સર્વ લોકના હિતને માટે જ સંચાર કરે છે. ૫ આ માસ, સાક્ષાત્ સ્વયમેવ
ભગવાન્ પુરુષોત્તમરૂપ જ હોવાથી, તેમાં કિંચિત્ સાધન કરવાથી મહત્પુણ્ય
પ્રાપ્ત થાય છે, એવું આપના મુખથી મેં સાંભળ્યું છે. ૬ હું પૂર્વજન્મમાં સુદેવ
બ્રાહ્મણ છતાં મરણ પામેલા પુત્રને જીવતો થયેલો જોયો તો કયા વિધિવડે
મેં તે માસનું વ્રત કર્યું. ૭ કારણ, હે બ્રહ્મન, જે વેળા હું પુત્રશોકથી બ્રાંત-
ચિત્ત હતો, તે વેળા સતત નિરાહાર કરતાં અન્નપાણ્યમાં પુરુષોત્તમ
માસ ગયો. ૮ તેનું જ આ ફળ મળ્યું કે, શુકદેવપુત્ર મરણ પામેલો છતાં

મૃતોત્થિતઃ ॥ અનુભૂતમિમં માસં સંસેવે હરિણોદિતઃ ॥ ૯ ॥
 હ્રદ જન્મનિ તત્સર્વં વિસ્મૃતં મે તપોધન ॥ એતત્પૂજાવિધાનં મે
 વદ વિસ્તરતઃ પુનઃ ॥ ૧૦ ॥ વાલ્મીકિરુવાચ ॥ બ્રાહ્મે મુહૂર્તે
 ચોત્થાય પરં બ્રહ્મ વિચિંતયેત્ ॥ તતો વ્રજેન્નૈર્ઋતાશાં બૃહત્સો-
 દકભાજનઃ ॥ ૧૧ ॥ ગ્રામાદ્ દૂરતરં ગચ્છેત્પુરુષોત્તમસેવકઃ ॥
 દિવા સંધ્યાસુ કર્ણસ્થબ્રહ્મસૂત્ર ઉદઙ્મુઃ ॥ ૧૨ ॥ અંતર્ધાય
 તૃણૈર્ભૂમિં શિરઃ પ્રાવૃત્ય વાસસા ॥ વસ્ત્રં નિયમ્ય યત્નેન નો ણી-
 વેન્નોચ્છ્રુસેદપિ ॥ ૧૩ ॥ કુર્યાન્મૂત્રપુરીપં ચ રાત્રૌ ચેદક્ષિણા-
 મુઃ ॥ ગૃહીતશિશ્નશ્ચોત્થાય ગૃહીતશુચિમૃત્તિકઃ ॥ ૧૪ ॥
 ગંધલેપક્ષયકરં કુર્યાંચ્છૌચમતંદ્રિતઃ ॥ એકા લિંગે ગુદે પંચ

ફરી યતો થયો. પછી શ્રીહરિએ ઉપદેશ કર્યો, તેથી આ માસનો અનુભવ થયો. પરંતુ હે તપોધન ! આ જન્મમાં તે હું ભૂલી ગયો છું, તેથી વિસ્તારપૂર્વક પૂજનું વિધાન મને ફરીથી કહો. ૧૦ વાલ્મીકિ કહે છે:— બ્રાહ્મણિકામાં ઉઠી પરબ્રહ્મનું ચિંતન કરવું. પછી મોટું પાણીનું પાત્ર લઈને નૈર્ઋત્ય દિશાએ જવું. ૧૧ આ પ્રમાણે પુરુષોત્તમના સેવકાએ ગામની બહાર દૂર જઈ દિવસે વા સાયંકાળે કાન ઉપર યજ્ઞોપવીત ધારણ કરી ઉત્તર દિશાએ મુખ કરી બેસવું. ૧૨ તે એવી રીતે કે, સુકાયેલું તૃણ પૃથ્વી ઉપર આચ્છાદન કરી, મસ્તક ઉપર વસ્ત્ર ઢાંકી, મુખ ઉપર આચ્છાદન કરી યતનપૂર્વક મૌન ધારણ કરવું, થુકવું નહિ, તેમ શ્વાસ પણ ખેંચવો નહિ. ૧૩ એ પ્રકારે રાત્રે દક્ષિણાલિમુખે રહીને મળવિસર્જન કરવું. પછી શિશ્ન ગ્રહણ કરીને ઉઠીને શુદ્ધસ્થાનની મૃત્તિકા ગ્રહણ કરવી. ૧૪ પછી તે મૃત્તિકાથી દુર્ગંધનો નાશ કરવા સારુ આળસ ન કરતાં શૌચ કરવું. તે એવી રીતે કે, શિશ્નને એકવાર, ગુદાને પાંચવાર, વામહાથે ત્રણ

ત્રિર્વામે દશ ચોભયોઃ ॥ ૧૫ ॥ દ્વિસપ્ત પાદયોશ્ચૈવ ગાર્હસ્થ્યં
 શૌચમુચ્યતે ॥ કૃત્વા શૌચં તુ પ્રક્ષાલ્ય પાદૌ હસ્તૌ ચ મૃજ્જલૈઃ
 ॥ ૧૬ ॥ તીર્થે શૌચં ન કુર્વીત કુર્વીતોદ્ધૃતવારિણા ॥ અરત્નિ-
 દ્રયસંચારિ ત્યક્ત્વા કુર્યાદનુદ્ધૃતે ॥ ૧૭ ॥ પશ્ચાત્તચ્છોધયેતીર્થમ-
 શુદ્ધમન્યથા હિ તત્ ॥ એવં શૌચં પ્રકુર્વીત પુરુષોત્તમસદ્વ્રતી ॥ ૧૮ ॥
 તતઃ ષોડશ ગંડૂષાન્પ્રકુર્યાદ્વાદશૈવ વા ॥ મૂત્રોત્સર્ગે તુ ગંડૂષાનષ્ઠૌ
 વા ચતુરો ગૃહી ॥ ૧૯ ॥ ઉત્થાય નેત્રે પ્રક્ષાલ્ય દંતકાઠું સમા-
 હરેત્ ॥ ઇમં મંત્રં સમુચ્ચાર્ય દંતધાવનમાચરેત્ ॥ ૨૦ ॥ આયુ-
 ર્બલં યશો વર્ચઃ પ્રજાઃ પશુવસૂનિ ચ ॥ બ્રહ્મ પ્રજ્ઞાં ચ મેધાં ચ
 ત્વં નો દેહિ વનસ્પતે ॥ ૨૧ ॥ અપામાર્ગં વાદરં વા દ્વાદશાં-

વખત, જે હાથે દસવાર.^{૧૫} તથા જે પગે સાત સાત વાર, એ પ્રકારે
 મૃત્તિકા લઈને પ્રક્ષાલન કરવું. આ પ્રકારે શૌચવિધિ ગૃહસ્થને માટે છે.
 એ પ્રકારે શૌચ કરીને પાણીવડે ફરીથી હાથપગનું પ્રક્ષાલન કરવું.^{૧૬}
 તીર્થોદ્દકમાં ગુદપ્રક્ષાલન કરવું નહિ, પણ તેમાંથી પાત્રવડે પાણી લઈને
 અન્યસ્થળે શૌચ કરવું તથા જ્યાં પાણીનો જે હાથ પહોળાઈને
 પ્રવાહ હોય તેનો પણ ત્યાગ કરવો. એથી ન્યૂનપ્રવાહથી ઉદ્દક પ્રક્ષાલન
 કરવાને હરકત નથી.^{૧૭} તથાપિ તે પ્રવાહનો શોધ કરીને જો કે તે
 તીર્થોદ્દક હશે કિંવા સર્વથા અશુદ્ધ હશે તો તે વર્જ્ય કરી ખીજ સાધા-
 રણ પાણીમાં પ્રક્ષાલન કરવું. આ પ્રકારે શૌચવિધિ કરવો. તેમાં પુરુ-
 ષોત્તમ માસ પ્રયુક્ત ઉત્તમ વ્રત કરનારને તો તે વિધિ અવશ્ય કરવો
 જોઈએ.^{૧૮} ચાર પછી સોળ કિંવા ચાર ડાગળા કરવા. ગૃહસ્થે મૂત્રો-
 ત્સર્ગ કરીને આઠ કિંવા ચાર ડાગળા કરવા.^{૧૯} પછી નેત્રપ્રક્ષાલન
 કરીને ત્યાંથી ઉઠીને દંતધાવનાર્થે કાષ લાવવું. પછી આ પ્રમાણે મૂત્રો-

ગુલમવ્રણમ્ ॥ કનિષ્ઠાંગુલિવત્સ્થૂલં પૂર્વાર્દે કૃતકૂર્ચકમ્ ॥૨૨॥
 શુચિર્દ્વાદશગંઢૃષૈર્નિષિદ્ધં માનુવાસરે ॥ આચમ્ય પ્રયતઃ સમ્યક્
 પ્રાતઃસ્નાનં સમાચરેત્ ॥ ૨૩ ॥ સ્નાનાદનંતરં તાવત્તર્પયેત્તીર્થ-
 દેવતાઃ ॥ સમુદ્રગાનદીસ્નાનમુત્તમં પરિકીર્તિતમ્ ॥ ૨૪ ॥
 વાપીકૂપતઢાગેષુ મધ્યમં કથિતં બુધૈઃ ॥ ગૃહે સ્નાનં તુ સામાન્યં
 ગૃહસ્થસ્ય પ્રકીર્તિતમ્ ॥ ૨૫ ॥ તતશ્ચ વાસસી શુદ્ધે શુદ્ધે ચ
 પરિધાય ચ ॥ ઉત્તરીયં સદા ધાર્યં બ્રાહ્મણેન વિજાનતા ॥ ૨૬ ॥
 ઉપવિશ્ય શુચૌ દેશે પ્રાઙ્મુખો વા ઉદઙ્મુખઃ ॥ ભૂત્વા બદ્ધ-
 શિશ્વઃ કુર્યાદંતર્જાનુમુજદ્વયમ્ ॥ ૨૭ ॥ સપવિત્રેણ હસ્તેન

આર કરીને દાતણુ કરવું; ૨૦ કે હે વનસ્પતે! મને આયુષ્ય, યજ્ઞ, તેજ, સંપત્તિ, પશુ, દ્રવ્ય, બ્રહ્મજ્ઞાન તથા સુખશુદ્ધિ એ સર્વ તું આપ. ૨૧ દાતણુનું કાષ્ટ અધાડાનું કિંવા બેરડીનું આર આંગળ લાંબું છિદ્રરહિત કનિષ્ઠિકા આંગળી પ્રમાણે સ્થૂલ હોવું જોઈએ તથા તેના અર્ધ પર્વ ભાગનો કૂચો કરવો. ૨૨ એવા કાષ્ટ (દાતણુ) થી નિત્ય દંતધાવન કરવું. તેમાં રવિવારે કાષ્ટથી દંતધાવન નિષિદ્ધ હોવાથી, તે દિવસે તન્નિમિત્ત કાગળા કરવા. પછી આચમન કરી પવિત્ર થઈ યથાવિધિ સ્નાન કરવું. ૨૩ સ્નાન થયા પછી સ્નાનાંગભૂત તીર્થ દેવતાનું તર્પણ કરવું. તેમાં સમુદ્ર-ગામિની નદીનું સ્નાન ઉત્તમ છે. ૨૪ વાપી, કૂપ, તથા તળાવમાં સ્નાન કરવું એ મધ્યમ છે, એમ જ્ઞાની પુરુષો કહે છે તથા ઘરમાં ગૃહસ્થ માણસે સ્નાન કરવું એ સામાન્ય છે. ૨૫ એ પ્રકારે સ્નાન થયા પછી એક શુદ્ધ ઘોળું વસ્ત્ર પહેરવું તથા બીજું વસ્ત્ર અંગ ઉપર ધારણ કરવું. કારણ, વિશેષ ધર્મ જાણનારા બ્રાહ્મણે તો ઉત્તરીય વસ્ત્ર નિરંતર ધારણ કરવું. ૨૬ પછી શુદ્ધ જગ્યાએ પૂર્વાભિમુખે અથવા ઉત્તરાભિમુખે બેસી

કુર્યાદાચમનક્રિયામ્ ॥ નોચ્છિદ્રં તત્પવિત્રં તુ ભુક્ત્વોચ્છિદ્રં તુ
વર્જયેત્ ॥ ૨૮ ॥ આચમ્ય તિલકં કુર્યાદ્ગોપીચંદનમૃત્સ્રયા ॥
ઊર્ધ્વપુંદ્રં ઋજું સૌમ્યં દંડાકારં પ્રકલ્પયેત્ ॥ ૨૯ ॥
ઊર્ધ્વપુંદ્રં ત્રિપુંદ્રં વા મધ્યે છિદ્રં પ્રકલ્પયેત્ ॥ નિવસત્યૂર્ધ્વપુંદ્રે
તુ શ્રિયા સહ હરિઃ સ્વયમ્ ॥ ૩૦ ॥ ત્રિપુંદ્રે ધૂર્જટિઃ સાક્ષાદુ-
મયા સહ સર્વદા ॥ વિના છિદ્રં તુ તત્પુંદ્રં શુનઃ પાદસમં વિદુઃ
॥ ૩૧ ॥ શ્વેતં જ્ઞાનકરં પ્રોક્તં રક્તં વશ્યકરં નૃણામ્ ॥ પીતં
સર્વદ્વિદં પ્રોક્તમન્યત્તુ પરિવર્જયેત્ ॥ ૩૨ ॥ શંખચક્રાદિકં
ધાર્યં ગોપીચંદનમૃત્સ્રયા ॥ સર્વપાપક્ષયકરં પૂજાગં પરિકીર્તિતમ્

શિખાબંધન કરવું. પછી એ હાથ દીવ્યજન મધ્યે રાખીને,^{૨૭} દર્ભની
પવિત્રીથી યુક્ત એવા પવિત્ર હાથથી આચમન કરવું. પવિત્રી રાખ્યાથી તે
ઉચ્છિદ્ર થતી નથી, માટે તે જ પ્રતિદિવસે ધારણ કરવી. કેવલ ભોજન
કરવામાં તેનો ત્યાગ કરવો.^{૨૮} એ પ્રકારે આચમન કરી ગોપીચંદન મૃત્તિકા-
વડે તિલક કરવું. તે એવી રીતે કે, સરલ, સૌમ્ય તથા દંડાકાર એવું ઉર્ધ્વ-
પુંદ્ર ધારણ કરવું.^{૨૯} તેમાં ઉર્ધ્વપુંદ્ર હો. કિંવા ત્રિપુંદ્ર હો, તેના મધ્ય-
ભાગે સરલ છિદ્ર કરવું. તે ઉર્ધ્વપુંદ્રમાં લક્ષ્મી સહિત શ્રીહરિ સ્વયમેવ
વાસ કરે છે.^{૩૦} અને ત્રિપુંદ્રમધ્યે પાર્વતી સહિત સાક્ષાત્ મહાદેવ
સર્વદા વાસ કરે છે. પણ છિદ્રરહિત જે પુંદ્ર તેને શ્વાનપાદ સમાન
જાણવું એમ ઋષિ કહે છે. માટે સચ્છિદ્ર પુંદ્ર હોવું જોઈએ.^{૩૧} હવે
ગોપીચંદનનું વર્ણપરત્વે ફલ કહું છું—શ્વેતવર્ણ જ્ઞાનકારક, રક્તવર્ણ
માણસને વશ્યકારક અને પીતવર્ણ સમૃદ્ધિદાયક કહેવાય છે. તે શિવાય
બીજી જાત હોય તેનો ત્યાગ કરવો.^{૩૨} એ પ્રકારે તિલક થયા પછી તે
ગોપીચંદનથી જ શંખચક્રાદિ ધારણ કરવાં. કારણ કે, એ મુદ્રા ધારણ કર-

॥ ૩૩ ॥ શંખચક્રાદિચિહ્નાનિ દૃશ્યંતે યસ્ય વિગ્રહે ॥ મર્ત્યો
 મર્ત્યો ન વિજ્ઞેયઃ સ નિત્યં ભગવત્તનુઃ ॥ ૩૪ ॥ પાપં સુકૃત-
 રૂપં તુ જાયતે તસ્ય દેહિનઃ ॥ શંખચક્રાદિચિહ્નાનિ યો ધાર-
 યતિ નિત્યશઃ ॥ ૩૫ ॥ નારાયણાયુધૈર્નિત્યં ચિહ્નિતો યસ્ય
 વિગ્રહઃ ॥ પાપકોટિયુતસ્યાપિ તસ્ય કિં કુરુતે યમઃ ॥ ૩૬ ॥
 પ્રાણાયામં તતઃ કૃત્વા સંધ્યાવંદનમાચરેત્ ॥ પૂર્વસંધ્યાં સનક્ષ-
 ત્રામુપાસીત યથાવિધિ ॥ ૩૭ ॥ ગાયત્રીમંથ્યસેત્તાવદ્યાવદા-
 દિત્યર્દશનમ્ ॥ સાવિત્રૈરનર્ધૈર્મન્ત્રૈરુપસ્થાય કૃતાંજલિઃ ॥ ૩૮ ॥
 આત્મપાદૌ તથા ભૂમૌ સંધ્યાકાલેઽભિવાદયેત્ ॥ યસ્ય સ્મૃત્યેતિ

વાથી સર્વ પાપનો નાશ થાય છે અને તે પૂજનું અંગ છે.^{૩૩} માટે
 જેના શરીર ઉપર શંખચક્રાદિ ચિહ્ન દેખાય છે, તે મનુષ્ય નથી પણ તે
 સાક્ષાત્ ભગવાનનું શરીર જ છે, એમ જાણવું.^{૩૪} માટે એવાં ચિહ્ન જે
 નિરંતર ધારણ કરે છે, તેના દેહમાં જે પાપ છે તે પુણ્યરૂપ થઈ જાય
 છે તે પછી પુણ્યનું ફલ શું કહેવું?^{૩૫} માટે એવા શંખચક્રાદિ નારાયણના
 આયુધથી જેનું શરીર સર્વદા અલંકૃત છે, તે કોટિ પાપયુક્ત છતાં તેને યમ શું
 કરનાર છે?^{૩૬} એ પ્રમાણે મુદ્રા થયા પછી પ્રાણાયામ કરી સંધ્યાવંદન કરવું.
 તેમાં પ્રાતઃસંધ્યા નક્ષત્ર [તારા] છતાં કરવી^{૩૭} અને સૂર્યનું દર્શન થાય ત્યાં
 સૂધી ગાયત્રી મંત્રજપ કરીને સૂર્યોદય થતાં જ હાથ જોડી નિર્દોષ સાવિત્રી-
 મંત્રથી સૂર્યનું ઉપસ્થાન કરવું.^{૩૮} અને સંધ્યાસમયે પરમાત્માનાં ચરુણ-
 સ્થાનભૂત ભૂમિને નમસ્કાર કરીને ‘યસ્ય સ્મૃત્યા ચ નામોક્તા’ એટલે જેના
 સ્મરણથી, તથા નામોચ્ચારથી, તપ તથા સંધ્યાદિક કર્મમાં જે ન્યૂન
 થયું હશે, તે સર્વ પૂર્ણ થાય છે એમ જાણી તે અચ્યુતનું સ્મરણ
 તથા નામકીર્તન કરીને સર્વ પૂર્ણ કરવું.^{૩૯} જે બ્રાહ્મણ વિધિપૂર્વક

મન્ત્રેણ યદૂનં પરિપૂરયેત્ ॥ ૩૯ ॥ યસ્તુ સંધ્યામુપાસીત શ્રદ્ધયા
વિધિવદ્વિજઃ ॥ ન તસ્ય કિંચિદ્ દુષ્પ્રાપં ત્રિષુ લોકેષુ વિચિતે
॥ ૪૦ ॥ દિવસસ્યાદિમે ભાગે કૃત્યમેતદુદીરિતમ્ ॥ એવં કૃત્વા
ક્રિયાં નિત્યાં હરિપૂજાં સમાચરેત્ ॥ ૪૧ ॥ ઉપલિપ્તે શુચૌ દેશે
નિયતો વાગ્યતઃ શુચિઃ ॥ વૃત્તં વા ચતુરસ્રં વા મંડલં ગોમ-
યેન તુ ॥ ૪૨ ॥ વિધાયાષ્ટદલં કુર્યાત્તંદુલૈર્વ્રતસિદ્ધયે ॥ સૌવર્ણ
રાજતં તામ્રમૃન્મયં સુદૃઢં નવમ્ ॥ ૪૩ ॥ અવ્રણં કલશં શુદ્ધં
સ્થાપયેન્મંડલોપરિ ॥ તત્રોદકં સમાપૂર્યશુદ્ધતીર્થાહતં શિવમ્
॥ ૪૪ ॥ કલશસ્ય મુખે વિષ્ણુઃ કંઠે રુદ્રઃ સમાશ્રિતઃ ॥ મૂલે
તત્ર સ્થિતો બ્રહ્મા મધ્યે માતૃગણાઃ સ્મૃતાઃ ॥ ૪૫ ॥ કુક્ષૌ તુ
સાગરાઃ સર્વે સપ્તદ્વીપા વસુંધરા ॥ ઋગ્વેદોઽથ યજુર્વેદઃ સામ-

સંધ્યોપાસના કરે છે, તેને ત્રૈલોક્યમાં કાંઈ પણ દુર્લભ નથી.^{૪૦} આ પ્રકારે દિવસના પ્રથમ ભાગનાં કૃત્ય કર્યાં. એ રીતે નિત્યકર્મ કરીને પછી હરિની પૂજાનો આરંભ કરવો.^{૪૧} તે પૂજા એવી રીતે કે, શુચિ એટલે ગોમય [જાણી]થી લીપેલી શુદ્ધ જગોએ શુચિભૂત થઈને, નિયમ-પૂર્વક મૌન ધારણ કરી ગોમયથી વર્તુલ અથવા ચતુષ્કોણ મંડળ^{૪૨} કરીને, તેના ઉપર વ્રતસિદ્ધ્યર્થ તંદુલ [ચોખા]થી અષ્ટદલ કમલ કાઢવું અને તેના ઉપર સુવર્ણનો, રૂપાનો, તાંબાનો કિંવા મૃત્તિકાનો ઉત્તમ દૃઢ નૂતન,^{૪૩} વળુ [કાંણું] રહિત શુદ્ધ કળશ તે મંડળ ઉપર સ્થાપન કરવો. પછી તે કલ્યાણકારક શુદ્ધ તીર્થોદકથી પૂર્ણ ભરવો.^{૪૪} અને કળશના મુખ ઉપર વિષ્ણુ ને કંઠ મધ્યે રુદ્ર, મૂળની જગોએ બ્રહ્મદેવ, મધ્ય ભાગે ગણદેવતા,^{૪૫} કુક્ષી મધ્યે સર્વ સમુદ્ર સહિત

વેદો હ્યર્વણઃ ॥ ૪૬ ॥ અંગૈશ્ચ સહિતાઃ સર્વે કલશં તુ સમા-
 શ્રિતાઃ ॥ એવં સંસ્થાપ્ય કલશં તત્ર તીર્થાનિ યોજયેત્ ॥૪૭॥
 ગંગા ગોદાવરી ચૈવ કાવેરી ચ સરસ્વતી ॥ આયાંતુ મમ
 શાંત્યર્થં દુરિતક્ષયકારકાઃ ॥૪૮॥ તતઃ સંપૂજ્ય કલશમુપચારૈઃ
 સમંત્રકૈઃ ॥ ગંધાક્ષતૈશ્ચ નૈવેદ્યૈઃ પુષ્પૈસ્તત્કાલસંભવૈઃ ॥ ૪૯ ॥
 તસ્યોપરિ ન્યસેત્પાત્રં તામ્રં પીતાંબરાવૃતમ્ ॥ તસ્યોપરિ ન્યસેદ્દૈર્મ્યં
 રાધયા સહિતં હરિમ્ ॥ ૫૦ ॥ રાધયા સહિતઃ કાર્યઃ સૌવર્ણઃ
 પુરુષોત્તમઃ ॥ તસ્ય પૂજા પ્રકર્તવ્યા વિધિના ભક્તિતત્પરૈઃ ॥૫૧॥
 પુરુષોત્તમમાસસ્ય દૈવતં પુરુષોત્તમઃ ॥ તસ્ય પૂજા પ્રકર્તવ્યા
 સંપ્રાપ્તે પુરુષોત્તમે ॥ ૫૨ ॥ સંસારસાગરે મગ્નમુત્તારયતિ યો
 ધ્રુવમ્ ॥ કો ન સેવેત તં લોકે મર્ત્યો મરણધર્મવાન્ ॥ ૫૩ ॥

સપ્તદ્વીપ પૃથ્વી છે અને ઋગ્વેદે, યજુર્વેદે, સામવેદે તથા અથર્વણુવેદે,^{૪૬}
 અંગસહિત આ કળશનો આશ્રય કરેલો છે. એ પ્રમાણે કળશ
 સ્થાપન કરી તેમાં આ પ્રમાણે તીર્થ યોજવાં કે,^{૪૭} ગંગા નદી,
 ગોદાવરી, કાવેરી, સરસ્વતી, આ નદીઓ મારાં પાપ કર્મને નાશ કર-
 નારી હોવાથી, શાંત્યર્થ આ કળશમાં આવે.^{૪૮} એવી રીતે કળશ
 મધ્યે દેવતાનું આવાહન કરીને પછી ગંધ, અક્ષત તથા તે સમયે થયેલાં
 પુષ્પ તે નૈવેદ્ય ઇત્યાદિ મંત્રના ઉચ્ચારવડે તે કલશની પૂજા કરવી.^{૪૯}
 અને તેના ઉપર ત્રાંબાનું પાત્ર [તરભાણું] મૂકીને પીળા વસ્ત્રવડે ઢાંકવું.
 તેના ઉપર રાધા સહિત શ્રીહરિની સુવર્ણ પ્રતિમા કરીને મૂકવી^{૫૦}
 અને તેનું ભક્તિપૂર્વક તત્પર થઈને પૂજન કરવું.^{૫૧} કારણ કે પુરુષોત્તમ
 માસનું દૈવત જ પુરુષોત્તમ હોવાથી, પુરુષોત્તમ માસ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે

પુનર્ગ્રામાઃ પુનર્વિત્તં પુનઃ પુત્રાઃ પુનર્ગૃહમ્ ॥ પુનઃ શુભાશુભં
કર્મ ન શરીરં પુનઃ પુનઃ ॥ ૬૪ ॥ તદ્રક્ષિતવ્યં ધર્માર્થે ધર્મો
જ્ઞાનાર્થમેવ હિ ॥ જ્ઞાનેન સુલભો મોક્ષસ્તસ્માદ્ધર્મે સમાચરેત્
॥ ૬૫ ॥ દેહરૂપસ્ય વૃક્ષસ્ય ફલં ધર્મઃ સનાતનઃ ॥ ધર્મદેહી-
નસ્તુ યો દેહી નિષ્ફલો વંધ્યવૃક્ષવત્ ॥ ૬૬ ॥ ન માતા ચ
સહાયાર્થે ન કલત્રસુતાદયઃ ॥ ન પિતા સોદરા વિત્તં ધર્મ-
સ્તિષ્ઠતિ કેવલમ્ ॥ ૬૭ ॥ જરા વ્યાગ્રીવ ભયદા વ્યાધયઃ
શત્રવો યથા ॥ આયુર્યાતિ પ્રતિદિનં ભગ્નભાંડાત્પયો યથા
॥ ૬૮ ॥ તરંગતરલા લક્ષ્મીયૌવનં કુસુમોપમમ્ ॥ વિષયાઃ

તે પુરુષોત્તમનું પૂજન કરવું.^{૫૨} કારણ કે સંસારસાગરમાં ખૂટેલા પુરુષનો
તે ખરેખર ઉદ્ધાર કરે છે. જેથી આ લોકમાં મનુષ્ય મરણ ધર્મવાળો
જતાં કાણુ તેનું સેવન ન કરે?^{૫૩} કારણ કે, ગામ, દ્રવ્ય, પુત્ર, ગૃહ,
તથા શુભાશુભ કર્મફળ એ સર્વ ફરી પ્રાપ્ત થાય છે; પરંતુ મનુષ્યશરીર
ફરી પ્રાપ્ત થનાર નથી.^{૫૪} માટે આ શરીરનું ધર્માચરણ માટે રક્ષણ
કરવું, તથા ધર્મનું રક્ષણ જ્ઞાનને અર્થે કરવું. કારણ કે, જ્ઞાનવડે મોક્ષની
પ્રાપ્તિ સુલભ સીતિથી છે. માટે આ મનુષ્યદેહથી ધર્માચરણ કર્યા
જવું.^{૫૫} કેમકે, તે અનાદિસિદ્ધ ધર્મ આ દેહરૂપી વૃક્ષનું ફળ છે.
જે માણસ ધર્મહીન હોય છે, તે વંધ્યવૃક્ષ માફક નિષ્ફલ રહે છે.^{૫૬}
માતા, પિતા, બ્રાતા, ભાઈ, દ્રવ્ય તથા પુત્રાદિક એ કોઈ પણ આપણને
સહાય કરનારાં નથી. પણ એક ધર્મ માત્ર કેવળ સર્વત્ર સહાય કરનાર
છે.^{૫૭} માટે શરીરથી બની શકેલાં સૂધી ધર્માચરણ કરવું. પછી જ્યારે
વૃદ્ધાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે તે વાધણની માફક ભયપ્રદ થાય છે અને
તેમાં જે વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે તે શત્રુ માફક પીડા કરનાર થઈ
પડે છે. તેથી જ ફૂટેલા વાસણમાંથી પાણીની માફક આયુષ્ય પ્રતિ-

સ્વપ્રવિષયા इव सर्वे निरर्थकाः ॥ ५९ ॥ चलं चित्तं
 चलं चित्तं चलं संसारजं सुखम् ॥ एवं ज्ञात्वा विरक्तः सन्
 धर्माभ्यासपरो भवेत् ॥ ६० ॥ अर्धग्रस्तोऽहिना भेको मक्षि-
 कामत्तुमिच्छति ॥ कालग्रस्तस्तथा जीवः परपीडाधनाहतः
 ॥ ६१ ॥ मृत्यુग्रस्ताव્યયઃ પુંસઃ કિં સુખં હર્ષયત્યહો ॥ આઘાતં
 નીયમાનસ્ય વધ્યેસ્યેવ નિરર્થકમ્ ॥ ૬૨ ॥ ધર્માર્થ ચ યદા
 ચિત્તં ન ચિત્તં સુલભં તદા ॥ યદા ચિત્તં ન ચ તદા ચિત્તં
 ધર્મોન્મુખં ભવેત્ ॥ ૬૩ ॥ ચિત્તવિત્તે યદા સ્યાતાં સત્પાત્રં
 ન તદા લભેત્ ॥ એતત્ ત્રિતયસંબંધો યદા કાલે તુ સંભવેત્ ॥ ૬૪ ॥

દિવસે ક્ષીણ થતું જાય છે. ૫૮ તેમ પાણીના તરંગ જેવી ચંચલ લક્ષ્મી,
 પુષ્પ માફક મ્લાન થનારું તારુણ્ય તથા સ્વપ્નના વિષયો જેવા પ્રાપ્ત
 થયેલા પદાર્થો એ સર્વ નિરર્થક છે. ૫૯ માટે દ્રવ્ય ચંચળ છે, ચિત્ત
 ચંચળ છે તથા સંસારજન્ય સુખ પણ ચંચલ છે, એમ જાણીને તે
 વિષયથી વિરક્ત થતાં ધર્માભ્યાસ કરવા વિષે તત્પર થવું. ૬૦ જેવી રીતે
 સર્પે અડધો ગ્રાસ કરેલો મંડુક (દેડકા) મક્ષિકા ભક્ષણ કરવાને ઇચ્છા
 રાખે છે, તેવી રીતે આ જીવાત્મા કાળથી પકડાયેલો છે, છતાં બીજા-
 એને પીડા દહને દ્રવ્ય સંપાદન કરવામાં તત્પર થાય છે. ૬૧ માટે
 જેતું આયુષ્ય મૃત્યુથી પકડાયું છે, તે પુરુષને કયા પ્રકારે સુખથી હર્ષ
 થશે? જેવી રીતે [વધાર્દ] મારી નાંખવા યોગ્ય એવા માણસને મૃત્યુ
 સ્થળે વધ કરવા માટે લીધો હોય અને તેને જેવી રીતે સર્વ સુખ
 નિરર્થક છે તેવી જ રીતે. ૬૨ જ્યારે ધર્મ તરફ ચિત્ત હોય છે ત્યારે
 દ્રવ્ય અનુકૂળ નથી હોતું તથા જ્યારે દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે
 ચિત્ત ધર્મ તરફ વિમુખ થાય છે. ૬૩ ચિત્ત અને દ્રવ્ય એ બન્ને જ્યારે
 અનુકૂલ હોય છે ત્યારે સત્પાત્રનો લાભ થતો નથી. તે માટે આ ત્રણેનો

અવિચાર્ય તદા ધર્મ યઃ કરોતિ સ બુદ્ધિમાન્ ॥ વિક્તપ્રાચુર્ય-
સંસાધ્યધર્માઃ સંતિ સહસ્રશઃ ॥ ૬૫ ॥ પુરુષોત્તમે સ્વલ્પવિક્ત-
સાધ્યો ધર્મો મહાન્ ભવેત્ ॥ સ્નાનં દાનં કથાર્યાં ચ વિષ્ણોઃ
સ્મરણમેવ ચ ॥ ૬૬ ॥ એતન્માત્રોઽપિ સદ્ધર્મસ્ત્રાયતે મહતો
ભયાત્ ॥ ૬૭ ॥ ગંગૈવ તીર્થં સ્મર એવ ધન્વી વિક્તં તુ વિદ્યૈવ
ગુણાસ્તુ રૂપમ્ ॥ માસેષુ સર્વેષુ તથૈવ સાક્ષાન્માસોત્તમોઽયં પુરુષો-
ત્તમો હિ ॥ ૬૮ ॥ યદ્યપ્યસૌ નિંદ્યતમઃ પુરાસીત્સર્વેષુ કૃત્યેષુ
મર્યાદિકેષુ ॥ તથાપિ સાક્ષાદ્ભગવત્પ્રસાદાત્તન્નામનામ્ના ભુવિ
વિશ્રુતોઽભૂત્ ॥ ૬૯ ॥ યથા હસ્તિપદે લીનં સર્વપ્રાણિપદં
ભવેત્ ॥ ધર્માઃ કાલાસ્તથા સર્વે વિલીનાઃ પુરુષોત્તમે ॥ ૭૦ ॥
યથામરતરંગિણ્યા ન સમાઃ સકલાપગાઃ ॥ કલ્પવૃક્ષેણ ન સમા

જ્યારે સંયોગ બને, ^{૬૪} ત્યારે કંઈ પણ વિચાર ન કરતાં જે ધર્મ કરે, તેને જ બુદ્ધિવાન્ સમજવો. કારણ, દ્રવ્ય જ્યારે ઘણું હોય છે ત્યારે હજાર વસા ધર્મ સાધન હોય. ^{૬૫} પરંતુ આ પુરુષોત્તમ માસમાં સ્વલ્પ દ્રવ્યથી જ મહાન્ ધર્મ સિદ્ધ થશે. તે એવું કે સ્નાન, દાન, વિષ્ણુની કથા (સાંભળવું) નામસ્મરણ કરવું. ^{૬૬} એટલો જ ધર્મ મોટા ભયથી રક્ષણ કરે છે, એ સત્ય સમજવું. ^{૬૭} માટે ગંગા એ જ તીર્થ, મદન એ જ ધનુર્ધારી ને વિદ્યા એ જ દ્રવ્ય તથા ઉત્તમ ગુણ એ જ રૂપ સમજવું. આવી રીતે સર્વ માસ મધ્યે આ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમ માસ જ ઉત્તમ છે. ^{૬૮} જો કે આ માસ, પૂર્વે સર્વ યજ્ઞાદિ કૃત્યોમાં અત્યંત બહિષ્કૃત (લાગ કરેલો) હતો તથાપિ સાક્ષાત્ ભગવત્પ્રસાદથી જ પુરુષોત્તમ એ નામથી આ લોકમાં પ્રસિદ્ધ થયો. ^{૬૯} જેવી રીતે હાથીના પગલામાં બીજનું સર્વ પ્રાણી માત્રનાં પગલાં સમાય છે, તેવી રીતે સર્વ ધર્મ ને

અધ્યાય ૨૧ મો

શ્રી પુરુષોત્તમની વેાડશોપચાર પૂજા

વાલ્મીકિરુવાચ ॥ અનલોત્તારણં કૃત્વા પ્રતિમાયાસ્તતઃ
પરમ્ ॥ પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં કુર્વીત હ્યન્યથા ધાતુરેવ સા ॥૧॥ પ્રતિમાયાઃ
કપોલૌ દ્વૌ સ્પૃષ્ટ્વા દક્ષિણપાણિના ॥ પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં કુર્વીત તસ્યાં
દેવસ્ય વૈ હરેઃ ॥ ૨ ॥ અકૃતાયાં પ્રતિષ્ઠાયાં પ્રાણાનાં પ્રતિ-
માસુ ચ ॥ યથા પૂર્વે તથા ભાવઃ સ્વર્નાદીનાં ન દેવતા ॥૩॥
અન્યેષામપિ દેવાનાં પ્રતિમાસ્વપિ પાર્થિવ ॥ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કર્ત-
વ્યા તસ્યાં દેવત્વસિદ્ધયે ॥ ૪ ॥ પુરુષોત્તમવીજેન તદ્વિષ્ણો-
રિત્યનેન ચ ॥ તથૈવ હૃદયેઽગુપ્તં દત્ત્વા શશ્વચ્ચ મંત્રવિત્ ॥૫॥
અભિર્મન્ત્રૈઃ પ્રતિષ્ઠાં તુ હૃદયેપિ સમાચરેત્ ॥ અસ્યાં પ્રાણાઃ

હવે વાલ્મીકિ કહે છે:-પ્રથમ જે ધાતુમય પ્રતિમા કરેલી છે, તેને અગ્ન્યુત્તારણ કરીને તે પ્રતિમાની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી. તે જો ન કરીએ તો તે ઠેકાણે દેવની સિદ્ધિ ન થતાં તે ધાતુરૂપ જ રહે છે.^૧ માટે પ્રતિમાના બન્ને ગાલને જમણા હાથે સ્પર્શ કરી તે જગોએ શ્રીહરિનું સાન્નિધ્ય થવા માટે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી.^૨ એ પ્રકારે પ્રતિમામાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા ન કરવાથી જેવી રીતે પૂર્વે સુવર્ણાદિક સાધારણ હતું, તેવી રીતે તે રહે છે. માટે દેવતા સમીપ થતા નથી.^૩ તેમ જ હે રાજન્! અન્ય કાઈ પણ દેવતાની પ્રતિમા હોય, તોપણ તે તે દેવતાની સિદ્ધિ થવા માટે તેમાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરાવવી જોઈએ.^૪ હવે જે પુરુષોત્તમની પ્રતિમા કરેલી હોય, તેના હૃદય ઉપર પુરુષોત્તમ બીજમંત્રવડે અને ‘તદ્વિષ્ણો’ એ મંત્રવડે અંગુઠો લગાડી^૫ મંત્રવડે હૃદયમાં

પ્રતિષ્ઠંતુ અસ્યાં પ્રાણાઃ ક્ષરંતુ ચ ॥ ૬ ॥ અસ્યૈ દેવત્વસંખ્યાયૈ
 સ્વાહેતિ યજુરીરયન્ ॥ મૂલમન્ત્રૈરંગમન્ત્રૈર્વેદિકૈરિત્યનેન ચ
 ॥ ૭ ॥ પ્રાણપ્રતિષ્ઠાં સર્વત્ર પ્રતિમાસુ સમાચરેત્ ॥ અથવા
 નામમન્ત્રૈશ્ચ ચતુર્થ્યતૈઃ પ્રયત્નતઃ ॥ ૮ ॥ સ્વાહાંતૈશ્ચ પ્રકુર્વીત
 તત્તદેવાનનુસ્મરન્ ॥ એવં પ્રાણાન્પ્રતિષ્ઠાપ્ય ધ્યાયેચ્છ્રીપુરુષોત્તમમ્
 ॥ ૯ ॥ શ્રીવત્સવક્ષસં શાંતં નીલોત્પલદલચ્છવિમ્ ॥ ત્રિભંગલલિતં
 ધ્યાયેત્સરાધં પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૧૦ ॥ દેશકાલૌ સમુલ્લિખ્ય નિ-
 યતો વાગ્યતઃ શુચિઃ ॥ ષોડશૈરુપચારૈશ્ચ પૂજયેત્પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૧૧ ॥
 આગચ્છ દેવદેવેશ શ્રીકૃષ્ણ પુરુષોત્તમ ॥ રાધયા સહિતશ્ચાત્ર
 ગૃહાણ પૂજનં મમ ॥ ૧૨ ॥ શ્રીરાધિકાસહિતપુરુષોત્તમાય નમઃ ॥

પ્રતિષ્ઠા કરવી કે, આમાં પંચપ્રાણ પ્રતિષ્ઠિત થાઓ. તેમ જ આમાં
 પ્રાણનો સંચાર થાઓ.^૬ અસ્યૈ દેવત્વ સંખ્યાયૈ સ્વાહા' ઇત્યાદિ વૈદિક મંત્રવડે,
 મૂળ મંત્રવડે તે અંગમંત્રવડે^૭ સર્વ પ્રતિમા વિશે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી
 અથવા જે દેવતાની પ્રતિમા હોય, તે દેવતાના ચતુર્થ્યત નામમંત્રવડે
 પ્રયત્નપૂર્વક પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવી.^૮ તે એવી રીતે કે, તે તે દેવનું સ્મરણ
 કરી તે તે દેવના ચતુર્થ્યત નામનો ઉચ્ચાર કરી અંતે સ્વાહા એમ
 કહેવું. એ પ્રકારે પ્રાણની પ્રતિષ્ઠાપના કરીને તે મૂર્તિને ઠેકાણે શ્રીપુરુષો-
 ત્તમનું ધ્યાન કરવું.^૯ તે એવી રીતે કે, જેના વક્ષઃસ્થળમાં શ્રીવત્સલાંછન
 છે, જે પરમ શાંત છે, જેની કાંતિ નીલકમળદળ પ્રમાણે છે અને
 જેનું પેટ ત્રિવલિયુક્ત સુશોભિત છે એવા રાધાસહિત પુરુષોત્તમનું ધ્યાન
 કરવું.^{૧૦} પછી દેશકાળનો ઉચ્ચાર કરી, નિયમપૂર્વક મૌન ધારણ કરી,
 પવિત્ર થઈ ષોડશોપચારવડે શ્રી પુરુષોત્તમની નીચે પ્રમાણે પૂજા કરવી:—^{૧૧}
 હે દેવદેવેશ ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે પુરુષોત્તમ ! આપ રાધાસહિત અત્રે

આવાહનં સમર્પયામિ ॥ इत्यावाहनम् ॥ नानारत्नसमायुक्तं
 कार्तस्वरविभूषितम् ॥ आसनं देवदेवेश गृहाण पुरुषोत्तम
 ॥ १३ ॥ श्रीराधिका० आसनम् ॥ गंगादिसर्वतीर्थेभ्यो मया
 प्रार्थनया हृतम् ॥ तोयमेतत्सुखस्पर्शं पाद्यार्थं प्रतिगृह्यताम् ॥ १४ ॥
 इति पाद्यम् ॥ नंदगोपगृहे जातो गोपिकानंदहेतवे ॥ गृहा-
 णार्घ्यं मया दत्तं राधया सहितो हरे ॥ १५ ॥ इत्यर्घ्यम् ॥
 गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलशस्थितम् ॥ आचम्यतां हृषीकेश
 पुराणपुरुषोत्तम ॥ १६ ॥ इत्याचमनम् ॥ कार्यं मे सिद्धिमाया-
 तु पूजिते त्वयि धातरि ॥ पंचामृतैर्मयानीतैराधिकासहितो
 हरे ॥ १७ ॥ इति स्नानम् ॥ पयो दधि घृतं गव्यं माक्षिकं
 शर्करा तथा ॥ गृहाणेमानि द्रव्याणि राधिकानंददायक ॥ १८ ॥

આવીને મારી પૂજા ગ્રહણ કરશે.^{૧૨} શ્રીરાધિકા સહિત પુરુષોત્તમાય
 નમઃ આવાહનં સમર્પયામિ એ મંત્રથી અત્યેક ઉપચાર સમર્પણ કરવા.
 હે દેવેશ ! હે પુરુષોત્તમ ! રત્નરચિત સુવર્ણભૂષિત એવા આ આસનને
 ગ્રહણ કરે.^{૧૩} જેના સ્પર્શથી સુખ થાય છે, એવાં ગંગાદિ સર્વ તીર્થો-
 માંથી મેં પ્રાર્થના કરીને આણેલું જળ આપના પાદપ્રક્ષાલન માટે
 ગ્રહણ કરશે.^{૧૪} ગોપીઓને આનંદ થવા માટે નંદના ઘેર અવતીર્ણ
 થયેલા હે હરે ! આ મેં સમર્પણ કરેલા અર્ધ્યને આપ રાધાસહિત
 ગ્રહણ કરે.^{૧૫} હે હ્રીકેશ પુરાણપુરુષોત્તમ ! આ સુવર્ણ કળશમાં
 આણેલા ગંગાજળનું આપ આચમન કરે.^{૧૬} હે હરે ! સર્વનું પોષણ કર-
 નાર રાધાસહિત તમારું હું આ પંચામૃતથી પૂજન કરું છું. તેથી મારું
 સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાઓ.^{૧૭} હે રાધિકેશ ! હે આનંદકાયક હરે ! ગાયનું

इति पंचामृतस्नानम् ॥ योगेश्वराय देवाय गोवर्धनधराय च ॥
 यज्ञानां पतये नाथ गोविंदाय नमो नमः ॥ १९ ॥ गंगाजल-
 समं शीतं नदीतीर्थसमुद्भवम् ॥ स्नानं दत्तं मया कृष्ण गृह्यतां
 नंदनंदन ॥ २० ॥ इति पुनः स्नानम् ॥ पीतांबरयुगं देव
 सर्वकामार्थसिद्धये ॥ मया निवेदितं भक्त्या गृहाण सुरसत्तम
 ॥ २१ ॥ इति वस्त्रम् ॥ आचमनम् ॥ दामोदर नमस्तेऽस्तु
 त्राहि मां भवसागरात् ॥ ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण पुरुषो-
 त्तम ॥ २२ ॥ उपवीतम् ॥ आचमनम् ॥ श्रीखंडं चंदनं
 दिव्यं गंधाढ्यं सुमनोहरम् ॥ विलेपनं सुरश्रेष्ठ प्रीत्यर्थं प्रति-
 गृह्यताम् ॥ २३ ॥ चंदनम् ॥ अक्षतास्तु सुरश्रेष्ठ कुंकुमाक्ताः
 सुशोभिताः ॥ मया निवेदिता भक्त्या गृहाण पुरुषोत्तम ॥ २४ ॥

દૂધ, દહીં, ઘી, મધ તથા શર્કરા એ પંચામૃતને આપ સ્નાનાર્થે ગ્રહણ
 કરો !^{૧૯} હે નાથ ! આપ સર્વ યોગના નિયામક છતાં ગોવર્દનધારી ન
 યજ્ઞના સ્વામી છો, તે તમે ગોવિંદને મારા નમસ્કાર હો. ^{૨૦} હે નંદનંદન
 શ્રીકૃષ્ણ ! ગંગાજળ સમાન શીતળ એવું નદીતીર્થનું જળ સ્નાન માટે
 અર્પણ કર્યું છે, તેનું આપે ગ્રહણ કરવું. ^{૨૦} હે સુરશ્રેષ્ઠ દેવ ! મેં સર્વ
 કામના સિધ્ધિર્થે પીતાંબર ભક્તિભાવથી નિવેદન કરેલું, તેને આપ લ્યો. ^{૨૧}
 હે દામોદર ! તમને નમસ્કાર હો. તમે સંસારસાગરથી મારું રક્ષણ કરો
 અને હે પુરુષોત્તમ ! ઉત્તરીય વસ્ત્રસહિત આ યજ્ઞોપવીત ગ્રહણ કરો. ^{૨૨}
 હે સુરશ્રેષ્ઠ ! ઉત્તમ સુગંધયુક્ત મનોહર એવું આ મલયાગિરિ ચંદન પ્રીતિ-
 પૂર્વક વિલેપનાર્થે ગ્રહણ કરો. ^{૨૩} હે દેવોત્તમ ! મેં ભક્તિપૂર્વક નિવેદન
 કરેલા કેસરથી રંગેલા એવા સુશોભિત અક્ષતોને આપ ગ્રહણ કરો. ^{૨૪}

इत्यक्षतान् ॥ माल्यादीनि सुगंधीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥
 मयाहृतानि पूजार्थं पुष्पाणि प्रतिगृह्यताम् ॥ २५ ॥ इति पुष्पाणि ॥
 ततोऽंगपूजा ॥ नंदात्मजो यशोदायास्तनयः केशिसूदनः ॥
 भूभारोत्तारकश्चैव ह्यनंतो विष्णुरूपधृक् ॥ २६ ॥ प्रद्युम्नश्चा-
 निरुद्धश्च श्रीकंठः सकलास्त्रधृक् ॥ वाचस्पतिः केशवश्च सर्वा-
 स्मेति च नामतः ॥ २७ ॥ पादौ गुल्फौ तथा जानु जघने
 च कटी तथा ॥ मेढ्रं नाभिं च हृदयं कंठं बाहुं मुखं तथा
 ॥ २८ ॥ नेत्रे शिरश्च सर्वांगं विश्वरूपिणमर्चयेत् ॥ पुष्पाण्या-
 दाय क्रमशश्चतुर्थ्यैर्तैर्जगत्पतिम् ॥ २९ ॥ प्रत्यंगपूजां कृत्वा तु
 पुनश्च केशवादिभिः ॥ चतुर्विंशतिमंत्रैश्च चतुर्थ्यैर्तैश्च नामभिः
 ॥ ३० ॥ पुष्पमादाय प्रत्येकं पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ ३१ ॥ वन-

હે પ્રભુ! મેં સુગંધયુક્ત પુષ્પમાલાદિક તથા માલતી આદિ પુષ્પ પૂજાર્થે
 આણેલાં છે, તેને આપ સ્વીકાર કરશે. ૨૫ એ પ્રકારે પુષ્પપર્થેત પૂજા
 કરી પછી અંગપૂજા કરવી. તે એવી રીતે કે નંદાત્મજાય નમઃ પાદૌ
 પૂજયામિ, યશોદાયા:તનયાય નમઃ ગુલ્ફૌ (ગોંટણુ) પૂજયામિ, કેશિસૂદનાય નમઃ
 જાનુ (ઝાંઘે) પૂજયામિ, ભૂભારોત્તારકાય નમઃ ઉરૂ પૂજયામિ, અનંતાય નમઃ
 કટી પૂજયામિ, વિષ્ણુરૂપધારિણે નમઃ મેઢ્રં (ગુલ્લેદ્રિય) પૂજયામિ, ૨૬ પ્રદ્યુમ્નાય નમઃ
 નાભિં પૂજયામિ, અનિરુદ્ધાય નમઃ હૃદયં પૂજયામિ, શ્રીકંઠાય નમઃ કંઠં પૂજયામિ,
 સકલાસ્ત્રધરાય નમઃ બાહું પૂજયામિ, વાચસ્પતયે નમઃ મુખં પૂજયામિ, કેશવાય
 નમઃ નેત્રે પૂજયામિ, સર્વાત્મને નમઃ શિરઃ પૂજયામિ, વિશ્વરૂપિણે નમઃ સર્વાંગં
 પૂજયામિ, એ પ્રકારે યથાક્રમ પ્રમાણે જગત્પતિની પુષ્પવડે પૂજા
 કરવી. ૨૭-૨૮ એ પ્રકારે પ્રત્યેક અંગની પૂજા કરી પછી કેશવાય નમઃ

સ્પતિરસોદ્ધતો ગંધાઢ્યો ગંધ ઉત્તમઃ ॥ આગ્રેયઃ સર્વદેવાનાં
 ધૂપોઽયં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૩૨ ॥ ઇતિ ધૂપમ્ ॥ ત્વં જ્યોતિઃ સર્વ-
 દેવાનાં તેજસાં તેજ ઉત્તમમ્ ॥ આત્મજ્યોતિઃ પરં ધામ દીપોઽયં
 પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥ ૩૩ ॥ ઇતિ દીપમ્ ॥ નૈવેદ્યં ગૃહ્યતાં દેવ ભક્તિં
 મે હ્યચલાં કુરુ ॥ ર્દેપ્સિતં મે વરં દેહિ પરત્ર ચ પરાં ગતિમ્ ॥ ૩૪ ॥
 ઇતિ નૈવેદ્યમ્ ॥ મધ્યે પાનીયમ્ ॥ ઉત્તરાપોશનમ્ ॥ ગંગાજલં સમા-
 નીતં સુવર્ણકલશસ્થિતમ્ ॥ આચમ્યતાં હૃષીકેશ ત્રૈલોક્યવ્યાધિ-
 નાશન ॥ ૩૫ ॥ ઇત્યાચમનમ્ ॥ હૃદં ફલં મયા દેવ સ્થાપિતં
 પુરતસ્તવ ॥ તેન મે સુફલાવાપ્તિર્ભવેજ્જન્મનિ જન્મનિ ॥ ૩૬ ॥
 ઇતિ શ્રીફલમ્ ॥ ગંધં કર્પૂરસંયુક્તં કસ્તૂર્યાદિસુવાસિતમ્ ॥ કરો-
 દ્વર્તનકં દેવ ગૃહાણ પરમેશ્વર ॥ ૩૭ ॥ ઇતિ કરોદ્વર્તનમ્ ॥

દલાદિ ચતુર્વિંશતિ નામથી પ્રત્યેક નામે^{૩૦} અઢેક પુષ્પ સમર્પણપૂર્વક
 પુરુષોત્તમની પૂજા કરવી.^{૩૧} સર્વ દેવને અવધાણ કરવા યોગ્ય વન-
 સ્પતિ રસથી ઉત્પન્ન થયેલા અને ઉત્કૃષ્ટ સુગંધયુક્ત આ ધૂપને આપ
 ગ્રહણ કરો.^{૩૨} હે ઉત્તમ તેજ્જેરાશે! આપ સર્વ દેવના આત્મજ્યોતિરૂપ
 તથા સર્વ તેજનું ઉત્તમ તેજ્જેરૂપ છતાં સ્વયંજ્યોતિ છો, આપ આ દીપને
 ગ્રહણ કરો.^{૩૩} હે દેવ! આપ આ નૈવેદ્યને ગ્રહણ કરી મને નિશ્રાણ
 લક્તિ આપો અને આ લોકમાં દષ્ટિત વર તથા પરલોકમાં ઉત્તમ ગતિ
 આપો.^{૩૪} હે ત્રૈલોક્યવ્યાધિનાશન હૃષીકેશ! આ સુવર્ણ કલશમાં આણેલા
 જળનું આપ આચમન કરો.^{૩૫} હે દેવ! આ ફળ આપના અગ્રલાગે
 મેં સ્થાપન કરેલું છે, એથી જન્મોજન્મ ઉત્તમ ફળની પ્રાપ્તિ થવી
 જોઈએ.^{૩૬} હે પરમેશ્વર દેવ! કર્પૂરયુક્ત અને કસ્તૂરી આદિકથી સુવા-

પૂગીફલસમાયુક્તં સર્કપૂરં મનોહરમ્ ॥ ભક્ત્યા દત્તં મયા દેવ
તાંબૂલં પ્રતિગૃહ્યતામ્ ॥૩૮॥ તાંબૂલમ્ ॥ હિરણ્યગર્ભગર્ભસ્થં હેમ-
બીજં વિભાવસોઃ ॥ અનંતપુણ્યફલદમતઃ શાંતિં પ્રયચ્છ મે
॥ ૩૯ ॥ ઇતિ દક્ષિણામ્ ॥ શારદેંદીવરશ્યામં ત્રિભંગલલિતા-
કૃતિમ્ ॥ નીરાજયામિ દેવેશં રાધયા સહિતં હરિમ્ ॥ ૪૦ ॥
ઇતિ નીરાજનમ્ ॥ રક્ષ રક્ષ જગન્નાથ રક્ષ ત્રૈલોક્ય નાયક ॥
ભક્તાનુગ્રહકર્તા ત્વં પ્રદક્ષિણાં ગૃહાણ મે ॥ ૪૧ ॥ ઇતિ પ્રદ-
ક્ષિણામ્ ॥ યજ્ઞેશ્વરાય દેવાય તથા યજ્ઞોદ્ભવાય ચ ॥ યજ્ઞાનાં પતયે
નાથ ગોવિંદાય નમો નમઃ ॥ ૪૨ ॥ ઇતિ મંત્રપુષ્પમ્ ॥ વિશ્વે-
શ્વરાય વિશ્વાય તથા વિશ્વોદ્ભવાય ચ ॥ વિશ્વસ્ય પતયે તુભ્યં
ગોવિંદાય નમો નમઃ ॥ ૪૩ ॥ ઇતિ નમસ્કારાન્ ॥ મંત્રહીનેતિ

સિત ગંધને આપ કરોદ્દર્તનાર્થે ગ્રહણ કરશો. ૩૭ હે દેવ ! પૂગીફળયુક્ત
કર્પૂરસહિત મનોહર તાંબૂલ હું ભક્તિભાવે આપું છું, તેને સ્વીકારશો. ૩૮
હિરણ્યગર્ભ અર્થાત્ બ્રહ્મદેવના ગર્ભમાં રહેનાર આ અગ્નિનું વીર્યરૂપ સુવર્ણ
અનંત પુણ્યફલ આપનાર હોવાથી હું આપને દક્ષિણાર્થે અર્પણ કરું છું; તેથી
મારાં ત્રણે તાપની શાંતિ કરશો. ૩૯ જેની કાંતિ શરદ્ઋતુ સંબંધી નીલ-
કમળતુલ્ય સ્યામવર્ણ છતાં જેની ત્રણ ઠેકાણે વાંકી આકૃતિ છે, એવા
રાધાસહિત શ્રીહરિનું હું નીરાંજન કરું છું. ૪૦ હે જગન્નાથ ! હે ત્રૈલોક્યનાથ !
આપ ભક્ત ઉપર અનુગ્રહ કરનાર છો, તે માટે મારું વારંવાર રક્ષણ કરો
અને હું પ્રદક્ષિણા કરું છું, તે આપ માની લેશો. ૪૧ હે નાથ ! તમારાથી
યજ્ઞની ઉત્પત્તિ છે. આપ યજ્ઞના નિયામક તથા યજ્ઞના પતિરૂપ છો.
હે દેવ ! હે ગોવિંદ ! આપને વારંવાર હું નમસ્કાર કરું છું. એ રીતે
પ્રાર્થના કરી મંત્ર પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરવી. ૪૨ હે ભગવન ! આપ વિશ્વના

મન્ત્રેણ ક્ષમાપ્ય પુરુષોત્તમમ્ ॥ સ્વારાત્તૈર્નામદૈશ્વ તિલહોમો
 દિને દિને ॥ ૪૪ ॥ દીપઃ કાર્યસ્ત્વસ્વંદશ્ચ યાવન્માસં ચ
 સર્પિષા ॥ પુરુષોત્તમસ્ય પ્રીત્યર્થં સર્વાર્થફલસિદ્ધયે ॥ ૪૫ ॥
 યસ્ય સ્મૃત્યેતિમન્ત્રેણ નમસ્કૃત્ય જનાર્દનમ્ ॥ યદૂનં તત્તુ સંપૂર્ણ
 વિધાય દિવોદ્યુતમ્ ॥ ૪૬ ॥ इत्थं श्रीपुरुषोत्तमं नवघनश्यामं
 सराधं मुदा संप्राप्ते पुरुषोत्तमेऽर्चयित्वा लब्ध्वा जनुर्मानवम् ॥
 भक्त्या यः परिपूजयेत्प्रतिदिनं कृत्वा गुरुं वैष्णवं भुक्त्वा ह्यत्र
 सुखं समस्तमतुलं पश्चात्स गच्छेत्परम् ॥ ४७ ॥ इति श्रीबृह-
 न्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे दृढ-
 धन्वोपाख्याने पुरुषोत्तमपूजनविधिर्नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

નિયામક, વિશ્વના ઉત્પાદક તથા વિશ્વના સ્વામી છો. આપ વિશ્વરૂપ
 છો. હે ગોવિંદ! આપને મારા નમસ્કાર છે. ૪૩ 'મંત્રથી નં ક્રિયાહીન' ઇત્યાદિ
 મંત્રવડે પુરુષોત્તમપાસે સર્વ ન્યૂન કર્મની પૂર્ણતા માગવી. પછી (પુરુ-
 ષોત્તમાય સ્વાહા) ઇત્યાદિ નામ મંત્રથી પ્રતિ દિવસ તિલહોમ કરવો. ૪૪
 પછી પુરુષોત્તમ પ્રીત્યર્થે સ્વાર્થ ફલસિદ્ધિ થવા માટે સંપૂર્ણ માસપર્યંત
 ઘીનો અખંડ દીવો કરવો. ૪૫ 'યસ્ય સ્મૃત્યા' એ મંત્રથી જનાર્દનને
 નમસ્કાર કરી જે આ પૂજનમાં અપૂર્ણતા રહી હોય, તેને પરિપૂર્ણ કરી
 વર્તવું. ૪૬ આ રીતે આ લોકમાં દુર્લભ એવા જે મનુષ્ય, જન્મમાં આવો
 પુરુષોત્તમ માસ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વૈષ્ણવ તથા બ્રાહ્મણથી મંત્રદીક્ષા ગ્રહણ
 કરી નૂતનમેઘશ્યામ સુંદર શ્રીપુરુષોત્તમનું પરમ સંતોષયુક્ત ભક્તિથી પ્રતિ
 દિવસ પૂજન કરશે, તે આ લોકમાં સમસ્ત અનુપમ સુખ ભોગવશે
 તથા પછી તેને ઉત્તમ લોકની પ્રાપ્તિ થશે. ૪૭

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે દૃઢધન્વા ઉપાખ્યાનમાં
 'શ્રી પુરુષોત્તમની પોડશોપચાર પૂજા' એ નામનો અધ્યાય ૨૧ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૨ મો

વ્રતી મનુષ્યને પાળવાના નિયમો

રાજોવાચ ॥ પુરુષોત્તમસ્ય નિયમાન્ વ્રતિનો વદ વિસ્ત-
રાત્ ॥ કિં ભોજ્યં કિમ્ભોજ્યં વા વર્જ્યાવર્જ્યે તપોધન ॥ ૧ ॥
શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ સ એવં ભગવાન્પૃષ્ઠો ભૂમૃતા વાલ્મીકો-
મુનિઃ ॥ પુસાં નિઃશ્રેયસાર્થાય તમાહ બહુમાનયન્ ॥ ૨ ॥
વાલ્મીકિરુવાચ ॥ પુરુષોત્તમમાસે યે નિયમાઃ પરિકીર્તિતાઃ ॥ તાન્
શ્રુણુષ્વ મયા રાજન્ કથ્યમાનાન્ સમાસતઃ ॥ ૩ ॥ હવિષ્યાન્નં
ચ મુઞ્જીત પ્રયતઃ પુરુષોત્તમે ॥ ગોધૂમાઃ શાલયઃ સર્વાઃ સિતા-
મુદ્રા યવાસ્તિલાઃ ॥ ૪ ॥ કલાયકંગુનીરાવાસ્તુકં હિલ્મો-
ચિકાઃ ॥ આર્દ્રકં કાલશાકં ચ મૂલં કંદં ચ કર્કટીમ્ ॥ ૫ ॥ રંભા-
સૈંધવસામુદ્રે લવણે દધિસર્પિષી ॥ પયોઽનુદૃતસારં ચ પનસાન્ને

રાજા પૂછે છે:—હે તપોધન ઋષિ ! આ પુરુષોત્તમ માસનું વ્રત
કરનારે કયા પ્રકારનો નિયમ રાખવો ? તેણે શું ભોજન કરવું ? અને
શું ન ખાવું ? તેમ જ શાનો લાગ કરવો, તે વિસ્તારપૂર્વક મને કહો.^૧
શ્રીનારાયણ કહે છે:—એ પ્રકારે તે રાજાએ વાલ્મીકિ મુનિને પૂછ્યું ત્યારે
તેને બહુ માન આપી મનુષ્યના અત્યંત કલ્યાણાર્થે તેઓ નીચે પ્રમાણે
કહેવા લાગ્યા; ^૨ હે રાજા ! પુરુષોત્તમ માસનો જે નિયમ કહેવાયલો
છે, તે હું સંક્ષેપથી કહું છું તેને તું શ્રવણ કર. ^૩ પુરુષોત્તમ માસમાં
પ્રયત્નપૂર્વક હવિષ્ય ભોજન કરવું. જેમ કે ઘઉં, ચોખ્ખા, શર્કરા,
મગ, જવ તથા તલ, ^૪ કલાપક (પદાર્થવિશેષ), દેવભાત, ચંદનબટુવા
(શાકવિશેષ), ચાકવત શાક, આદુ, કાલશાક (ઉંદાળી), રતાણુ

હરીતકી ॥ ૬ ॥ પિપ્પલી જીરકં ચૈવ નાગરં ચૈવ ચિંચિણી ॥
 ક્રમુકં લવલીધાત્રીફલાન્યગુડમૈક્ષવમ્ ॥ ૭ ॥ અતૈલપકં મુ-
 નયો હવિષ્યં પ્રવદંતિ ચ ॥ હવિષ્યભોજનં નૃણામુપવાસસમં વિદુઃ
 ॥ ૮ ॥ સર્વામિષાણિ માંસં ચ ક્ષૌદ્રં સૌવીરકં તથા ॥ રાજમા-
 ષાદિકં ચૈવ રાજિકામાદકં તથા ॥ ૯ ॥ દ્વિદલં તિલતૈલં ચ
 તથાઽન્નં શલ્યદૂષિતમ્ ॥ ભાવદુષ્ટં ક્રિયાદુષ્ટં શબ્દદુષ્ટં ચ વર્જयेત્
 ॥ ૧૦ ॥ પરાન્નં ચ પરદ્રોહં પરદારાગમં તથા ॥ તીર્થં વિના
 પ્રયાણં ચ પરદેશં પરિત્યજેત્ ॥ ૧૧ ॥ દેવવેદદ્વિજાનાં ચ ગુરુગો-
 વ્રતિનાં તથા ॥ સ્ત્રીરાજમહતાં નિંદાં વર્જयेત્પુરુષોત્તમે ॥ ૧૨ ॥
 પ્રાણ્યંગમામિષં ચૂર્ણં ફલે જંબીરમામિષમ્ ॥ ધાન્યે મસૂરિકા

કંદ, કાકડી,^૫ કેળ, સૈંધવ, સમુદ્રથી થયેલું મીઠું, ગાયનું દહીં, ઘી, દૂધ, માખણ નહિ કાઢેલી છાશ, ફણસ, કેરી, હરડે,^૬ પીંપર, જીરું, સુંઠ, આંખલી, સોપારી, આંખળા, ગોળ શિવાય શેરડીના રસનો પદાર્થ,^૭ તથા તેલ વગર પકવ થયેલો પદાર્થ તે સર્વને મુનિજન હવિષ્ય કહે છે. એવું હવિષ્ય ભોજન કરવું, એ ઉપોપણ સરખું છે.^૮ મદ, ભાતનું પેન્ડ, અડદ, ચોળા, કાળી રાઈ તથા મધુપુષ્પથી થયેલું મધ એ સર્વ આમિષ છે, માટે તેનો લાગ કરવો.^૯ તેજ પ્રમાણે દ્વિદલ (જે ધાન્યના જે શકલ થાય છે તે, તથા તલનું તેલ, વિષારી પદાર્થથી દૂષિત થયેલું અન્ન, સ્વાભાવિક દુષ્ટ, કૃતિથી દુષ્ટ તથા શબ્દથી દુષ્ટ એવા જે પદાર્થ હોય, તે સર્વનો લાગ કરવો.^{૧૦} તેજ પ્રમાણે પરાન્ન, પરદ્રોહ, પરસ્ત્રીગમન તે તીર્થયાત્રા શિવાય પરદેશમાં પ્રયાણ તેનો પણ લાગ કરવો.^{૧૧} દેવ, બ્રાહ્મણ, ગુરુ, ધેનુ, સ્ત્રી, રાજા તે મહા સત્પુરુષની નિંદા કદાપિ કરવી નહિ. તેમાં પુરુષોત્તમમાસની અંદર નિંદાનો તો લાગ જ

પ્રોક્તા અન્નં પર્યુષિતં તથા ॥ ૧૩ ॥ અજાગોમદ્વિષીદુગ્ધાદન્ય-
 દુગ્ધાદિં ચામિષમ્ ॥ દ્વિજક્રીતા રસાઃ સર્વે લવણં ભૂમિજં તથા
 ॥૧૪॥ તામ્રપાત્રસ્થિતં ગવ્યં જલં ચર્મણિ સંસ્થિતમ્ ॥ આત્માર્થ
 પાચિતં ચાન્નમામિષં તદ્બુધૈઃ સ્મૃતમ્ ॥ ૧૫ ॥ બ્રહ્મચર્યમધઃ
 શય્યાં પત્રાવલ્યાં ચ ભોજનમ્ ॥ ચતુર્થકાલે મુક્તિં ચ પ્રકુર્યા-
 ત્પુરુષોત્તમે ॥ ૧૬ ॥ રજસ્વલાંત્યજમ્લેચ્છપતિતૈર્વાત્યકૈઃ સહ ॥
 દ્વિજદ્વિદ્વેદબાહ્યૈશ્ચ ન વદેત્પુરુષોત્તમે ॥૧૭॥ એભિર્દૃષ્ટં ચ કાકૈશ્ચ
 સૂતકાન્નં ચ યદ્ભવેત્ ॥ દ્વિઃ પાચિતં ચ દગ્ધાન્નં નૈવાઘાત્પુરુષો-
 ત્તમે ॥૧૮॥ પલાંડું લશુનં મુસ્તાં છત્રાકં ગૃંજનં તથા ॥ નાલિકં

કરવો.^{૧૨} ગ્રાણિમાત્રના અંગ મેળવી ચૂર્ણ કરે છે તે આમિષ, ફળ
 મધ્યે ઇડનિષુ, ધાન્ય મધ્યે મસૂર, અન્ન મધ્યે વાસી અનાજ,^{૧૩} બકરી,
 ગાય તથા મહિષીના દૂધ શિવાય ખીજા ગ્રાણીનું દૂધ, જેનો આહ્લણ
 વિક્રય કરે છે તે સર્વ રસ, ભૂમિથી ઉત્પન્ન થયેલું લવણ,^{૧૪} તાંબાના
 પાત્રમાં ગાયનું દૂધ તથા ચામડાના પાત્રમાંનું પાણી તથા કેવળ પોતાને
 માટે પકવ કરેલું અન્ન, આ સઘળું આમિષ છે એમ જ્ઞાની કહે છે.^{૧૫}
 પુરુષોત્તમ માસમાં બ્રહ્મચર્ય, ભૂમિ ઉપર શયન અને ખાખરાના પત્ર
 ઉપર અપરાહ્મકાળે ભોજન કરવું.^{૧૬} તેમજ રજસ્વલા, અંત્યજ,
 સ્ત્રેષ્ઠ, પતિત (મહાપાતકી), ત્રાલ (ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કારરહિત
 આહ્લણ), આહ્લણદ્વેષી તે વેદબાહ્ય કર્મ કરનાર લોકો સાથે પુરુષો-
 ત્તમ માસમાં ભાષણ કરવું નહિ.^{૧૭} વળી એમણે જ્ઞેયેલું, કાગડાથી
 સ્પર્શ થયેલું, સૂતકીના ઘરમાં સીજેલું અને જે વખતે પકવ થયેલું
 તથા બળી ગયેલું અન્ન સર્વ કાળ ત્યાગ કરવા યોગ્ય જ્ઞેય છે, પણ
 પુરુષોત્તમ માસમાં અવશ્ય તેનો ત્યાગ કરવો.^{૧૮} પલાંડું (ડુંગળી), લશણ,

મૂલકં શિયું વર્જયેત્પુરુષોત્તમે ॥ ૧૯ ॥ એતાનિ વર્જયેન્નિત્યં વ્રતી
 સર્વવ્રતેષ્વપિ ॥ કૃચ્છ્રાદ્યં ચાપિ કુર્વીત સ્વશક્ત્યા વિષ્ણુ-
 તુષ્ટયે ॥ ૨૦ ॥ કૂષ્માંડં બૃહતી ચૈવ તરુણી મૂલકં તથા ॥
 શ્રીફલં ચ કલિંગં ચ ફલં ધાત્રીફલં તથા ॥ ૨૧ ॥
 નારિકેલમલાબું ચ પટોલં બદરીફલં ॥ ચર્મટુંતાજિકં વલ્લી-
 શાકં તુ જલજં તથા ॥ ૨૨ ॥ શાકાન્યેતાનિ વર્જ્યાણિ
 ક્રમાત્પ્રતિપદાદિષુ ॥ ધાત્રીફલં રવૌ તદ્વર્જયેત્ સર્વદા ગૃહી
 ॥ ૨૩ ॥ યદ્યદ્યો વર્જયેત્કિંચિત્પુરુષોત્તમતુષ્ટયે ॥ તત્પુનર્બાહ્યણે
 દત્વા ભક્ષયેત્સર્વદૈવ હિ ॥ ૨૪ ॥ કુર્યાદેતાંશ્ચ નિયમાન્વ્રતી
 કાર્તિકમાઘયોઃ ॥ નિયમેન વિના રાજન્ ફલં નૈવામુયાદ્ વ્રતી

નાગરમેઘ, સવાની લાઘ, ગાજર, અળવીનાં પાનાં, મૂળા, શિયું
 (સરગવાની શીંગો), આ સર્વનો પુરુષોત્તમ માસમાં ત્યાગ કરવો.^{૧૯} આવા
 પદાર્થ પુરુષે સર્વ વ્રતમધ્યે તથા સર્વદા ત્યાગ કરવા. જે શક્તિ હોય તે
 વિષ્ણુના સંતોષાર્થે કૃચ્છ્ર આંદ્રાયણ કરવાં.^{૨૦} પડવાના દિવસે કુષ્માંડ
 (કાહોળું), બીજે ઘોળાં રિંગણાં, ત્રીજને દિવસે પુષ્પશાક, ચોથે મૂળા,
 પાંચમે બિલીનું ફળ, છઠે કાલિંગડાં, સાતમે સર્વ ફલશાક, આઠમે આંબળાં,
 નેામે નારિયેળ, દસમે કાહોળું, અગીઆરમે પટોળાં, બારમે બોર,
 તેરમે વંસાક, ચૌદશે વલ્લીશાક (વેલને શાક આવે તે) તથા પૂનમે
 જળમાં ઉત્પન્ન થયેલાં શાક,^{૨૧-૨૨} એમ ક્રમે કરીને શાકનો ત્યાગ
 કરવો. તે પ્રમાણે ગૃહસ્થાશ્રમવાળાએ રવિવારના દિવસે આંબળાં
 સર્વથા ત્યાગ કરવાં.^{૨૩} એ રીતે જે જે પદાર્થ ત્યાગ કરવા કહ્યા હોય,
 તે તે પુરુષોત્તમપ્રીત્યર્થે બ્રાહ્મણને આપી ભાર પછી પોતે લેવા.^{૨૪} એ
 રીતે નિયમ વ્રતીપુરુષે કાર્તિક તથા માઘ માસમાં પણ કરવા. કારણ

॥ ૨૫ ॥ ઉપોષણેન કર્તવ્યઃ શક્તિશ્ચેત્પુરુષોત્તમઃ ॥ અથવા
 ઘૃતપાનં ચ પયઃપાનમયાચિતં ॥ ૨૬ ॥ ફલાહારાદિ વા કાર્યં
 યથાશક્ત્યા વ્રતાર્થિના ॥ વ્રતભંગો યથા ન સ્યાત્તથા કાર્યં
 વિચક્ષણૈઃ ॥ ૨૭ ॥ પુણ્યેઽદ્વિ પ્રાતરુત્થાય કૃત્વા પૌર્વાહ્નિકીઃ ક્રિયા ॥
 મુલાંચાદિયમં ભક્ત્યા શ્રીકૃષ્ણં ચ હૃદિ સ્મરન્ ॥ ૨૮ ॥ ઉપવાસસ્ય
 નક્તસ્ય ચૈકમુક્તસ્ય ભૂપતે ॥ એવં ચ નિશ્ચયં કૃત્વા વ્રતમેત-
 ત્સમાચરેત્ ॥ ૨૯ ॥ શ્રીમદ્ભાગવતં ભક્ત્યા શ્રોતવ્યં પુરુષોત્તમે ॥
 તત્પુણ્યં વચસા વક્તું વિધાતાઽપિ ન શક્નુયાત્ ॥ ૩૦ ॥
 શાલિગ્રામાર્ચનં કાર્યં માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ તુલસીદલલક્ષેણ
 તસ્ય પુણ્યમનંતકં ॥ ૩૧ ॥ યથોક્તવ્રતિનં દૃષ્ટ્વા માસે શ્રીપુ-
 રુષોત્તમે ॥ યમદૂતાઃ પલાયંતે સિંહં દૃષ્ટ્વા યથા ગજાઃ ॥ ૩૨ ॥

હે રાજન્! નિયમ શિવાય પુરુષને ફળની પ્રાપ્તિ થતી નથી.^{૨૫} જે
 શક્તિ હોય તે પુરુષોત્તમ માસમાં ઉપોષણ કરવું અથવા કેવળ ઘૃત-
 પાન, દુગ્ધપાન, અયાચિત^{૨૬} કિંવા ફળાહાર ઇત્યાદિક યથાશક્તિ વ્રતાર્થી
 પુરુષે નિયમ કરવો. પરંતુ વ્રતભંગ ન થવો જોઈએ. માટે પ્રથમ વિચાર
 કરી પછી તે પ્રમાણે કરવું.^{૨૭} જે દિવસે વ્રતનો આરંભ કરવાનો
 હોય, તે પુણ્યદિવસે સવારમાં ઉઠી ઉપર કહ્યા પ્રમાણે પૂર્વાહ્નિક
 કરી ભક્તિનો નિયમ ગ્રહણ કરવો.^{૨૮} હે ભૂપતે! ઉપવાસ, નક્ત
 કિંવા એક ભુક્ત ઇત્યાદિકમાંથી કાઠપણ નિશ્ચય કરી વ્રતનું આચરણ
 કરવું.^{૨૯} પુરુષોત્તમ માસમાં નિલભક્તિપૂર્વક શ્રીમદ્ભાગવતનું શ્રવણ કરવું.
 તેનું પુણ્ય વાણીવરે કહેવામાં બ્રહ્મદેવ પણ સમર્થ નથી.^{૩૦} પુરુષોત્તમ
 માસમાં શાલીગ્રામનું લક્ષ તુલસીદળથી પૂજન કરવું. તેથી અનંત પુણ્ય

एतन्मासव्रतं राजन् श्रेष्ठं क्रतुशतादपि ॥ क्रतुं कृत्वाऽमुया-
 त्स्वर्गं गोलोकं पुरुषोत्तमे ॥ ३३ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि
 क्षेत्राणि सर्वदेवताः ॥ तद्देहे तानि तिष्ठन्ति यः कुर्यात्पुरुषोत्तमे
 ॥ ३४ ॥ दुःस्वप्नं चैवदारिद्र्यं दुष्कृतं त्रिविधं च यत् ॥ तत्सर्वं
 विलयं याति कृते श्रीपुरुषोत्तमे ॥ ३५ ॥ पुरुषोत्तमसेवायां निश्चलं
 हरिसेवकम् ॥ विघ्नाद्रक्षन्ति शक्राद्याः पुरुषोत्तमतुष्टये ॥ ३६ ॥
 पुरुषोत्तमस्य व्रतिनो यत्र यत्र वसन्ति च ॥ भूतप्रेतपिशाचाद्या
 न तिष्ठन्ति तदग्रतः ॥ ३७ ॥ एवं यो विधिना राजन् कुर्या-
 च्छ્રીपुरुषोत्तमम् ॥ सहस्रवदनो नालं तत्फलं वक्तुमंजसा
 ॥ ३८ ॥ श्रीनाराण उवाच ॥ पुरुषोत्तमप्रियममुं परमादरेण

થાય છે. ૩૧ આ પુરુષોત્તમ માસનું ઉપર કહ્યા પ્રમાણે વ્રત કરનારને જોતાં
 જેમ સિંહને જોઈને હાથી નાસે છે, તેમ યમદૂત પણ નાસી જાય છે. ૩૨
 હે રાજન્! આ માસનું વ્રત શતાવધિ યજ્ઞ કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે. કારણ
 યજ્ઞ કરવાથી સ્વર્ગલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પુરુષોત્તમવ્રતથી સાક્ષાત્
 ગોલોકની પ્રાપ્તિ થાય છે. ૩૩ કારણ આ પૃથ્વી ઉપર જેટલાં તીર્થ,
 ક્ષેત્ર તથા દેવતા છે, તે પણ પુરુષોત્તમસંબંધી વ્રત કરનારના શરીરમાં
 છે. ૩૪ માટે પુરુષોત્તમવ્રતથી દુઃસ્વપ્ન, દારિદ્ર્ય તથા કાયિક, વાચિક ને
 માનસિક એ ત્રણ પ્રકારના તાપ દૂર થાય છે. ૩૫ પુરુષોત્તમની સેવામાં જે
 નિશ્ચય હરિભક્ત હશે, તેનું ઇંદ્રાદિ દેવ અનેક પ્રકારના વિઘ્નથી રક્ષણ
 કરે છે. ૩૬ તે જ રીતે જે જે ઠેકાણે પુરુષોત્તમવ્રત કરનાર વાસ કરે
 છે, તે તે જગ્યાએ તેના અગ્રભાગે ભૂત પ્રેત પિશાચ આદિક ક્ષણમાત્ર
 ટકી શકતા નથી. ૩૭

હે રાજન્! આ રીતે જે શ્રીપુરુષોત્તમવ્રત કરશે, તેનું ફળવર્ણન

કુર્યાદનન્યમનસા પુરુષોત્તમો યઃ ॥ પુરુષોત્તમપ્રિયતમઃ પુરુષઃ
સ ભૂત્વા પુરુષોત્તમેન રમતે રસિકેશ્વરેણ ॥ ૩૧ ॥ ઇતિ
શ્રીબૃહન્નારદીયપુરાણે પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યે શ્રીનારાયણનારદ-
સંવાદે દૃઢધન્વોપાખ્યાને પુરુષોત્તમવ્રતનિયમકથનં નામદ્વાવિ-
શોડધ્યાયઃ ॥ ૨૨ ॥

કરવામાં હજાર વદનવાળા શેષ પણ સમર્થ નથી. ૩૮ શ્રીનારાયણ કહે છે:-
એ પ્રકારે પુરુષોત્તમનું વ્રત એકાગ્ર મનવડે પરમ આદરપૂર્વક જ
કરે છે, તે જ પુરુષમધ્યે ઉત્તમ છે. કારણ તેને પુરુષોત્તમ અત્યંત પ્રિય
હોવાથી તે પુરુષોત્તમ માસનો પ્રિય થઈ રસિકજનોના ઈશ પુરુષોત્તમ-
સહવર્તમાન આનંદમાં રમે છે. ૩૯.

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે 'વ્રતી પુરુષે
પાળવાના નિયમ' એ નામનો અધ્યાય ૨૨ મો સમાપ્ત

—❖❖❖❖❖❖❖❖—

અધ્યાય ૨૩ મો

ચિત્રખાડું રાજાની કથા

રાજોવાચ ॥ કિં ફલં દીપદાનસ્ય માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ તન્મે
વદ મુનિશ્રેષ્ઠ કૃપયા દીનવત્સલ ॥ ૧ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ ઇત્યં
વિજ્ઞાપિતઃ પ્રાહ વાલ્મીકિર્મુનિસત્તમઃ ॥ પ્રવૃદ્ધહર્ષો રાજાનં વિનીતં
પ્રહસન્નિવ ॥ ૨ ॥ વાલ્મીકિરુવાચ ॥ શૃણુશ્વ રાજશાર્દૂલ કથાં

રાજા પ્રશ્ન કરે છે:-હે દીનવત્સલ મુનિશ્રેષ્ઠ! આ પુરુષોત્તમ
માસમાં દીપદાનનું ફળ શું છે? તે કૃપા કરી મને કહો. ૧ નારાયણ
કહે છે:-એ રીતે રાજાએ પ્રાર્થના કરતાં જ તે મુનિશ્રેષ્ઠ વાલ્મીકિ

પાપપ્રણાશિનીં ॥ યાં શ્રુત્વા યાતિ વિલયં પાપં પંચવિધં મહત્ ॥૩॥
 સૌભાગ્યનગરે રાજા ચિત્રબાહુરિતિ શ્રુતઃ ॥ સત્યસંધો મહા-
 પ્રાજ્ઞાશ્વાસીચ્છૂરતરઃ પરઃ ॥ ૪ ॥ સદ્વિષ્ણુઃ સર્વધર્મજ્ઞઃ શીલ-
 રૂપદયાન્વિતઃ ॥ બ્રહ્મણ્યો ભગવદ્ભક્તઃ કથાશ્રવણતત્પરઃ
 ॥ ૫ ॥ સ્વદારાનિરતઃ શશ્વત્ પશુપુત્રસમન્વિતઃ ॥ ચતુરંગ-
 બલોપેતઃ સમૃદ્ધયા ધનદોષમઃ ॥ ૬ ॥ તસ્ય માર્યા ચંદ્રકલા
 ચતુઃષ્ઠિકલાઽન્વિતા ॥ પતિવ્રતા માહાભાગા ભગવદ્ભક્તિ-
 સંયુતા ॥ ૭ ॥ તયા સહ મહીપાલો બુધ્વજે મેદિનીં યુવા ॥
 વિના શ્રીકૃષ્ણદેવં સ નૈવ જાનાતિ દૈવતમ્ ॥ ૮ ॥ એકસ્મિ-

આનંદયુક્ત થઈ મહા હર્ષવડે રાજાને કહેવા લાગ્યા.^૨ હે રાજાશ્રેષ્ઠ!
 આ વિષે પાપનાશક કથા હું તને કહું છું, તે તું સાંભળ, જે કથા-
 શ્રવણ કર્યાથી શબ્દાદિ પંચવિધયજનિત પાંચ પ્રકારનાં પાપ નાશ પામે
 છે.^૩ ‘સૌભાગ્ય’ નામે નગરમધ્યે. ‘ચિત્રબાહુ’ નામે એક પ્રખ્યાત રાજા
 હતો. તે સત્ય પ્રતિજ્ઞા પાળવાવાળો, મહાજ્ઞાનયુક્ત તથા ઉત્તમ શૂર
 હતો.^૪ તે પ્રમાણે તે સુખદુઃખાદિકનો સહનશીલ, સર્વ ધર્મને જાણુ-
 નારા, ઉત્તમ સ્વભાવવાળો, રૂપ તથા દયાયુક્ત હોવાથી બ્રાહ્મણ ઉપર
 દયા કરનાર તથા ભગવદ્ભક્ત હતો. સર્વ રીતે ભગવાનની કથા સાંભ-
 લવામાં તે તત્પર હતો.^૫ નિરંતર સ્વસ્ત્રીરત છતાં પશુ તથા પુત્રયુક્ત
 હતો ને તેની પાસે ગજ, અશ્વ, રથ તથા પદાતિ એવી ચતુરંગ સેના
 હતી અને દ્રવ્યસમૃદ્ધિમાં તે ખીજા કુખેર જેવો હતો.^૬ તેની સ્ત્રી ‘ચંદ્રકલા’
 નામે હતી. તે ચતુઃષ્ઠી કળાયુક્ત છતાં પતિવ્રતા, મહાભાગ્યવાળી
 તથા પતિમાં ભક્તિયુક્ત હતી.^૭ તેણીનો સ્વામી તારુણ્યમાં પૃથ્વીનું
 રાજ્ય કરતો સતો તે શ્રીકૃષ્ણ વિના ખીજું કંઈ દૈવત જાણતો

ન્દિવસે રાજા ચિત્રવાહુર્મહીપતિઃ ॥ દૃષ્ટ્વા સમાગતં દૂરાદગસ્ત્યં
 મુનિપુંગવમ્ ॥ ૯ ॥ પ્રણમ્ય દંડવદ્ભ્રમૌ વિધિના તમપૂજયત્ ॥
 કલ્પયિત્વાઽસનં ભક્ત્યા તસ્યૌ મુનિવરાગ્રતઃ ॥ ૧૦ ॥
 વિનયાવનતો ભૂત્વા જગાદ મુનિસત્તમઃ ॥ રાજોવાચ ॥ અद्य
 મે સફલં જન્મ હ્યદ્ય મે સફલં દિનમ્ ॥ ૧૧ ॥ અદ્ય મે સફલં
 રાજ્યમદ્ય મે સફલં ગૃહમ્ ॥ યસ્ત્વં સમાગતો મેઽદ્ય ગૃહે શ્રીકૃષ્ણ-
 સેવકઃ ॥ ૧૨ ॥ મુક્તોઽહં પાપસંઘાતાદ્યત્ત્વયાહં નિરીક્ષિતઃ ॥
 તુભ્યં સમર્પિતં રાજ્યં ગજાશ્વરથસંયુતમ્ ॥ ૧૩ ॥ વૈષ્ણવોઽસિ
 મુનિશ્રેષ્ઠ નાસ્ત્યદેયં મયા તવ ॥ મેરુતુલ્યં ભવેત્સ્વલ્પં વૈષ્ણવાય
 સમર્પિતમ્ ॥ ૧૪ ॥ કર્પદિકાપ્રમાણં તુ વ્યંજનં વાન્નમુત્તમમ્ ॥
 ન યચ્છતિ દિને યસ્તુ વૈષ્ણવાય દ્વિજન્મને ॥ ૧૫ ॥ તદ્દિનં

નહોતો. એમ છતાં એક દિવસે તેના ઘેર અકસ્માત્ અગ-
 સ્ત્ય મુનિ આવ્યા. તેમને વેગળેથી જોતાં તે ચિત્રખાડુ રાજા ભૂમિ
 ઉપર દંડવત્ નમસ્કાર કરી તેમને આસન આપી તેમની લક્ષિત-
 પૂર્વક પૂજા કરી, તે મુનિના અગ્રભાગે હાથ જોડી ઉભો રહ્યો.^{૧૦}
 તે વિનયથી નમ્ર થઈ મુનીંદ્રને કહેવા લાગ્યો; આજ મારે જન્મ
 સફળ થયો. આજ દિવસ પણ સફળ થયો.^{૧૧} મારું રાજ્ય તથા
 ઘર પણ સફળ થયાં. કારણુ આપ સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના સેવક મારા ઘેર
 પધાર્યા.^{૧૨} મારા ઉપર આપે કૃપા કરી, તેથી હું આજ સર્વ પાપથી
 મુક્ત થયો. ગજાશ્વરથથી યુક્ત સર્વ રાજ્ય મેં આપને અર્પણુ કર્યું.^{૧૩}
 કારણુ હે મુનિશ્રેષ્ઠ! આપ જ્ઞાનવાળા છો. માટે આપને મારે કંઈપણ
 વસ્તુ ન આપવા જોવી નથી. “કમ એમ” કહેશે તો તેનું કારણુ એ

વિફલં તસ્ય કથિતં વેદપારગૈઃ ॥ વિષ્ણુભક્તાશ્ચ યે કેચિત્સર્વે
 પૂજ્યા દ્વિજાતયઃ ॥ ૧૬ ॥ તેષાં સંભાવના કાર્યા વાઙ્મનઃકાય-
 કર્મભિઃ ॥ કથિતં મમ ગર્ગેણ ગૌતમેન સુમંતુના ॥ ૧૭ ॥
 તાવત્પ્રભા ચ તારાણાં યાવન્નોદયતે રવિઃ ॥ તાવદન્યે દ્વિજ-
 ન્માનો યાવન્નાયાતિ વૈષ્ણવઃ ॥ ૧૮ ॥ અગસ્ત્ય ઉવાચ ॥ ચિત્ર-
 વાહો મહાભાગ ધન્યસ્ત્વં સાંપ્રતં નૃપ ॥ ઇમા ધન્યાઃ પ્રજાઃ સર્વા
 યસ્ત્વં રક્ષસિ વૈષ્ણવઃ ॥ ૧૯ ॥ તસ્મિન્ રાષ્ટ્રે ન વસ્તવ્યં યસ્ય
 રાજા ન વૈષ્ણવઃ ॥ વરો વાસો વને શૂન્યે ન તુ રાષ્ટ્રે હૃવૈષ્ણવે
 ॥ ૨૦ ॥ ચક્ષુર્હીનો યથા દેહઃ પતિર્હીના યથા પ્રિયા ॥ નિર-
 ક્ષરો યથા વિપ્રસ્તથા રાષ્ટ્રમૈષ્ણવમ્ ॥ ૨૧ ॥ દંતર્હીનો યથા

કે, જ્ઞાનીને આપેલું અલ્પદાન પણ મેરુતુલ્ય થાય છે.^{૧૪} એમ છતાં
 કાઠી ભર શાક અથવા કિંચિત્ અન્ન જ્ઞાનયુક્ત બ્રાહ્મણને જે
 આપતો નથી.^{૧૫} તેનો દિવસ નિષ્ફળ છે, એમ વેદવેત્તાએ
 કહેલું છે; માટે જે જ્ઞાની બ્રાહ્મણ હોય, તે સર્વ પ્રકારે પૂજ્ય છે.^{૧૬}
 માટે વાણીવડે, મનવડે તથા કર્મવડે તેની સર્વદા સંભાવના કરવી. એ
 પ્રકારે ગર્ગાચાર્ય, ગૌતમ તથા સુમંતુએ કહેલું છે.^{૧૭} જ્યાં સૂધી સૂર્યો-
 દય થયો નથી ત્યાં સૂધી જેવી રીતે નક્ષત્રગણ પ્રકાશમાન રહે છે, તેવી જ
 રીતે જ્ઞાનયુક્ત નહિ આવે ત્યાં સૂધી ખીજ બ્રાહ્મણો છે.^{૧૮} અગ-
 સ્ત્ય કહે છે;—હે ચિત્રબાહુરાજ! તું મહાભાગ્યવાન છે, ધન્ય છે અને
 તારી સર્વ પ્રજાને પણ ધન્ય છે કે જેનું તું વિષ્ણુભક્તરાજ રક્ષણ
 કરે છે.^{૧૯} માટે રાજા જ્ઞાની ન હોય તે ભાગમાં વાસ કરવો નહિ.
 અભક્ત રાજ્યમાં વાસ કર્યા કરતાં શૂન્ય અરણ્યમાં વાસ કરવો સારો
 છે.^{૨૦} તેથી નેત્ર વિના જેવો દેહ, પતિ વગરની જેવી ભાર્યા, વિદ્યા

હસ્તી પક્ષહીનો યથા સ્વગઃ ॥ દ્વાદશી દશવિદ્યા ચ તથા રાષ્ટ્રમ-
વૈષ્ણવમ્ ॥ ૨૨ ॥ દર્ભહીના યથા સંધ્યા તિલહીનં ચ તર્પ-
ણમ્ ॥ વૃત્યર્થે દેવસેવા ચ તથા રાષ્ટ્રમવૈષ્ણવમ્ ॥ ૨૩ ॥ સકેશા
વિધવા યદ્વદ્ વ્રતં સ્નાનવિવર્જિતમ્ ॥ શૂદ્રશ્ચ બ્રાહ્મણીગામી
તથા રાષ્ટ્રમવૈષ્ણવમ્ ॥ ૨૪ ॥ સ રાજા પ્રોચ્યતે સદ્ધિર્યઃ શ્રી-
કૃષ્ણપદાશ્રયઃ ॥ તદ્રાષ્ટ્રં વર્દ્ધતે નિત્યં સુખી ભવતિ તત્પ્રજા
॥ ૨૫ ॥ દાષ્ટિર્મે સફલા રાજન્ યન્મયા ત્વં નિરીક્ષિતઃ ॥ અથ
મે સફલા વાણી હુચ્યતે યત્વયા સહ ॥ ૨૬ ॥ इदं राज्यं
त्वया राजन् प्रकर्त्तव्यं ममाज्ञया ॥ प्रतिष्ठितो मया राज्ये गमि-
ष्याम्यस्तु स्वस्ति ते ॥ ૨૭ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ इत्युक्त्वा

વિનાનો જેવો બ્રાહ્મણ, તે જ પ્રમાણે અલક્ષ્ય રાજ્યને પણ જાણવું.^{૨૨}
દંત વગરનો જેવો હસ્તી, પાંખ વગરનો જેવો પક્ષી તથા દશમીવિદ્યા
જેવી એકાદશી, તે જ પ્રમાણે અલક્ષ્ય રાજ્ય જાણવું.^{૨૩} દર્ભ વિના
જેવી સંધ્યા, તિલ વગર જેવું તર્પણ તથા ઉપજીવન અર્થે જેવી દેવ-
સેવા, તેવી રીતે અલક્ષ્ય રાજ્ય છે.^{૨૪} વળી વિધવા જેમ કેશ ધારણ
કરે, સ્નાન શિવાયનું વ્રત તથા બ્રાહ્મણ સ્ત્રી જેટલે ગમન કરનારો
શૂદ્ર હોય છે, તે જ પ્રમાણે અલક્ષ્ય રાજ્ય છે.^{૨૫} માટે શ્રીકૃષ્ણનું
અરજીનો આશ્રય કરી જે રાજ્ય કરે છે, તેને જ સત્પુરુષ રાજા કહે
છે. તેનું જ રાજ્ય સર્વદા વૃદ્ધિગત થાય છે અને તેની પ્રજા સુખ પામે
છે.^{૨૬} માટે હે રાજન્! આ જ તને જોઈને મારી દષ્ટિ સફળ થઈ
અને તારી સાથે ભાગણ કરવાથી મારી વાણી પણ સફળ થઈ.^{૨૭} તે
માટે હે રાજન્! તું આ રાજ્ય મને આપે છે તો તું જ મારી આજ્ઞાથી
રાજ્ય કર. આ રાજ્ય ઉપર મેં તને સ્થાપન કર્યો. હવે હું જાઉં છું.

ગંતુકામં તમગસ્ત્યં મુનિપુંગવમ્ ॥ નનામ પરયા ભક્ત્યા મહીષી
 સા પતિવ્રતા ॥ ૨૮ ॥ અગસ્ત્ય ઉવાચ ॥ અવૈધવ્યં સદા
 તેઽસ્તુ ભક્ત્યા ભજ પતિં શુભે ॥ દૃઢા તેઽસ્તુ સદા ભક્તિઃ શ્રી-
 ગોવિન્દલભે ॥ ૨૯ ॥ ઇત્યમાશીર્દદાનં તં ભૂયઃ પ્રાહ મહી-
 પતિઃ ॥ બદ્ધાંજલિપુટો ભૂત્વા વિનયાનતકંધરઃ ॥ ૩૦ ॥ ચિત્ર-
 બાહુરુવાચ ॥ વિપુલા મે કથં લક્ષ્મીઃ કથં રાજ્યમકંટકમ્ ॥
 પતિવ્રતા કથં પત્ની કિં કૃતં સુકૃતં મયા ॥ ૩૧ ॥ એતન્મે
 બ્રૂહિ વિપ્રેદ્ર તવાહં શરણં ગતઃ ॥ કરસ્થામલવત્સર્વં જાનાસિ
 ત્વં મુનીશ્વર ॥ ૩૨ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ ઇત્યમાવેદિતો
 રાજા અગસ્ત્ય મુનિપુંગવઃ ॥ સમાહિતમના ભૂત્વા જગાદ નૃપ-
 સત્તમમ્ ॥ ૩૩ ॥ અગસ્ત્ય ઉવાચ ॥ મયા વિલોકિતં સર્વં

તાકં કલ્યાણ હો. ૨૭ શ્રીનારાયણ કહે છે:—એ પ્રકારે જોલી તે અગ-
 સ્ત્ય મુનિ જવા લાગ્યા. તે વખતે તે રાજની પતિવ્રતા રાજપત્નીએ
 તે મુનિને પરમભક્તિવડે નમસ્કાર કર્યો. ૨૮ અગસ્ત્ય ઋષિ તેણીને
 આશીર્વાદ દેવા લાગ્યા; હે કલ્યાણિ! તને નિરંતર સૌભાગ્ય હો. તું
 ભક્તિપૂર્વક પતિની સેવા કરજે, એટલે શ્રીકૃષ્ણનાં ચરણારવિંદે તારી
 દૃઢ ભક્તિ થશે. ૨૯ આ પ્રમાણે તેમણે આશીર્વાદ આપ્યા પછી ફરીથી
 તે રાજાએ હાથ જોડી વિનયપૂર્વક નમ્ર થઈ પ્રશ્ન કર્યો કે, ૩૦ આ
 અત્યંત સંપત્તિ, નિષ્કંટક રાજ્ય તથા પતિવ્રતા પત્ની આ સર્વ મને
 કયા કારણથી મળ્યું? એવું તે મેં પૂર્વે શું પુણ્ય કર્યું હતું, ૩૧ તે મને કહો.
 હે વિપ્રેદ્ર! હું આપના શરણે આવ્યો છું. હે મુનીશ્વર! આપ સ્વચ્છ
 ઉદકતુલ્ય સર્વ જાણનારા છો. ૩૨ આ રીતે રાજાએ પ્રાર્થના કરતાં તે
 અગસ્ત્ય મુનિ ચિત્તસાવધાન કરી તે ઉત્તમ રાજાને કહેવા લાગ્યા ૩૩ કે,

પ્રાક્તનં ચરિતં તવ ॥ તત્સર્વં કથયામ્યઘ્ર સેતિહાસં પુરાતનમ્
 ॥ ૩૪ ॥ ચમત્કારપુરે રમ્યે મણિગ્રીવાભિધાનમૃત્ ॥ ત્વમમ્ભૂઃ
 શૂદ્રજાતીયો જીવહિંસાપરાયણઃ ॥ ૩૫ ॥ નાસ્તિકો દુષ્ટચારિત્રઃ
 પરદારપ્રધર્ષકઃ ॥ કૃતઘ્નો દુર્વિનીતશ્ચ શિષ્ટાચારવિવર્જિતઃ ॥ ૩૬ ॥
 યા ચેયં ભવતો માર્યા પૂર્વજન્મનિ સુંદરી ॥ કર્મણા મનસા વાચા
 પતિસેવાપરાયણા ॥ ૩૭ ॥ પતિવ્રતા મહાભાગા ધર્મનિષ્ઠા મન-
 સ્વિની ॥ ભાવં ન કુરુતે દુષ્ટં તવોપરિ કદાચન ॥ ૩૮ ॥ જ્ઞાતિ-
 ભિસ્ત્વં પરિત્યક્તો બંધુભિઃ પાપકર્મકૃત્ ॥ રાજ્ઞા ક્રુદ્ધેન તે સર્વં
 ગૃહીતં ધનમુત્તમમ્ ॥ ૩૯ ॥ તતોઽવશિષ્ટં યત્કિંચિદ્ ગૃહીતં
 જ્ઞાતિભિસ્તદા ॥ ગતે દ્રવ્યે ધનાકાંક્ષા તવાસીદ્વિપુલા તદા ॥ ૪૦ ॥

તારું પૂર્વ જન્મચરિત્ર મેં સર્વ જોઈ લીધું છે. તે પુરાતન ઇતિહાસ જે
 હું તને કહું છું તે તું સાંભળ. ૩૪ પૂર્વે ‘ચમત્કાર’ નામના રમણીય
 નગરમાં તું ‘મણિગ્રીવ’ નામના શૂદ્રજાતિ છતાં શ્રવણ કરનારો
 હતો. ૩૫ તેમજ નાસ્તિક, દુરાચારી, પરસ્ત્રીનું હરણ કરનારો, કૃતઘ્ન,
 દુર્જનમાત્રને નગ્ર રહેનારો તથા શિષ્ટાચારરહિત હતો. ૩૬ આ તારી સ્ત્રી
 પૂર્વે કર્મ, મન અને વાણીવડે પતિસેવા કરવામાં તત્પર હતી. ૩૭ તે
 મહા ભાગ્યશાળી પતિવ્રતા હતી, તેથી તેની પ્રશસ્ત મનવડે ધર્મ ઉપર
 નિષ્ઠા હતી. જો કે તું દુષ્ટ હતો, તોપણ તેણે તારા ઉપર કદી પણ
 દોષબુદ્ધિ પ્રેરી નહિ. ૩૮ પરંતુ તું પાપકર્મ કરનારો હોવાથી જ્ઞાતિએ
 તથા બંધુવર્ગે મળી તારો ભાગ ક્યો અને રાજાએ પણ તારા ઉપર
 ક્રોધ કરી તારું સર્વ દ્રવ્ય હરણ કર્યું. ૩૯ તેમાંથી જે કિંચિત્ દ્રવ્ય
 રહ્યું, તે જ્ઞાતિએ ગ્રહણ કર્યું. એ રીતે જ્યારે કંઈ પણ રહ્યું નહિ,

ક્ષીયમાણે ધને સાધ્વી નત્વા મત્યજદુન્મનાઃ ॥ એવં તિરસ્કૃતઃ
 સ્વૈપ્પતવાભિર્જિતં વનમ્ ॥ ૪૧ ॥ હત્વા જીવાનનેકાંશ્ચ ત્વં ચ-
 કર્થાત્મપોષણમ્ ॥ એવં વન્યતસ્તસ્ય પત્ન્યા સહ મહીપતે ॥ ૪૨ ॥
 એકદા ધનુરુદ્યમ્ય મણિગ્રીવો વનં ગતઃ ॥ બહુવ્યાલમૃગાકીર્ણં
 મૃગમાંસજિઘૃક્ષયા ॥ ૪૩ ॥ તસ્મિન્નિર્માનુષેડરણ્યે મધ્યે માર્ગે
 મહામુનિઃ ॥ ઉગ્રદેવ इति ख्यातो दिङ्मूढो विह्वलोऽभवत्
 ॥ ૪૪ ॥ તૃષા સંપીડિતોડત્યર્થ મધ્યાંદેગતે રવૌ ॥ તત્રૈવ
 પતિતો રાજન્મુર્ખુરભવત્તદા ॥ ૪૫ ॥ તં દૃષ્ટ્વા તે દયા જાતા
 દિગૂંઘ્રઘ્નં દુઃખિતં દ્વિજમ્ ॥ ઉત્થાપ્ય તં દ્વિજન્માનં ગૃહીત્વા સ્વા-
 શ્રમં ગતઃ ॥ ૪૬ ॥ દંપતીભ્યાં કૃતા સેવા દુઃખિતસ્ય દ્વિજ-

તે વેળા તને દ્રવ્યની અત્યંત ચિંતા થવા લાગી. ૪૦ આ રીતે ન્યારે
 દ્રવ્યનો ક્ષય થયો ત્યારે પણ આ સાધ્વીનું મન ઉદાર હોવાથી તેણે તારો
 ત્યાગ કર્યો નહિ, પણ ઇતર સર્વેએ તારો તિરસ્કાર કરવાથી તું નિર્જન
 વનપ્રતિ ગયો. ૪૧ પછી હે પૃથ્વીપતે ! તે વનમાં તું અનેક જીવહિંસા
 કરી પોતાનું પોષણ કરવા લાગ્યો. એ રીતે તે અરણ્યમાં પત્નીસહિત
 રહ્યો છતાં ૪૨ એક દિવસે તું ધનુષ પકડીને ધણાક વ્યાલ તથા મૃગ-
 વડે વ્યાપ્ત એવા વનમાં મૃગમાંસ ગ્રહણ કરવા માટે ગયો. ૪૩ તે
 વેળા તે નિર્મનુષ્ય માર્ગમધ્યે કાંઈ એક ‘ઉગ્રદેવ’ નામે મહામુનિ દિશા
 ભૂલી જવાથી અત્યંત વ્યાકુલ થયા હતા. ૪૪ તે વખતે મધ્યાહ્ન સૂર્ય
 થયેલો, તેથી અતિશય તૃષાકાંત થઈ તે જ જગોએ કેવળ મરણોન્મુખ
 થઈ તેઓ યેશુદ્ધ પડેલા હતા. ૪૫ એ રીતે દિગ્ગ્રાંત થઈને દુઃખી થયેલા
 બ્રાહ્મણને જોઈ તને દયા ઉત્પન્ન થઈ અને તું તે બ્રાહ્મણને પોતાના
 આશ્રમ પ્રતિ લઈ આવ્યો. ૪૬ ત્યાર પછી તમે દંપતીએ તે દુઃખી

ન્મનઃ ॥ ઉગ્રદેવો મહાયોગી મુહૂર્તાનંતરં તદા ॥૪૭॥ અવાપ્ય
 ચેતનાં તત્ર વિસ્મયં સમજીગમત્ ॥ તત્રસ્થોઽહં કુતશ્ચાત્ર કેના-
 નીતો વનાંતરમ્ ॥૪૮॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ મણિગ્રીવો
 વદદ્વિપ્રં રમણીયમિદં સરઃ ॥ અત્રાસ્તે શીતલં વારિ પદ્મિની-
 પુષ્પવાસિતમ્ ॥૪૯॥ તત્ર સ્નાત્વા જલે શીતે કૃત્વા પૂર્વા-
 ક્લિકીઃ ક્રિયાઃ ॥ કુરુ બ્રહ્મન્ફલાહારં પિબ વારિ સુશીતલમ્
 ॥૫૦॥ સુખેન કુરુ વિશ્રામં મયા સંરક્ષિતોઽધુના ॥ ઉત્તિષ્ઠ
 ત્વં મુનિશ્રેષ્ઠ પ્રસાદં કર્તુમર્હસિ ॥૫૧॥ અગસ્ત્ય ઉવાચ ॥
 લબ્ધસંજ્ઞસ્તદા વિપ્ર ઉગ્રદેવો ગતશ્રમઃ ॥ મણિગ્રીવવચઃ શ્રુત્વા
 સમુત્તસ્થૌ તૃષાતુરઃ ॥૫૨॥ મણિગ્રીવભુજાલંબી જગામ
 સરસીતટમ્ ॥ ઉપવિષ્ઠચિત્રબાહો તત્તટે વટશોભિતે ॥૫૩॥

બ્રાહ્મણની ઉત્તમ પ્રકારે સેવા કરી. એ ઘડી પછી તે ઉગ્રદેવ^{૪૭}
 સાવધ થઈને મહા આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યા કે, હું નિર્જન વનમાં
 હતો, છતાં અહિંયાં શી રીતે આવ્યો ને આ વનમાં મને કાણે
 આવ્યો?^{૪૮} એ રીતે તે વિસ્મય પામવા લાગ્યો ત્યારે મણિગ્રીવ કહેવા
 લાગ્યો; હે બ્રહ્મન! અહિંયાં આ રમણીય સરોવર છે, તેનું પાણી કમળ-
 પુષ્પવડે મુગંધિત તથા શીતળ છે.^{૪૯} તે શીતળ ઉદકમાં તમે સ્નાન
 કરી પૂર્વાક્લિક કર્મ કરો અને હે બ્રહ્મન! ફળનો આહાર કરી આ
 શીતળ જળનું પ્રાશન કરો.^{૫૦} પછી સુખે કરીને વિશ્રાંતિ કરો. હું આપનું
 રક્ષણ કરું છું. હે મુનિશ્રેષ્ઠ! મારા ઉપર કૃપા કરો.^{૫૧} અગસ્ત્ય કહે છે:-
 એ પ્રકારે મણિગ્રીવનું વાક્ય સાંભળતાં જ તે ઉગ્રદેવ બ્રાહ્મણ સારી પેઠે
 સાવધ થઈ શ્રમરહિત થઈ તૃપ્તાકાંત થયેલા તટકાળ ઉઠ્યા^{૫૨} અને

વિશ્રમ્ય તત્ક્ષણં વિપ્રો વટચ્છાયामધિશ્રિતઃ ॥ સ્નાત્વા નિત્ય-
 વિધિં કૃત્વા વાસુદેવમપૂજયત્ ॥૫૪॥ દેવાન્ પિતૃંશ્ચ સંતર્પ્ય
 પર્વૌ નીરં સુશીતલમ્ ॥ ઉગ્રદેવસ્તસ્તઃ શીઘ્રં વટમૂલમુપાશ્રિતઃ
 ॥૫૫॥ મણિગ્રીવઃ સપત્નીકો નનામ મુનિસત્તમમ્ ॥ વિન-
 યેનાવદદ્વાચમાતિથ્યં કર્તુમુન્મનાઃ ॥ ૫૬ ॥ મણિગ્રીવ
 उवाच ॥ अस्मत्संतारणायाद्य मदाश्रममुपागतः ॥ ब्रह्मंस्त्व-
 दर्शनादेव पापं मे विलयं गतम् ॥ ५७ ॥ इत्युक्त्वा तं प्रिया-
 माह मणिग्रीवो मुदान्वितः ॥ अयि सुंदरि पक्वानि स्वादूनि
 यानि यानि च ॥ ५८ ॥ तानि च्युतफलानि त्वं शीघ्रमांनय
 मा चिरम् ॥ अन्यत्કંદાદિ યાત્કિંચિત્તદાનય શુભાનને ॥૫૯॥

મણિગ્રીવનો હાથ પકડી તે સરોવરની તીરે ગયા. હે ચિત્રબાહો ! તે તટ, વટવૃક્ષથી સુશોભિત હતો. ત્યાં તેઓ બેઠા.^{૫૪} તે વટવૃક્ષની છાયા નીચે ક્ષણમાત્ર વિશ્રાંતિ લઈ પછી સ્નાન કર્યું. પછી યથાવિધિ નિત્યકર્મ કરી શ્રીવાસુદેવની પૂજા કરી.^{૫૫} ત્યાર પછી દેવ, ઋષિ તથા પિતૃનાં તર્પણ કરી તે શીતળ જળનું પાન કર્યું. પછી ફરી તે ઉગ્ર-દેવ જલદીથી વટમૂળ પાસે આવ્યા.^{૫૫} તે સમયે તે મણિગ્રીવ પત્ની-સહિત તે મુનીશ્વરને નમસ્કાર કરી વિનયવડે તે મુનિનું આતિથ્ય કરવા માટે ઉત્કંઠાપૂર્વક નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યોઃ^{૫૬} હે બ્રહ્મન્ ! આપ અમારો ઉદ્ધાર કરવા માટે અમારા આશ્રમે આવ્યા. આપનાં દર્શનથી મારું સર્વ પાપ નાશ પામ્યું છે.^{૫૭} આ રીતે તેમની પ્રાર્થના કરી તે મણિ-ગ્રીવ સંતોષપૂર્વક પોતાની બાર્યાને કહેવા લાગ્યો, અરે સુંદરિ ! આપણા ઘરમાં પકવ થયેલાં સારાં સ્વાદયુક્ત એવાં જે જે,^{૫૮} આત્ર-કૃણ હોય તે તથા અન્ય કંદમૂળ હોય, તે સત્વર તું અહીં લઈ આવ.

નિજનાથવચઃ શ્રુત્વા ફલાન્યાદાય સુંદરી ॥ કંદાદિકં ચ
વિપ્રાગ્રે સ્થાપયામાસ હર્ષતઃ ॥ ૬૦ ॥ મણિગ્રીવઃ પુનર્વાક્ય-
મુવાચ મુનિસત્તમમ્ ॥ ફલાન્યંગીકુરુ બ્રહ્મન્કુતાર્થીકુરુ
દંપતી ॥ ૬૧ ॥ ઉગ્રદેવ ઉવાચ ॥ ત્વામહં નૈવ જાનામિ કસ્ત્વં
ભોઃ કથયસ્વ મે ॥ અજ્ઞાતસ્ય ન ભોક્તવ્યં બ્રાહ્મણેન વિજાનતા
॥ ૬૨ ॥ મણિગ્રીવ ઉવાચ ॥ શૂદ્રોઽહં દ્વિજશાર્દૂલ મણિગ્રીવા-
ભિધાનતઃ ॥ સ્વજનૈર્જાતિવર્ગૈશ્ચ પરિત્યક્તઃ સ્વબાંધવૈઃ ॥ ૬૩ ॥
ઇત્યં શૂદ્રવચઃ શ્રુત્વા ફલાહારમચીકરત્ ॥ ઉગ્રદેવઃ પ્રસન્નાત્મા
તતો નીરમપીપિબત્ ॥ ૬૪ ॥ તતો વિપ્રં સુખાસીનં મણિગ્રી-
વોઽવદદ્વચઃ ॥ લાલયંસ્તત્પદાંભોજયુગં સ્વાંકગતં મુહુઃ ॥ ૬૫ ॥
મણિગ્રીવ ઉવાચ ॥ ક ગંતવ્યં મુનિશ્રેષ્ઠ કુતસ્ત્વં ચેહ કાનને ॥

હે સુશોભને ! વાર મા કરીશ. ^{૫૯} આ રીતે પતિનું વચન સાંભળી
તે સુંદરીએ ઇળ તથા કંદાદિક લઈ તે બ્રાહ્મણના મોઢા આગળ ધર્યાં. ^{૬૦}
તે વેળા તે મણિગ્રીવ ફરીથી તે મુનિશ્રેષ્ઠપ્રત્યે કહેવા લાગ્યો, હે બ્રાહ્મણ !
આ ઇળનો સ્વીકાર કરી આપ અમોને કૃતાર્થ કરો. ^{૬૧} ઉગ્રદેવ કહે છે, અરે !
નને હું જાણતો નથી. તું કાણ છે તે કહે. કારણ વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણે અપરિચિત
પુરુષ પાસેથી મળેલું ભોજન લેવું નહિ. ^{૬૨} મણિગ્રીવ કહે છે, હે બ્રાહ્મણ-
શ્રેષ્ઠ ! હું ‘મણિગ્રીવ’ નામનો શૂદ્ર છું. મારા સ્વજનોએ, જાતિવર્ગે તથા
લાઘવોએ મારો ત્યાગ કર્યો છે. ^{૬૩} આ રીતનું શૂદ્રનું યોગ્યું સાંભળી
ઉગ્રદેવે મન વિષે પ્રસન્ન થઈ ઇળનો આહાર કર્યો. પછી જાનું પાન કર્યું. ^{૬૪}
પછી તે સુખે કરીને બેઠા ત્યારે તેમનાં બન્ને ચરણારવિંદને પોતાના
બોળામાં લઈ તે બોલવા લાગ્યો; ^{૬૫} હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! આપ આવા
હિંસક તથા દુષ્ટપ્રાણિયુક્ત મનુષ્યરહિત વનમાં કેવી રીતે આવ્યા અને

નિર્જને નિર્જલે દુષ્ટે હિંસ્રજંતુસમાકુલે ॥ ૬૬ ॥ ઉગ્રદેવ ઉવાચ ॥
 બ્રાહ્મણોઽહં મહાભાગ પ્રયાગં ગંતુમુત્સહે ॥ અધુનાઽજ્ઞાતમાર્ગેણ
 સંપ્રાપ્તો દારુણે વને ॥ ૬૭ ॥ તત્ર શ્રાંતસ્તૃષાક્રાંતો મુર્મૂષુર-
 ભવં ક્ષણાત્ ॥ જીવિતં મે ત્વયા દત્તં બ્રૂહિ કિં તે દદામ્યહમ્
 ॥ ૬૮ ॥ અરણ્યં કેન દુઃસ્વેન દંપતીભ્યાં સમાશ્રિતમ્ ॥ ત્વ-
 દુઃસ્વમપનેષ્યામિ મણિગ્રીવ વદસ્વ મે ॥ ૬૯ ॥ અગસ્ત્ય ઉવાચ ॥
 ઇત્યુગ્રદેવવચનં લલિતં નિશમ્ય પત્ન્યાઃ સમક્ષમમનુનીય મુની-
 શ્વરં તમ્ ॥ દારિદ્ર્યસાગરતિતીર્થુરસૌ સ્વકીયં વૃત્તાંતમાહ નિજ-
 કમવિપાકુગ્રમ્ ॥ ૭૦ ॥ ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીયપુરાણે પુરુષો-
 ત્તમમાહાત્મ્યે શ્રીનારાયણનારદસંવાદે દૃઢધન્વોપાખ્યાને ત્રયો-
 વિંશોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૩ ॥

અહિંથી આપને કઈ તરફ જવા વિચાર છે ?^{૬૬} ઉગ્રદેવ કહે છે, હે
 મહા ભાગ્યવાન ! હું પ્રયાગ જવા નિકળ્યો હતો, પણ અકસ્માત્ માર્ગ
 ચૂકવાથી આ ભયંકર અરણ્યમાં આવી ચઢ્યો છું.^{૬૭} પછી અત્યંત શ્રમને
 લીધે તૃપ્તાકાંત થઈ લાણુમાત્રમાં હું મરણોન્મુખ થયો હતો, પણ તે મને
 ઇવિતદાન આપ્યું, માટે હું તેનો બદલો તને કેવી રીતે આપું ?^{૬૮}

હે મણિગ્રીવ ! તે આ વનનો કયા દુઃખને લીધે આશ્રય કર્યો, તે
 મને કહે. હું તારા દુઃખનો પરિહાર કરીશ.^{૬૯} અગસ્ત્ય કહે છે; આ
 રીતે ઉગ્રદેવનું વચન સાંભળી પત્ની સમક્ષ તે મુનીશ્વર પ્રત્યે નમ્ર થઈ,
 દારિદ્ર્યરૂપી સાગર તરવા માટે ઉત્કંઠિત થઈ પોતાના કર્મના પરિણા-
 મનું ઉગ્ર વૃત્તાંત મણિગ્રીવ નીચે પ્રમાણે કહેવા લાગ્યો.^{૭૦}

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે 'ચિત્રબાહુ રાવન્દ્રી
 કથા' એ નામનો અધ્યાય ૨૩ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૪ મો

હિંગોરાના તેલદીપકનું માહાત્મ્ય

મણિગ્રીવ ઉવાચ ॥ ચમત્કારપુરે રમ્યે વિદ્વજ્જનસમાકુલે ॥
મમ વાસોઽભવત્તત્ર ધર્મપત્ન્યા સહ દ્વિજ ॥ ૧ ॥ ધનાઢ્યસ્ય
પવિત્રસ્ય પરોપકૃતિશાલિનઃ ॥ કદાચિદૈવયોગેન દુર્બુદ્ધિઃ
સમપદ્યત ॥ ૨ ॥ મયા ધર્મપરિત્યાગઃ કૃતશ્ચ દુષ્ટબુદ્ધિના ॥
પરસ્ત્રીસેવનં નિત્યમપેયં પીયતે સ્મ હ ॥ ૩ ॥ ચૌર્યહિંસાપર-
શ્વાહં પરિત્યક્તઃ સ્વબંધુભિઃ ॥ બૃહદ્બલેન ભૂપેન મદ્રૂહં લુંઠિતં
તદા ॥ ૪ ॥ અવશિષ્ટં ચ યત્કિંચિદ્ ગૃહીતં બંધુભિર્ધનમ્ ॥
પ્રિયદ્રુક્તતઃ સર્વૈર્વનવાસમચીકરમ્ ॥ ૫ ॥ કૃત્વા જીવવધં નિત્યં
જીવેયં માર્યયા સહ ॥ એતસ્મિન્વિપિને ઘોરે વસતો મે દુરાત્મનઃ
॥ ૬ ॥ કુરુ ચાનુગ્રહં બ્રહ્મન્ પાપયુક્તસ્ય સાંપ્રતમ્ ॥ પ્રાચીન

મણિગ્રીવ કહે છે, હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ ! રમણીય ચમત્કારપુરમાં પૂર્વે
નિરંતર વિદ્વજ્જન સમાજમાં આ ધર્મપત્ની સાથે હું રહેતો હતો.^૧
હું ધનાઢ્ય, પવિત્ર અને પરોપકાર કરવામાં તત્પર હતો. દૈવયોગે મને
દુર્બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ.^૨ મેં દુષ્ટબુદ્ધિવડે સ્વધર્મનો ત્યાગ કર્યો અને હું નિત્ય
પરસ્ત્રીગમન તથા પ્રાશન કરવા અયોગ્ય વસ્તુનું પ્રાશન કરવા લાગ્યો.^૩
વળી ચોરી તથા હિંસા કરવા તત્પર થયો. આથી બંધુવર્ગે મારો ત્યાગ
કર્યો અને બૃહદ્બલરાજાએ મારું સર્વ ધર લુંટી લીધું.^૪ તેમાંથી જે
કાંઈ ધન બચ્યું, તે ભાષ્ટ્રાએ લઈ લીધું. આ રીતે ત્યારથી સર્વેએ
મારો તિરસ્કાર કર્યો. ત્યારથી હું આ વનમાં વાસ કરી રહેવા લાગ્યો.^૫
ત્યાં અનેક પ્રાણિમાત્રનો વધ કરી સ્ત્રીસહવર્તમાન, ઉપજીવિકા કરવા

પુણ્યપુંજેન સંપ્રાપ્તો ગહને ભવાન્ ॥ ૭ ॥ ત્વામહં શરણં યાતઃ
 સપત્નીકો મહામુને ॥ ઉપદેશપ્રસાદેન કૃતાર્થીર્કર્તુમર્હસિ
 ॥ ૮ ॥ યેન મે તીવ્રદારિદ્ર્યં વિલયં યાતિ તત્ક્ષણાત્ ॥ અ-
 તુલં વૈભવં લબ્ધ્વા વિચરામિ યથા સુખમ્ ॥ ૯ ॥ ઉગ્રદેવ
 ઉવાચ ॥ કૃતાર્થોઽસિ મહાભાગ યદાઽતિથ્યં કૃતં મમ ॥ અતસ્તે
 ભાવિ કલ્યાણં સપત્નીકસ્ય સાંપ્રતમ્ ॥ ૧૦ ॥ વિના વ્રતૈર્વિના
 તીર્થૈર્વિના દાનૈરયત્નતઃ ॥ દારિદ્ર્યં તે લયં યાતિ તથા નિર્ધો-
 રિતં મયા ॥ ૧૧ ॥ અતઃ પરં તૃતીયોઽસ્તિ માસઃ શ્રીપુરુષો-
 ત્તમઃ ॥ ભવદ્વ્યાં તત્ર વિધિના દંપતીભ્યાં પ્રયત્નતઃ ॥ ૧૨ ॥
 કર્તવ્યં દીપદાનં ચ પુરુષોત્તમતુષ્ટયે ॥ તેન તે તીવ્રદારિદ્ર્યં
 સમૂલં નાશમેષ્યતિ ॥ ૧૩ ॥ તિલતૈલેન કર્તવ્યઃ સર્પિષા વિભવે

લાગ્યો. એ રીતે આ ઘોર વન મધ્યે હું દુરાત્મા વાસ કરું છું.^૬ પાપી
 એવા મારાપર હે બ્રહ્મન! સાંપ્રતકાળે આપ અનુગ્રહ કરો. મારા
 પૂર્વપુણ્યવડે આપ આવા ગહન વનમાં આવી પહોંચ્યા.^૭ માટે હે મહા-
 મુનિ! હું પત્ની સહિત આપને શરણે આવ્યો છું. આપ મને ઉપદેશ
 કરી કૃતાર્થ કરવા યોગ્ય છો.^૮ જેથી મારું તીવ્ર દારિદ્ર્ય તત્ક્ષણ નાશ
 પામે અને અતુલ વૈભવને પ્રાપ્ત થઈ હું યથાસુખ વિહાર કરું.^૯ ઉગ્ર-
 દેવ કહે છે, હે મહાભાગ્યવાન! તે જ્યારથી મારું આતિથ્ય કર્યું,
 ત્યારથી જ તું કૃતાર્થ થયો છે. હવે પછી તારું પત્ની સહવર્તમાન કલ્યાણ
 થશે.^{૧૦} વ્રત વિના, તીર્થયાત્રા કર્યા વિના, દાન કર્યા વિના તથા
 કેવળ યત્ન કર્યા વિના તારું દારિદ્ર્ય જશે નહિ, એવું મેં ધાર્યું છે.^{૧૧}
 માટે તું એવું કર કે, આજથી ત્રીજો માસ 'પુરુષોત્તમ' આવશે,

સતિ ॥ તયોર્મધ્યે ન કિંચિત્તે કાનને વસતોઽધુના ॥ ૧૪ ॥
 ઇંગુદીજેન તૈલેન દીપઃ કાર્યસ્ત્વયાઽનઘ ॥ યાવન્માસં સ નિયમં
 મણિગ્રીવઃ સ્ત્રિયા સહ ॥ ૧૫ ॥ અસ્મિન્સરોવરે સ્નાત્વા સહ
 પત્ન્યા નિરંતરમ્ ॥ એવમેવ હિ કર્તવ્યં માસમાત્રં ત્વયા વને
 ॥ ૧૬ ॥ અયમેવોપદેશસ્તુ સપત્નીકાય મે કૃતઃ ॥ ત્વદાતિથ્ય-
 પ્રસન્નેન મયા નિગમનિશ્ચિતમ્ ॥ ૧૭ ॥ અન્યથા દીપદાનં હિ
 રમાટ્ટદિકરં નૃણામ્ ॥ વિધિના ક્રિયમાણં ચેત્કિં પુનઃ પુરુ-
 ષોત્તમે ॥ ૧૮ ॥ વેદોક્તાનિ ચ કર્માણિ દાનાનિ વિવિધાનિ
 ચ ॥ પુરુષોત્તમદીપસ્ય કલાં નાર્હતિ ષોડશીમ્ ॥ ૧૯ ॥
 તીર્થાનિ સકલાન્યેવ શાસ્ત્રાણિ સકલાનિ ચ ॥ પુરુષોત્તમદીપસ્ય
 કલાં નાર્હતિ ષોડશીમ્ ॥ ૨૦ ॥ યોગો જ્ઞાનં તથા સાંખ્યં

તેમાં તમે ઉભય દંપતીએ પ્રયત્નવટે^{૧૨} પુરુષોત્તમપ્રીત્યર્થે દીપદાન કરવું.
 એ પરથી તારું તીવ્ર દારિદ્ર્ય દૂર થશે.^{૧૩} તે દીવો તલનો તેલનો અથવા
 સામર્થ્ય હોય તો ઘીનો કરવો. તેમ છતાં તું અરણ્યમાં વાસ કરે છે
 તો^{૧૪} તારા પાસે કંઈ નહિ હોય તેથી તારે હિંગોરામાંથી નીકળેલા
 તેલનો દીવો કરવો. હે મણિગ્રીવ ! તું સ્ત્રીસહિત એક માસ પર્યંત
 નિયમ ધારણ કર^{૧૫} અને આ સરોવરમાં પત્નીસહિત નિત્ય પ્રાતઃસ્નાન
 કર. એ રીતે એક માસ પર્યંત તું વનમધ્યે રહી દીવો કર.^{૧૬} તારી મનઃ-
 કામના પૂર્ણ થવા વેદમાં નિશ્ચય કરેલો ઉપદેશ મેં તને પ્રસન્ન થઈ
 કહ્યો.^{૧૭} સામાન્ય દીપદાન મનુષ્યની સંપત્તિની વૃદ્ધિ કરનાર છે, તો પછી
 પુરુષોત્તમ માસમાં યથાવિધિ કર્યું હોય તો તેને અશ્વર્ય પ્રાપ્ત થાય, તેમાં
 તો શું જ કહેવું ?^{૧૮} માટે વેદોક્ત કર્મ તથા અનેક પ્રકારનાં દાન
 પુરુષોત્તમ માસમાં દીપના સોળમા દિવસની યજ્ઞોપવી કરવા સમર્થ

તંત્રાણિ સકલાન્યપિ ॥ પુરુષોત્તમદીપસ્ય કલાં નાર્હતિ ષોડ-
શીમ્ ॥ ૨૧ ॥ કૃચ્છ્રચાંદ્રાયણાદીનિ વ્રતાનિ નિશ્ચિલાનિ ચ ॥
પુરુષોત્તમદીપસ્ય કલાં નાર્હતિ ષોડશીમ્ ॥ ૨૨ ॥ વેદાભ્યાસો
ગયાશ્રાદ્ધં ગોમતીતટસેવનમ્ ॥ પુરુષોત્તમદીપસ્ય કલાં ના-
ર્હતિ ષોડશીમ્ ॥ ૨૩ ॥ ઉપરાગસહસ્રાણિ વ્યતીપાતશતાનિ ચ ॥
પુરુષોત્તમદીપસ્ય કલાં નાર્હતિ ષોડશીમ્ ॥ ૨૪ ॥ કુર્વાદિ-
ક્ષેત્રવર્યાણિ દંડકાદિવનાનિ ચ ॥ પુરુષોત્તમદીપસ્ય કલાં
નાર્હતિ ષોડશીમ્ ॥ ૨૫ ॥ એતદ્બ્રહ્મતમં વત્સ નાર્હ્યેયં યસ્ય કસ્ય
ચિત્ ॥ ધનધાન્યપશુવ્રાતપુત્રપૌત્રયશસ્કરમ્ ॥ ૨૬ ॥ વંધ્યા-
વંધ્યત્વશમનમવૈધવ્યકરં સ્ત્રિયાઃ ॥ રાજ્યદં રાજ્યભ્રષ્ટસ્ય ચિંતિ-
તાર્થકરં નૃણામ્ ॥ ૨૭ ॥ કન્યા વિંદેત ભર્તારં ગુણિનં ચિરજી-

નથી.^{૧૯} તેમ જ સકળતીર્થ તથા સંપૂર્ણ શાસ્ત્ર પણ પુરુષોત્તમ માસના
દીપના સોળમા હિસ્સાની બરોબરી કરી શકતાં નથી.^{૨૦} તે જ પ્રમાણે
યોગશાસ્ત્રીય જ્ઞાન [તત્ત્વજ્ઞાન] તથા સર્વ તંત્ર પણ પુરુષોત્તમ માસના દીપના
સોળમા હિસ્સાની બરોબર કરનાર નથી.^{૨૧} કૃચ્છ્ર ચાંદ્રાયણાદિ સંપૂર્ણ વ્રત
પણ પુરુષોત્તમ માસના દીપના સોળમા હિસ્સાની બરોબર કરનાર નથી.^{૨૨}
વેદાભ્યાસ, ગયાશ્રાદ્ધ તથા ગોમતી નદીના તીરે વાસ પણ પુરુષોત્તમ
માસના દીપની સોળમી કળાને યોગ્ય નથી.^{૨૩} સહસ્રાવધિ ગ્રહણ તથા
શતશઃવ્યતીપાત પણ દીપની સોળમી કળાને યોગ્ય નથી.^{૨૪} કુરુક્ષેત્રાદિ
ઉત્તમ ક્ષેત્ર તથા દંડકાદિ અરણ્ય પણ દીપની સોળમી કળાને યોગ્ય નથી.^{૨૫}
હે વત્સ! એ પ્રકારે દીપદાનરૂપ સાધન ધન, ધાન્ય, પશુસમૂહ, પુત્ર
પૌત્રની વૃદ્ધિ કરનાર છે. આ વાત પરમ ગુણ છે. ગમે તેવાને આવું
ગુણ વ્રત કહેવું નહિ.^{૨૬} આ દીપદાનથી વંધ્યાસ્ત્રીનું વંધ્યત્વપણું દૂર

વિનમ્ ॥ કાંતાર્થી લભતે કાંતાં સુશીલાં ચ પતિવ્રતામ્ ॥૨૮॥
 વિદ્યાર્થી લભતે વિદ્યાં સુસિદ્ધિં સિદ્ધિકામુકઃ ॥ કોશકામો
 લભેત્કોશં મોક્ષાર્થી મોક્ષમામુયાત્ ॥ ૨૯ ॥ વિના વિધિં વિના
 શાસ્ત્રં યઃ કુર્યાત્પુરુષોત્તમે ॥ દીપં તુ યત્ર કુત્રાપિ કામિતં સર્વ-
 મામુયાત્ ॥૩૦॥ કિં પુનર્વિધિના વત્સ દીપં કુર્યાત્પ્રયત્નતઃ ॥
 તસ્માદ્દીપઃ પ્રકર્તવ્યો માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ ૩૧ ॥ એતદુક્તં
 મયા તેઘ તીવ્રદારિદ્ર્યનાશનમ્ ॥ સ્વસ્તિ તેઽસ્તુ ગમિષ્યામિ
 સંતુષ્ટઃ સેવયા તવ ॥ ૩૨ ॥ અગસ્ત્ય ઉવાચ ॥ ઇત્યુક્ત્વા
 વિપ્રવર્યોઽસૌ પ્રયાગં સંજગામ હ ॥ દ્વિભુજં મુરલીહસ્તં મનસા
 શ્રીહરિં સ્મરન્ ॥ ૩૩ ॥ અનુગત્વોગ્રદેવં તં કિયન્માત્રં નિજા-

થાય છે ને સ્ત્રિયોને વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી. રાત્ર્યબ્રહ્મ થયેલો રાત્ર્યને
 પામે તથા મનુષ્યની સર્વ પ્રકારની શુભ ઇચ્છા પૂર્ણ થાય. ૨૭ કન્યાને ગુણ-
 વાન્ ચિરંજીવ પતિ પ્રાપ્ત થાય, પુરુષને સુશીલ પતિવ્રતા સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય. ૨૮
 વિદ્યાર્થીને વિદ્યા, સિદ્ધિની ઇચ્છાવાળાને સિદ્ધિ, તેમ જ ભંડારની ઇચ્છા-
 વાળાને ભંડારમાં દ્રવ્યસમૃદ્ધિ થશે. વળી મોક્ષાર્થીને મોક્ષ પ્રાપ્ત
 થશે. ૨૯ વિધિ શિવાય તથા શાસ્ત્ર શિવાય પણ પુરુષોત્તમના ઉદ્દેશવડે
 જે દીપસ્થાપન કરશે, તેના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થશે. ૩૦ જાતે
 યથાવિધિએ પ્રયત્નવડે દીપસ્થાપન કરશે તો તેની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ
 થાય, એમાં શું જ કહેવું? તે માટે આ પુરુષોત્તમ માસમાં અવશ્ય
 દીપદાન તથા અખંડ દીપસ્થાપન કરવું. ૩૧ એ રીતે તીવ્ર દારિદ્ર્ય-
 નાશક સાધન મેં તને કહી સંભળાવ્યું. તારું કલ્યાણ થાઓ, તારી
 સેવાથી હું સંતુષ્ટ થયો છું. હવે હું જાઉં છું. ૩૨ અગસ્ત્ય કહે છે, આ
 રીતે ઉપદેશ કરી તે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ પ્રયાગયાત્રા કરવા નિકળ્યો. તે

શ્રમાત્ ॥ પુનરાવત્રતુર્નત્વાં દંપતી હૃષ્ટમાનસૌ ॥ ૩૪ ॥ આસાદ્ય
 સ્વાશ્રમં ભક્ત્યા પુરુષોત્તમમાનસૌ ॥ નિન્યતુર્માસયુગલં દ્વિજ-
 ભક્તિપરાયણૌ ॥ ૩૫ ॥ ગતે માસદ્વયે શ્રીમાનાગતઃ પુરુષો-
 ત્તમઃ ॥ તૌ તસ્મિંશ્ચક્રતુર્દીપં ગુરુભક્તિપરાયણૌ ॥ ૩૬ ॥ ઇંદુદીજેન
 તૈલેન વૈભવાર્થમતંદ્રિતૌ ॥ એવં તયોઃ કૃતવતોર્જગમ પુરુષોત્તમઃ
 ॥ ૩૭ ॥ ઝગ્રદેવપ્રસાદેન વિનિર્ઘૂતમનોમલૌ ॥ કાલસ્ય વશ-
 માપન્નૌ પુરંદરપુરીં ગતૌ ॥ ૩૮ ॥ તત્રત્યં ભોગમાસાદ્ય પૃથિવ્યાં
 ભારતાજિરે ॥ ઝગ્રદેવપ્રસાદેન વરં જનુરવાપતુઃ ॥ ૩૯ ॥
 વીરબાહુસુતસ્ત્વં ચ ચિત્રબાહુરિતિ શ્રુતઃ ॥ પૂર્વસ્મિન્યો મણિ-
 ગ્રીવો મૃગહિંસાપરાયણઃ ॥ ૪૦ ॥ ઇયં ચંદ્રકલા નામ્ની મહિષી

અંતઃકરણમાં દ્વિભુજ મુરલીધર શ્રીહરિનું ધ્યાન કરતો કરતો ચાલવા
 લાગ્યો. ૩૩ તે ઉગ્રદેવને પહોંચ્યાડવા માટે ઉભય દંપતી પોતાના આશ્ર-
 મથી કિંચિત્ દૂર જઈ હર્ષયુક્ત અંતઃકરણપૂર્વક નમસ્કાર કરી પાછા
 વળ્યાં. ૩૪ તે બંને પોતાના આશ્રમમાં આવી ભક્તિપૂર્વક પુરુષો-
 ત્તમમાં પોતાનું અંતઃકરણ રાખી બ્રાહ્મણભક્તિમાં તત્પર થયાં. એમ
 બે મહિના ગયા. ૩૫ આ રીતે બે માસ ગયા પછી શ્રીમાન્ પુરુષોત્તમ
 માસ આવ્યો. તે વખત તે બંને દંપતીએ ગુરુ ભક્તિમાં તત્પર રહી
 દીપસ્થાપન કર્યું. ૩૬ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થવાને માટે તેણે હિંગોરાના તેલનો
 દીવો પ્રજ્વલિત કર્યો. આ પ્રમાણે દીપારાધન કરતાં પુરુષોત્તમ
 માસ ગયો. ૩૭ પછી ઉગ્રદેવના પ્રસાદવડે તે બંને દંપતી નિબ્બાપ
 થઈ કાળને વશ થઈ ઇંદ્રપુરીમાં ગયાં. ૩૮ અને ત્યારથી દિવ્ય ભોગ
 ભોગવવા માટે પુનઃ પૃથ્વી ઉપર ભરતખંડમાં ઉગ્રદેવના પ્રસાદથી ઉત્તમ
 પ્રકારનો જન્મ પામ્યાં. ૩૯ જે પૂર્વે મૃગહિંસા કરનાર મણિગ્રીવ હતો,

યાઽધુના તવ ॥ સુંદરીતિ સમાહ્યાતા પુનર્જનુષિ તેઽગના ॥ ૪૧ ॥
 પાતિવ્રત્યેન ધર્મેણ તવાઘાંગાર્ધહારિણી ॥ પતિવ્રતા હિ યા
 નારી પતિપુણ્યાર્ધભાગિની ॥ ૪૨ ॥ કૃતેન દીપદાનેન માસે
 શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ ઇંદુદીજેન તૈલેન તવ રાજ્યમકંટકમ્ ॥ ૪૩ ॥
 કિં પુનઃ સર્પિષા દીપં તિલતૈલેન વા પુનઃ ॥ યઃ કરોતિ હ્ય-
 સ્વંદં વૈ માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ ૪૪ ॥ પુરુષોત્તમદીપસ્ય ફલ-
 મેતન્ન સંશયઃ ॥ કિં પુનઃશ્ચોપવાસાદ્યૈશ્વરતઃ પુરુષોત્તમમ્
 ॥ ૪૫ ॥ વાલ્મીકિરુવાચ ॥ ચિત્રબાહુચરિતં પુરાતનં સન્નિ-
 રૂપ્ય કલશોદ્ભવો મુનિઃ ॥ સત્કૃતિં સમધિગમ્ય તત્કૃતામક્ષયા-
 શિષમુદીર્ય નિર્યયૌ ॥ ૪૬ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषो-

તેજ તું વીરખાહુનો પુત્ર ‘ચિત્રખાહુ’ નામનો પ્રખ્યાત થયો.^{૪૦} તેમ જ
 પૂર્વે ‘ચંદ્રકળા’ નામે જે તારી પત્ની હતી, તેજ સુંદરી નામે પ્રખ્યાત
 એવી પુનર્જન્મ લઈને તારી ભાર્યા થઈ.^{૪૧} તે પતિવ્રતાના ધર્મથી
 હાલ તારી અર્ધાંગ ધારણ કરનારી થઈ. પતિવ્રતા નારી પતિના પુણ્યમાં
 અર્ધ વિભાગી થાય છે.^{૪૨} અને શ્રીપુરુષોત્તમ માસમાં હિંગોરાના
 તેલથી દીપ પ્રજ્વલિત કરી અખંડ રાખ્યાથી આ નિષ્કંટક રાજ્ય
 નને પ્રાપ્ત થયું છે.^{૪૩}

આમ છે તો પછી ધૃતથી કિંવા તલના તેલથી જે શ્રીપુરુષોત્તમ
 માસમાં અખંડ દીવાની સ્થાપના કરે તો પછી તેનું પુણ્ય શું કહેવું ?^{૪૪}
 એ પ્રકારે પુરુષોત્તમ માસમાં દીપનું ફળ છે. હવે પુરુષોત્તમ માસમાં
 ઉપવાસાદિ વ્રતાચરણ કર્યું હોય તો તેના ફળનું વર્ણન શું કરું ?^{૪૫}
 વાલ્મીકિ કહે છે;—એ પ્રકારે અગત્ય મુનિએ પુરાતન ચિત્રખાહુ ચરિત્ર

ત્તમમાહાત્મ્યે શ્રીનારાયણનારદસંવાદે દૃઢધન્વોપાખ્યાને દીપ-
માહાત્મ્યકથનં નામ ચતુર્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૪ ॥

નિરૂપણુ કરી પછી તે રાજાથી સત્કાર ગ્રહણુ કરી, તેને અક્ષય આશીર્વાદ
દઈ, તે મુનિ જવા લાગ્યા.^{૪૧}

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે 'હિંગોરાના તેલદીપકનું
માહાત્મ્ય' એ નામનો અધ્યાય ૨૪ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૫ મો

પુરુષોત્તમ પ્રતોઘાપન વિધિ

દૃઢધન્વોવાચ ॥ અથ સમ્યગ્વદ્ બ્રહ્મહુઘાપનવિધિં મુને ॥
પુરુષોત્તમમાસીય વ્રતિનાં કૃપયા નૃણામ્ ॥૧॥ વાલ્મીકિરુવાચ ॥
સમાસતઃ પ્રવક્ષ્યામિ માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ ઉઘાપ્ત્વદ્વિધં સમ્ય-
ગ્વ્રતસંપૂર્તિહેતવે ॥ ૨ ॥ કૃષ્ણપક્ષે ચતુર્દશ્યાં નવમ્યાં પુરુષોત્તમે ॥
અંષ્ટમ્યાં વાઽથ કર્તવ્યમુઘાપનમુદીરિતમ્ ॥ ૩ ॥ યથાલબ્ધોપ-
હારેણ માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ પુણ્યેઽસ્મિન્પ્રાતરુત્થાય કૃત્વા પૌર્વા-
લ્લિકીઃ ક્રિયાઃ ॥૪॥ સમાહિતમના ભૂત્વા ત્રિંશદ્વિપ્રાન્નિમંત્રયેત્ ॥

દૃઢધન્વા પ્રશ્ન કરે છે, હે મહામુનિ ! હવે પુરુષોત્તમ માસ સંબંધી
વ્રત ધારણુ કરનાર માણસે ઉઘાપન કેવી રીતે કરવું? તેનો ઉત્તમ
પ્રકારનો વિધિ મને કહો.^૧ વાલ્મીકિ કહે છે;—પુરુષોત્તમ માસમાં વ્રત
સંપૂર્ણ થવા માટે જે ઉઘાપન કરવામાં આવે છે, તેનો ઉત્તમ વિધિ
સંક્ષેપે કહું છું.^૨ પુરુષોત્તમ માસમાં કૃષ્ણપક્ષમાં ચૌદશ અથવા આઠમે
શાસ્ત્રોક્ત રીતિપૂર્વક ઉઘાપન કરવું.^૩

સપત્નીકાન સદાચારાન્વિષ્ણુભક્તિપરાયણાન્ ॥૬॥ યથાશક્ત્યા-
 ઽથવા સપ્ત પંચવિત્તાનુસારતઃ ॥ તતો મધ્યાહ્નસમયે દ્રોણમાનેન
 ભૂપતે ॥૬॥ તદર્ધેન તદર્ધેન નિજશક્ત્યનુસારતઃ ॥ પંચધાન્યેન
 કુર્વીત સર્વતોભદ્રમુત્તમમ્ ॥૭॥ ચત્વારઃ કલશાઃ સ્થાપ્યા હૈમા
 વા રાજતાઃ શુભાઃ ॥ તામ્રા વા મૃન્મયાઃ શુદ્ધા અવ્રણા મંદલો-
 પરિ ॥ ૮ ॥ ચતુર્દિક્ષુ ચતુર્વ્યૂહ પ્રીતયે શ્રીફલાન્વિતાઃ ॥
 સદ્વસ્ત્રવેષ્ટિતા નાગવહ્નિદલ્લસન્વિતાઃ ॥૯॥ વાસુદેવં હલધરં
 પ્રદ્યુમ્નં દેવમુત્તમમ્ ॥ અનિરુદ્ધં ચતુર્ષ્વેવ સ્થાપયેત્કલશેષુ ચ
 ॥ ૧૦ ॥ પુરુષોત્તમવ્રતારંભે સ્થાપિતં પુરુષોત્તમમ્ ॥ સરાધં
 દેવદેવેશં કલશેન સમન્વિતમ્ ॥ ૧૧ ॥ તત આનીય તન્મધ્યે

આ પુણ્યકારક માસમાં થયોક્ત પ્રકારે સાહિત્ય સંપાદન કરી
 પ્રાતઃકાળે ઉઠી પૂર્વાહ્નિક કર્મ કરવું.^૬ પ્રશસ્ત મનવડે પત્ની સહિત
 બ્રાહ્મણને આમંત્રણ કરવું. તે બ્રાહ્મણ સદાયરણ સંપન્ન અને વિષ્ણુભક્તિ-
 વાળો હોવો જોઈએ.^૫ જે દ્રવ્ય અનુકૂળ હોય તે શક્તિ પ્રમાણે સાત
 કિંવા પાંચ બ્રાહ્મણનું પત્નીસહ આમંત્રણ કરવું. આ રીતે તેમને આમંત્રણ
 દઈ પછી મધ્યાહ્નકાળે દ્રોણ [અર્ધોમણ]^૬ અથવા શક્તિ પ્રમાણે તેનું
 અર્ધ અથવા અર્ધનું અર્ધ, એ પ્રમાણે પ્રત્યેક ધાન્ય જોઈએ. એમાં પાંચ
 ધાન્યવડે પવિત્ર ભૂમિ ઉપર સર્વતોભદ્ર પૂરવું.^૭ પછી સર્વતોભદ્ર
 મંડળ ઉપર સુવર્ણના, રૂપાના, તાંબાના અથવા શુદ્ધ મૃત્તિકાના કાંઈ
 પણ જાતના ઉત્તમ કલશ સ્થાપન કરવા.^૮ તે ચાર દિશાએ મૂકી
 તેમાં નાગવહ્નીનાં પાન મૂકી ચતુર્વ્યૂહ મૂર્તિ કલશપર પ્રીતિપૂર્વક સ્થાપન
 કરવી. ઉત્તમ વસ્ત્રથી વેષિત કરી તે ઉપર નાળીએર સ્થાપન કરવું.^૯
 પછી વાસુદેવ, સંકર્ષણ, પ્રદ્યુમ્ન, અનિરુદ્ધ એમ ચતુર્વ્યૂહ સુવર્ણની

મંડલોપરિ વિન્યસેત્ ॥ આચાર્યં વૈષ્ણવં કૃત્વા વેદવેદાંગપાર-
 ગમ્ ॥ ૧૨ ॥ વિપ્રાશ્વત્વાર એવાત્ર વરણીયા જપાર્થિના ॥ દ્વે દ્વે
 વસ્ત્રે ચ દાતવ્યે હસ્તમુદ્રાદિસંયુતે ॥ ૧૩ ॥ આચાર્યં સમલં-
 કૃત્ય વસ્ત્રભૂષાદિભિર્મુદા ॥ તતો દેહવિશુદ્ધયર્થં પ્રાયશ્ચિત્તં
 સમાચરેત્ ॥ ૧૪ ॥ તતઃ પૂર્વોક્તવિધિના પૂજા કાર્યા સહ
 સ્ત્રિયા ॥ ચતુર્વ્યૂહજપઃ કાર્યો વૃતૈર્વિપ્રૈશ્વતુર્વિધઃ ॥ ૧૫ ॥
 ચતુર્દિક્ષુ પ્રકર્તવ્યા દીપાશ્વત્વાર ઉદ્ધૃતાઃ ॥ અર્ધ્યદાનં તતઃ
 કાર્યં નારિકેલાદિભિઃ ક્રમાત્ ॥ ૧૬ ॥ પંચરત્નસમાયુક્તૈર્જાનુભ્યાં
 સક્તભૂતલઃ ॥ સ્વપાણિપુટમધ્યસ્થૈર્યથાલબ્ધૈઃ ફલૈઃ શુભૈઃ
 ॥ ૧૭ ॥ શ્રદ્ધાભક્તિસમાયુક્તઃ સપત્નીકો મુદાન્વિતઃ ॥ અર્ધ્યં

પ્રતિમા પૂર્વાદિક્ષમે ચાર દિશાએ ચાર કળશ ઉપર સ્થાપન કરવી.^{૧૦}
 અને પુરુષોત્તમ માસ સંબંધી વ્રતારંભમાં જે પુરુષોત્તમની પ્રતિમા સ્થાપન
 કરેલી હોય, તે પણ રાધા સહિત દેવદેવની પ્રતિમા કલશયુક્ત^{૧૧}
 આણી મંડળ ઉપર વચ્ચેવચ્ચ સ્થાપન કરવી. પછી વેદવેદાંગવેત્તા
 બ્રાહ્મણને આચાર્ય કરી,^{૧૨} તથા જપ કરવા સારુ ચાર બ્રાહ્મણનું
 વરણ કરવું અને તે પ્રત્યેક બ્રાહ્મણના હાથમાં બન્ને વસ્ત્ર તથા
 સુવર્ણની પવિત્રી આપવી.^{૧૩} આચાર્યને સંતોષપૂર્વક વસ્ત્ર અલંકારાદિ
 આપવું. પછી દેહશુદ્ધિ કરવા માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.^{૧૪} પૂર્વોક્ત વિધિ
 પૂર્વક સ્ત્રી સહિત વાસુદેવાદિ ચાર વ્યૂહમૂર્તિ સહિત પુરુષોત્તમ ભગવા-
 નની પૂજા કરવી. પછી ચાર બ્રાહ્મણોથી ચાર વ્યૂહમૂર્તિના ચાર પ્રકારે
 જપ કરાવવા.^{૧૫} પછી ચારે દિશાએ ચાર દીવાની સ્થાપના કરી નાળી-
 એર આદિકનું અર્ધ્યદાન કરવું.^{૧૬} ભૂમિ ઉપર ઘુટણ મૂકી હસ્તદળમાં
 અંજલિ મધ્યે પંચ રત્ન સહિત જે શુભ ફળ મળતાં હોય તે લઈ,^{૧૭}

દદ્યાત્પહુષ્ટેન મનસા શ્રીહરિં સ્મરન્ ॥ ૧૮ ॥ અર્ધ્યમંત્રઃ ॥ દેવદેવ
નમસ્તુભ્યં પુરાણપુરુષોત્તમ ॥ ગૃહાણાર્ધ્યં મયા દત્તં રાધયા
સહિતો હરે ॥ ૧૯ ॥ વંદે નવઘનશ્યામં દ્વિભુજં મુરલીધરમ્ ॥
પીતાંબરધરં દેવં સરાધં પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૨૦ ॥ એવં ભક્ત્યા હરિં
નત્વા સરાધં પુરુષોત્તમમ્ ॥ ચતુર્થ્યૈતૈર્નામમન્ત્રૈસ્તિલ્લહોમં ચ કાર-
યેત્ ॥ ૨૧ ॥ તતસ્તદંતે તન્મન્ત્રૈઃ કાર્યે તર્પણમાર્જને ॥ નીરા-
જયેત્તતો દેવં સરાધં પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૨૨ ॥ અથ નીરાજન-
મંત્રઃ ॥ નીરાજયામિ દેવેશમિંદીવરદલચ્છવિમ્ ॥ રાધિકા-
રમણં પ્રેમ્ણા કોટિકંદર્પસુંદરમ્ ॥ ૨૩ ॥ અથ ધ્યાનમ્ ॥
અંતઃકર્ણોત્તરનંતરત્નરચિતે સિંહાસને સંસ્થિતં વંશીનાદવિમોહિત-

પત્ની સહિત શ્રદ્ધાભક્તિયુક્ત થઈ તથા પરમ સંતુષ્ટ અંતઃકરણવડે શ્રીહરિનું
સ્મરણ કરી અર્ધ્ય લેવું.^{૧૮} અને કહેવું કે, હે દેવ! હે પુરાણ પુરુષોત્તમ!
શ્રીહરિ! મેં આપેલા આ અર્ધ્યને આપ રાધા સહિત ગ્રહણ કરશો, આપને
મારા નમસ્કાર છે.^{૧૯} એ પ્રકારે મંત્રથી અર્ધ્ય આપી, પછી નૂતન મેઘ-
તુલ્ય દ્વિભુજ મુરલીધર પીતાંબરધારી રાધા સહિત પુરુષોત્તમ દેવને હું વંદન
કરું છું.^{૨૦} એ પ્રકારે ભક્તિપૂર્વક રાધા સહિત પુરુષોત્તમ શ્રીહરિને નમ-
સ્કાર કરી પછી ‘વાસુદેવાય સ્વાહા’ એવી રીતે ચતુર્થ્યૈત નામ મંત્રવડે તલનો
હોમ કરવો.^{૨૧} ત્યાર પછી તેજ નામ મંત્રવડે તર્પણ તથા માર્જન કરવું.
પછી રાધિકા સહિત પુરુષોત્તમ દેવનું નીરાજન કરવું.^{૨૨} તથા કહેવું કે
નીલકમળદળતુલ્ય કાંતિવાળા અને કોટિમદન કરતાં અત્યંત સુંદર રાધા-
રમણ દેવેશને હું પ્રેમપૂર્વક આરતિ કરું છું.^{૨૩} ત્યાર પછી ધ્યાન કરવું
કે, જે હૃદયાંતર્ગત જ્યોતિર્ભય, અનંત રત્નરચિત સિંહાસન ઉપર
સ્થિત, વૃંદાવન વિષે જેના વેણુનાદવડે વ્રજંગના અત્યંત મોહ પામે

વ્રજવધુર્વદાવને સુંદરમ્ ॥ ધ્યાયેદ્રાધિકયા સકૌસ્તુભમણિપ્રચો-
 તિતોરઃસ્થલં રાજદ્રત્નકિરીટકુંડલધરં પ્રત્યગ્રપીતાંબરમ્ ॥૨૪॥
 તતઃ પુષ્પાંજલિં દત્વા રાધિકાસહિતે હરૌ ॥ નમસ્કારં પ્રકુર્વીત
 સાષ્ટાંગં ગૃહિણીયુતઃ ॥ ૨૫ ॥ નૌમિ નવઘનશ્યામં પીતવાસ-
 સમચ્યુતમ્ ॥ શ્રીવત્સભાસિતોરસ્કં રાધિકાસહિતં હરિમ્
 ॥ ૨૬ ॥ પૂર્ણપાત્રં તતો દદ્યાદ્બ્રહ્મણે સહિરણ્યકમ્ ॥ આચા-
 ર્યાય તતો દદ્યાદક્ષિણાં વિપુલાં મુદા ॥ ૨૭ ॥ આચાર્યં તોષ-
 યેદ્બ્રક્ત્યા વસ્ત્રૈરાભરણૈરપિ ॥ સપત્નીકં તતો દદ્યાદૃત્વિગ્ભ્યો
 દક્ષિણાં પરામ્ ॥ ૨૮ ॥ ધેનુરેકા પ્રદાતવ્યા સુશીલા ચ પય-
 સ્વિની ॥ સર્વૈલા ચ સવત્સા ચ ઘંટાઽઽભરણભૂષિતા ॥ ૨૯ ॥
 તામ્રપૃષ્ઠી હેમશૃંગી સરૌણ્યચુરભૂષિતા ॥ ઘૃતપાત્રં તતો દદ્યા-

છે, જેના વક્ષઃસ્થળમાં કૌસ્તુભમણિ પ્રકાશમાન છે, જેણે રત્નકિરીટ, તથા
 કુંડળ ધારણ કરેલાં છે અને જેણે દેદીપ્યમાન પીતાંબર પહેરેલું છે એવા
 રાધા સહિત શ્રી પુરુષોત્તમનું હું ધ્યાન કરું છું. ૨૪

પછી રાધા સહિત શ્રીહરિને પુષ્પાંજળિ સમર્પણ કરી, પત્ની સહિત
 તેમને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરવા. ૨૫ નૂતન ઘનશ્યામ, પીતાંબર ધારણ
 કરનારા, અચ્યુત, જેના વક્ષઃસ્થળમાં શ્રીવત્સલાંચ્છન પ્રકાશમાન છે
 એવા, રાધિકા સહિત શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરું છું. ૨૬ ત્યાર પછી
 બ્રાહ્મણને સુવર્ણ સહિત પૂર્ણપાત્ર આપવું. પછી આચાર્યને સંતોષ-
 પૂર્વક દક્ષિણા આપવી. ૨૭ આચાર્યને ભક્તિપૂર્વક વસ્ત્ર અલંકારાદિવંકે
 સંતુષ્ટ રાખવા તથા પત્ની સહિત ઋત્વિજને ઉત્તમ દક્ષિણા આપવી. ૨૮
 ઘણું દૂધ આપનારી, સુશીલા અને સવત્સા એક ગાય બ્રાહ્મણને આપવી.

तिलपात्रं तथैव च ॥ ३० ॥ उमामहेश्वरं दद्यादंपत्योः परि-
 धायकम् ॥ पदमष्टविधं दद्यादुपानद्युगलं तथा ॥ ३१ ॥
 श्रीमद्भागवतं दद्याद्वैष्णवाय द्विजन्मने ॥ शक्तिश्चेन्न विलंबेत
 चलमायुर्विचारन् ॥ ३२ ॥ श्रीमद्भागवतं साक्षाद्भगवद्रूपमद्भु-
 तम् ॥ यो दद्याद्वैष्णवायैव पंडिताय द्विजन्मने ॥ ३३ ॥ स कोटि-
 कुलमुद्धृत्य ह्यप्सरोगणसेवितः ॥ विमानमधिरुह्यैति गोलोकं
 योगिदुर्लभम् ॥ ३४ ॥ कन्यादानसहस्राणि वाजपेयशतानि
 च ॥ सधान्यक्षेत्रदानानि तुलादानानि यानि च ॥ ३५ ॥ महा-
 दानानि यान्यष्टौ छंदोदानानि यानि च ॥ श्रीभागवतदानस्य
 कलां नार्हति षोडशीम् ॥ ३६ ॥ तस्माद्यत्नेन तद्देयं वैष्णवाय

ते गाय त्रंटा तथा अलंकारथी लूपित वस्त्र सहित आपवी. ३० आ-
 रीते पीड तांयावडे अने शिंगडां सुवर्णवटे तथा रूपानी अरीओथी
 लूपित अेम रूपानी करी गाय आपवी. त्यार पछी धृतपात्र तथा
 तिलपात्र आह्वणुने आपवुं. ३० पछी दंपतीने पडेरवा वस्त्र आपी उमा-
 महेश्वरनी प्रतिमा आपवी. आड प्रकारनां पद तथा उपानहनं पणु दान
 करवुं. ३१ शक्ति होय तो श्रीमद्भागवतनुं पुस्तक आह्वणुने आपवुं. आमां
 जरा विलंब करवी नहि. कारणु आयुष्य संयग छे, अेम नलणुं. ३२ श्री-
 मद्भागवत साक्षात् अद्भुत भगवत्स्वरूप छे, अेम नलणी आह्वणुने
 दान करवुं. ३३ आ प्रमाणे करनारो कोटिकुलनो उद्धार करी अप्सरागणनुं
 सुख भणतां विमानमां ऐसी योगीपुरुषने पणु दुर्लभ अेवा गोलाकमां
 नशे. ३४ ते माटे अनेक सदस्य कन्यादान, शतावधि वाजपेय यज्ञ, धान्य
 सहित क्षेत्रदान अने अनेक प्रकारनुं तुलादान, ३५ आड प्रकारनां महादान,
 अने वेद विद्यादान पणु श्रीमद्भागवत दाननी सोणभी कणानी सादस्यता

દ્વિજન્મને ॥ સંભૂષ્ય વસ્ત્રભૂષાભિર્હેમસિંહાસનસ્થિતમ્ ॥ ૩૭ ॥
 કાંસ્યાનિ સંપુટાન્યેવ ત્રિંશદ્દેયાનિ સર્વથા ॥ ત્રિંશત્રિંશદપૂષ્પૈશ્ચ
 મધ્યે સંપૂરિતાનિ ચ ॥ ૩૮ ॥ પ્રત્યપૂષં તુ યાવંતિ છિદ્રાણિ
 પૃથિવીપતે ॥ તાવદ્દર્ષસહસ્રાણિ વૈકુંઠે વસતે નરઃ ॥ ૩૯ ॥
 તતઃ પ્રયાતિ ગોલોકં નિર્ગુણં યોગિદુર્લભમ્ ॥ યદ્ભત્વા ન
 નિવર્તતે જ્યોતિર્ધામ સનાતનમ્ ॥ ૪૦ ॥ સાર્ધપ્રસ્થદ્વયં
 કાંસ્યસંપુટં પરિકીર્તિતમ્ ॥ નિર્ધનેન યથાશક્ત્યા કાર્યાણિ
 વ્રતપૂર્તયે ॥ ૪૧ ॥ અથવાઽપૂપસામગ્રીમપક્વાં સંફલાં પરામ્ ॥
 તત્રાધાય પ્રદેયાનિ પુરુષોત્તમપ્રીતયે ॥ ૪૨ ॥ નિમં-
 ત્રિતાનાં વિપ્રાણાં સસ્ત્રીકાણાં નરાધિપ ॥ સંકલ્પં ચ પ્રકુર્વીત

કરવા સમર્થ નથી. ૩૬ માટે યત્ને કરી વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણને વસ્ત્રાભૂષણથી
 અલંકૃત કરી પછી શ્રીમદ્ભાગવત સુવર્ણ સિંહાસન ઉપર સ્થાપન કરી
 દાન કરવું. ૩૭ કાંસાના પાત્રમાં ત્રીસ ત્રીસ અપૂષ [ધૃતપાચિત ઘેવર,
 અનારસાં, માલપૂડા ઇત્યાદિ] ભરીને તે કાંસ્ય સંપુટનું દાન કરવું. ૩૮
 હે પૃથ્વીપતે! તે અપૂષમાં છિદ્ર હશે, તેટલાં સહસ્ર વર્ષ પર્યંત તે માણસ
 વૈકુંઠમાં વાસ કરશે. ૩૯

સાર પછી યોગી લોકોને દુર્લભ એવા ગોલોકમાં જશે કે જે
 સ્થાન અનાદિસિદ્ધ જ્યોતિર્મય છે તથા જે સ્થાનને પામ્યા પછી
 ફરી જન્મ ધારણ કરવો પડતો નથી. ૪૦ અહીં શેર વજન કાંસ્યપાત્રને
 સંપુટ કહે છે. એવાં પૃથક્ પૃથક્ પાત્ર હોવાં જોઈએ અને નિર્ધન
 માણસે વ્રતની પૂર્ણતા થવા માટે યથાશક્તિ કાંસ્યપાત્ર માલપૂડાથી
 ભરીને આપવું. ૪૧ અથવા માલપૂડાનું અપક્વ સાહિત્ય તે પાત્રમાં
 રાખી. તે પાત્ર ફળ સહિત પુરુષોત્તમ પ્રીત્યે આપવું. ૪૨ જે

પુરુષોત્તમસન્નિધૌ ॥ ૪૩ ॥ અથ પ્રાર્થના ॥ શ્રીકૃષ્ણ જગદા-
ધાર જગદાનંદદાયક ॥ ऐहिकामुष्मिकान्कामान् निखिलान्पू-
रयाशु मे ॥ ૪૪ ॥ इति संप्रार्थ्य गोविंदं भोजयेद्ब्राह्मणान्मुदा ॥
सपत्नीकान्सदाचारान्संस्मरन्पुरुषोत्तमम् ॥ ૪૫ ॥ संपूज्य
विधिवद्भक्त्या भोजयेत् घृतपायसैः ॥ विप्ररूपं हरिं स्मृत्वा
स्त्रीरूपां राधिकां स्मरन् ॥ ૪૬ ॥ भोजनस्य तु संकल्पमाचरे-
द्विधिना व्रती ॥ द्राक्षाभिः कदलीभिश्च चूतैश्च विविधैरपि
॥ ૪૭ ॥ घृतपाचितपक्वान्नैः शुभैश्च माषकैर्वटैः ॥ शर्कराघृत-
पूरैश्च फाणितैः खंडमंडकैः ॥ ૪૮ ॥ उर्वालुकर्कटीशार्कैर्द्र-
कैश्च सुनिंबुकैः ॥ अन्यैश्च विविधैः शार्कैराम्रैः पक्कैः पृथक्
पृथक् ॥ ૪૯ ॥ चतुर्धा भोजनैरेव षड्सैः सहसंगतैः ॥

સપત્નીક આહ્વાણને બોલાવ્યો હોય, તેના આહ્વા પછી પુરુષોત્તમ સન્નિ-
ધિમાં નીચે પ્રમાણે સંકલ્પ કરવો:-૪૩

હે શ્રીકૃષ્ણ જગદાધાર ! ‘આનંદકારક ભગવન ! મારાં ઐહિક તથા પારલૌકિક સર્વ મનોરથ શીઘ્ર પૂર્ણ કરે. ૪૪ આ રીતે ગોવિંદની પ્રાર્થના કરી તે અપૂપતું દાન કરવું અને પુરુષોત્તમનું સ્મરણ કરી સંતોષપૂર્વક સદાચારસંપન્ન સપત્નીક આહ્વાણને ભોજન કરાવવું. ૪૫ પ્રથમ તે આહ્વાણની યથાવિધિ ભક્તિપૂર્વક પૂજા કરવી. પછી આહ્વાણ શ્રીહરિરૂપે તથા સ્ત્રીરાધિકારૂપે છે, એવું મનમાં જાણી તેમને ઘૃતપાય-સાદિ ભોજન અર્પણ કરવું. ૪૬ પરંતુ વ્રતીએ પ્રથમ આહ્વાણભોજનનો યથાવિધિ સંકલ્પ કરવો. તે પછી દ્રાક્ષ, કેળાં, અનેક પ્રકારની કેરી, ૪૭ ઘૃતપાયિત ઉત્તમ પકવાન, અડદનાં વડાં, સાકર, ઘૃત, ગોળથી ભરેલું

વાસિતાન્ ગોરસાંસ્ત્ર પરિવેષ્ય મૃદુ હ્રુવન્ ॥ ૫૦ ॥ इदं स्वादु
 मुदा भोज्यं भवदर्थे प्रकल्पितम् ॥ याच्यतां रोचते ब्रह्मन्
 यन्मया पाचितं प्रभो ॥ ૫૧ ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि जातं
 मे जन्म सार्थकम् ॥ भोजयित्वा मुदा विप्रान् देयास्तांबूल-
 दक्षिणाः ॥ ૫૨ ॥ एलालवंगकर्पूरनागवल्लीदलानि च ॥
 कस्तूरी मुरमांसी च चूर्णं च खदिरं शुभम् ॥ ૫૩ ॥ एतैश्च
 मीलितैर्देयं तांबूलं भगवत्प्रियम् ॥ तस्मादेवं विधायैष देयं
 तांबूलमादरात् ॥ ૫૪ ॥ तांबूलं यो द्विजाग्र्याय एवं कृत्वा
 प्रयच्छति ॥ सुभगश्च भवेदत्र परत्रामृतभुग्भवेत् ॥ ૫૫ ॥
 परितोष्य सपत्नीकान्हस्ते दद्याच्च मोदकान् ॥ पत्नीभ्यो वैण-

વાસણ, ૪૮ ખડબુચા કાકડીનું શાક, આદુ, લીંબું, તથા ખીજા ઘણા
 પ્રકારનાં શાક તથા પકવ આન્નફળ ઇલાદિક પૃથક્ પૃથક્ ૪૯ ભદ્ય,
 ભોજ્ય, લેહ્ય, ચોષ્ય, એમ ચતુર્વિધ ભોજનથી તથા મધુરાદિ પદાર્થ
 સહિત સુગંધિત ગોરસ, એ સર્વે તેમનાં પાત્રમાં પિરસવું. તેમના પ્રત્યે
 મૃદુ ભાષણ કરતા જવું ૫૦ કે આ પકવાન્ આપને જમવાને યોગ્ય
 ઘણાં સ્વાદુ છે. તે આપને માટે કરાવ્યાં છે. હે બ્રહ્મન્ ! હે પ્રભો !
 આ પદાર્થ મેં પકવ કરેલા છે. તેમાંથી જે જે આપને ભોજન કરવા રુચે,
 તે તે માગીને લ્યો. સંક્રાંત્ય કરશે મા. ૫૧ આપે મારા ઘેર આવી પ્રીતિ-
 પૂર્વક ભોજન કર્યું, તેથી હું ધન્યતાને પ્રાપ્ત થઈ પરમેશ્વરનાં ચરણારવિન્દનાં
 અનુગ્રહને પાત્ર થયો તથા મારા જન્મનું સાર્થક થયું. એવી રીતે પ્રાર્થના
 કરી સંતોષપૂર્વક બ્રાહ્મણને ભોજન કરાવી પછી તાંબૂલ અને દક્ષિણા
 આપવી. ૫૨ આ તાંબૂલમાં એલચી, લવિંગ, બીમસેની કપૂર, જાયપત્રી,
 જાયફળ, કસ્તૂરી, તાલીસપત્ર, ચૂનો તથા ઉત્તમ પ્રકારના કાથાથી, ૫૩

વીરદ્યાદલંકૃત્ય વિધાનતઃ ॥૫૬॥ આસીમાંતમનુવ્રજ્ય બ્રાહ્મ-
 નાંસ્તાન્વિસર્જયેત્ ॥ મંત્રહીનેતિ મન્ત્રેણ ક્ષમાપ્ય પુરુષોત્તમમ્
 ॥ ૫૭ ॥ યસ્ય સ્મૃત્યેતિ મન્ત્રેણ નમસ્કૃત્ય જનાર્દનમ્ ॥ યદૂનં
 તત્તુ સંપૂર્ણં વિધાય વિચરેત્સુખમ્ ॥ ૫૮ ॥ અન્નં વિભજ્ય
 ભૂતેભ્યો યથાભાગમકૃત્સયન્ ॥ ભુઙ્જીતં સ્વજનૈઃ સાર્ધં મિથ્યા-
 વાદવિવર્જિતઃ ॥ ૫૯ ॥ દર્શસ્ય દિવસે પ્રાત્ને કુર્યાજ્જાગરણં
 નિશિ ॥ રાધિકાસહિતં હૈમં પૂજયેત્પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૬૦ ॥ પૂજાં
 તે ચ નમસ્કૃત્ય સપત્નીકો મુદાન્વિતઃ ॥ વ્રતી વિસર્જયેદેવં
 સરાધં પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૬૧ ॥ આચાર્યાય તતો દદ્યાદુપહારં
 સમૂર્તિકમ્ ॥ અન્નદાનં યથાયોગ્યં દદ્યાદિચ્છાનુસારતઃ ॥ ૬૨ ॥

મિશ્રિત કરેલું તાંબૂલ ભગવાનને પ્રિય હોવાથી તેવું તાંબૂલ બ્રાહ્મણને આદર-
 પૂર્વક આપવું.^{૫૪} કારણ કે આવા પ્રકારનું તાંબૂલ શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણને આપે તો
 આ લોકમાં ભાગ્યવાન થઈ પરલોકમાં તે અમૃતનો ભોક્તા થશે.^{૫૫} માટે
 આ રીતે સપત્નીક બ્રાહ્મણને સંતુષ્ટ કરી, તેમના હાથમાં મોદક આપવા
 તથા સ્ત્રીઓના હાથમાં વાંસના સૂંપડાં, હલદર, કંકુ તથા બંગડીઓ
 આપવી.^{૫૬} ગામની હદ સુધી બ્રાહ્મણને પહોંચાડવા.^{૫૭} પછી યસ્ય સ્મૃત્યા
 આ મંત્રથી જનાર્દનને નમસ્કાર કરી ‘કર્મમધ્યે જે ન્યૂન હોય, તે
 પૂર્ણ કરી દ્યો’ એવી પ્રાર્થના કરી સુખરૂપે રહેવું.^{૫૮} પછી કાષ્ઠની
 નિંદા ન કરતાં જે જે અન્નના વિભાગી હોય, તે તે સર્વ પ્રાણીમાત્રને
 યથાવિભાગે અન્ન આપી કાષ્ઠની સાથે પણ મિથ્યા ભાષણ ન કરતાં
 સ્વજન સહવર્તમાન ભોજન કરવું.^{૫૯} એ રીતે વ્રતાચરણ કરતાં
 અમાવાસ્યાનો દ્વિતિય દિવસ આવે ત્યારે રાત્રિએ જાગરણ કરી રાધિકાસહિત
 પુરુષોત્તમની સુવર્ણપ્રતિમાની પૂજા કરવી.^{૬૦} અને પૂજના અંતે પત્ની

યેન કેનાપ્યુપાયેન વ્રતમેતત્સમાચરેત્ ॥ કુર્યાન્ન પરયા ભક્ત્યા
 દાનં વિત્તાનુસારતઃ ॥ ૬૩ ॥ નારી વાઙ્મય નરો વાઙ્મય વ્રત-
 મેતત્સમાચરેત્ ॥ દુઃસ્વદારિદ્ર્યદૌર્ભાગ્યં નામુયાજ્જન્મજન્મનિ
 ॥ ૬૪ ॥ યે કુર્વંતિ જના લોકે નાના પૂર્ણમનોરથાઃ ॥ વિમા-
 નાન્યધિરૂઢૈવ યાંતિ વૈકુંઠમુત્તમમ્ ॥ ૬૫ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥
 ઇત્યં યો વિધિમવલંબ્યચર્કરીતિ શ્રીકૃષ્ણપ્રિયમાસમાદરેણ ॥
 ગોલોકં વ્રજતિવિદ્યૂય પાપરાશિં ચાત્રત્યં સુખમનુભૂય પૂર્વપુંભિઃ
 ॥ ૬૬ ॥ ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીયપુરાણે પુરુષોત્તમમાહાત્મ્યે શ્રી-
 નારાયણનારદ સંવાદે દૃઢધન્વોપાખ્યાને વ્રતોદ્યાપનવિધિકથનં
 નામ પંચવિંશોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૫ ॥

સહિત સંતોષપૂર્વક પુરુષોત્તમને નમસ્કાર કરી વ્રતવાળા પુરુષે રાધાસહિત
 પુરુષોત્તમદેવનું વિસર્જન કરવું. ૬૧ મૂર્તિસહિત સર્વ પૂજાસાહિત્ય આચાર્યને
 આપવું. પછી ઇચ્છાનુસાર યથાયોગ્ય સર્વને અન્નદાન કરવું. ૬૨ એ રીતે
 કોઈ પણ ઉપાયથી આવું વ્રતાચરણ કરવું. તેમાં જેમ પૈસાની અનુકૂળતા
 હોય, તે પ્રમાણે ઉત્તમ ભક્તિવડે દાન કરવું. ૬૩ એ રીતે આ વ્રત એક
 માસ પર્યંત સ્ત્રીએ, તથા પુરુષે કર્યાથી જન્મોજન્મ દુઃખ દારિદ્ર્ય અને
 દુર્ભાગ્ય કદાપિ પ્રાપ્ત થશે નહિ. ૬૪ માટે જે માણસ આ લોકમાં પુરુષોત્તમ
 માસનું વ્રતાચરણ કરશે, તેના અનેક પ્રકારે મનોરથ પૂર્ણ થતાં તે વિમાનમાં
 બેસી વૈકુંઠલોકમાં જશે. ૬૫ શ્રીનારાયણ કહે છે:—આ રીતે પૂર્વોક્ત-
 વિધિનો આશ્રય કરી શ્રીકૃષ્ણને આ માસ અત્યંત પ્રિય જાણી આદર-
 પૂર્વક જે વ્રતાચરણ કરશે, તે પાપનો ત્યાગ તથા ઐહિક સુખનો
 અનુભવ લઈ પૂર્વજ સહવર્તમાન ગોલોકમાં જશે. ૬૬

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે 'પુરુષોત્તમ
 વ્રતોદ્યાપન વિધિ' એ નામનો અધ્યાય ૨૫ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૬ મો

નિયમત્યાગનો વિધિ

અથોદ્યાપનાનંતરં વ્રતનિયમમોક્ષણમુચ્યતે ॥ વાલ્મીકિ-
રુવાચ ॥ અશેષપાપનાશાર્થં પ્રીતયે ગરુડધ્વજે ॥ ગૃહીતનિય-
મત્યાગશ્ચોચ્યતે વિધિપૂર્વકઃ ॥ ૧ ॥ નક્તભોજી નરો રાજન્ત્રા-
હ્મણાન્ ભોજયેદથ ॥ અયાચિતે વ્રતે ચૈવ સ્વર્ણદાનં સમાચ-
રેત્ ॥ ૨ ॥ અમાવાસ્યાઽશ્વિનો યસ્તુ પ્રદગ્ધાદ્રાં સદક્ષિણામ્ ॥
ધાત્રી સ્નાનં નરો યસ્તુ દધિ વા ક્ષીરમેવ ચ ॥ ૩ ॥ ફલાનાં નિયમે
રાજન્ ફલદાનં સમાચરેત્ ॥ તૈલસ્થાને ઘૃતં દેયં ઘૃતસ્થાને
પયસ્તથા ॥ ૪ ॥ ધાન્યાનાં નિયમે રાજન્ ગોધૂમાન્ શાલિ-
તંડુલાન્ ॥ ભૂમૌ ચ શયને રાજન્ સતૂલીં સપરિચ્છદામ્ ॥ ૫ ॥
સુખદાં ચાત્મનો ન્યસ્ય હંતર્યામી પ્રિયો જનઃ ॥ પત્રભોજી નરો

વાલ્મીકિ કહે છે:-સમૂલ પાપનાશ માટે તથા ગરુડધ્વજની
પ્રીતિ માટે ગ્રહણ કરેલા નિયમનો ત્યાગ કેવી રીતે કરવો, તે કહું છું.^૧
હે રાજન્ ! એક માસ પર્યંત નક્ત ભોજન કર્યું હોય, તેણે છેવટે
બ્રાહ્મણને જમાડી નિયમ છોડવો. અયાચિત વ્રત કર્યું હોય તેણે સુવર્ણનું
દાન કરવું.^૨ એક માસ ઉપોષણ કરી અમાવાસ્યાએ ભોજન કરનારાએ
દક્ષિણા સમેત ગાય આપવી. આમળાના ઝાડ તળે એક માસ સૂધી
સ્નાન કર્યું હોય, તેણે દહીં દૂધનું દાન કરવું.^૩ ફળનું ભક્ષણ નહિ કરવાનો
નિયમ કરેલો હોય, તેણે તે ફળનું દાન કરવું. તેલના ત્યાગ કરનારાએ
ઘૃત આપવું તથા ઘૃતના ત્યાગ કરનારાએ દૂધ આપવું.^૪ હે રાજન્ !
કોઈ પણ ધાન્યનો ત્યાગ કર્યો હોય, તો પણ ઘઉં તથા ચોખા આપવા

યસ્તુ ભોજનં ઘૃતશર્કરામ્ ॥ ૬ ॥ મૌને ઘંટાં તિલાંશ્ચૈવ સહિ-
 રણ્યાન્પ્રદાપયેત્ ॥ દંપત્યોર્ભોજનં ચૈવ સસ્તેહં ચ સુશોભનમ્
 ॥ ૭ ॥ નચ્ચકેશધરો રાજન્નાદર્શં દાપયેદ્ બુધઃ ॥ ઉપાનહૌ
 પ્રદાતવ્યે ઉપાનહવિવર્જનાત્ ॥ ૮ ॥ લવણસ્ય પરિત્યાગે દા-
 તવ્યા વિવિધા રસાઃ ॥ દીપદાને નરો દદ્યાત્પાત્રયુક્તં ચ દીપ-
 કમ્ ॥ ૯ ॥ અધિમાસે નરો ભક્ત્યા સ વૈકુંઠે વસેત્સદા ॥
 દીપં ચ સઘૃતં તામ્રં કાંચનીવર્તિસંયુતમ્ ॥ ૧૦ ॥ પલ્લમાત્રં
 પ્રદેયં સ્યાદ્ વ્રતસંપૂર્તિહેતવે ॥ એકાંતરોપવાસેન કુંભાનઘૌ પ્રદા-
 પયેત્ ॥ ૧૧ ॥ સવસ્ત્રાન્કાંચનોપેતાન્ મૃન્મયાનથ કાંચનાન્ ॥
 માસાંતે મોદકાસ્ત્રિંશચ્છત્રોપાનહસંયુતાન્ ॥ ૧૨ ॥ અનઢાંશ્ચ

અને ભૂમિ ઉપર શયન કર્યું હોય તેણે ઉશીકું-પાથરણાદિ ઉપસાહિત્ય
 સહિત શય્યા દાન આપવું.^૫ આ શય્યા જેવી આપણને પ્રિય છે તેવી
 ખીજને પણ પ્રિય હોય છે, માટે તેના દાનથી શ્રીપરમાત્મા પ્રિય થાય
 છે. તેમ જ પાંદડાં ઉપર ભોજન કરનારે આહ્મણુને ઘૃતશર્કરાયુક્ત
 ભોજન કરાવવું.^૬ મૌન ધારણ કરનારે ઘંટા તથા સુવર્ણસહ તિલદાન
 કરવું તથા દંપતીને સ્નેહયુક્ત ઉત્તમ ભોજન જમાડવું.^૭ હે રાજન્!
 જેણે નખ તથા વાળ ધારણ કર્યાં હોય, તેણે દર્પણદાન કરવું તથા જેણે
 બેડા પહેરવા છોડી દીધા હોય, તેણે બેડાનું દાન કરવું.^૮ લવણનો
 ત્યાગ કર્યો હોય, તેણે અનેક પ્રકારે શર્કરાદિ રસ આપવા અને દીપ-
 દાન કરનારે તૈલપૂર્ણપાત્ર સહિત દીવી આપવી.^૯ આ રીતે અધિક
 માસમાં જે ભક્તિ ભાવે આહ્મણુને નિત્ય દીપદાન કરે છે, તે નિરંતર
 વૈકુંઠમાં વાસ કરે છે. માટે ઘૃતપૂર્ણ તામ્રપાત્રમાં સુવર્ણની દીવેટ મૂકી
 તેમાં દીવો કરી દાન કરવું.^{૧૦} કાષ્ઠપણુ વ્રતની પૂર્ણતા માટે ૪૦ માસ

પ્રદાતવ્યો ધૌરેયસ્તુ ધુરિક્ષમઃ ॥ સર્વેષામપ્યલાભે ચ યથોક્ત-
કરણં વિના ॥ ૧૩ ॥ દ્વિજવાક્યં સ્મૃતં રાજન્ સંપૂર્ણવ્રતસિ-
દ્ધિદમ્ ॥ એકાન્નેન નરો યસ્તુ મલમાસં નિષેવતે ॥ ૧૪ ॥
ચતુર્ભુજો નરો ભૂત્વા સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ એકાન્નાન્ના-
પરં કિંચિત્પવિત્રમિહ વિદ્યતે ॥ ૧૫ ॥ એકાન્નાન્મુનયઃ સિદ્ધાઃ
પરં નિર્વાણમાગતાઃ ॥ અધિમાસે નરો નક્તં યો ભુંક્તે સ નરા-
ધિપઃ ॥ ૧૬ ॥ સર્વાન્કામાનવામ્નોતિ નરો નૈવાત્ર સંશયઃ ॥
પૂર્વાહ્ને ભુજ્જતે દેવા મધ્યાહ્ને મુનયસ્તથા ॥ ૧૭ ॥ અપરાહ્ને
પિતૃગણાઃ સ્વાત્માર્થં તુ ચતુર્થકઃ ॥ સર્વવેલામતિક્રમ્ય યસ્તુ
ભુંક્તે નરાધિપઃ ॥ ૧૮ ॥ બ્રહ્મહત્યાદિપાપાનિ નાશં યાંતિ

સુવર્ણનું દાન કરવું. એકાંતર અપવાસનું વ્રત કર્યું હોય તેણે આઠ કળશનું
દાન કરવું.^{૧૧} કળશ સુવર્ણાદિ ધાતુમય અથવા મૃન્મય લેવા. પ્રત્યેક કળશને
વસ્ત્રવેષ્ટિત કરીને તેમાં સુવર્ણ મૂકી તે દાન કરવા. પછી છત્રી તથા
બેડાનું દાન તથા મોદક આપવા.^{૧૨} બળદ સહિત શકટ સામર્થ્ય હોય
તો આપવું. આ રીતે જે જે દાન કહ્યાં છે, તે તે યથોક્ત પ્રકારે કરવાં.
અનુક્રમ ન હોય ત્યારે^{૧૩} હે રાજન્ ! બ્રાહ્મણનું વચન સંપૂર્ણ વ્રતસિદ્ધિ
આપનાર થાય છે, તેમ જે માણસ એકાન્ન ભોજન મળમાસમાં
કરે છે,^{૧૪} તે ચતુર્ભુજ થઈ ઉત્તમ ગતિને પામે છે. કારણ કે એકાન્ન
વ્રત શિવાય બીજું કાંઈ પવિત્ર નથી.^{૧૫} એકાન્ન (એક પ્રકારનું અન્ન)
સેવન કરવાથી મુનિ તથા સિદ્ધ પૂર્વે મોક્ષગતિને પામ્યા છે. તે જ
પ્રમાણે અધિકમાસમાં જે માણસ નક્ત ભોજન કરે છે, તે નરનો
અધિપતિ બને છે^{૧૬} તથા તે માણસના સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થાય છે,
આમાં કોઈ રીતનો સંશય નથી. હવે નક્ત ભોજનનો વખત કહું છું.

જનાધિપ ॥ નક્તમોજી મહીપાલ સર્વપુણ્યાધિકો ભવેત્ ॥૧૯॥
 દિને દિનેઽશ્વમેધસ્ય ફલં પ્રાપ્નોતિ માનવઃ ॥ તસ્મિન્નિવર્જ-
 યેન્માષમધિમાસે હરિપ્રિયે ॥૨૦॥ સર્વસ્માન્મુચ્યતે પાપાદ્વિષ્ણુ-
 લોકં સ ગચ્છતિ ॥ તિલયંત્રાણિ પાપાત્મા કુરુતે બ્રાહ્મણોઽપિ
 સન્ ॥ ૨૧ ॥ તિલાનાં સંખ્યયા રાજન્ સ વૈ તિષ્ઠતિ રૌરવે ॥
 ચાંડાલયોનિમાપ્નોતિ કુષ્ઠરોગેણ પીડ્યતે ॥ ૨૨ ॥ શુક્લે કૃષ્ણે
 નરો ભક્ત્યા દ્વાદશીં સમુપોષયેત્ ॥ આરુહ્ય ગરુડં યાતિ નરો
 ભૂત્વા ચતુર્ભુજઃ ॥ ૨૩ ॥ સ દેવૈઃ પૂજ્યમાનોઽપિ હ્યપ્સરો ગણ-
 સેવિતઃ ॥ દશમીં દ્વાદશીં ચૈવ એકમુક્તં ચ કારયેત્ ॥ ૨૪ ॥
 પ્રીતયે દેવદેવસ્ય નરઃ સ્વર્ગમવાપ્નુયાત્ ॥ ભક્ત્યા ચ સર્વદા

પૂર્વાદ્દિ દેવ ભોજન કરે છે, મધ્યાહ્ને મુનિ ભોજન કરે છે,^{૧૭} અપરાહ્ને
 પિતર ભોજન કરે છે તથા આત્મભોજનનો ચતુર્થ કાળ કહેવાયેલ છે.
 હે રાજન્! આ સર્વ વખતનું અતિક્રમણ કરી, જે માણસ સાયંકાળે
 ભોજન કરે છે,^{૧૮} તેનાં બ્રહ્મહત્યાદિક સર્વ પ્રકારનાં પાપ નાશ પામે
 છે. માટે હે પૃથ્વીપતે! આ રીતે નક્ત ભોજન કરનારને સર્વ પુણ્ય
 કરતાં અધિક પુણ્ય થાય છે.^{૧૯} તે માણસને દરરોજ અશ્વમેધનું ફળ
 પ્રાપ્ત થાય છે. તે જ પ્રમાણે આ હરિપ્રિય અધિકમાસમાં માયાત્મનો
 (અઽદ્ વગેરેનો) ત્યાગ કરવો.^{૨૦} તેથી સર્વ પાપથી મુક્ત થઈ વિષ્ણુ
 લોકમાં જાય છે. વળી જે બ્રાહ્મણ થઈ પોતાના ઘેર તૈલ ઉત્પન્ન કરવા
 માટે તિલયંત્ર કરે છે, તેને પાપાત્મા સમજવો.^{૨૧} હે રાજન્! તલના
 દાણાની જેટલી સંખ્યા હશે, તેટલા દિવસ લગી રૌરવનરકમાં રહી
 પછી આ લોકમાં ચાંડાલયોનિમાં પડી તે દુષ્ટ (કાડ) રોગથી
 પીડિત થાય છે.^{૨૨} તેમ જ જે માણસ શુક્લપક્ષની તથા કૃષ્ણપક્ષની

રાજન દર્ભકૂર્ચં વિવર્જयेत् ॥ ૨૫ ॥ દર્ભેણ માર્જયેદ્યસ્તુ પુરીષં
મૂત્રમેવ ચ ॥ શ્લેષ્માણં રુધિરં વાઽપિ વિષ્ટાયાં જાયતે કૃમિઃ
॥ ૨૬ ॥ પવિત્રાઃ પરમા દર્ભા દર્ભહીના વૃથાઃ ક્રિયાઃ ॥ દર્ભ-
મૂલે વસેદ્બ્રહ્મા મધ્યે દેવો જનાર્દનઃ ॥ ૨૭ ॥ દર્ભાગ્રે તુ હુમા-
નાથસ્તસ્માદર્ભેન માર્જયેત્ ॥ ન દર્ભાનુદ્ધરેચ્છૂદ્રો ન પિવેત્ક-
પિલા પયઃ ॥ ૨૮ ॥ મધ્યપત્રે ન ભુઙ્ક્ષીત બ્રહ્મપત્રસ્ય ભૂપતે ॥
નોચ્છેત્ પ્રણવં મંત્રં પુરોઢાશં ન ભક્ષયેત્ ॥ ૨૯ ॥ નાસનં
નોપવીતં ચ નાચરેદ્વૈદિકીં ક્રિયામ્ ॥ નિર્વિધ્યાઽચરણં કુર્વન્
પિતૃભિઃ સહ મજ્જતિ ॥ ૩૦ ॥ પતંતિ નરકે ઘોરે યાવદિંદ્રાશ્વ-

અવિદ્ય એકાદશીમાં ભક્તિપૂર્વક ઉપોપાલુ કરે છે, તે ચતુર્ભુજ દેવમૂર્તિ
થઈ, ગરુડ ઉપર આરોહણ કરી વૈકુંઠમાં જાય છે.^{૨૩} દેવ પાલુ તેનું
પૂજન કરે છે, અપ્સરાનો ગણ તેની સેવા કરે છે. વળી દશમી ને દ્વાદ-
શીએ એકવાર ભોજન કરે છે.^{૨૪} તે કેવળ દેવની પ્રીતિ માટે કરવાથી
તે નર સ્વર્ગલોકમાં જાય છે. તેમ જ હે રાજન! દર્ભ સર્વદા ધારણ
કરવો નહિ.^{૨૫} દ્રમકે (અપવિત્રતામાં) વિષા, મૂત્ર, માંસ તથા રક્તમાં
જે દર્ભવડે ભોજન કરે છે, તે વિષામધ્યે કૃમિ થાય છે.^{૨૬} કારણ કે
દર્ભ અત્યંત પવિત્ર હોવાથી, દર્ભ શિવાય નિત્યનૈમિત્તિક સર્વ કર્મ અર્થ
થાય છે. દ્રમકે દર્ભના મૂળસ્થાનમાં બ્રહ્મદેવનો વાસ છે, અને મધ્ય-
સ્થાનમાં જનાર્દન,^{૨૭} તથા દર્ભના અગ્રભાગે મહાદેવ રહે છે, માટે અશુદ્ધ
વસ્તુ સાથે [અપવિત્રપણામાં] દર્ભથી ભોજન કરવું નહીં. શૂદ્રે દર્ભ
ઉખાડવા નહિ તથા કપિલા ધેનુનું દૂધ પીવું નહિ.^{૨૮} આપ્પરાના પાંત-
રામાં ભોજન કરવું નહિ, પ્રણવ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરવો નહિ, યજ્ઞ-
માંથી પુરોડાશનું ભક્ષણ કરવું નહિ,^{૨૯} આસન ઉપર બેસવું નહિ,

તુર્દશ ॥ પશ્ચાન્ન કૌકુટીં યોનિં સૂકરીં વાનરીં ચ વા ॥૩૧॥
 એતસ્માત્કારણાચ્છૂદ્રઃ પ્રણવં વર્જયેત્સદા ॥ નમસ્કારેણ વિ-
 પ્રાણાં શૂદ્રો મુચ્યતિ પાતકાત્ ॥ ૩૨ ॥ એતત્કૃત્વા મહારાજ
 પરિપૂર્ણં વ્રતં ચરેત્ ॥ અદત્વા દક્ષિણાં વાપિ નરકં યાંતિ વૈ
 નરાઃ ॥ ૩૩ ॥ વ્રતવૈકલ્યમાસાદ્ય હંધઃ કુષ્ઠી પ્રજાયતે ॥ ૩૪ ॥
 ધરામરાણાં વચનૈર્નરોત્તમા દિવૌકસાં વૈ પદમામ્બુવંતિ ॥ નોહ્લં-
 ઘયેદ્ધૂપ વચાંસિ તેષાં શ્રેયોભિકામી મનુજઃ સ વિદ્વાન્ ॥ ૩૫ ॥
 इदं मया धर्मरहस्यमुत्तमं श्रेयस्करं पापविमर्दनं च ॥ फलप्रदं
 माधवतुष्टिहेतोः पठेच्च नित्यं मनसोऽभिरामम् ॥ ३६ ॥ यः

યજ્ઞોપવીત ધારણ કરવું નહિ તથા વૈદિક કર્મ કરવું નહિ. આ રીતે
 શૂદ્ર છતાં અવિહિત કર્મ કરે છે તો તે પિતર સહવર્તમાન નરકમાં
 ખૂટે છે.^{૩૦} શૂદ્રને અધિકાર ન હોવા છતાં તે વૈદિક કર્મ કરે તો
 ચૌદ દંદ થઈ જાય ત્યાં સૂધી મહા ઘોર નરકમાં પડે છે. પછી મર-
 ઘડાની, ભુંડની તથા વાંદરાની યોનિને તે પ્રાપ્ત થાય છે.^{૩૧} આ કાર-
 ãણથી શૂદ્રે સર્વ પ્રણવથી વર્જ્ય કર્મ કરવું. તેણે આહ્વાણને નમસ્કાર
 કરવો, એટલે પાતકથી મુક્ત થાય છે.^{૩૨} હે મહારાજ! આ રીતે
 પૂર્ણ વ્રતાચરણ કરવું તથા આહ્વાણને દક્ષિણા આપવી. જે તે ન આપે
 તો માણસ નિશ્ચિત નરકમાં જાય છે.^{૩૩} માટે વ્રતની અંદર ન્યૂનતા
 થવા દેવી નહિ. ન્યૂનતા થવાથી અંધત્વ તથા કુષ્ટત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.^{૩૪}
 હે ભૂપતે! જે ઉત્તમ નર આહ્વાણનું વચન માન્ય કરે છે, તે જ દેવના
 ચરણારવિંદે પ્રાપ્ત થાય છે. માટે જેને શ્રેયપ્રાપ્તિની અપેક્ષા હોય, તેણે
 આહ્વાણનું વચન કદી ઉલ્લંઘવું નહિ. જે આ પ્રમાણે વર્તે, તે માણસ-
 ને જ વિદ્વાન્ કહેવો.^{૩૫}

શૃણોતિ નરો રાજન્ પઠતે વાપિ સર્વદા ॥ સ યાતિ પરમં લોકં
યત્ર યોગીશ્વરો હરિઃ ॥૩૭॥ ઇતિ શ્રીવૃહન્નારદીયપુરાણે પુરુ-
ષોત્તમમાહાત્મ્યે શ્રીનારાયણનારદસંવાદે ગૃહીતનિયમત્યાગો
નામ षડ્વિંશોઽધ્યાયઃ ॥ ૨૬ ॥

આ રીતે પાપનાશક શ્રેયસ્કર ઉત્કૃષ્ટ ધર્મનું રહસ્ય મેં તને કહ્યું.
માધવની તુષ્ટિ માટે તેમ જ મનોહર હોવાથી આનું જે નિત્ય પઠન
કરશે, તેને આ ફળદાયક થશે.^{૭૬} તેમ હું રાજન્! જે માણસ સર્વદા
શ્રવણ કિંવા પઠન કરશે તો જે જગોએ યોગેશ્વર શ્રીહરિ છે ત્યાં
ઉત્તમ લોકમાં જશે.^{૭૭}

ઇતિ શ્રીવૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે ‘નિયમ
ત્યાગનો વિધિ’ એ નામનો અધ્યાય ૨૬ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૭ મો

કદરી આહ્વાણની કથા

શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ इत्युक्त्वा विरतं राजा मुनीश्वरमनी-
नमत् ॥ अपूजयत्ततो भक्त्या सपत्नीको मुदान्वितः ॥ १ ॥
उररीकृत्य तत्पूजामाशीर्वादमुदीरयन् ॥ स्वस्ति तेऽस्तु गमि-
ष्यामि सरयूं पापनाशिनीम् ॥ २ ॥ आवयोर्वदतोरेवं सायं-

શ્રીનારાયણ કહે છે:-આ પ્રમાણે પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય કહી વાદમીડિ
મુનીશ્વર યોગલતા બંધ થયા ત્યારે દૃઢધનવા રાજાએ તેમને નમસ્કાર
કરી તેમની ભક્તિયુક્ત પૂજા કરી અને પોતે પત્નીસહ આનંદ
પામ્યો.^૧ મુનિએ તેમની પૂજા ગ્રહણ કરી તેમને આશીર્વાદ દીધા, કે
હું રાજા! તારું કલ્યાણ થાઓ. હું પાપ નાશ કરનારી સરયુ નદી તરફ

કાલોઽધુનાભવત્ ॥ इत्युक्त्वाशु जगामैव वाल्मीकिर्मुनिसत्तमः
 ॥३॥ आसीमांतमनुव्रज्य राजाऽप्यागतवान् गृहम् ॥ आगत्य स्व
 प्रियामाह सुंदरीं गुणसुंदरीम् ॥ ४ ॥ दृढधन्वोवाच ॥ अयि
 सुंदरि संसारे हसारे किं सुखं नृणाम् ॥ रागद्वेषादिषट्-
 शत्रौ गंधर्वनगरोपमे ॥ ५ ॥ कृमिविड्भस्मसंज्ञाते देहे मे
 किं प्रयोजनम् ॥ वातपित्तकफोद्रेकमलमूत्रामृगाकुले ॥ ६ ॥
 अध्रुवेण शरीरेण ध्रुवमर्जयितुं वने ॥ गमिष्यामि वरारोहे
 संस्मरन् पुरुषोत्तमम् ॥ ७ ॥ तदाकर्ण्य प्रियाप्राह साध्वी सा
 गुणसुंदरी ॥ विनयावनता भूत्वा बद्धांजलिपुट्टा शुचा ॥ ८ ॥
 गुणसुंदर्युवाच ॥ अहमप्यागमिष्यामि त्वयैव सह भूपते ॥

ગઠં છું.^૨ આપણા બંન્ધોના સંવાદમાં સાયંકાળ થયો. એવું કહી
 વાલ્મીકિ મુનિવ્રજ ગયા.^૩ તેમને સીમા સૂધી પહોંચાડી રાજા પોતાના
 ઘર તરફ આવ્યા અને પોતાની ગુણસુંદરી નામે ભાર્યા પ્રત્યે બોલવા
 લાગ્યા;—^૪

હે સુંદરી! આ-અસાર સંસારમાં માણસને શું સુખ છે? કારણ
 કે તેમાં વિષયની પ્રીતિ તથા દ્વેષરૂપ છ શત્રુ છે, જે કેવળ આકાશમાં
 ભાસમાન થનારું જાણે ગંધર્વનગર હોય, તેમ અશાશ્વત છે.^૫
 અને જેમાં વાત, પિત્ત, કફની વૃદ્ધિ તથા મળ-મૂત્ર રક્તાદિકથી ભરેલું
 છતાં કૃમિ, વિદ્યા કિંવા છેવટ ભસ્મ થવાનું પરિણામ છે એવા આ
 દેહનું મારે હવે શું પ્રયોજન છે?^૬ માટે હે સુંદરી! આ અશાશ્વત
 શરીરથી શાશ્વત મોક્ષ સંપાદન કરવા માટે નિરંતર પુરુષોત્તમનું સ્મરણ
 કરવાં માટે હું અરણ્યમાં ગઈ છું.^૭ એવું પતિનું વાક્ય સાંભળી તેની
 પ્રિયા ગુણસુંદરી વિનયપૂર્વક નમ્ર થઈ, હાથ બેડી દીનવાણીથી પ્રાર્થના

પતિવ્રતાનાં સ્ત્રીणां તુ પતિરેવ હિ દૈવતમ્ ॥ ૯ ॥ પત્યૌ ગતે
તુ યા નારી ગૃહે તિષ્ઠતિ સા વને ॥ સ્તુષાઽધીના તુ સા નારી
શુનીવ પરવેશ્મનિ ॥ ૧૦ ॥ મિતં પિતા દદાત્યેવ મિતં આતા
મિતં સુતઃ ॥ અમિતસ્ય પ્રદાતારં ભર્તારં કાઽનુ ન વ્રજેત્ ॥ ૧૧ ॥
પ્રિયાવાક્યમુરીકૃત્ય સુતં રાજ્યેઽભિષિચ્ય ચ ॥ સહ પત્ન્યા
યયૌ શીઘ્રમરણ્યં મુનિસેવિતમ્ ॥ ૧૨ ॥ હિમાચલસમીપે ચ
ગંગામાસાઘ દંપતી ॥ ત્રિકાલં ચક્રતુઃ સ્નાનં સંપ્રાપ્તે પુરુષો-
ત્તમે ॥ ૧૩ ॥ પુરુષોત્તમં સમાસાઘ વિધિના તત્ર નારદ ॥
તપસ્તેપે સપત્નીકઃ સંસ્મરન્પુરુષોત્તમમ્ ॥ ૧૪ ॥ ઝર્ધ્વબાહુર્નિ-
રાલંબઃ પાદાંગુષ્ઠેન સંસ્થિતઃ ॥ નભો દૃષ્ટિર્નિરાહારઃ શ્રીકૃષ્ણં તમ-

કરવા લાગી,^૯ અહો સ્વામિન બૂપતિ! હું પણ આપની સાથે આવું
છું. કારણ કે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનું પતિ, એ જ દૈવત છે.^૯ એમ છતાં
પતિ ગયા પછી, સ્ત્રી ઘેર રહે છે, તે વનમાં ગયા સરખી છે; અને
સ્તુષા (પોતાના પુત્રની સ્ત્રી)ની પાસે રહે છે, તેને પરગૃહે ફરનારી
શુનિકા [કુત્રી] જેવી સમજવી.^{૧૦} કારણ કે પિતા, માતા, બ્રાતા તથા
પુત્ર એ સધળાં થોડું આપનારાં છે અને પતિ અગણિત આપનાર છે.
માટે કાણ સ્ત્રી પોતાના સ્વામી પાછળ જાય નહિ?^{૧૧}

પ્રિયાનું આવું વચન સાંભળી પુત્રને રાજ્યાભિષેક કરી પત્ની
સહિત તે રાજ્ય મુનિને રહેવા લાયક અરણ્યમાં ગયો;^{૧૨} તથા હિમા-
ચળની પાસે ગંગા તીરપર જઈ ત્યાં પુરુષોત્તમ માસ પ્રાપ્ત થતાં જ
ત્રિકાળ સ્નાન કરી,^{૧૩} પુરુષોત્તમનું ધ્યાન ધરી તથા વિધિથી
પત્ની સહિત તે તપશ્ચર્યા કરવા લાગ્યો.^{૧૪} ઉંચા હાથ કરી કેવળ
પગના અંગુઠાના આધારે પૃથ્વી ઉપર નિરાધાર ઉભા રહી તથા નિરા-

જીજપત્ ॥ ૧૫ ॥ एवं व्रतविधौ तस्य तस्थुषश्च तपोनिधेः ॥
 सेवाविधौ प्रपन्नासीन्महिषी सा पतिव्रता ॥ १६ ॥ एवं कृतवतस्तस्य
 संपूर्णे पुरुषोत्तमे ॥ विमानमागमत्तत्र किंकिणोजालमंडितः
 ॥ १७ ॥ पुण्यशीलसुशीलाभ्यां सेवितं सहसाऽऽगतम् ॥ तद्दृष्ट्वा
 विस्मयाविष्टः सपत्नीको महीपतिः ॥ १८ ॥ अनीनमद्विमा-
 नस्यौ पुण्यशीलसुशीलकौ ॥ ततस्तौ तं सपत्नीकं विमानं
 निन्यतुर्नृपम् ॥ १९ ॥ विमानमधिरूढ्वाथ सपत्नीको नराधिपः ॥
 गोलोकं गतवान् शीघ्रं दिव्यं धृत्वा वपुर्नवम् ॥ २० ॥ एवं
 तस्मा तपो राजा मासे श्रीपुरुषोत्तमे ॥ निर्भयं लोकमासाद्य
 मुमोद हरिसन्निधौ ॥ २१ ॥ पतिव्रता च तत्पત્ની સાપિ તલ્લોક-

હારપણે રહેતાં આકાશ તરફ દષ્ટિ કરી શ્રીકૃષ્ણ નામનો તે જપ કરવા
 લાગ્યો. ૧૫ હે તપોનિધિ નારદ! આ રીતે વ્રતવિધિમાં તે જ્યારે સ્થિત
 થયો ત્યારે તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી પ્રસન્ન મનપૂર્વક પતિસેવામાં તત્પર રહેતી
 હતી. ૧૬ આ પ્રમાણે તપ કરતાં જ્યારે પુરુષોત્તમ માસ સંપૂર્ણ થયો,
 ત્યારે ક્ષુદ્ર ઘટિકાની જળાથી સુશોભિત એવું વિમાન ત્યાં આવ્યું. ૧૭
 તેમાં પુણ્યશીલ ને સુશીલ એ ઉભય સેવન કરતા હતા. આ રીતના
 વિમાનને જોતાં જ પત્ની સહિત તે રાજર્ષિ આશ્ચર્યચક્રિત થયો. ૧૮ અને તે
 વિમાનમાં પુણ્યશીલ અને સુશીલને નમસ્કાર કર્યા, એટલે તેઓએ
 તે રાજાને પત્ની સહિત વિમાનમાં લીધો. ૧૯

પછી તે રાજા પત્નીની સાથે દિવ્ય સ્વરૂપ ધારણ કરી વિમાનમાં
 બેસી શીઘ્ર ગોલોકપ્રતિ ગયો. ૨૦ આ પ્રમાણે તેઓ પુરુષોત્તમમાસમાં
 તપ કરી નિર્ભય લોકમાં જઈ, શ્રીહરિના સમીપ રહી, આનંદ પામવા
 લાગ્યાં. ૨૧ વળી પુરુષોત્તમ માસમાં તપ કરનારા પોતાના પતિની સેવા

માયયૌ ॥ પુરુષોત્તમે તપસ્યંતં સંસેવ્ય નિજવલ્લભમ્ ॥ ૨૨ ॥
 શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ વર્ણયામિ કિમદ્યાહં યદેકરસના મમ ॥
 પુરુષોત્તમસમં કિંચિન્નાસ્તિ નારદ ભૂતલે ॥ ૨૩ ॥ સહસ્રજન્મ-
 ત્તમેન તપસા તન્ન ગમ્યતે ॥ યત્ફલં ગમ્યતે પુંભિઃ પુરુષોત્તમ-
 સેવનાત્ ॥ ૨૪ ॥ વ્યાજતોપિ કૃતે તસ્મિન્માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥
 ઉપવાસેન દાનેન સ્નાનેન ચ જપાદિના ॥ ૨૫ ॥ કોટિજન્મ-
 કૃતાનેકપાપરાશિર્લયં વ્રજેત્ ॥ યથા શાસ્ત્રામૃગસ્યાશુ ત્રિરાત્ર-
 સ્નાનમાત્રતઃ ॥ ૨૬ ॥ અજાનતોઽપિ દુષ્ટસ્ય પ્રાક્તનાનાં કુક-
 ર્મણામ્ ॥ સંચયા વિલયં યાતા માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ ૨૭ ॥
 સોઽપિદિવ્યં વપુર્ઘૃત્વા વિમાનમધિરુહ્ય ચ ॥ અગમદિવ્ય-
 ગોલોકં જરામૃત્યુવિવર્જિતમ્ ॥ ૨૮ ॥ અતઃ શ્રેષ્ઠતમો માસઃ

કરવાથી પતિવ્રતા એવી તેની સ્ત્રી પણ તેની સાથે વિમાને બેસી ત્યાં
 ગઈ.^{૨૨} હે નારદ ! હું તેનું માહાત્મ્ય શું વર્ણવું ? કારણ કે મને એક જ
 છબ છે, માટે પુરુષોત્તમ માસસમાન બૂલોડમાં કોઈ પણ સાધન
 નથી.^{૨૩} સહસ્ર જન્મપર્યંત તપ કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થતું નથી, તે
 કેવળ પુરુષોત્તમના સેવનથી પુરુષને સાધ્ય થાય છે.^{૨૪} વળી શ્રીપુરુષોત્તમ
 માસમાં કપટથી ઉપવાસ, દાન, સ્નાન વગેરે જે કર્યું હોય તો^{૨૫} કોટિ-
 જન્મમાં કરેલાં અનેક પાપો નાશ પામે છે. દૃષ્ટાંત તરીકે કોઈ એક
 વાનર ત્રણ દિવસ સ્નાનમાત્ર કરવાથી ઉત્તમ ફળ પામ્યો હતો.^{૨૬} આ
 પુરુષોત્તમ માસમાં તે દુષ્ટે નહીં જાણતાં સ્નાન કર્યું, તેથી તેનાં જન્મ-
 તર સંબંધી પાપકર્મનો સમૂહ નાશ પામ્યો;^{૨૭} તથા દિવ્ય દેહ ધારણ
 કરી વિમાનમાં બેસી જરામૃત્યુરહિત એવા દિવ્ય ગોલોડમાં તે ગયો.^{૨૮}

સર્વેભ્યઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ દુષ્ટં શાસ્ત્રામૃગં યોઽસૌ વ્યાજેનાપિ
 હરિં નયેત્ ॥ ૨૯ ॥ અહો મૂઢા ન સેવંતે માસં શ્રીપુરુષોત્ત-
 મમ્ ॥ તે ધન્યાઃ કૃતકૃત્યાસ્તે તેષાં ચ સફલો ભવઃ ॥ ૩૦ ॥
 પુરુષોત્તમમાસં યે સેવંતે વિધિપૂર્વકમ્ ॥ સ્નાનદાનજપૈર્હોમૈરુ-
 પોષણપુરઃસરૈઃ ॥ ૩૧ ॥ નારદ ઉવાચ ॥ સર્વાર્થસાધનં વેદે
 માનુષં જનુરુચ્યતે ॥ અયં શાસ્ત્રામૃગોઽપ્યદ્ધા મુક્તો યદ્ વ્યાજ-
 સેવનાત્ ॥ ૩૨ ॥ તદ્વદસ્વ કથામેતાં સર્વલોકહિતાય મે ॥
 કુત્રાસૌ કૃતવાન્ સ્નાનં ત્રિરાત્રં તપસાં નિધે ॥ ૩૩ ॥ કોઽસૌ
 કપિઃ કિમાહારઃ કુત્ર જાતઃ કચાવસન્ ॥ વ્યાજેન તસ્ય કિં
 પુણ્યં જાતં શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ ૩૪ ॥ તત્સર્વં વિસ્તરેણૈવ મહ્યં શુશ્રૂ-
 ષવે વદ ॥ ન તૃપ્તિર્જાયતે ત્વત્તઃ શૃણ્વતો મે કથાઽમૃતમ્ ॥ ૩૫ ॥

માટે સર્વ માસ કરતાં પુરુષોત્તમ માસ અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે. જે કે અન્નાણુ-
 પણામાં વાનરે સ્નાન કર્યું, છતાં તે શ્રીહરિની સમીપ ગયો. ૨૯ આમ અન્નાણુ-
 છતાં જે આ પુરુષોત્તમ માસનું સેવન કરતા નથી, તેમને મૂઢ જાણવા.
 વળી જે સ્નાન, દાન, જપ, હોમ, ઉપોષણપૂર્વક યથાવિધિ પુરુષોત્તમ
 માસનું સેવન કરે છે, તે જ ધન્ય તથા કૃતકૃત્ય છે તથા તેમનાં જન્મ સફળ
 થાય છે. ૩૦-૩૧ નારદ કહે છે, -મનુષ્ય જન્મ જ પુરુષાર્થસાધનમાં
 યોગ્ય છે, એવું વેદવચન છે, છતાં આ સાક્ષાત્ વાનર કેવી રીતે
 સ્નાન કરવાથી મુક્ત થયો? ૩૨ એ કથા સર્વ લોકના હિત અર્થે મને
 કહો. હે તપોનિધિ નારાયણ! આ વાનરે ત્રણ દિવસ કયા જળમાં
 સ્નાન કર્યું? ૩૩ તે વાનર કાણુ હતો? તેનો આહાર શું હતો? તે ક્યાંથી
 ઉત્પન્ન થયો? તથા ક્યાં રહેતો હતો? તેને પુરુષોત્તમ માસમાં કયા

શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ કશ્ચિત્કેરલદેશીયો દ્વિજઃ પરમલોલુપઃ ॥
 નિત્યં ધનચયે દક્ષઃ સરઘેવ ધનપ્રિયઃ ॥ ૩૬ ॥ લોકે કદર્ય
 ઇત્યાख्याં ગતસ્તેનૈવ કર્મણા ॥ ચિત્રશર્મા પુરા નામ તસ્યા-
 સીત્પિતૃકલ્પિતમ્ ॥ ૩૭ ॥ સદન્નં ચ સુવસ્ત્રં ચ ન મુક્તં તેન કુત્ર-
 ચિત્ ॥ ન સ્વાહા ન સ્વધા વાઽપિ કૃતા તેન કુબુદ્ધિના ॥ ૩૮ ॥
 યશોઽર્થે ન કૃતં કિંચિત્પોષ્યવર્ગો ન પોષિતઃ ॥ સર્વં ભૂમિગતં
 ચક્રે ધનમન્યાયસંચિતમ્ ॥ ૩૯ ॥ ન માઘે તિલદાનં ચ કૃતં
 તેન કદાચન ॥ કાર્તિકે દીપદાનં ચ બ્રાહ્મણાનાં ચ ભોજ-
 નમ્ ॥ ૪૦ ॥ વૈશાખે ધાન્યદાનં ચ વ્યતીપાતે ચ કાંચનમ્ ॥
 વૈધૃતૌ રાજતં દાનં સર્વદાનાન્યમૂનિ ચ ॥ ૪૧ ॥ રવિસંક્રમણે

નિમિત્તવડે શું પુણ્ય પ્રાપ્ત થયું ?^{૩૪} આ સર્વ હું સાંભળવા ઇચ્છા રાખું છું.
 માટે મને આપ વિસ્તારપૂર્વક આ સર્વ કહો. આપના મુખથી હું કથામૃત
 ને કે સાંભળું છું, છતાં મારી તૃપ્તિ થતી નથી.^{૩૫} શ્રીનારાયણ કહે છે;—
 કેરલ દેશમાં કેઈ મહાલોભી બ્રાહ્મણ હતો. તે જેમ મધ ઉપર મક્ષિકા
 તત્પર રહે છે, તેમ ધન ઉપર પ્રીતિ કરતો હતો; તથા સર્વદા દ્રવ્ય એકદું
 કરવામાં ઘણો દક્ષ હતો.^{૩૬} આ કર્મને લીધે તે લોકમાં કદરી કહેવાયો.
 તેના પિતાએ પૂર્વે તેનું નામ ચિત્રશર્મા રાખ્યું હતું.^{૩૭} તેણે ઉત્તમ અન્ન
 તથા વસ્ત્રનો કદી પણ ઉપભોગ કર્યો નહીં, તેમ દેવપ્રીત્યર્થે સ્વાહાકાર
 તથા પિતૃતૃપ્ત્યર્થે સ્વધાકાર પણ તે કુબુદ્ધિએ કદી કર્યો નહીં.^{૩૮} તેમ જ
 લૌકિકાર્થે કાંઈ દ્રવ્યનો વ્યય (ખર્ચ) કરવો નોંધ્યો, તે પણ તેણે કર્યો નહીં.
 આ પુત્રાદિકનું પોષણ કરવું નોંધ્યો, છતાં તેણે તેમનું પોષણ કર્યું નહીં.
 એ પ્રમાણે અન્યાયથી મેળવેલ સર્વ દ્રવ્ય ભૂમિમાં દાટી મૂક્યું.^{૩૯} વળી
 માધ મહિને તિલદાન, કાર્તિક મહિને દીપદાન તથા બ્રાહ્મણભોજન, એ પણ

કાલે ન દત્તાનિ કદાચન ॥ ચંદ્રસૂર્યોપરાગે ચ ન જપ્તં ન હૃતં
 ક્વચિત્ ॥ ૪૨ ॥ અવીવદદીનવાચં સર્વત્રાશ્રુપરિપ્લુતઃ ॥ વર્ષ-
 વાતાતપક્ષિષ્ટઃ કુશઃ શ્યામકલેવરઃ ॥ ૪૩ ॥ ચચાર ધનલો-
 મ્હેન મૂઢધીર્મૂતલે સદા ॥ કોઽપિ યચ્છતુ યત્કિંચિત્પામરાય
 મુહુર્વદન્ ॥ ૪૪ ॥ સ ગોદોહનમાત્રં હિ કુત્રાપિ સ્થાતુમક્ષમઃ ॥
 લોકધિકારસંદગ્ધો બભ્રામોદ્વિગ્નમાનસઃ ॥ ૪૫ ॥ તન્મિત્રં
 વાટિકાનાથઃ કશ્ચિદાસીદ્વનેચરઃ ॥ સ તં નિવેદયામાસ સ્વ-
 દુઃખં સંરુદન્મુહુઃ ॥ ૪૬ ॥ તિરસ્કુર્વંતિ માં નિત્યં પુટભેદન-
 વાસિનઃ ॥ અતસ્તત્ર મયા સ્થાતું ન શક્યં પુટભેદને ॥ ૪૭ ॥
 इत्येवं वदतस्तस्य कदर्यस्य द्विजन्मनः ॥ अतिदीनतरां वाच-

તેણે કદિ કર્યું નહીં. ૪૦ તેમ જ વૈશાખ મહિને ધાન્યદાન, વ્યતીપાતમાં
 સુવર્ણદાન, વૈદ્યુતિના દિવસે રૂપાનું દાન તથા આ સિવાય છતર સર્વ
 પ્રકારનાં દાન, ૪૧ સૂર્યસંક્રમણ, તેમ જ પર્વકાળમાં પણ તેણે કદિ દાન આપ્યું
 નહિ. ચંદ્રસૂર્યનું ગ્રહણ પ્રાપ્ત થયું, છતાં તેણે કદાપિ જપ કિંવા હોમ પણ
 કર્યો નહિ. ૪૨ માત્ર દ્રવ્ય સંપાદન કરવામાં વૃષ્ટિ, વાયુ તથા ઉષ્ણ સહન
 કરી તથા નેત્રથી અશ્રુપાત કરી દીનવાણીથી તે સર્વત્ર ફરતો. આ કારણથી
 તેનું શરીર કૃશ તથા કૃષ્ણવર્ણ થયું હતું. ૪૩ તે મૂઢ દ્રવ્યવૃદ્ધિના લોભથી
 સર્વદા પૃથ્વી ઉપર ફરતો હતો તથા 'મને ગરીબને કાઈ પણ કંઈ પ્રકારથી
 આપો' એમ વારંવાર બોલતો હતો. ૪૪ પરંતુ તે ગોદોહનકાળ પર્વત પણ કશે
 ઉભો રહેતો નહિ. લોકોના ધિક્કારરૂપ અગ્નિથી તેનું મન દગ્ધ થયેલું
 હતું, તેથી તે ઉદ્વિગ્ન થઈ ફરતો હતો. ૪૫ એમ ફરતો ફરતો તે એક
 વનમાં ગયો. ત્યાં એક આગ હતો. તે આગનો અધિકારી જે માણી, તે
 તેનો મિત્ર હતો. તેને જોતાં જ તે બ્રાહ્મણે વારંવાર રૂદન કરી પોતાનું

માકર્ણ્યકૃપયાપ્રુતઃ ॥ ૪૮ ॥ માલાકારઃ પ્રપન્નં તં દીનં મ-
ત્વાઝ્કરોદયમ્ ॥ હે કદર્ય ત્વમત્રૈવ વાટિકાયા વસાધુના ॥ ૪૯ ॥
માલાકારવચઃ શ્રુત્વા કદર્યઃ સર્વનાગરૈઃ ॥ તિરસ્કૃતઃ સ
તદ્વાટીમધ્યુવાસ મુદા યુતઃ ॥ ૫૦ ॥ નિત્યં તન્નિકટસ્થાયી
તદાજ્ઞાપરિપાલકઃ ॥ તેન વાટીપતિસ્તસ્મિન્વિશ્વાસમકરોદ્
દૃઢમ્ ॥ ૫૧ ॥ અતિ વિશ્વાસ્તચિત્તેન તસ્મિન્ સ વાટિકાપતિઃ ॥
તમેવાત્મીકરદ્વિપ્રં સ્વકલ્પં વાટિકાપતિમ્ ॥ ૫૨ ॥ તતઃ સર્વાત્મભા-
વેન મમાયમિતિ નિશ્ચયાત્ ॥ વિહાય વાટિકાચિંતાં સિષેવે
રાજમંદિરમ્ ॥ ૫૩ ॥ રાજદ્વારે સદા કાર્યં તસ્યાત્યંતમર્બી
ભવત્ ॥ પરાધીનતયા ચાસૌ વાટિકાં ન જગામ હ ॥ ૫૪ ॥

સર્વ દુઃખ તે માળીપ્રત્યે નિવેદન કર્યું. ૪૮ તેણે કહ્યું; નગરવાસી લોક મારો
સર્વદા તિરસ્કાર કરે છે. આથી મને ત્યાં રહેવું ઠીક પડતું નથી. તેથી હું
આ વનમાં એકલો ફરું છું. ૪૯ એમ તે કદરી બ્રાહ્મણને જાણતો સાંભળી,
તે માળી દ્યાર્દ થઈ ગયો. ૫૦

‘આ દીન બ્રાહ્મણ મારે શરણુ આણ્યો’ એમ માની માળી તેના ઉપર
દયા કરી તેને કહેવા લાગ્યો; ‘હે કદરી બ્રાહ્મણ! તું આ બાગમાં
વાસ કર.’ ૫૧ આ રીતે તે માળીનું વચન સાંભળતાં સર્વ નગરવાસી-
લોકથી તિરસ્કાર પામેલો તે કદરી તે બાગમાં હર્ષયુક્ત થઈ રહ્યો. ૫૨
પછી તે માળી જે કહે, તે પ્રમાણે તે સર્વ કર્મ કરવા લાગ્યો.
આથી માળીનો તેના ઉપર દૃઢવિશ્વાસ બેઠો. ૫૩ આ રીતે તે માળીએ
તેના ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી તે બાગનો અધિકાર તેને સોંપ્યો. ૫૪
‘સર્વ પ્રકારે આ બ્રાહ્મણ મારો જ છે’ એવા નિશ્ચયથી બાગના સંરક્ષણની
ચિંતા દૂર કરી, તે માળી રાજમંદિરમાં રહેવા લાગ્યો. ૫૫ કારણ કે રાજદ્વારે

તત્ફલાનિ કદર્યસ્તુ જઘાસ નિર્ભરં મુદા ॥ અક્રીણતાવશિષ્ટાનિ
 લોભેનાતીવ દુર્બલઃ ॥ ૫૫ ॥ અગૃહ્ણાદ્રવિણં તજ્જં સર્વં સ્વયમ-
 શંકિતઃ ॥ યદા પૃચ્છદ્વનાધીશસ્તદગ્રેઽવીવદન્મુદા ॥ ૫૬ ॥
 ભ્રામં ભ્રામં ચ નગરં યાચં યાચં ચ ભૈક્ષકમ્ ॥ ઘાસં ઘાસં દિવા
 રાત્રૌ પરિચર્યામિ તે વનમ્ ॥ ૫૭ ॥ તથાપ્યસ્ય ફલાન્યાશુ નાશં
 ગચ્છંતિ પક્ષિણઃ ॥ પશ્યાશ્રંતો મયા કેચિન્નાશિતાઃ સ્વચરા-
 મૃશમ્ ॥ ૫૮ ॥ તેષાં માંસાનિ પક્ષાણિ પતિતાનીહ સર્વતઃ ॥
 તદ્ દૃષ્ટ્વાતીવ વિશ્વસ્ય જગામ વાટિકાપતિઃ ॥ ૫૯ ॥ એવં પ્રવર્ત-
 માનસ્ય જગ્મુર્વર્ષાણિ દુર્મતેઃ ॥ સપ્તાશીતિઃ કદર્યસ્ય જરાજર્જ-
 રિતસ્તતઃ ॥ ૬૦ ॥ મમાર મૂઢધીસ્તત્ર નૈવાપ વહ્નિદારુણી ॥ ના-

સર્વદા તેનું જ કામ હોવાથી તે પરાધીન થયો, તેથી તે બાગમાં આવી
 શકતો નહિ.^{૫૪} તેથી પેલો કદરી બ્રાહ્મણ સંતોષપૂર્વક ફળ ભક્ષણ કરી
 જે શેષ રહે, તેને વેચતો હતો.^{૫૫} અને આ ફળવિક્રયનું જે કાંઈ દ્રવ્ય
 આવે, તે સર્વ નિઃશંકપણે પોતે જ ગ્રહણ કરવા લાગ્યો. પછી એક દિવસે
 તે માળીએ તે બ્રાહ્મણ પ્રત્યે બાગરક્ષણની ઉપજના સંબંધી પૂછ્યું ત્યારે
 તે તેના પ્રતિ જૂઠું બોલ્યો.^{૫૬}

‘હું નગરમાં ભિક્ષા માગવા માટે ગામમાં ભટકું છું, તેમ છતાં તારા
 બાગની અહોરાત્ર સેવા કર્યા કરું છું.^{૫૭} પણ એક વેળા હું બ્યારે ભિક્ષા
 માગવા ગયો, તે વખતે આ વૃક્ષોને ફળ હતાં. પણ પક્ષીઓએ ભક્ષણ
 કર્યા કે તેનું શું થયું, તેની મને ખબર પડી નહી. જે પક્ષીઓએ ભક્ષણ કર્યા,
 એમ કહીએ તો હવે કંઈ પક્ષી ત્યાં આવતાં નથી. કારણ કે, પક્ષી ભક્ષણ કરે
 છે એમ જાણીને કેટલાક પક્ષીઓનો મેં નાશ કર્યો છે.^{૫૮} દાખલા તરીકે
 તેમનું માંસ અને પાંખો અત્રે પડેલાં છે.’ આ પ્રમાણે બેતાં, તેના ઉપર

મુક્તં ક્ષીયતે પાપમિતિ વેદવિદોઽવદન્ ॥ ૬૧ ॥ તસ્માદ્દાહા
પ્રકુર્વાળો મુદ્રરાઘાતપીડિતઃ ॥ અજીગમન્મહામાર્ગં કૃચ્છ્રેણાતિ-
વિभीષણમ્ ॥ ૬૨ ॥ સ્મરન્પૂર્વકૃતં કર્મ પ્રલપન્ બુદ્બુદાક્ષરમ્ ॥
અહો મે પશ્યતાજ્ઞાનં કદર્યસ્ય ચ દુર્મતેઃ ॥ ૬૩ ॥ આસાઘ
માનુષં દેહં દુર્લભં ત્રિદશૈરપિ ॥ ર્વંદેઽસ્મિન્ ભારતે પુણ્યે કૃષ્ણ-
રાસ્ટ્રપ્રાપ્તિતે ॥ ૬૪ ॥ કિં કૃતં ધનલોભેન વ્યર્થં નીતં જનુ-
ર્મયા ॥ તદ્દનં તુ પરાધીનં ચિરકાલાર્જિતં મયા ॥ ૬૫ ॥ કિં
કરોમિ પરાધીનઃ કાલપાશાવૃતોઽધુના ॥ માનુષં જનુરાસાઘ
ન કિંચિત્કૃતવાન્ શુભમ્ ॥ ૬૬ ॥ ન દત્તં ન હુતં વહ્નો ન
તપ્તં હિમગહ્વરે ॥ ન ગાંગં સેવિતં તોયં માઘે મકરગે રવૌ ॥ ૬૭ ॥

વધારે વિશ્વાસ રાખી તે માળી ફરી રાજમંદિરમાં ગયો. ૫૯ એ રીતે
તે દુર્બુદ્ધિ કદરી સલાશી વર્ષસૂધી રહી, જરા અવસ્થાથી જર્જરિત
થયો. ૬૦ તે મૂઢ કદરી બ્રાહ્મણ ત્યાં જ મરણ પામ્યો. તેને દહન
કરવા સારુ અગ્નિ તથા કાષ્ટ પણ મળ્યાં નહિ. દુઃખ ભોગવ્યા છતાં
પણ પાપ ક્ષીણ થતું નથી, એવું વેદવેત્તા કહે છે. ૬૧ જે વેળા તેને
ત્યાંથી યમદૂતો લઈને ચાલ્યા, તે વેળા તેના ઉપર મુદ્ગરના અત્યંત
પ્રહાર થતાં પીડિત થઈ અતિભયંકર માર્ગમાં હાહાકાર કરતો તથા કષ્ટ
ભોગવતો તે ચાલતો હતો. ૬૨

આ સમયે તેને જે દુઃખ પડવા માંડ્યું, તેથી પૂર્વે કરેલાં કર્મ
યાદ કરી ગદ્ગદિત વાણીથી તે વિલાપ કરવા લાગ્યો. હું દુર્મતિ કદરીને
આ શી દુર્મતિ સૂઝી તે જીવો. ૬૩ દેવને પણ દુર્લભ એવો મનુષ્યદેહ
હું કૃષ્ણસાર મૃગવાળા આ પુણ્યકારક ભરતખંડમાં પામ્યો. ૬૪ પણ મેં ત્યાં
શું કર્યું? દ્રવ્યના લોભે કરી મનુષ્યજન્મ મેં એજે ગુમાવ્યો અને જે દ્રવ્ય

ઉપવાસત્રયં ચાંતે ન કૃતં પુરુષોત્તમે ॥ ન કૃતં કાર્તિકે પ્રાતઃ-
 સ્નાનં સત્તારકાગણ ॥ ૬૮ ॥ ન પુષ્ટશ્ચ મયા દેહો માનુષઃ
 પુરુષાર્થદઃ ॥ અહો મે સંચિતં દ્રવ્યં સ્થિતં ભૂમૌ નિરર્થકમ્
 ॥ ૬૯ ॥ જીવો જીવનપર્યંતં ક્લેશિતો દુષ્ટબુદ્ધિના ॥ કદાચિજ્ઞા-
 ઠરો વહ્નિર્નાનૈર્નિર્વાપિતો મયા ॥ ૭૦ ॥ નાપિ સદ્વસનાચ્છન્નઃ
 સ્વદેહઃ પર્વણિ કચિત્ ॥ ન જ્ઞાતયો બાંધવાશ્ચ સ્વજનાઃ સ્વ-
 સૃજા અપિ ॥ ૭૧ ॥ જામાતા ચ સુતા વાઽપિ પિતા માતાઽનુ-
 જાસ્તથા ॥ પતિવ્રતાઽપિ ગૃહીણી બ્રાહ્મણા નૈવ તોષિતાઃ ॥ ૭૨ ॥
 મિષ્ટાન્નૈરેકવારં ચ તર્પિતા ન મયા કચિત્ ॥ એવં વિલપમાનં તં
 મિન્યુઃ કીનાશસન્નિધિમ્ ॥ ૭૩ ॥ તદ્દૃષ્ટ્વા ચિત્રગુપ્તસ્તુ વિ-

ધણાકાળસૂધી સંપાદન કરીને સાચવ્યું હતું, તે પણ પારકાને આધીન
 થઈ રહ્યું. મેં કાંઈ પણ તેના ઉપયોગ કર્યો નહિ. ૬૫ કાળપાશમાં પડી વૃદ્ધ
 થઈ હું પરાધીન થયો. હવે હું શું કરું? અરે! મને ઉત્તમ મનુષ્યજન્મ
 પ્રાપ્ત થયો, છતાં મેં કિંચિત્ પુણ્ય કર્મ કર્યું નહિ. ૬૬ મેં દાન પણ કર્યું
 નહિ. અગ્નિમધ્યે હવન પણ કર્યો નહિ, હિમાચલની એકાંત ગુફામાં
 જપ પણ કર્યો નહિ. માધ મહિનામાં મકરરાશિના સૂર્ય વખતે ગંગો-
 દકમાં સ્નાન પણ કર્યું નહિ. ૬૭ પુરુષોત્તમ માસમાં ત્રણ ઉપોપણ પણ
 કર્યાં નહિ, કાર્તિક માસમાં કૃત્તિકા નક્ષત્ર છતાં મેં પ્રાતઃસ્નાન પણ કર્યું
 નહિ. ૬૮ મનુષ્યદેહ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થના સાધનભૂત છતાં, તેને પણ મેં પુષ્ટ
 કર્યો નહિ, અને દ્રવ્યનો સંચય કરી ભૂમિપર મેં તે નિરર્થક રાખી મૂક્યો. ૬૯
 મેં જીવતાં સૂધી મારા જીવને દુર્બુદ્ધિથી વ્યર્થ ક્લેશ આપ્યો. મેં સારા
 અન્નનું ભક્ષણ કરી જરૂરાગ્નિને કદી શાંત કર્યો નહિ. ૭૦ વળી પર્વ-
 ણીને દિવસે પણ મેં મારા શરીર ઉપર ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ કર્યાં નહિ.

લોકયૈતચ્છુભાશુભમ્ ॥ અવોચત્સ્વામિનં ધર્મં કદર્યોઽયં દ્વિજા-
ધમઃ ॥ ૭૪ ॥ ન કિંચિત્સુકૃતં ત્વસ્ય ધનલુબ્ધસ્ય દુર્મતેઃ ॥
અસાવચીત્કરત્પાપં પુષ્કલં વાટિકાસ્થિતઃ ॥ ૭૫ ॥ અચૂચુર-
ત્ફલાન્યદ્ધા વિશ્વસ્તો વાટિકાપતેઃ ॥ તતો જઘાસ તાન્યેવ
પક્વાનિ યાનિ યાનિ ચ ॥ ૭૬ ॥ અક્રીણદવશિષ્ઠાનિ ધન-
લોભેન દુર્મતિઃ ॥ ફલચૌર્યકૃતં પાપં વિશ્વાસઘાતજં પરમ્
॥ ૭૭ ॥ એતત્પાપદ્વયં ચાસ્મિન્નત્યુગ્રં વર્તતે પ્રભો ॥ અન્યા-
ન્યપિ ચ પાપાનિ સંત્યસ્મિન્નિવિધાનિ ચ ॥ ૭૮ ॥ નારદ
ઉવાચ ॥ ઇત્થં નિશમ્ય વિધિનંદન ચિત્રગુપ્તવાક્યં ક્રુધા પ્રબલયા

તો પછી જ્ઞાતિબંધુ, સ્વજન:-ભત્રીજા વગેરેને અન્ન તથા વસ્ત્ર આપવું
તો ક્યાંથી જ અને ?^{૭૧} તેમ જ જમાઈ, કન્યા, પિતા, માતા તથા
કનિષ્ઠ બાંધવ અને પતિવ્રતા ભાર્યા તથા બ્રાહ્મણને પણ મેં સંતુષ્ટ
કર્ચી નહિ.^{૭૨} એકવાર પણ મેં તેમને મિષ્ટાન્નવડે તૃપ્ત કર્યાં નહિ. આ
રીતે વિલાપ કરતા પેલા કદરીને દૂતો યમની પાસે લઈ ગયા.^{૭૩}
પછી ચિત્રગુપ્તે તેને જોતાં તેનાં શુભાશુભ કર્મ તપાસ્યાં તથા ધર્મરાજા
સમીપ તેણે હકીકત કહી કે, આ દ્વિજ અધમ કર્મ કરનાર તથા
અત્યંત કદરી હતો.^{૭૪} આ દુર્બુદ્ધિ બ્રાહ્મણે દ્રવ્યલોભથી કિંચિત્
પુણ્ય કર્યું નથી. તેણે બાગમાં રહી માત્ર પાપકર્મ જ કર્યું છે.^{૭૫}
વાડીના અધિપતિએ તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખ્યો તથા આ માણસે
તે બાગમાંથી જે જે પકવ ફળ હતાં, તે ચોરી ભક્ષણ કર્યાં,^{૭૬}
તથા બાકી બચેલાં ફળ આ અભાગીઆએ ધનના લોભથી વેચી
નાંખ્યાં. આ ચૌર્યરૂપી કર્મ, પાપ અને વિશ્વાસઘાતવાળું છે.^{૭૭} આ
પ્રમાણે બે પ્રકારનાં પાપ એનામાં છે. વળી હું પ્રભો ! બીજાં પણ અનેક

પ્લુતધર્મરાજઃ ॥ આહૈષ યાતુ કપિજન્મ સહસ્રકૃત્વો વિશ્વાસ-
 માત્કૃતેષાં ફલમસ્ય પશ્ચાત્ ॥ ૭૧ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीय-
 पुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे कदर्योपा-
 ख्याने सप्तविंशोऽध्यायः ॥ ૨૭ ॥

પાપ એનામાં છે. ૭૮ શ્રીનારાયણ કહે છે;—હે બ્રહ્મપુત્ર નારદ ! આ
 રીતનું ચિત્રગુપ્તનું વચન સાંભળી, ધર્મરાજ અત્યંત ક્રોધયુક્ત થઇને
 બોલ્યા; “આ ક્ષણની ચોરીરૂપી પાપને લીધે એક હજારવાર વાનરની
 યોનિમાં તે પડે. પછી તેને વિશ્વાસઘાતનું ક્ષણ મળશે.” ૭૯

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે ‘કદરી બ્રાહ્મણની
 કથા’ એ નામનો અધ્યાય ૨૭ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૨૮ મો

કદરીનું સ્વર્ગપ્રતિ ગમન

શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ તન્નિશમ્ય મટાનાહ ચિત્રગુપ્તશ્ચિરં
 મૃશમ્ ॥ પૂર્વે લોભાભિભૂતોઽયં પશ્ચાच्चૌર્યમચીકરત્ ॥ ૧ ॥ અતઃ
 પ્રેતત્વમાસાદ્ય પશ્ચાદ્ભવતુ વાનરઃ ॥ તતશ્ચાહં પ્રદાસ્યામિ બહીં
 નરકયાતનામ્ ॥ ૨ ॥ અયમેવ ક્રમઃ શ્રેયાન્ ધર્મરાજગૃહે મટાઃ ॥
 इत्येवं चित्रगुप्तेन समादिष्टा विभीषणाः ॥ ૩ ॥ तथा चक्रुर्मટાઃ

શ્રીનારાયણ કહે છે;—આ રીતની ધર્મની આજ્ઞા સાંભળતાં ચિત્ર-
 ગુપ્તે બહુ વિચાર કરી દૂતને આજ્ઞા કરી કે, આ કદરી પૂર્વે વ્યવસોભથી
 વશ થઈ તેણે ચોરીનું કામ કર્યું.^૧ માટે પ્રથમ પ્રેતત્વને પ્રાપ્ત થયા
 પછી એ વાનર થવો જોઈએ. પછી હું તેને નરકની યાતના આપીશ.^૨

શીઘ્રં તાઢયંતશ્ચ તં દ્વિજમ્ ॥ પ્રેતત્વં પ્રાપિતઃ પૂર્વં કાનને વિફલે
 દ્વિજઃ ॥ ૪ ॥ નિર્જલે બહુકાલં ચ પ્રેતયોનિમવાપ્ય સઃ ॥
 ક્ષુત્તૃદ્ભ્યાં વ્યાકુલોઽત્યંતં બન્નામ ગહને વને ॥ ૫ ॥ પ્રેતયોનિ-
 ગતં દુઃસ્વમનુભૂય તતઃ પરમ્ ॥ ફલચૌર્યસમુદ્ભૂતાં કપિયોનિ-
 મજીગમત્ ॥ ૬ ॥ દિવ્યે કાલંજરે શૈલે જંબુસ્વંડમનોહરે ॥
 સુશીતલજલચ્છાયે ફલપુષ્પસમન્વિતે ॥ ૭ ॥ તત્રાસીદેવરાજેન
 નિર્મિતં કુંડમુત્તમમ્ ॥ સરોવરસમં પુણ્યં સત્સેવ્યં પાપનાશનમ્ ॥
 ॥ ૮ ॥ મૃગતીર્થમિતિહ્યાતં સુરાણામપિ દુર્લભમ્ ॥ યસ્મિન્ક્રુ-
 તેન શ્રાદ્ધેન પિતરો યાંતિ સદ્ગતિમ્ ॥ ૯ ॥ તત્ર દૈત્યભયાદેવા
 મૃગા ભૂત્વા નિરંતરમ્ ॥ અભિસસ્તુર્નિરાતંકામૃગતીર્થમતો વિદુઃ

હે દૂત ! ધર્મરાજને ઘેર શ્રેયસ્કર એવો આ રીતનો ક્રમ છે. પછી જેવી
 ચિત્રગુપ્તે આજ્ઞા કરી કે, લયંકર દૂતે તે બ્રાહ્મણને માર મારી પ્રથમ
 તેને ફળરહિત અરણ્યમાં પ્રેતયોનિમાં નાંખ્યો. ૩-૪ પછી તે નિર્જન
 વનમાં બહુ કાળ સૂધી પ્રેતયોનિ ભોગવી ક્ષુધા તૃપાથી અત્યંત વ્યાકુળ
 થઈ ગહન અરણ્યમાં લમવા લાગ્યો. ૫ પછી પ્રેતયોનિ સંબંધી દુઃખનો
 અનુભવ લઈ ફળની ચોરીથી ઉત્પન્ન થયેલ પાપવડે તે વાનર યોનિને
 પામ્યો. ૬ જ્યાં જાંબુનાં ઘણાં વૃક્ષ છે એવા દિવ્ય મનોહર કાલંજર-
 સંસ્રક પર્વત ઉપર ઉત્તમ શીતળ જળ તથા અનેક ફળ પુષ્પવાળી વૃક્ષની
 છાયા જ્યાં આવી રહી છે તથા ૭ જ્યાં દેવરાજ ઈંદ્રે એક ઉત્તમ કુંડ નિર્માણ
 કરેલો છે, જે કુંડ સરોવર સમાન મહા પુણ્યકારક તથા પાપનાશક
 હોવાથી સત્પુરુષો જેનું સેવન કરે છે, ૮ જે સ્થાન મૃગતીર્થ નામથી
 પ્રખ્યાત છે, જે દેવને પણ દુર્લભ છે તથા જે મૃગતીર્થમાં શ્રાદ્ધ કર-
 વાથી પિતર સદ્ગતિને પામે છે, ૯ વળી દૈત્યના લયથી અનેક દેવો

॥ ૧૦ ॥ તત્રાયં પ્રથમં જન્મ કાપેયં લબ્ધવાન્ દ્વિજઃ ॥ ફલ-
 ચૌર્યૈકૃતાત્પાપાદાસાદ્ય માનુષીં તનુમ્ ॥ ૧૧ ॥ નારદ ઉવાચ ॥
 ત્રૈલોક્યપાવને રમ્યે મૃગતીર્થે કથં કપિઃ ॥ આવાસમકરોદુષ્ટઃ
 પાપકોટિસમન્વિતઃ ॥ ૧૨ ॥ છિંધિ મે સંશયં નાથ તપોધન
 મનોગતમ્ ॥ ભવાદૃશાં ન ગોપ્યં હિ સ્વશિષ્યેષુ કદાચન ॥ ૧૩ ॥
 સૂત ઉવાચ ॥ એવં સંચોદિતો વિપ્રા નારદેન તપોનિધિઃ ॥
 ઉવાચ પરમપ્રીતઃ સત્કુર્વન્નારદં મુનિમ્ ॥ ૧૪ ॥ શ્રીનારાયણ
 ઉવાચ ॥ કશ્ચિદ્વૈશ્યો મહાનાસીન્નામ્ના વૈ ચિત્રકુંડલઃ ॥ તત્પત્ની
 તારકા નામ્ની પાતિવ્રત્યપરાયણા ॥ ૧૫ ॥ તાવુભૌ ચક્રતુર્ભક્ત્યા
 પુણ્યં શ્રીપુરુષોત્તમમ્ ॥ તયોઃ કૃતવતોર્માસો ગતઃ શ્રીપુરુષોત્તમઃ
 ॥ ૧૬ ॥ ચરમેઽહનિ સંપ્રાપ્તે ઉદ્યાપનમથાકરોત્ ॥ સપત્નીકો

મૃગનું રૂપ ધારણ કરીને નિર્ભયપણે રહી વારંવાર સ્નાન કરતા હોવાથી
 જે સ્થળનું નામ મૃગતીર્થ પડ્યું છે, ^{૧૦} આવા સ્થાનમાં તે બ્રાહ્મણ પૂર્વે
 મનુષ્યજન્મમાં જળની ચોરી કરેલ પાપને લીધે પ્રથમ વાનર થોળિને
 પામ્યો. ^{૧૧} નારદ પૂછે છે;—આ મૃગતીર્થ ત્રૈલોક્યને પાવન કરનારું તથા
 રમણીય છતાં આ કોટી પાપયુક્ત દુષ્ટ કદરીનો કપિરૂપે ત્યાં કેમ
 અવતાર થયો? ^{૧૨} હે નાથ! તપોધન એવા આપ મારા મનનો
 સંશય ટાળી નાંખશો. કારણ આપ સરખાએ પોતાના શિષ્ય પ્રતિ ગુપ્ત
 વાત રાખવી નહિ. ^{૧૩} સૂત કહે છે;—હે ઋષિઓ! આ રીતે નારદે પ્રશ્ન
 કર્યો કે, તપોનિધિ નારાયણ પરમ પ્રીતિવડે સત્કારપૂર્વક નારદ પ્રતિ
 કહેવા લાગ્યા. ^{૧૪} પૂર્વે કોઈ એક ચિત્રકુંડળ નામનો મહાત્મા વૈશ્ય
 હતો. તેની સ્ત્રી તારકા નામે પતિવ્રતા હતી. ^{૧૫} તે બન્ને પરમ ભક્તિથી

મુદાયુક્તઃ શ્રદ્ધયા ચિત્રકુંડલઃ ॥ ૧૭ ॥ દ્વિજાનાકારયામાસ
 વેદવેદાંગપારગાન્ ॥ ઉદ્યાપનવિધિં કર્તું સપત્નીકાન્ ગુણા-
 ન્વિતાન્ ॥ ૧૮ ॥ કદર્યોઽપ્યગમત્તત્ર ધનલોભેન નારદ ॥
 ઉદ્યાપનવિધૌ પૂર્ણે સંજાતે ચિત્રકુંડલઃ ॥ ૧૯ ॥ અત્યુગ્રદાનૈ-
 સ્તાન્વિપ્રાન્સપત્નીકાનતોષયેત્ ॥ તુષ્ટેષુ તેષુ સર્વેષુ ભૂયસીં
 દક્ષિણામદાત્ ॥ ૨૦ ॥ તદ્દત્તભૂયસીતુષ્ટા અન્યે વિપ્રા ગૃહા-
 ન્યયુઃ ॥ અતિલુબ્ધઃ કદર્યસ્તુ રુદંસ્તસ્થૌ તદગ્રતઃ ॥ ૨૧ ॥
 વિનયાવનતો ભૂત્વા સગદ્ગદમુવાચ હ ॥ ચિત્રકુંડલ વૈશ્યેશ
 ભગવદ્ભક્તિભાસુર ॥ ૨૨ ॥ પુરુષોત્તમવ્રતં સમ્યક્ ભવતા વિધિના-
 કૃતમ્ ॥ ન તથા ચ કૃતં કેન કુત્રાપિ પૃથિવીતલે ॥ ૨૩ ॥

શ્રીપુરુષોત્તમ માસ સંબંધી પુણ્ય કર્માચરણ કરતાં હતાં. આમાં તે
 બન્યો વ્રતાચરણ કરતાં શ્રીપુરુષોત્તમ માસ સમાપ્ત થયો.^{૧૬} પછી
 છેવટનો દિવસ આવતાં તે ચિત્રકુંડળ પત્ની સહિત ભક્તિયુક્ત થઈ ઉદ્યા-
 પન કરવા લાગ્યો.^{૧૭} તે વેળા યથાવિધિ ઉદ્યાપન કરતી વખતે વેદ
 વેદાંગ પારાંગત શમદમાદિ ગુણસંપન્ન સપત્નીક બ્રાહ્મણોને તેણે આમં-
 ત્રણ કર્યું;^{૧૮} પછી તે બ્રાહ્મણોએ આવી યથાવિધિ ઉદ્યાપન કરાવ્યું.
 આ સંપૂર્ણ થતાં, હે નારદ! ત્યાં કંઈ દ્રવ્ય મળશે, એવી લાલસાથી તે
 કદરી ત્યાં આવ્યો. તે વેળા ચિત્રકુંડળે^{૧૯} ધણું વસ્ત્ર અલંકારાદિના
 દાનવડે સપત્નીક બ્રાહ્મણોને સંતુષ્ટ કર્યાં અને તે સર્વ સંતુષ્ટ થયા પછી તેણે
 તેઓને ભૂયસી દક્ષિણા પણ આપી.^{૨૦} તે ભૂયસી દક્ષિણા લઈ સર્વ બ્રાહ્મણો
 સંતુષ્ટ થઈ પોતપોતાને ઘેર ગયા. પણ ત્યાં જે અતિ લોભી કદરી આવ્યો
 હતો, તે જ માત્ર યજ્ઞમાનના અગ્રભાગે રુદન કરતો ઉભો રહ્યો.^{૨૧} અને
 વિનયપૂર્વક નમ્ર થઈ, ગદ્ગદિત વાણીથી બોલવા લાગ્યો; હે ચિત્રકુંડળ

भवानद्य कृतार्थोऽसि भाग्यवानसि सर्वथा ॥ यत्त्वया परया
 भक्त्या सेवितः पुरुषोत्तमः ॥ २४ ॥ धन्यस्तव पिता धन्या
 माता च पतिदेवता ॥ याभ्यामुत्पादितः पुत्रस्त्वादृशो हरि-
 वल्लभः ॥ २५ ॥ धन्याद्धन्यतरश्चायं मासः श्रीपुरुषोत्तमः ॥
 यत्सेवनादवाप्नोति हौहिकामुष्मिकं फलम् ॥ २६ ॥ दृष्ट्वा हि तावकीं
 पूजां चकितोऽहं विशांपते ॥ अहो त्वया महत्कर्म कृतमेतन्न
 संशयः ॥ २७ ॥ अन्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यश्च धनं दत्तं बृहन्मुदा ॥
 न ददासि कथं मह्यं भाग्यहीनाय भूरिद ॥ २८ ॥ इति विज्ञा-
 पितस्तेन तस्मै धनमदादसौ ॥ तद्रृहीत्वाकत्वारोद्विप्रो धनं भूमि-
 गतं मुदा ॥ २९ ॥ तत्रानेन महापूजा दृष्टा श्रीपौरुषोत्तमी ॥
 पुरुषोत्तममासश्च धनलोभेन संस्तुतः ॥ ૩૦ ॥ पूजा दर्शन-

વેશ્ય રાજા ! ભગવદ્ભક્તિવડે તેજઃપુંજ એવા તમે, ૨૨ ઉત્કૃષ્ટ વિધિપૂર્વક
 પુરુષોત્તમ વ્રત કર્યું. આ ભૂમંડળમાં કાઠએ આપના સરખું ઉત્તમ વ્રત કર્યું
 નથી. ૨૩ માટે આપ જ સર્વ પ્રકારે કૃતાર્થ તથા ભાગ્યવાન છો. આપે પરમ-
 ભક્તિવડે પુરુષોત્તમનું સેવન કર્યું. ૨૪ આ ઉપરથી આપના પિતાને ધન્ય
 છે ને આપનાં પતિવ્રતા માતાને પણ ધન્ય છે, જેનાથી આપ આ રીતના
 હરિભક્ત થયા. ૨૫ માટે આ પુરુષોત્તમ માસ ધન્યથી પણ અધિક ધન્ય
 છે, કે જેના સેવનવડે આ લોક તથા પરલોક સંબંધી ફળ મળે છે. ૨૬ હે
 વૈશ્યપતે ! આપે કરેલી હરિપૂજા જોઈ હું ચકિત થયો. તમે મહત્કર્મ કર્યું,
 એમાં જરા પણ સંશય નથી. આ જોઈ મને આશ્ચર્ય થાય છે. ૨૭ તમે
 અન્ય બ્રાહ્મણોને બહુ દ્રવ્ય આપ્યું. આપ દાનશૂર છતાં મને ભાગ્યહી-
 નને કેમ આપતા નથી? ૨૮ આ રીતે તે કદરીએ પ્રાર્થના કરી, એટલે

માહાત્મ્યાત્પુરુષોત્તમસંસ્તવાત્ ॥ ધનલોભકૃતાદ્વાપિ મૃગતીર્થ-
મુપાગતઃ ॥ ૩૧ ॥ સૂત ઉવાચ ॥ દર્શનાત્સ્તવનાદ્વાપિ ધન-
લોભકૃતાદપિ ॥ દુષ્ટશાસ્વામૃગસ્યાપિ જાતં સત્તીર્થસેવનમ્
॥ ૩૨ ॥ કિં પુનઃ શ્રદ્ધયા કર્તુર્દર્શનસ્તવને દ્વિજાઃ ॥ પુરુ-
ષોત્તમદેવસ્ય સપત્નીકસ્ય સાદરમ્ ॥ ૩૩ ॥ નારદ ઉવાચ ॥
સુશીતલજલે બ્રહ્મન્ સિન્ધચ્છાયા મનોહરે ॥ સદૃક્ષમંડિતેઽરણ્યે
સ્થિતેઃ કિં કારણં વદ ॥ ૩૪ ॥ શ્રી નારાયણ ઉવાચ ॥
શ્રુણુ નારદ વક્ષ્યામિ તુભ્યં શુશ્રૂષવેઽનય ॥ અત્રાસ્તિ કારણં
કિંચિચ્છૂવણાત્પાપનાશનમ્ ॥ ૩૫ ॥ યદા દાશરથી રામઃ
સર્વાર્થફલદાયકઃ ॥ હતવાન્ રાવણં દુષ્ટં વદ્ધ્વા સેતું મહોદયૌ

તેને પણ તેણે દ્રવ્યદાન આપ્યું. તે લઈ તેણે લોભથી દાટી રાખ્યું.^{૨૯}
તેણે શ્રીપુરુષોત્તમની મહાપૂજા ભક્તિપૂર્વક જોઈ અને દ્રવ્યલોભથી
પુરુષોત્તમ માસની સ્તુતિ કરી.^{૩૦} આ રીતે પૂજાદર્શનના માહાત્મ્યથી અને
ધનલોભવડે પુરુષોત્તમનું સ્તવન કરવાથી તેને મૃગતીર્થમાં વાનરનો જન્મ
થયો.^{૩૧} સૂત કહે છે:-દુષ્ટ વાનરે કેવળ ધનલોભથી જ શ્રીપુરુષોત્તમનું
સ્તવન અથવા દર્શન કર્યું. આથી તેને મૃગતીર્થનું સેવન મળ્યું.^{૩૨} હે
ઋષિઓ! શ્રદ્ધાપૂર્વક રાધા સહિત શ્રી પુરુષોત્તમનું દર્શન તથા સ્તવન
જે કાર્ય કરે, તેને મૃગતીર્થના સ્થાનનું સેવન મળી, ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત
થાય, એમાં શું જ કહેવું?^{૩૩} નારદ કહે છે, હે બ્રહ્મન્! સુશીતળ જળ
તથા અત્યંત ઘટ્ટ છાયાવાળા, અત્યંત સુશોભિત અને મનોહર અરણ્યમાં
તેની સ્થિતિ હોવાનું શું કારણ? તે મને કહો.^{૩૪} શ્રીનારાયણ કહે છે,
હે નિર્દોષ નારદ! આના સંબંધમાં કંઈ એક કારણ છે કે, જે સાંભળવાથી
પાપ નાશ થાય છે. તે તું સાંભળનારને હું કહું છું તે સાંભળ.^{૩૫} જે વખતે

॥ ૩૬ ॥ વિભીષણાદતે તેન રાક્ષસા નાવશેષિતાઃ ॥ તતો
 વહ્નિવિશુદ્ધા સા જાનકી સ્વીકૃતાઽધુના ॥ ૩૭ ॥ ચતુર્મુખ-
 મહેશાનપુરંદરપુરઃસરૈઃ ॥ દશવક્ત્રવધપ્રીતૈર્હે રામ ત્વં વરં વૃણુ
 ॥ ૩૮ ॥ ઇત્યુક્તેઽવીવદદ્રામો ભક્તાનામભયંકરઃ ॥ સુરાઃ
 શ્રુણુત મદ્વાક્યં યદિ દેયો વરોઽધુના ॥ ૩૯ ॥ અત્ર યે વા-
 નરાઃ શૂરા રક્ષોભિર્નિહતાશ્ચ તે ॥ સંજીવયત તાનાશુ સુધાવૃષ્ટ્યા
 મમાજ્ઞયા ॥ ૪૦ ॥ તથેત્યુક્ત્વા સુધાવૃષ્ટ્યા વાનરાન્ સમજીવ-
 યન્ ॥ ચતુર્મુખમહેશાનપુરંદરપુરઃસરાઃ ॥ ૪૧ ॥ તતઃ સંજી-
 વિતાઃ સર્વે વાનરા જયશાલિનઃ ॥ અડુઢૌકન્ રામભદ્રે ચિરં
 સુપ્તોત્થિતા ઇવ ॥ ૪૨ ॥ અથ પુષ્પકમારુહ વાનરાન્ સર્વતઃ

સર્વાર્થ ઇળ આપનારા દશરથપુત્ર રામચંદ્રજીએ સમુદ્ર ઉપર સેતુ બાંધી દુષ્ટ
 રાવણુનો સંહાર કર્યો, ૩૬ તે વખતે તેણે વિભીષણુને રાખી બાકીના બધા
 રાક્ષસોનો સંહાર કર્યો. પછી અગ્નિમાંથી શુદ્ધ કરી જનકીનો રામ-
 ચંદ્રજીએ સ્વીકાર કર્યો. ૩૭ પછી બ્રહ્મદેવ, મહાદેવ તથા ઈંદ્ર જેમાં પ્રમુખ
 છે એવા સર્વ દેવ, રાવણુનો વધ થવાથી, પ્રસન્ન થઈ કહેવા લાગ્યા કે,
 હે રામ ! તું વર માગ. ૩૮ આતું દેવનું વચન સાંભળી, ભક્તના સંસાર-
 રૂપી ભય દૂર કરનાર શ્રીરામચંદ્ર કહેવા લાગ્યા, હે દેવો ! જે મને
 વર આપવાના હો તો, મારું વચન સાંભળો. ૩૯ આ દેકાણે જે મહા-
 શૂર વાનરો રાક્ષસથી મરાયા છે, તેમને મારી આજ્ઞાથી પ્રથમ અમૃત-
 વૃષ્ટિ કરી જલદી જીવતા કરો. ૪૦

આ રીતની આજ્ઞા થતાં દેવોએ ‘બહુ ઉત્તમ’ એમ કહી અમૃતવૃષ્ટિથી
 વાનરને જીવતા કર્યા. બ્રહ્મરુદ્રપ્રમુખ સર્વ દેવતાના અંશભૂત એવા જય-
 શાળી સંપૂર્ણ વાનર જીવતા થયા કે, ધણીવાર સૂધી તેઓએ ઉંઘમાંથી

સ્થિતાન્ ॥ અર્જીગદત્સપત્નીકઃ પ્રસન્નમુખપંકજઃ ॥ ૪૩ ॥

શ્રીરામ ઉવાચ ॥ હે સુગ્રીવહનૂમંતૌ હે તારાત્મજ જાંબવન્ ॥

મિત્રકાર્યં કૃતં સર્વં ભવદ્ભિઃ સહ વાનરૈઃ ॥ ૪૪ ॥ આજ્ઞાપયંતુ

તાન્સર્વાન્ભવન્તો વાનરાનિતઃ ॥ ભવદાજ્ઞાપિતાઃ સર્વે યથેષ્ટં

યાંતુ તે યતઃ ॥ ૪૫ ॥ યત્ર યત્ર વને એતે મામકા દીર્ઘજી-

વિનઃ ॥ વસંતિ વાનરાસ્તત્ર વૃક્ષાઃ પુષ્પફલાન્વિતાઃ ॥ ૪૬ ॥

નદ્યો મૃષ્ટજલા વાથ શીતલં સુભગં સરઃ ॥ ન કેઽપિ ધર્ષયિ-

વ્યંતિ સર્વે યાંતુ મમાજ્ઞયા ॥ ૪૭ ॥ અતો રામપ્રભાવેણ યતો

વાનરજાતયઃ ॥ તત્ર નદ્યો મૃષ્ટજલાઃ સરશ્ચ સુભગં વને ॥ ૪૮ ॥

લસત્ફલા મહાવૃક્ષાઃ પુષ્પપલ્લવસંયુતાઃ ॥ પરં તુ સુખદુઃસ્વાનિ

ઉઠેલાની માફક શ્રીરામચંદ્રજીને પ્રીતિપૂર્વક જોવા લાગ્યા. ૪૧-૪૨ પછી પત્ની સહિત પુષ્પકવિમાનમાં બેસી પ્રસન્ન મુખકમળવાળા શ્રીરામચંદ્રજી સર્વ વાનરને કહેવા લાગ્યા;—૪૩ હે સુગ્રીવ! હે અંગદ! હે જાંબવાન! તમે સર્વેએ વાનરસહિત જે મિત્રકાર્ય કરવા યોગ્ય હતું તે સર્વ કર્યું. ૪૪ હવે આ સમસ્ત વાનરને અહીંથી જવા માટે તમે આજ્ઞા કરો, એટલે તમારી આજ્ઞાથી યથેષ્ટ તેઓ જશે. ૪૫ વળી જે જે વનમાં ચિરકાળજીવન પામનાર મારા વાનરો વાસ કરશે, ત્યાં ત્યાં સર્વ વૃક્ષ સર્વદા પુષ્પફળથી યુક્ત રહેશે. ૪૬ વળી તે પ્રદેશની નદી અમૃતતુલ્ય જળ વહેશે તથા સરોવર પણ સુશીતળ જળથી સુંદર રહેશે, ને તેમને કાઈ પણ પીડા કરી શકશે નહિ. માટે સર્વ મારી આજ્ઞાથી યથેષ્ટ ગમન કરો. ૪૭ આવી રામચંદ્રની આજ્ઞા થતાં તે દિવસથી જે જે વનમાં તે વાનરો વાસ કરવા લાગ્યા, તે તે વનમાં રામના પ્રભાવને લીધે નદી મધુર જળથી વહેવા લાગી તથા સરોવર પણ સુશોભિત થવા લાગ્યાં. ૪૮ વળી

પ્રાક્તનાદૃષ્ટજાનિ ચ ॥ ૪૯ ॥ યત્ર યત્ર વસેજ્જંતુસ્તત્ર તત્રોપ-
 યાંતિ હિ ॥ નામુક્તં ક્ષીયતે કર્મ ઇતિ વેદાનુશાસનમ્ ॥ ૫૦ ॥
 નારાયણ ઉવાચ ॥ અથાસૌ વાનરસ્તત્ર વવૃધે પર્વતોપમઃ ॥
 વૃહત્શુત્તૃદ્સમાયુક્તો લોલુપો વ્યચરદ્વને ॥ ૫૧ ॥ જન્મતસ્તસ્ય
 વક્ત્રેઽભૂત્પીઢા પિત્તસમુદ્ભવા ॥ યયાઽસૃક્ ચ્યવતે વક્ત્રવ્રણતશ્ચ
 દિવાનિશમ્ ॥ ૫૨ ॥ અત્યંતવેદનાવિષ્ઠો નાતું શક્તસ્તુ કિંચન ॥
 સ ચ વાનરચાપલ્યાદ્દુમેભ્યઃ સત્ફલાનિ ચ ॥ ૫૩ ॥ લુનીય
 વદનાભ્યાશે નીત્વા તત્યાજ ભૂરિશઃ ॥ નૈકત્ર પીઢયા સ્થાતું
 શક્તોઽસૌ વાનરઃ ક્વચિત્ ॥ ૫૪ ॥ વૃક્ષાદૃક્ષાંતરં ગચ્છન્ મેને
 મૃત્યું સુસ્વાવહમ્ ॥ કદાચિદપતદ્ભૃમૌ વિલલાપાતિદુઃસ્વિતઃ

પુષ્પપદ્મવયુક્ત વૃક્ષો ફળથી શોભવા લાગ્યાં. આ રીતે સર્વ વન સર્વને
 સુખ આપનારાં થયાં. પરંતુ સુખ તથા દુઃખ તો પ્રારબ્ધ કર્માનુસારે
 હોય છે.^{૪૯} માટે જે જે દેકાણે પ્રાણી વાસ કરે છે, તે તે દેકાણે તે
 સુખ તથા દુઃખ અકસ્માત્ પ્રાપ્ત થાય છે. તે ભોગવ્યા શિવાય ક્ષીણ
 થતું નથી, આવી વેદાન્તા છે.^{૫૦} આ રીતે તે પૂર્વોક્ત દુષ્ટ વાનર
 તે રમણીય મૃગતીર્થમાં પર્વતતુલ્ય મોટા થઈ અતિશય ક્ષુધા તથા નૃપા-
 વડે વ્યાકુળ થઈ શુબ્ધપણાથી તે વનમાં ફરતો હતો.^{૫૧} પરંતુ તેના
 મુખને જન્મથકી પિત્તની વ્યથા હતી, તેથી તેના મુખમાં વ્રણરોગ
 થઈ, તેમાંથી અહોરાત્ર રક્તસ્રાવ થતો હતો.^{૫૨} આ વ્રણની અત્યંત
 વેદનાવડે તે વ્યાકુળ હોવાથી, તેનાથી કશું ભક્ષણ થઈ શકતું નહિ. તે
 વાનર ચપળતાથી વૃક્ષ ઉપરથી ઉત્તમ ફળ^{૫૩} ભક્ષણાર્થે મુખ આગળ
 ધરી વારંવાર હેઠળ નાંખી દેતો હતો. આ રીતે તેણે ઘણાં ફળ તોડી
 નાંખ્યાં, પરંતુ એક પણ ફળ તેના પેટમાં જતું નહિ. અત્યંત દુઃખી

॥૬૫॥ અરુરુદઙ્ગગાત્રો નીરભ્રષ્ટો યથા જ્ઞપઃ ॥ અસૌ
 શુત્તૃદસમાવિષ્ટઃ શ્લથદેહો ગલન્મુખઃ ॥ ૬૬ ॥ પેતુર્દેતાસ્તથા
 સર્વે વ્રણરોગેણ પીડિતઃ ॥ પૂર્વજન્મકૃતાત્પાપાદેવં દુઃસ્વમજીગમત્
 ॥ ૬૭ ॥ એવં પ્રવર્ત્તમાનસ્ય નિરાહારસ્ય નિત્યશઃ ॥ દૈવયો-
 ગાત્સમાગચ્છન્માસઃ શ્રીપુરુષોત્તમઃ ॥ ૬૮ ॥ તસ્મિન્નપિ તથૈવાસ્તે
 શીતવાતાદિપીડિતઃ ॥ કદાચિદ્બહુલે પક્ષે વિચરન્ ગહને વને
 ॥ ૬૯ ॥ તૃષિતઃ કુંડનિકટે નાશક્રોત્ પાતુમમૃતમ્ ॥ શુધાવિષ્ટોઽ-
 પિ ચાપલ્યાત્તત્રોચ્ચૈર્વૃક્ષમારુહત્ ॥ ૭૦ ॥ વૃક્ષાદ્વૃક્ષાંતરં ગચ્છન્મધ્યે
 કુંડમપીપતત્ ॥ સ ચિરાય નિરાહારઃ શ્લથદિંદ્રિયજર્જરઃ ॥ ૭૧ ॥
 નિર્બલઃ શિથિલપ્રાણઃ કુંડપ્રાંતમુપાશ્રિતઃ ॥ એવં દિનાનિ

થવાથી તેનાથી એક જગોએ સ્થિર રહેવાતું નહિ.^{૫૪} તેથી એક વૃક્ષ
 ઉપરથી બીજા વૃક્ષ ઉપર જ્યારે કુદકો મારતો ત્યારે મને મૃત્યુ 'સુખવાળું
 છે' એમ પોતે માનતો હતો. કેટલીક વાર એમ કુદકો મારતાં જમીન
 ઉપર પડતો, ત્યારે વિલાપ કરતો હતો.^{૫૫} અને તેનું આખું અંગ
 શિથિલ થઈ જતું હતું. તે ઉદકથી બ્રહ્મ થયેલા સરખો કુધા તૃપાથી
 કાળને લીધે વારંવાર વ્યાકુળ તથા ગલિતરહેવાળો થઈ જતો હતો.
 તેના મુખમાંથી રક્ત વહેતું હતું, તથા પુષ્કળ આકંઠ કરતો હતો.^{૫૬}
 ત્રણુરોગથી તેના સર્વ દાંત પડી ગયા હતા. આ રીતે પૂર્વજન્મના પાપવડે
 તે દુઃખ પામતો હતો.^{૫૭} તેના મુખથી કાંઈ ખવાઈ નહિ શકાયાથી તે
 નિત્ય નિરાહારી થઈ પડી રહેતો હતો. એવામાં દૈવયોગે પુરુષોત્તમમાસ
 પ્રાપ્ત થયો.^{૫૮} તે શીત વાતાદિકથી દુઃખી હતો, છતાં એક વેળા પુરુષોત્તમ-
 માસના કૃષ્ણપક્ષમાં તે ગહન વનની અંદર ફરતો હતો.^{૫૯} અત્યંત
 તૃપા લાગવાથી તીર્થોદકના કુંડ પાસે જઈ તે જલપાન કરવા લાગ્યો.

ચત્વારિ દશમીદિનતઃ કપેઃ ॥ ૬૨ ॥ ગતાનિ લુઠતઃ કુંઢે
 માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ પંચમે દિવસે પ્રાત્ને મધ્યંદિનગતે રવૌ
 ॥ ૬૩ ॥ વ્યસુઃ પપાત તત્તીર્થે તોયક્લિન્નવપુઃ કપિઃ ॥ સ તં દેહં
 સમુત્સૃજ્ય વિનિર્ઘૂતમલાશયઃ ॥ ૬૪ ॥ સઘો દિવ્યવપુઃ પ્રાપ
 દિવ્યાભરણભૂષિતમ્ ॥ ઇન્દીવરદલશ્યામં કોટિકંદર્પસુંદરમ્
 ॥ ૬૫ ॥ સ્ફુરદ્રત્નકિરીટં ચ સુચારુઞ્જપકુંડલમ્ ॥ લસત્પીત-
 પટં પુણ્યં સદ્રત્નકટિમેશ્વલમ્ ॥ ૬૬ ॥ લસત્કેયૂરવલયં મુદ્રિ-
 કાહારશોભિતમ્ ॥ નીલકુંચિતસુસ્તિગ્ધચિકુરાવૃતસન્મુશ્વમ્
 ॥ ૬૭ ॥ તદાનીમાગમચ્છીઘ્રં વિમાનં વૈષ્ણવાશ્રિતમ્ ॥ ભેરીમૃદંગ-
 પટહવેણુવીણા વૃહત્સ્વનમ્ ॥ ૬૮ ॥ નૃત્યદેવાંગનં દિવ્યં ગાય-

પણ તેના મુખરોગથી જલ અમૃતતુલ્ય છતાં પણ પીવાઈ શકાયું નહિ.
 પછી ક્ષુધાતુર એવો તે ચપળતાથી ઉંચા વૃક્ષ ઉપર ચઢ્યો.^{૬૦} તે વૃક્ષ
 ઉપરથી બીજા વૃક્ષ ઉપર જતાં અકસ્માત્ તે મૃગતીર્થ કુંડમાં પડ્યો.
 તે ધણુ દિવસનો ઉપવાસી હોવાથી તેનું શરીર જર્જરિત થઈ ગયું
 હતું.^{૬૧} અને બલહીન થવાથી તેના પ્રાણુ શિથિલ થવા લાગ્યા. તે
 વાનર પુરુષોત્તમ માસમાં વદિ દશમીથી ચાર દિવસપર્યંત તે કુંડ તીરે
 પડી રહ્યો. પછી પાંચમા દિવસે મધ્યાહ્ને સૂર્ય પ્રાપ્ત થતાં જ^{૬૨-૬૩} તે
 મૃગતીર્થના તટ ઉપર પડી મરણુ પામ્યો. પછી નિષ્કલ્મષ થઈ વાનર-
 શરીરનો ત્યાગ કરી^{૬૪} તત્કાળ નીલકમલદળતુલ્ય શ્યામવર્ણુ તથા કોટિ
 મદનતુલ્ય સુંદર એવું દિવ્ય રૂપ ધારણુ કરી, તે દિવ્યાભરણુવદે અલં-
 કૃત થયો.^{૬૫} મસ્તક ઉપર દેદીપ્યમાન રત્નખચિત મુકુટ, કર્ણમધ્યે ઉત્કૃષ્ટ
 મકરાકૃતિ કુંડલ, સુશોભિત પુણ્યકારક પીતાંબર, કમર ઉપર ઉત્તમ પ્રકા-
 રના રત્નની મેખલા,^{૬૬} સુશોભિત આહુભૂષણુ, હાથમાં કડાં અને

દ્રંધર્વકિન્નરમ્ ॥ તન્નિરીક્ષ્ય મહાભાગો દિવ્યદેહધરઃ કપિઃ
 ॥ ૬૯ ॥ વિસ્મયં પરમં યાતો મહાપાપસ્ય મે કુતઃ ॥ એતત્પુણ્ય-
 તમસ્યૈવ યોગ્યં વૈમાનિકં સુખમ્ ॥ ૭૦ ॥ અથ કાચિત્તદુપરિ દધા-
 રચ્છત્રમિંદુભમ્ ॥ ચક્રતુશ્ચાપરે તસ્ય કેચિદપ્સરસૌ મુદા ॥ ૭૧ ॥
 કાચિત્તાંબૂલહસ્તા ચ નનૃતુશ્ચાપ્સરો પુરઃ ॥ કાચિદ્ અંગારકં
 હૈમં સ્વર્ધુનીવારિસંભૃતમ્ ॥ ૭૨ ॥ હસ્તે કૃત્વા પુરસ્તસ્થૌ
 ગીતવાદ્યાદિતત્પરાઃ ॥ એવં વૈભવમાલોક્ય ચિત્રન્યસ્ત ઇવા-
 ભવત ॥ ૭૩ ॥ કિમેતત્કેન પુણ્યેન મમાપુણ્યસ્ય દુર્મતેઃ ॥
 નાસ્તિ મે સુકૃતં કિંચિદ્ધેન યામિ હરેઃ પદમ્ ॥ ૭૪ ॥ શ્રી-

આંગળી ઉપર રત્નમુદ્રિકા, કંઠ ઉપર દિવ્ય હાર, આ રીતે આભરણથી
 શોભા પામતો હતો. તેનું મુખ નીલ તથા સ્નિગ્ધ કુટિલ દેશથી વીંટાયેલું
 હતું. આ રીતનું દિવ્ય રૂપ ધારણ કરી તે ઉભો હતો. ^{૬૭} તેવામાં અકસ્માત
 વૈષ્ણવોથી આશ્રય કરાયેલું એક વિમાન ત્યાં આવ્યું. તે વિમાનમાં
 ભેરી, મૃદંગ, પટહ, વેણુ તથા સુસ્વર ધ્વનિયુક્ત ^{૬૮} દેવાંગનાનાં નૃત્ય તથા
 કિન્નરનાં દિવ્ય ગાયન થતાં હતાં. આ વિમાનને જોતાં જ તે દિવ્ય
 દેહધારી મહાભાગ્યવાન કપિ ^{૬૯} પરમ આશ્ચર્ય માનવા લાગ્યો કે, હું
 મહાપાપીને આવું વિમાન ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય? આવા વિમાનનું સુખ
 તો મોટા પુણ્યવાનને જ પ્રાપ્ત થઈ શકે. ^{૭૦} એ રીતે મનમાં વિસ્મય
 પામતો હતો, તેટલામાં કોઈ એક દેવાંગનાએ તેના ઉપર ચંદ્રતુલ્ય શીતળ
 છત્ર ધારણ કર્યું. તે બે અપ્સરા સંતોષપૂર્વક બે બાજુએ ચામર કરવા
 લાગી. ^{૭૧} કોઈ હાથમાં તાંબૂલ પકડીને ઉભી રહી, કોઈ અપ્સરા નૃત્ય
 કરવા લાગી, કોઈ અપ્સરા સુવર્ણપાત્રમાં પરિપૂર્ણ ગંગોદક ભરી સન્મુખ
 ઉભી રહી તથા અન્ય ગીત વાદ્યાદિક કરવા લાગી. આ રીતે ઐશ્વર્ય

નારાયણ ઉવાચ ॥ इत्थं तर्कयतो बृहत्सुखनिधिं दिव्यं विमानं
 पुरो दृष्ट्वा विस्मितचेतसो हरिभटौ ज्ञात्वाऽस्य हार्दं परम् ॥
 बद्ध्वाऽग्रे करसंपुटं सविनयं नत्वा तदीयं पदं वाक्यं सुंदर-
 मूचतुः कपिजनुस्त्यक्त्वा पुरः संस्थितम् ॥ ७५ ॥ इति श्री-
 बृहन्नारदीयपुराणे श्रीनारायणनारदसंवादे, कदार्योपाख्याने
 कपिजन्मानि विमानागमनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

જોતાં તે ભીંત ઉપર ચિત્રની માફક સ્તબ્ધ થઈ ગયો, ૭૨-૭૩ અને
 મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યો કે, અહો આ શું? હું પુણ્યહીન દુર્ભતિ
 છતાં મને આ વૈભવ કયા પુણ્યથી પ્રાપ્ત થયો, કે જે યોગે કરી મને
 સાક્ષાત્ શ્રીહરિની ચરણસેવા પ્રાપ્ત થઈ? આવું મારું જરા પણ પુણ્ય
 નથી. ૭૪ શ્રીનારાયણ કહે છે:-આ રીતે અત્યંત સુખ જેમાં છે,
 એવું દિવ્ય વિમાન અગ્ર ભાગે જોઈ તે કપિજન્મનો ભાગ કરી દિવ્ય
 દેહધારી પુરુષ વિસ્મિતચિત્ત છતાં અનેક તર્ક કરવા લાગ્યો. એવું તેનું
 અંતઃકરણ જાણીને, બન્ને વિષ્ણુદૂત હાથ જોડી તેના અગ્રભાગે ઉભા
 રહી, વિનયપૂર્વક નમ્રવાણીથી નમસ્કાર કરી ખેલવા લાગ્યા. ૭૫

इति श्रीबृहन्नारदीय पुराणभां पुरुषोत्तम माहात्म्य विषे 'कदरीनुं
 स्वर्गप्रति गमन' ये नामनो अध्याय २८ मेो समाप्त

—२३३—

અધ્યાય ૨૮ મો

મધ્યાહ્નકાળ પછીનું કૃત્ય

पुण्यशीलसुशीलावृचतुः ॥ विभो प्रयाहि गोलोकं कथमत्र
 विलंबसे ॥ पुरुषोत्तमसान्निध्यं त्वया लब्धं विशेषतः ॥ १ ॥

પુણ્યશીલ સુશીલ સંતક વિષ્ણુદૂત કહે છે;-હે વિભુ! તમે ગો-

કદર્ય ઉવાચ ॥ બહૂનિ મમ કર્માણિ સંતિ ભોગ્યાન્યનેકશઃ ॥
 કેન મે નિષ્કૃતિર્જાતા યતો ગોલોકમામુચ્યામ્ ॥ ૨ ॥ યાવંત્યો
 વર્ષધારાશ્ચ તૃણાનિ ભૂરજઃકણાઃ ॥ યાવંત્યસ્તારકા વ્યોન્નિ
 તાવત્પાપાનિ સંતિ મે ॥ ૩ ॥ કથમેતન્મયા પ્રાપ્તં વપુર્દિવ્યં
 મનોહરમ્ ॥ એતત્કારણમત્યુગ્રં મહં બ્રૂત હરેઃ પ્રિયૌ ॥ ૪ ॥
 શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ ઇતિ વાચમુપાકર્ણ્ય હરેર્દૂતાવથોચતુઃ ॥
 હરિદૂતાવૂચતુઃ ॥ અહો દેવ કથં નૈવ વિજ્ઞાતં સાધનં મહત્ ॥ ૫ ॥
 પ્રભો ન જ્ઞાયતે કસ્માન્માસઃ સર્વોત્તમોત્તમઃ ॥ વિષ્ણુપ્રિયો મહા-
 પુણ્યો નામ્ના વૈ પુરુષોત્તમઃ ॥ ૬ ॥ તસ્મિન્સ્ત્વયા તપશ્ચીર્ણમશક્યં
 યત્સુરૈરપિ ॥ અવિજ્ઞાતં મહારાજ કપિદેહેન કાનને ॥ ૭ ॥

લોકમાં ચાલો. અહિં આ રહીને વિવંચ શા સારુ કરો છો? તમે પુરુષોત્તમ સમીપ રહેવાનું કૃણ મેળવ્યું છે.^૧ કદરી નામનો દિવ્ય પુરુષ કહે છે:—મારે અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મ ભોગવવાનાં છે, પણ તે શાથી નાશ થયાં? એવું તે મેં શું કૃત્ય કર્યું કે, જે યોગે હું ગોલોકમાં જાઉં?^૨ કારણ કે મારાં એટલાં બધાં પાપ છે કે, જેટલી વરસાદની ધારા તથા તૃણ, ભૂમિ ઉપરનાં રજ-કણ, તેમ જ જેટલો આકાશમાં તારાનો સમૂહ છે, તેટલું મારું પાપ છે.^૩ એમ છતાં આવું સુંદર દિવ્ય શરીર મને કેવી રીતે મળ્યું? અહો હરિ-પ્રિયો! તેનું કારણ આપ સ્પષ્ટ રીતે મને કહો.^૪ આ પ્રમાણે તેનું વાક્ય સાંભળતાં તે હરિદૂત બોલ્યા કે, હે દિવ્ય પુરુષ! આ મહત્સાધનને શું તમે જાણી શક્યા નહિ?^૫ હે પ્રભો! આ પુરુષોત્તમ માસ સર્વ માસમાં ઉત્તમ પુણ્યકારક તથા વિષ્ણુને પ્રિય છે. તેને તમે કેમ જાણતા નથી?^૬ તે માસમાં તમે અરણ્યમાં દેવને પણ અશક્ય એવા તપનું આચરણ કર્યું. પણ હે મહારાજ! તમને વાનરનો દેહ હોવાથી

મુખરોગાદનાહારવ્રતં જાતમજાનતઃ ॥ ત્વયા ચ કપિચાંચલ્યા-
 ત્ફલાન્યુત્કૃત્ય વૃંતતઃ ॥ ૮ ॥ ક્ષિપ્તાનિ પૃથિવીપીઠે તૃપ્તાસ્તૈરિ-
 તરે જનાઃ ॥ પાનીયમપિ નો પીતમંતર્દુઃસ્વેન ભૂરિશઃ ॥ ૯ ॥
 સંજાતં તે તપસ્તીવ્રમજ્ઞાનાત્પુરુષોત્તમે ॥ પરોપકારઃ સંજાતઃ
 ફલપાતેન તેઽનઘ ॥ ૧૦ ॥ શીતવાતાતપારૌદ્રાઃ સોઢા વિચ-
 રતા વને ॥ મહાતીર્થે વરે રમ્યે પંચાહં પ્લવનં કૃતમ્ ॥ ૧૧ ॥
 તસ્માત્તે સ્નાનજં પુણ્યં માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ એવં રુગ્ણસ્ય તે
 જાતમજ્ઞાનાત્તપ ઉત્તમમ્ ॥ ૧૨ ॥ તદેતત્સફલં જાતમનુભૂતં
 ત્વયાઽધુના ॥ વ્યાજતોઽપિ કૃતેનૈવ સફલં સ્યાદથા તવ
 ॥ ૧૩ ॥ કિં પુનઃ શ્રદ્ધયૈતસ્મિન્માસે શ્રીપુરુષોત્તમે ॥ વિધિના

તમને તે સંબંધી ખબર પડી નહિ.^૭ મુખરોગવડે ખબર નહિ છતાં
 તમારાથી પુરુષોત્તમ માસમાં નિરશન વ્રત થયું; અને તમે વાનરરૂપે અપળ-
 તાથી વૃક્ષ ઉપરથી દીટાં તોડીને અનેક ફળ પૃથ્વીપર નાંખ્યાં.^૮ આથી
 ખીજાં ઘણાં માણસો તૃપ્ત થયાં અને તમને પોતાને આંતરીક દુઃખ
 હોવાથી તમે સર્વથા જળનું પાન પણ કરી શક્યા નહિ.^૯ વળી પુરુ-
 ષોત્તમ માસમાં ખબર નહિ છતાં તીવ્ર તપસ્યા તમે આદરી. હે નિષ્પાપ!
 તમે વૃક્ષ ઉપરથી ફળ તોડી હેઠળ નાંખ્યાં, તેથી તમે પરોપકાર કર્યો.^{૧૦}
 જ્યારે તમે વનમાં ફરતા હતા, ત્યારે તમે ટાઢ, તડકો તથા પવન
 સહન કર્યો. છેવટે રમણીય ઉત્તમ મહાતીર્થમાં પાંચ દિવસ તમે સ્નાન
 કર્યું.^{૧૧} આ કારણથી શ્રી પુરુષોત્તમ માસમાં સ્નાનજન્ય જે પુણ્ય થાય,
 તે તમને મળ્યું. રોગી હોવાથી તમને અજ્ઞાતપણામાં ઉત્તમ તપનું
 સાધન મળ્યું.^{૧૨} તેજ સફળ થયું તથા તેનો તમે અનુભવ કર્યો.
 આ જેવું તમારું તપ સફળ થયું, તે પ્રમાણે કોઈએ કપટપૂર્વક તપ કર્યું

કુર્વતઃ કર્મ જ્ઞાત્વા માહાત્મ્યમુત્તમમ્ ॥૧૪॥ યસ્ત્વયા સાધિતઃ
સ્વાર્થસ્તાદ્કર્તુ ચ કઃ ક્ષમઃ ॥ યસ્મિન્નેકોપવાસેન મુચ્યતે પાપ-
રાશિભિઃ ॥૧૫॥ નૈતત્તુલ્યં ભવેત્કિંચિત્પુરુષોત્તમપ્રીતિદમ્ ॥
તે ધન્યાઃ કૃતકૃત્યાસ્તે તદ્વ્રતં યે પ્રકુર્વતે ॥૧૬॥ દુર્લભં
માનુષં જન્મ મૂર્ખંદે ભારતા જિરે ॥ તાદૃશં જનુરાસાદ્ય સેવંતે
પુરુષોત્તમમ્ ॥૧૭॥ તે સદા સુભગાઃ પુણ્યાસ્તેષાં ચ સફલો
ભવઃ ॥ યેષાં સર્વોત્તમો માસઃ સ્નાનદાનજપૈર્ગતઃ ॥૧૮॥
દાનાનિ પિતૃકાર્યાણિ તપાંસિ વિવિધાનિ ચ ॥ તાનિ કોટિ-
ગુણાન્યેવ સંપ્રાપ્તે પુરુષોત્તમે ॥૧૯॥ ધિક્ તં ચ નાસ્તિકં
પાપં શઠં ધર્મધ્વજં સ્વલમ્ ॥ પુરુષોત્તમમાસાદ્ય સ્નાનદાનવિવ-

હશે, તે પણ સફળ થશે.^{૧૩} શ્રી પુરુષોત્તમ માસનું ઉત્તમ માહાત્મ્ય
જાણી તેમાં શ્રદ્ધાવડે ને યથાવિધિ કરેલું તપ સફળ થાય, એમાં
શું જ કહેવું? ^{૧૪} માટે તમે જે સ્વાર્થ સંપાદન કર્યો, તે ખીન્ને ડાણ કરવા
સમર્થ છે? કારણ કે આ માસમાં એક દિવસ પણ ઉપોષણ કરવાથી
અનેક પાપથી મુક્ત થવાય છે.^{૧૫} માટે આ નિયમ જેવું પુરુષોત્તમને
પ્રીતિકારક ખીજું કાંઈ નથી. માટે જે પુરુષોત્તમનું વ્રત કરે છે, તેજ
ધન્ય તથા કૃતકૃત્ય થાય છે.^{૧૬} કારણ કે આ પૃથ્વી ઉપર ભરતખંડમાં
મનુષ્ય જન્મ મળવો અત્યંત દુર્લભ છે. તમને તેવો જન્મ મળ્યો.
વળી પુરુષોત્તમ માસમાં જે પુરુષ પુરુષોત્તમ ભગવાનનું સેવન કરે
છે,^{૧૭} તે સર્વદા ભાગ્યવાન તથા પ્રભુચ્છીણ છે. વળી સ્નાન, દાન તથા
જપમાં જેનો પુરુષોત્તમ માસ ગયો હશે, તેનેજ ધન્ય છે તથા તેનોજ
જન્મ સફળ જાણવો.^{૧૮} આ પુરુષોત્તમમાસમાં દાન, શ્રાદ્ધાદિક પિતૃ-
કાર્યો તથા અનેક પ્રકારનાં તપ કરવાથી ડાટીગણાં ફળની પ્રાપ્તિ થાય

જિતઃ ॥ ૨૦ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ પુણ્યશીલસુશીલાભ્યા-
મદૃષ્ટં વર્ણિતં નિજમ્ ॥ તચ્છ્રુત્વા ચકિતો હૃષ્ટઃ પુલકાંકિત-
વિગ્રહઃ ॥ ૨૧ ॥ તીર્થદેવાન્નમસ્કૃત્ય કાલંજરગિરિં તતઃ ॥
નનામ કાનનાધીશાન્ સર્વગુલ્મલતાતરૂન્ ॥ ૨૨ ॥ તતઃ પ્રદ-
ક્ષિણીકૃત્ય વિમાનં વિનયાન્વિતઃ ॥ આરુરોહ ઘનશ્યામો લસ-
ત્પીતાંબરાવૃતઃ ॥ ૨૩ ॥ પશ્યત્સુ સર્વદેવેષુ ગંધર્વાદ્યૈરભિષ્ટુતઃ ॥
વાદ્યમાનેષુ વાદ્યેષુ કિન્નરાદ્યૈર્મુહુર્મુહુઃ ॥ ૨૪ ॥ પુષ્પવૃષ્ટિમુચો
દેવા મંદં મંદં મુદાન્વિતાઃ ॥ સાદરં પૂજયાંચક્રુઃ પુરંદર-
પુરઃસરાઃ ॥ ૨૫ ॥ તતો જગામ ગોલોકં સાનંદં યોગિદુર્લ-
ભમ્ ॥ ગોપગોપીગવાં સેવ્યં રાસમંડલમંડિતમ્ ॥ ૨૬ ॥ યત્ર ગત્વા

છે.^{૧૯} શ્રી પુરુષોત્તમ માસ પ્રાપ્ત થવા છતાં જે મનુષ્ય સ્નાન તથા દાનરહિત હોય છે, તે કેવળ નાસ્તિક, પાપી તથા લોહાને ડગી દ્રવ્ય સંપાદન કરવા માટે ધર્મદોંગી ખલ સમજવો. આવા મનુષ્યને ધિક્કાર છે.^{૨૦} શ્રી નારાયણ કહે છે:-આ પ્રમાણે પુણ્યશીળે તથા સુશીલે તે વાનરના અદૃષ્ટનું વર્ણન કયું, જે સાંભળી દિવ્ય પુરુષરૂપ તે વાનર ચકિત થયો તે હર્ષથી રોમાંચિત થયો.^{૨૧} પછી તીર્થાભિમાની દેવતાને, કાલંજર પર્વતને, અરણ્યાધિપતિને, તથા સર્વ લતાવૃક્ષાદિક દેવતાને પૃથક્ પૃથક્ નમસ્કાર કર્યા.^{૨૨} ત્યાર પછી ઘનશ્યામ પીતાંબરધારી દિવ્ય પુરુષે પ્રદિક્ષણ કરી નમ્રપણથી સર્વ દૂતની સમીપ તે વિમાનમાં બેઠો. આ સમયે ગંધર્વાદિકે સ્તુતિ કરી તથા કિન્નરાદિક મળી વાજનં વગાડવા લાગ્યા.^{૨૩-૨૪}

વળી ઈંદ્રપ્રમુખ દેવોએ સંતોષપ્રયુક્ત થઈ તેનાપર મંદ મંદ પુષ્પ-વૃષ્ટિ કરી તથા તેની આદરપૂર્વક પૂજા કરી.^{૨૫} પછી તે યોગીને પણ દુર્લભ એવા ગોલોકની અંદર ગયો, જે ગોલોક, ગોપો, ગોપી તથા ગાયને

ન શોચંતિ જરામૃત્યુવિવર્જિતે ॥ તત્રાસૌ ચિત્રશર્મા ચ પુરુષો-
ત્તમસેવનાત્ ॥ ૨૭ ॥ વ્યાજેનાપિ મુમોદોઞ્ચૈર્વિહાય વાનરં
વપુઃ ॥ દ્વિભુજં મુરલીહસ્તં દૃષ્ટ્વા શ્રીપુરુષોત્તમમ્ ॥ ૨૮ ॥
શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ इदमाश्चर्यमालोक्य देवाः सर्वे सुवि-
स्मिताः ॥ स्वं स्वं स्थानं ययुः सर्वे शंसन्तः पुरुषोत्तमम् ॥ ૨૯ ॥
નારદ ઉવાચ ॥ दिवसस्यादिमे भागे त्वयाऽह्निकमुदीरि-
तम् ॥ तद्दिवा परभागीयं कथं कार्यं तपोधन ॥ ૩૦ ॥ ગૃહ-
સ્થસ્યોપકારાય વદ મે વદતાં વર ॥ सदा सर्वोपकाराय चरन्ति
हि भवादृशाः ॥ ૩૧ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ प्रातःकालो-
दितं कर्म समाप्य विधिवत्ततः ॥ कृत्वा माध्याह्निकीं संध्यां

સેવા કરવા યોગ્ય તથા રાસમંડળથી અલંકૃત છે. ૨૬ વળી ત્યાં
ગયાથી શોક ઉત્પન્ન થતો નથી. જરા મૃત્યુરહિત ગોલોકમાં ચિત્ર-
શર્મા પુરુષોત્તમની સેવા કરવાથી ગયો. ૨૭ તેણે બુદ્ધિપૂર્વક સેવા
ન કરતાં, કેવળ અજ્ઞાનપણાથી સેવા કરી, છતાં તે વાનરનો દેહ ત્યાગ
કરી સ્વર્ગપ્રાપ્તિ સીધાબો. દ્વિભુજ મુરલીધર શ્રી પુરુષોત્તમનાં દર્શન કરી
અત્યંત આનંદ પામ્યો. ૨૮ આ રીતનું આશ્ચર્ય જોતાં સર્વ દેવો
વિસ્મય પામ્યા તથા પુરુષોત્તમની પ્રશંસા કરી પૌત્રપૌતાના સ્થાનપ્રતિ
ગયા. ૨૯ નારદ પ્રશ્ન કરે છે:-હે તપોધન ! આપે પૂર્વે દિવસના પ્રથમ
ભાગનું આહ્નિક કહ્યું, પણ તેમાં દિવસના ઉત્તર ભાગમાં શું કરવું, એ
સંબંધી કહ્યું નથી. ૩૦ ગૃહસ્થાશ્રમ ઉપર ઉપકાર કરવા માટે તે સર્વ મને
કહેા. કારણ આપ જોલવામાં શ્રેષ્ઠ છતાં આપ સરખા સત્પુરુષ કેવળ
સર્વદા પરોપકારાર્થે જ પૃથ્વી ઉપર ફરો છો. ૩૧

શ્રીનારાયણ કહે છે:-પ્રાતઃકાળે કહેલ કર્મ યથાવિધિ પૂર્ણ કરી

તિલતર્પણમાચરેત્ ॥ ૩૨ ॥ દેવા મનુષ્યાઃ પશવો વયાંસિ સિ-
 દ્ધાશ્ચ યક્ષોરગદેવસંઘાઃ ॥ પ્રેતાઃ પિશાચા ઊરગાઃ સમસ્તા
 યે ચાન્નમિચ્છંતિ મયાત્ર દત્તમ્ ॥ ૩૩ ॥ તતઃ પંચમહાયજ્ઞાન્
 કુર્યાદ્ભૂતબલિં તતઃ ॥ કાકસ્ય ચ શુનશ્ચૈવ બલિં દત્તૈવમુચ્ચ-
 રન્ ॥ ૩૪ ॥ ઇત્યુક્ત્વા સર્વભૂતેભ્યો બલિં દદ્યાત્પુનઃ પૃથક્ ॥
 તત આચમ્ય વિધિવચ્છ્રદ્ધયા પ્રીતમાનસઃ ॥ ૩૫ ॥ દ્વારા-
 વલોકનં કર્યાન્નિર્ણયેણાણાય ચ ॥ ગોદોહકર્મમાત્રં તુ ભાગ્યા-
 ત્પ્રાપ્તેઽતિથૌ યદિ ॥ ૩૬ ॥ આદૌ સત્કૃત્ય વચસા દેવવત્પૂ-
 જયેત્સુધીઃ ॥ તોષયેત્પરયા ભક્ત્યા યથાશક્ત્યન્નપાનતઃ ॥ ૩૭ ॥
 ભિક્ષાં ચ ભિક્ષવે દદ્યાદ્વિધિવદ્ બ્રહ્મચારિણે ॥ આકલ્પિતાન્ના-
 દુદ્ધૃત્ય સર્વવ્યંજનસંયુતાત્ ॥ ૩૮ ॥ યતિશ્ચ બ્રહ્મચારી ચ પક્વાન્ન-

મધ્યાહ્ન સંધ્યા, તથા બ્રહ્મયજ્ઞ કરી તલતર્પણ કરવું. ૩૨ પછી પંચમહા-
 યજ્ઞ, બલિહરણ કરવાં, કાગ, શ્વાન ઇત્યાદિકને ભૂતબલિ આપતી
 વખતે આ પ્રમાણે કહેવું કે, દેવ, માણસ, પશુ, પક્ષી, સિદ્ધ, યક્ષ,
 ઊરગ, દૈત્યસમૂહ, પ્રેત, પિશાચ તથા સામાન્ય સર્પ ઇત્યાદિ સમસ્ત
 પ્રાણી કે જોએ અન્નની ઇચ્છા રાખે છે, તેમને હું અન્નનું બલિદાન
 આપું છું, એવો ઉચ્ચાર કરી પુનઃ સર્વ ભૂતને પૃથક્ પૃથક્ બલિદાન
 આપવું. ત્યાર પછી યથાવિધિ આચમન કરી શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રસન્ન મનથી
 અતિથિની માર્ગપ્રતીક્ષા કરી, ગોદોહનકાળ પર્યંત બારણા તરફ જોયા
 કરવું. પછી ભાગ્યવડે કદી અતિથિ આવ્યો હોય તો, ૩૩-૩૬ પ્રથમ
 વાણીથી તેનો સત્કાર કરવો. પછી ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિવડે તથા યથાશક્તિ
 અન્નપાનવડે તે અતિથિને સંતુષ્ટ કરવો. ૩૭ તે જ પ્રમાણે સંન્યાસી તથા

સ્વામિનાવુઘૌ ॥ તયોરન્નમદત્તૈવ મુક્ત્વા ચાંદ્રાયણં ચરેત્
 ॥ ૩૯ ॥ યતિહસ્તે જલં દદ્યાઙ્ગૈશ્ચ દદ્યાત્પુનર્જલમ્ ॥ તઙ્ગૈશ્ચ
 મેરુણા તુલ્યં તજ્જલં સાગરોપમમ્ ॥ ૪૦ ॥ સત્કૃત્ય ભિક્ષવે
 ભિક્ષાં યઃ પ્રયચ્છતિ માનવઃ ॥ ગોપદાનસમં પુણ્યમિત્યાહ
 ભગવાન્યમઃ ॥ ૪૧ ॥ તતશ્ચ ભોજનં કુર્યાત્પ્રાઙ્મુખો
 મૌનમાસ્થિતઃ ॥ પ્રશસ્તે શુદ્ધપાત્રે ચ મુંજીતાન્નમકુત્સયન
 ॥ ૪૨ ॥ નૈકવાસાઃ સમશ્રીયાત્સ્વાસને નિજભાજને ॥
 સ્વયમાસનમારુત્ય સ્વસ્થચિત્તઃ પ્રસન્નધીઃ ॥ ૪૩ ॥ એકએવ
 તુ યો મુંક્તે સ્વકીયે કાંસ્યભાજને ॥ ચત્વારિ તસ્ય વર્ધત આયુઃ
 પ્રજ્ઞા યશો બલમ્ ॥ ૪૪ ॥ સત્યંત્વર્તેતિ મંત્રેણ જલમાદાય

બ્રહ્મચારીને વિધિપૂર્વક ભિક્ષા આપવી. આ ભિક્ષા સિદ્ધ કરેલા અન્ન-
 માંથી સર્વ વ્યંજનાદિ પદાર્થ સહિત કિંચિત્ ભાગ કાઢ્યા પછી
 આપવી.^{૩૮} કારણ કે યતિ તથા બ્રહ્મચારી પાકા અન્નના ભાગીદાર છે,
 માટે તેમને અન્ન આપતાં પહેલાં જો ભક્ષણ કરે તો તેને ચાંદ્રાયણ
 પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું પડે છે.^{૩૯} માટે યતિના હાથમાં ઉદક આપ્યા પછી
 ભિક્ષાન્ન આપી પુનરપિ જળ આપવું. એટલે તે ભિક્ષાન્ન મેરુતુલ્ય તથા
 જળ સમુદ્ર સમાન થાય છે.^{૪૦} આ રીતે સત્કારપૂર્વક જો માણસ યતિને
 ભિક્ષા આપે છે, તેને ગોપદાન સમાન પુણ્ય મળે છે, એવું યમધર્મનું
 વાક્ય છે.^{૪૧} ત્યાર પછી પૂર્વાભિમુખ મૌન ધારણ કરી, અન્નની
 નિંદા નહિ કરતાં ભોજન કરવું.^{૪૨} એક વસ્ત્રથી ભોજન કરવું
 નહિ, પણ ખીજું ઉપવસ્ત્ર લેવું. ત્યાર પછી પોતાના આસન ઉપર
 બેસી સ્વકીય પાત્રમાં સ્વસ્થ ચિત્તવડે શુદ્ધિપૂર્વક ભોજન કરવું.^{૪૩} કેમકે
 પોતાના જ કાંસાના પાત્રમાં પોતે ભોજન કરે છે તો તેનું આયુષ્ય,

પાણિના ॥ પરિષિચ્ય ચ ભોક્તવ્યં સઘૃતં વ્યંજનાન્વિતમ્
 ॥ ૪૫ ॥ ભોજનાત્કિંચિદન્નાગ્ર્યમાદાયૈવં સમુચ્ચરેત્ નમો
 ભૂપતયે પૂર્વં ભુવશ્ચ પતયે નમઃ ॥ ૪૬ ॥ ભૂતાનાં પતયે પશ્ચાદ્ધ-
 માય ચ તતો બલિમ્ ॥ દત્વા ચ ચિત્રગુપ્તાય ભૂતેભ્ય ઇદ-
 મુચ્ચરેત્ ॥ ૪૭ ॥ યત્ર કચન સંસ્થાનાં ક્ષુત્તૃષોપહતાત્મનામ્
 ભૂતાનાં તૃપ્તયેઽક્ષયમિદમસ્તુ યથાસુખં ॥ ૪૮ ॥ પ્રાણાયા-
 પાનસંજ્ઞાય વ્યાનાય ચ તતઃ પરમ્ ॥ ઉદાનાય તતો બ્રૂયાત્સ-
 માનાય તતઃ પરમ્ ॥ ૪૯ ॥ પ્રણવં પૂર્વમુચ્ચાર્ય સ્વાહાંતે ચ
 ઘૃતપ્લુતં ॥ પંચકૃત્વો ગ્રસેદન્નં જિહ્વાયા ન તુ દંશયેત્ ॥ ૫૦ ॥
 તત્તથ તન્મના ભૂત્વા મુંજીત મધુરં પુરઃ ॥ લવણામ્લૌ તથા

જ્ઞાન, યશ તથા બળ એ સર્વની વૃદ્ધિ થાય છે. માટે બીજા આસન
 ઉપર બેસી બીજાના કાંસાના પાત્રમાં ભોજન કરવું નહિ. ૪૪ હવે
 ભોજનનો વિધિ કહું છું. હાથમાં ઉદક લઈ સત્યં ત્વર્તેન પરિસિંચામિ આ
 મંત્ર ભણી પાત્રના ફરતું ઉદક ફેરવી ઘૃત તથા શાક આદિ સહિત ભોજન
 કરવું. ૪૫ પ્રથમ ઘૃતયુક્ત કિંચિત્ અન્ન લઈ ભૂપતયે નમઃ, ભુવનપતયે
 નમઃ, ૪૬ ભૂતાનાં પતયે નમઃ, ધર્માય નમઃ, ચિત્રગુપ્તાય નમઃ, ભૂતેભ્યો નમઃ
 એમ કહી સર્પને જૂદો જૂદો અન્નનો અંકેક ગ્રાસરૂપ બલિ આપવો. ૪૭
 ભોજન વખતે જે કેઈ ક્ષુધા-તૃપાથી વ્યાકુળ થયેલા ભૂતગણ હોય,
 તેમની તૃપ્તિ માટે અક્ષય્ય સુખરૂપ હો, એમ ચિંતન કરી ગ્રાસમાત્ર અન્ન
 મૂકવું તથા તે ઉપર જળ આપવું. ૪૮ પછી પ્રાણાય, અપાનાય, વ્યાનાય,
 ઉદાનાય, સમાનાય, એ પ્રકારે પાંચ પ્રાણાહુતિ આપવી. ૪૯ પૂર્વે પ્રણવ
 તથા અંતે સ્વાહા, એમ કહી પાંચ વખત ઘૃતયુક્ત અન્નને કેવળ જિ-
 હ્વાથી ગળવું, પણ દંતનો સ્પર્શ કરવો નહિ. ૫૦ એ પ્રકારે પ્રાણાહુતિ

મધ્યે કટુતિક્તૌ તતઃ પરમ્ ॥ ૫૧ ॥ પ્રાગ્દ્રવં પુરુષોઽશ્રીયા-
ન્મધ્યે તુ કઠિનાશનં ॥ અંતે પુનર્દ્રવાશી તુ બલારોગ્યૈર્ન મુચ્યતે
॥ ૫૨ ॥ અષ્ઠૌ ગ્રાસા મુનેર્ભક્ષ્યાઃ ષોડશારણ્યવાસિનઃ ॥
દ્વાત્રિંશચ ગૃહસ્થસ્ય ત્વમિતં બ્રહ્મચારિણઃ ॥ ૫૩ ॥ નાઘા-
ચ્છાસ્ત્રવિરુદ્ધં તુ ભક્ષ્યભોજ્યાદિકં દ્વિજઃ ॥ અભોજ્યં પ્રાહુ-
રાહારં શુષ્કં પર્યુષિતં તથા ॥ ૫૪ ॥ સર્વં સશેષમશ્રીયાત્
ઘૃતપાયસવર્જિતમ્ ॥ અગ્રાંગુલિષુ તચ્છેપં નિધાય ભોજનોત્તરમ્
॥ ૫૫ ॥ જલપૂર્ણાંજલિં કૃત્વા પીત્વા ચૈવ તદર્ધકમ્ ॥
અગ્રાંગુલિસ્થિતં શેષં ભૂમૌ દત્ત્વાંજલેર્જલમ્ ॥ ૫૬ ॥ શેષં
નિષિંચેત્તત્રૈવ પઠન્મંત્રમિમં બુધઃ ॥ અન્યથા પાપભાગ્વિપ્રઃ

થયા પછી તે પદાર્થની જગોએ અંતઃકરણ રાખી, પ્રથમ મધુર, મધ્યે ક્ષાર
તથા ખટાશ અને પાછળ કટુ તથા તીખું, એ રીતે ક્રમે કરી પદાર્થ
ખાવા. ૫૧ પ્રથમ તથા અંતે મધુર રસદ્રવયુક્ત અન્ન ખાવું. જે પદાર્થ
કડણ હોય, તેનું મધ્ય ભાગમાં ભક્ષણ કરવું. આમ કરવાથી બળ
તથા આરોગ્યતાનો વધારો થાય છે. ૫૨

યતિએ પ્રથમ આઠ ડાળિયા ખાવા, વાનપ્રસ્થે સોળ ડાળિયા
ખાવા અને ગૃહસ્થે બત્રીસ ડાળિયા લેવા તથા બ્રહ્મચારીએ યથાસ્થિત
ભોજન કરવું. ૫૩ બ્રાહ્મણોએ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ અર્થાત્ જે નિષિદ્ધ પદાર્થ હોય,
તે ખાવા નહિ. શુષ્ક અને વાસી અન્ન કદી લેવું યોગ્ય નથી. ૫૪ વળી
ઘી તથા દૂધનો ત્યાગ કરી બીજા સર્વ પદાર્થ શેષ રહે, એવી રીતે ભોજન
કરવું. ભોજનના અંતે શેષ અન્ન ભાગ ૫૫ આંગળીએ રાખી, અંજલિ જળથી
પૂર્ણ કરી તેમાંથી અર્ધ જલ પ્રાશન કરી પેલી આંગળી ઉપર શેષ રાખેલું
જે અન્ન, તે જળ સહિત ભૂમિ ઉપર મૂકવું. ૫૬ આ શેષ અન્નાદિક ભૂમિ

પ્રાયશ્ચિત્તેન શુદ્ધયતિ ॥ ૫૭ ॥ રૌરવે પૂયનિલયે પદ્માર્બુદ-
 નિવાસિનામ્ ॥ અર્થિનામુદકં દત્તમક્ષય્યમુપતિષ્ઠતુ ॥ ૫૮ ॥
 નિષિચ્યાનેન મંત્રેણ કુર્યાદંતવિશોધનમ્ ॥ આચમ્ય પાત્રમુત્સાર્ય
 કિંચિદાર્દ્રેણ પાણિના ॥ ૫૯ ॥ તતઃ પરં સમુત્થાય બહિઃ
 સ્થિત્વા સમાહિતઃ ॥ શોધયેન્મુખહસ્તૌ ચ મૃદા શુદ્ધજલેન
 ચ ॥ ૬૦ ॥ કૃત્વા ષોડશગંડૂષાન શુદ્ધો ભૂત્વા સુલાસનઃ ॥
 ઇમૌ મંત્રૌ પઠન્નેવ પાણિનોદરમાલભેત્ ॥ ૬૧ ॥ અગસ્ત્યં કુંભ-
 કર્ણં ચ શનિં ચ વડવાનલમ્ ॥ આહારપરિપાકાર્થં સ્મરેદ્ધીમં
 ચ પંચમમ્ ॥ ૬૨ ॥ આતાપી મારિતો યેન વાતાપી ચ નિપા-
 તિતઃ ॥ સમુદ્રઃ શોષિતો યેન સ મેઽગસ્ત્યઃ પ્રસીદતુ ॥ ૬૩ ॥

ઉપર નાંખતી વખતે બુદ્ધિમાન માણસે નીચે પ્રમાણે મંત્ર ભણવો. જે
 તે મંત્ર ન ભણે તે બ્રાહ્મણ પાપનો વિભાગી થાય છે તથા પ્રાયશ્ચિત્ત
 કર્યા વિના તેની શુદ્ધિ થતી નથી. ૫૭ તે મંત્ર એવો છે કે, રૌરવ તથા
 પૂયસ્થાન એવા નરકમાં પદ્માર્બુદ વર્ષ સુધી વાસ કરનારાં જે બ્રાહ્મણ
 છે, તેમને હું આ જળ આપું છું, તે તેમના સમીપ અક્ષય્ય રહેા. ૫૮
 આ રીતે મંત્રથી જળ છાંટી દંતનું શોધન કરવું. પછી આચમન કરી
 પાત્ર છોડી બહાર જવું ૫૯ અને મુખ સાફ કરી મટોડી તથા જળવડે
 હાથ શુદ્ધ કરવા. ૬૦ પછી સોળ ડાગળા કરી નાંખવા. આ રીતે શુદ્ધ
 થઈ સુખે કરી આસન ઉપર બેસવું. પછી પેટ ઉપર હાથ ફેરવી જે
 મંત્ર ભણવા:—૬૧ અગસ્ત્ય, કુંભકર્ણ, શનિ, વડવાનળ સંસક અગ્નિ તથા
 ભીમસેન, એમનું આહારના પત્રવા માટે મારે સ્મરણ કરવું. ૬૨ તેમ જ
 જેણે આતાપી તથા વાતાપી નામના જે દૈત્ય માર્યા, જેણે સમુદ્રને પણ
 શોષી લીધો એવા અગસ્ત્યમુનિ મારા ઉપર પ્રસન્ન થાઓ. ૬૩ આમ કહી,

તતઃ શ્રીકૃષ્ણદેવસ્ય કુર્વીત સ્મરણં મુદા ॥ ભૂયોઽપ્યાચમ્ય
કર્તવ્યં તતસ્તાંબૂલભક્ષણમ્ ॥ ૬૪ ॥ ભુક્ત્વોપવિષ્ઠઃ શ્રીકૃષ્ણં
પરં બ્રહ્મ વિચારયેત્ ॥ સચ્છાત્માદિવિનોદેન સન્માર્ગાદ્યવિરો-
ધિના ॥ ૬૫ ॥ તતશ્ચાધ્યાત્મવિદ્યાયાઃ કુર્વીત શ્રવણં સુધીઃ ॥
સર્વથા વૃત્તિહીનોઽપિ મુહૂર્તં સ્વસ્થમાનસઃ ॥ ૬૬ ॥ શ્રુત્વા ધર્મ
વિજાનાતિ શ્રુત્વા પાપં પરિત્યજેત્ ॥ શ્રુત્વા નિર્વર્તતે મોહઃ શ્રુત્વા
જ્ઞાનામૃતં લભેત્ ॥ ૬૭ ॥ નીચોઽપિ શ્રવણેનાશુ શ્રેષ્ઠત્વં પ્રતિ-
પદ્યતે ॥ શ્રેષ્ઠોઽપિ નીચતાં યાતિ રહિતઃ શ્રવણેન ચ ॥ ૬૮ ॥
વ્યવહારં તતઃ કુર્યાદ્ બહિર્ગત્વા યથાસુખમ્ ॥ શ્રીકૃષ્ણં મનસા
ધ્યાયેત્સર્વાર્થસિદ્ધિદાયકમ્ ॥ ૬૯ ॥ સૂર્યેઽસ્તશિખરં પ્રાપ્તે તીર્થ
ગત્વાઽથવા ગૃહમ્ ॥ સાયંસંધ્યામુપાસીત ધૌતાંદ્રિઃ સપવિત્રકઃ

સંતોષપડે શ્રીકૃષ્ણનું સ્મરણ કરી, આચમન કરી તાંબૂલ ભક્ષણ કરવું.^{૬૪}
પછી ભોજન થયા પછી સ્વસ્થ રીતે બેસી શ્રીકૃષ્ણ એવા પરબ્રહ્મનો
વિચાર કરવો અને સન્માર્ગમાં વિરોધ ન થાય, તે રીતે સારા શાસ્ત્રનો
પરસ્પર વિનોદ કરવો.^{૬૫} પછી સત્પુરુષના મુખપડે અધ્યાત્મવિદ્યા
સાંભળવી. તે એવી રીતે કે એક મુહૂર્ત માત્ર મનોવૃત્તિ અન્ય સ્થળે
ન જવા દેતાં સ્વસ્થ મનપડે સાંભળવું.^{૬૬} કારણ કે આ પ્રમાણે
સાંભળવાથી સર્વ ધર્મ ધ્યાનમાં આવે છે, સાંભળવાથી પાપકર્મનો
ત્યાગ થાય છે, સાંભળવાથી જ સંસારનો મોહ દૂર થાય છે તથા
સાંભળવાથી જ જ્ઞાનામૃત પ્રાપ્ત થાય છે.^{૬૭} વળી સાંભળવાથી નીચ
પણ શ્રેષ્ઠત્વને પામે છે, અને શ્રેષ્ઠ છતાં સાંભળવાનો લાભ નહિ હોવાથી
નીચત્વને પામે છે.^{૬૮} માટે સચ્છાત્મ સાંભળી પછી સર્વાર્થસિદ્ધિ આપ-

॥ ૭૦ ॥ યઃ પ્રમાદાન્ન કુર્વીત સાયંસંધ્યાં દ્વિજાધમઃ ॥ સ
 ગોવધમવાપ્નોતિ મૃતે રૌરવમામુયાત્ ॥ ૭૧ ॥ કદાચિત્કાલલો-
 પેઽપિ સંકટે વા પથિ સ્થિતઃ ॥ આનિર્શીથાત્મકુર્વીત સાયંસંધ્યાં
 દ્વિજોત્તમઃ ॥ ૭૨ ॥ યસ્ત્રિસંધ્યામુપાસીત બ્રાહ્મણઃ શ્રદ્ધયા-
 ન્વિતઃ ॥ તત્તેજો વર્દ્ધતેઽત્યંતં ઘૃતેનેવ હુતાશનઃ ॥ ૭૩ ॥ સાદિત્યાં
 પશ્ચિમાં સંધ્યામર્ધાસ્તમિતભાસ્કરામ્ ॥ પ્રાણાનાયમ્ય સંપ્રોક્ષ્ય
 મન્ત્રેણાન્દૈવતેન તુ ॥ ૭૪ ॥ સાયમગ્નિશ્ચમેત્યુક્ત્વા પ્રાતઃ
 સૂર્યેત્યપઃ પિવેત્ ॥ પ્રત્યઙ્મુખોપવિષ્ટસ્તુ વાગ્યતઃ સુસમાહિતઃ
 ॥ ૭૫ ॥ પ્રણવવ્યાહૃતિ યુતાં ગાયત્રીં તુ જપેત્તતઃ ॥ અક્ષસૂત્રં
 સમાદાય સમ્યગાતારકોદયાત્ ॥ ૭૬ ॥ વારુણીભિસ્તદાદિત્ય-

નાર શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન ધરવું. પછી બહાર ફરવા જઈ યથા સુખે વ્યવહાર
 કરવો. ૬૯ પછી સૂર્ય અસ્તાચળ ઉપર પ્રાપ્ત થાય, એટલે તીર્થસ્થાને
 જવું અને પછી પોતાના ઘેર આવી હાથ પગ ધોઈ હાથમાં પવિત્ર
 ધારણ કરીને સાયંસંધ્યા કરવી. ૭૦ જે પ્રમાદવડે સાયંસંધ્યા કરતો નથી,
 તે અધમ દ્વિજને ગોવધનું પાપ લાગે છે તથા તે મરણ પામ્યા પછી
 રૌરવ નરકમાં પડે છે. ૭૧ કદાચિત્ માર્ગમાં રોકાઈ જવાથી અથવા
 કંઈ સંકટ આવી પડવાથી સંધ્યાનો કાળ વીતી જાય તો ઉત્તમ બ્રાહ્મણે
 બે પહોર રાત પર્યંત પણ સાયંસંધ્યા કરવી. પરંતુ તદ્દન સાયંસંધ્યાનો
 ભાગ કરવો નહિ. ૭૨ જે બ્રાહ્મણ શ્રદ્ધાયુક્ત થઈ ત્રિકાળસંધ્યા કરે છે,
 તેનું તેજ જેમ ધૃતવડે અગ્નિ પ્રદીપ્ત થાય છે, તેમ વૃદ્ધિગત થાય છે. ૭૩
 સૂર્ય સહિત સાયંસંધ્યા કરવી. સૂર્યભિન્ન અર્ધ અસ્ત થયું હોય ત્યારે
 પ્રાણાયામ કરી અબ્દેવતાત્મક મંત્રવડે જળ છાંટવું. ૭૪ સાયંસંધ્યામાં
 અગ્નિશ્ચ મામન્યશ્ચ ० ઇત્યાદિ તથા પ્રાતઃસંધ્યામાં સૂર્યશ્ચ ० ઇત્યાદિ મંત્રવડે

મુપસ્થાય પ્રદક્ષિણમ્ ॥ કુર્વન્દિશો નમસ્કુર્યાદિગીશાંશ્ચ પૃથક્
પૃથક્ ॥૭૭॥ ઉપાસ્ય પશ્ચિમાં સંધ્યાં હુત્વાગ્નિમશ્નિયાત્તતઃ ॥
મૃત્યૈઃ પરિવૃત્તો ભૂત્વા નાતિતૃપ્તોઽથ સંવિશેત્ ॥૭૮॥ સાયં
પ્રાતર્વૈશ્વદેવઃ કર્તવ્યો બલિકર્મ ચ ॥ અનશ્નતાપિ સતતમન્યથા
કીલ્બિષી ભવેત્ ॥૭૯॥ કૃતપાદાદિશૌચસ્તુ મુક્ત્વા સાયં
તતો ગૃહી ॥ ગચ્છેચ્છર્યાં તતો મૃદ્વીમુપધાનસમન્વિતામ્ ॥૮૦॥
સ્વગૃહે પ્રાક્શિરાઃ શેતે શ્વાશુર્યે દક્ષિણા શિરાઃ ॥ પ્રવાસે
પશ્ચિમશિરા ન કદાચિદુદક શિરાઃ ॥૮૧॥ રાત્રિસૂત્તં જપે-
ત્સ્મૃત્વા દેવાંશ્ચ સુખશાયિનઃ ॥ નમસ્કૃત્યાવ્યયં વિષ્ણું સમા-
ધિસ્થઃ સ્વપેન્નિશિ ॥૮૨॥ અગસ્ત્યો માધવશ્ચૈવ મુચુકુંદો

જલનું પાન કરવું, અને પશ્ચિમાભિમુખે બેસી સાવધપણે મૌન ધારણ
કરી, ૭૫ હાથમાં રદ્રાક્ષમાલા લઈ નક્ષત્રોદય થાય ત્યાં સૂધી ઉત્તમ
પ્રકારે પ્રણવ તથા વ્યાહતિ સહિત ગાયત્રીનો જપ કરવો. પછી
વારણ મંત્રથી સૂર્યનારાયણનું ઉપસ્થાન કરી પ્રદક્ષિણા કરવી. દિશા
તથા દિશાના દેવતાને પૃથક્ પૃથક્ નમસ્કાર કરવા. ૭૬-૭૭ આ રીતે
સાયંકાળે સંધ્યા તથા ઉપાસના કરી અગ્નિમધ્યે હોમ કરી ભૂત્યુર્વગ
સહિત ભોજન કરી શયન કરવું. ૭૮ સાયંકાળે તથા પ્રાતઃકાળે ભોજ-
નના પૂર્વે બલિહરણ સહિત વૈશ્વદેવ કરવો. ન કરવાથી દોષયુક્ત
થવાય છે. ૭૯ એ ભોજન પહેલાં હસ્તપાદ ઘાઈ ગૃહસ્થે શય્યા ઉપર
જવું. તે શય્યા ગાદી તથા ઉશીકું ઇત્યાદિ સહિત કામળ હોવી જોઈએ. ૮૦
તેમાં પોતાના ઘેર સૂતી વખતે પૂર્વ તરફ મસ્તક રાખવું. સાસરાના
ઘેર દક્ષિણ દિશાએ મસ્તક રાખવું અને પ્રવાસમાં સૂતી વખતે પશ્ચિમમાં
માથું રાખવું. પણ ઉત્તર દિશાએ મસ્તક રાખી કદી સૂવું નહિ. ૮૧

મહાબલઃ ॥ કપિલોમુનિરાસ્તીકઃ પંચૈતે સુખશાયિનઃ ॥૮૩॥
 માંગલ્યં પૂર્ણકુંભં ચ શિરઃસ્થાને નિધાય ચ ॥ વૈદિકૈર્ગાર્હૈ-
 મન્ત્રૈ રક્ષાં કૃત્વા સ્વપેત્તતઃ ॥ ૮૪ ॥ ઋતુકાલાભિગામીસ્યા-
 સ્વદારનિરતઃ સદા ॥ પર્વવર્જં વ્રજેદેનાં તદ્વ્રતી રતિકામ્યયા
 ॥ ૮૫ ॥ પ્રદોષપશ્ચિમૌ યામૌ વેદાભ્યાસેન તૌ નયેત્ ॥ યામ-
 દ્વયં શયાનસ્તુ બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥ ૮૬ ॥ એતત્સર્વમશેષેણ
 કૃત્યજાતં દિને દિને ॥ કર્તવ્યં ગૃહિભિઃ સમ્યગ્ગૃહસ્થાશ્રમલક્ષ-
 ણમ્ ॥ ૮૭ ॥ અહિંસા સત્યવચનં સર્વભૂતાનુકંપનમ્ ॥ શમો-
 દાનં યથાશક્તિ ગાર્હસ્થ્યો ધર્મ ઉચ્યતે ॥ ૮૮ ॥ પરદારેષ્વ
 સંસર્ગો ધર્મ સ્ત્રીપરિરક્ષણમ્ ॥ અદત્તાદાનવિરમો મધુમાંસ-

શયનકાળે 'રાત્રિસૂક્તનો જપ કરી સુખે કરી શયન કરનાર મનુષ્યે
 દેવનું સ્મરણ કરી સ્વસ્થ ચિત્તવડે નાશરહિત શ્રીવિષ્ણુને નમસ્કાર
 કરી શયન કરવું.^{૮૨} તેમજ અગસ્ત્ય, માધવ, મહા બળવાન
 સુચુકુંદ, કપિલ તથા આસ્તીકમુનિ આ પંચ સુખશાયી છે.^{૮૩} તેનું
 સ્મરણ કરી વેદોક્ત તથા ગારુડ મંત્રવડે પોતાનું રક્ષણ કરી, મસ્તક
 તરફ મંગલદાયક જલપૂર્ણ પાણીનું વાસણ મૂકી નિદ્રાવશ થવું.^{૮૪}
 તેમાં વળી જે સર્વદા સ્વસ્ત્રીમાં રત હોય, તેણે પર્વ કાળ વ્રતપ્રયુક્ત
 નિયમનો ત્યાગ કરી બીજા દિવસોમાં રતિકામાર્થે ગમન કરવું.^{૮૫}
 પહેલો તથા છેવટનો પ્રહર એ જો વેદાભ્યાસમાં ગાળી, મધ્યે જો પ્રહર
 માત્ર શયન જે કરે છે, તે બ્રહ્મજ્ઞાનને પામે છે.^{૮૬} આ રીતે ગૃહસ્થે
 દરરોજ સર્વ કૃત્ય કરવાં. ગૃહસ્થાશ્રમીનું આ ઉત્તમ લક્ષણ છે.^{૮૭}
 ગૃહસ્થાશ્રમીનો ધર્મ એ છે કે, તેણે અહિંસા, સત્ય ભાષણ, સર્વ
 પ્રાણીમાત્ર ઉપર દયા, યશ સંપાદન તથા યથાશક્તિ દાન કરવું.^{૮૮}

વિવર્જને ॥ ૮૯ ॥ એષઃ પંચવિધો ધર્મો बहुशाखः सुखोदयः ॥
 देहिभिर्देहपरमैः कर्तव्यो देहसंभवः ॥ ૯૦ ॥ श्रीनारायण
 उवाच ॥ अशेषवेदोदितसच्चरित्रमेतद्गृहस्थाश्रमलक्षणं हि ॥
 उक्तं समासेन च लक्षणेन तुभ्यं मुने लोकहिताय सम्यक्
 ॥ ૯૧ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्री-
 नारायणनारदसंवादे आह्निककथनं नाम एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥

તેણે પરસ્ત્રીનો સંસર્ગ કરવો નહિ તથા સ્વકીય ધર્મનું તથા સ્ત્રીનું રક્ષણ
 કરવું. અદત્તનો અંગીકાર ન કરવો તથા મઘ માંસનો સદા ત્યાગ કરવો. ૮૯
 આ પાંચ પ્રકારનો ધર્મ ધણો વિસ્તારયુક્ત છતાં પરિણામે સુખનો
 ઉદય કરનારો છે. માટે દેહવાળા માણસોએ પોતાના દેહના સમા-
 ગમથી “મનુષ્યદેહવટે ધર્મ થવા યોગ્ય છે” એમ જાણી અવશ્ય ધર્મ
 કરવો. ૯૦ શ્રીનારાયણ કહે છે:—હે મુનિ! સંપૂર્ણ વેદમાં જેનું વર્ણન
 કરેલું છે એવું ગૃહસ્થાશ્રમનું લક્ષણ વિસ્તારપૂર્વક લોકના કલ્યાણ માટે
 ઉત્તમ પ્રકારે આપે કહ્યું. ૯૧

ધતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે ‘મધ્યાહ્નકાળ પછીનું
 કૃત્ય’ એ નામનો અધ્યાય ૨૯ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૦ મો

શ્રીધર્મ

नारद उवाच ॥ आत्मानं धर्मकृत्यं च पुत्रदारांश्च पीड-
 यन् ॥ देवतातिथिभृत्यांश्च स कदर्य इति स्मृतः ॥ १ ॥ स्तुता
 पतिव्रता नारी त्वया पूर्वं तपोनिधे ॥ तल्लक्षणानि सर्वाणि

નારદઋષિ કહે છે, હે નારાયણ! જે માણસ સ્વદેહથી ધર્મ-

સમાસેન વદસ્વ મે ॥ ૨ ॥ સૂત ઉવાચ ॥ નોદિતો નારદેનેત્થં
 પુરાતનમુનિઃ સ્વયમ્ ॥ પતિવ્રતાયાઃ સર્વાણિ લક્ષણાન્યાહ
 ભૂસુરાઃ ॥ ૩ ॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ શ્રુણુ નારદ વક્ષ્યામિ
 સતીનાં વ્રતમુત્તમમ્ ॥ કુરૂપો વા કુટ્ટતો વા સુસ્વભાવોઽથ વૈ
 પતિઃ ॥ ૪ ॥ રોગાન્વિતઃ પિશાચો વા ક્રોધનો વાથ મદ્યપઃ ॥
 વૃદ્ધો વાઽપ્યવિદન્ધો વા મૂર્કોઽથો વધિરોઽપિ વા ॥ ૫ ॥ રૌદ્રો
 વાઽથ દરિદ્રો વા કદર્યઃ કુત્સિતોઽપિ વા ॥ કાતરઃ કિતવોઽ-
 વાપિ લલનાલંપટોઽપિ વા ॥ ૬ ॥ સતતં દેવવત્પૂજ્યઃ સાધ્વ્યા
 વાક્ષાયકર્મભિઃ ॥ ન જાતુ વિષમં ભર્તુઃ સ્ત્રિયા કાર્યં કથંચન
 ॥ ૭ ॥ બાલયા વા યુવત્યા વા વૃદ્ધયા વાઽપિ યોષિતા ॥ ન

કૃત્યને, પુત્રને, સ્ત્રીને, દેવતાને, અતિથિને અંતે પોતાના સેવકને દ્રવ્ય-
 નાશની બીતિથી દુઃખ દે છે, તેને કદરી કહેવો.^૧

હે ભગવન્ ! આપે પૂર્વે પતિવ્રતા સ્ત્રીનું સ્તવન કર્યું. હવે પતિ-
 વ્રતાનાં શું લક્ષણ છે, તે મને વિસ્તારપૂર્વક કહેશો.^૨ સૂત શૌનકાદિકને
 કહે છે:-હે ઋષિઓ ! આ રીતે નારદે પ્રશ્ન કર્યો, એટલે પતિવ્રતાનાં સર્વ
 લક્ષણ ભગવાન્ તેને કહેવા લાગ્યા;-^૩ હે નારદ ! તને પતિવ્રતાનાં લક્ષણ
 કહું છું, તે તું સાંભળ. પોતાનો પતિ કુરૂપ હોય, દુઃસ્વભાવનો હોય,^૪
 રોગી હોય, પિશાચ સરખો હોય, ક્રોધી હોય, મદ્યપાન કરનારો હોય,
 વૃદ્ધ હોય, મૂક હોય, આંધળો હોય, બહેરો હોય,^૫ કૂર હોય, દરિદ્રો
 હોય, કૃપણ હોય, નિંદ્ય હોય, ધૂર્ત હોય, કિંવા પર સ્ત્રીસાથે પ્રીતિ
 કરનારો હોય, છતાં સ્ત્રીએ તેના દોષ સામું જોવું નહિ. પણ મન, વાણી
 તથા કાયાવડે, તેનું દેવપ્રમાણે પૂજન કરવું. કદી તેના ઉપર દ્વેષ-
 શુદ્ધિ કરવી નહિ.^{૬-૭} સ્ત્રી પણ આત્માવસ્થાવાળી હોય અથવા

સ્વાતંત્ર્યેણ કર્તવ્યં કિંચિત્કાર્યં ગૃહેષ્વપિ ॥ ૮ ॥ અહંકારં વિહા-
યાડથ કામક્રોધૌ ચ સર્વદા ॥ મનસો રંજનં પત્યુઃ કાર્યં
નાન્યસ્ય કસ્ય ચિત્ ॥ ૯ ॥ સકામં વીક્ષિતાઽપ્યન્યૈઃ પ્રિય-
વાક્યૈઃ પ્રલોભિતા ॥ સ્પૃષ્ટા વા જનસંમર્દે ન વિકારમુપૈતિ યા
॥ ૧૦ ॥ યાવંતો રોમકૂપાઃ સ્યુઃ સ્ત્રીणां ગાત્રેષુ નિર્મિતા ॥
તાવદ્વર્ષસહસ્રાણિ નાકં તાઃ પર્યુપાસતે ॥ ૧૧ ॥ પુરુષં સેવતે નાન્યં
મનોવાક્યાયકર્મભિઃ ॥ લોભિતાઽપિ પરેણાર્થૈઃ સા સતી લોક-
ભૂષણા ॥ ૧૨ ॥ દૌત્યેન પ્રાર્થિતા વાઽપિ બલેન વિદ્યુતાઽપિ
વા ॥ વસ્ત્રાદૈર્વાસિતા વાઽપિ નૈવાન્યં ભજતે સતી ॥ ૧૩ ॥
વીક્ષિતા વીક્ષતે નાન્યૈર્દાસિતા ન હસત્યાપિ ॥ ભાષિતા ભાષતે નૈવ

તરણુ હોય, કિંવા વૃદ્ધ હોય, છતાં તેણે પતિની આજ્ઞા વિના કંઈ પણ
કામ કરવું નહિ. અહંકાર, કામ તથા ક્રોધ, એ સર્વનો ત્યાગ કરી
પોતાના પતિનું મન સર્વદા ખુશ કરવું.

અન્ય મનુષ્ય કામવાસનાવડે જીવે તથા પ્રિય ભાષણ કરી ફસાવે,
ધણા લોકોના જથામાં અંગ ઉપર સ્પર્શ કરે, છતાં પાપકર્મમાં જે
સ્ત્રીની વાસના ઉત્પન્ન થતી નથી, તે સ્ત્રીના શરીર ઉપર જેટલાં
રોમછિદ્ર છે, તેટલાં હજાર વર્ષ સૂધી તે સ્ત્રી સ્વર્ગમાં રહે છે. ૧૧
દ્રવ્યવડે ખીજે પુરુષ તેને ફસાવવા યત્ન કરે, છતાં જે ન ફસાતાં
મન, વાણી તથા કાયાવડે કેવળ પોતાના પતિની સેવા કરે છે, તેને જ
સતી જાણવી. ૧૨ વશ કરવા માટે યત્ન કરવા છતાં કિંવા બળાત્કારે
તેને રોકવા છતાં અથવા વસ્ત્રાદિ પદાર્થ આપી વશ કરવા પ્રયત્ન
કરવા છતાં, જે સ્ત્રી કદી ક્રોધને વશ થતી નથી, તે સતીને સારા
લક્ષણવાળી પતિવ્રતા જાણવી. ૧૩ ખીજાએ જેવા છતાં જે ખીજના

સા સાધ્વી સાધુલક્ષણા ॥૧૪॥ રૂપયૌવનસંપન્ના ગીતે નૃત્યેઽતિ
 કોવિદા ॥ સ્વાનુરૂપં નરં દૃષ્ટ્વા ન યાતિ વિકૃતિં સતી ॥ ૧૫ ॥
 સુરૂપં તરુણં રમ્યં કામિનીનાં ચ વલ્લભમ્ ॥ યા નેચ્છતિ પરં
 કાંતં વિજ્ઞેયા સા મહાસતી ॥ ૧૬ ॥ દેવો મનુષ્યો ગંધર્વઃ
 સતીનાં ન પરઃ પ્રિયઃ ॥ અપ્રિયં નૈવ કર્તવ્યં પત્યુઃ પત્ન્યા
 કદાચન ॥ ૧૭ ॥ ભુંક્તે ભુંક્તે યથાપત્યૌ દુઃસ્વિતે દુઃસ્વિતા ચ
 યા ॥ મુદિતે મુદિતાત્યર્થં પ્રોષિતે મલિનાંબરા ॥ ૧૮ ॥ સુપ્તે
 પત્યૌ ચ યા શેતે પૂર્વમેવ પ્રબુદ્ધયતિ ॥ પ્રવિશેષૈવ યા વહ્નો યાતે
 ભર્તારિ પંચતામ્ ॥ ૧૯ ॥ નાન્યં કામયતે ચિત્તે સા વિજ્ઞેયા પતિ-
 વ્રતા ॥ ભક્તિં શ્વશુરયોઃ કુર્યાત્પત્યુશ્ચાપિ વિશેષતઃ ॥ ૨૦ ॥

સામું જોતી નથી, હસાવ્યા છતાં હસતી નથી, બોલાવ્યા છતાં બોલતી
 નથી, તે જ સ્ત્રીને સાધ્વી સમજવી.^{૧૪} રૂપ અને યૌવનથી સંપન્ન તથા
 નૃત્ય અને ગાયનમાં નિપુણ એવી જે સ્ત્રી પોતાના ગુણને લાયક પતિ છે
 કે નહિ, એનો કંઈ પણ વિચાર નહિ કરતાં અંતઃકરણ વિશે પરપુરુષ
 ઉપર મોહ નથી પામતી, તેને સાધ્વી સ્ત્રી જાણવી.^{૧૫} રૂપવાન, અત્યંત
 પ્રિય તેમ જ કાંતિવાન અન્ય પુરુષને જોવા છતાં અંતઃકરણમાં જે
 સ્ત્રીને પરની ઈચ્છા થતી નથી, તેને મહા સતી જાણવી.^{૧૬} દેવ, મનુષ્ય,
 કિંવા ગંધર્વ એમાંથી કોઈ પણ સ્ત્રીને પ્રિય નથી. સ્ત્રીએ પોતાના પતિને
 અપ્રિય કદિ પણ કરવું નહિ.^{૧૭} પતિએ ભોજન કર્યા પછી જે સ્ત્રી
 ભોજન કરે છે, પતિને દુઃખ થયાથી પોતે દુઃખી થાય છે, પતિ
 આનંદ પામ્યાથી જે આનંદ પામે છે, પતિ ગામ ગયા પછી જે અત્યંત
 મલિન વસ્ત્ર ધારણ કરે છે,^{૧૮} પતિ નિદ્રાવશ થવા પછી જે ઉઘે છે
 તથા તેના જંગતા પહેલાં જે જંગે છે તેમ જ પતિના મૃત્યુ પાછળ

ધર્મકાર્યેન્નુકુલત્વમર્થકાર્યેઽપિ સંચયે ॥ ગૃહોપસ્કરસંસ્કારે સત્તા-
યાઃ પ્રતિવાસરમ્ ॥ ૨૧ ॥ ક્ષેત્રાદ્વનાદ્વા ગ્રામાદ્વા ભર્ત્તારં ગૃહ-
માગતમ્ ॥ પ્રત્યુત્થાયાભિનંદેત આસનેનોદકેન ચ ॥ ૨૨ ॥
પ્રસન્નવદના નિત્યં કાલે ભોજનદાયિની ॥ ભુક્તવંતં તુ ભર્ત્તારં
ન વદેદપ્રિયં કચિત્ ॥ ૨૩ ॥ આસને ભોજને દાને સંમાને
પ્રિયભાષણે ॥ દક્ષયા સર્વદા ભાવ્યં માર્યયા ગૃહમુખ્યયા ॥ ૨૪ ॥
ગૃહવ્યયનિમિત્તં ચ યદ્વ્યયં પ્રમુણાર્પિતમ્ ॥ નિર્વૃત્ય ગૃહકાર્યં
સા કિંચિદ્બુધ્યાઽવશેષયેત્ ॥ ૨૫ ॥ ત્યાગાર્થમર્પિતે દ્રવ્યે લોભા-
ત્કિંચિન્ન ધારયેત્ ॥ ભર્તુરાજ્ઞાં વિના નૈવ સ્વબંધુભ્યો દિશેદ્ધનમ્
॥ ૨૬ ॥ અન્યાલાપમસંતોષં પરવ્યાપારસંકથાઃ ॥ અતિહાસાતિ-

જે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરે છે^{૧૯} તથા જે મનવંડ પણુ અન્ય પુરુષની
દેખી કરતી નથી, તેને પતિવ્રતા જાણવી. પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પોતાના
સાસુ-સસરાની સેવા કરવી.^{૨૦} તેણીએ ધર્મકાર્યમાં અનુદ્રવ્ય રહેવું
તથા નિત્ય ધરમાં સકળ પદાર્થના સંસ્કાર અર્થે તત્પર રહી અર્થ
કાર્યના સંચય માટે તત્પર રહેવું.^{૨૧} ક્ષેત્રમાંથી કિંવા ગામમાંથી પો-
તાનો પતિ ઘેર આવે, એટલે તત્કાળ ઉઠી તેમને બેસવા સારુ આસન
તથા પીવા માટે જળ આપી, તેમનો સારી રીતે સત્કાર કરવો.^{૨૨}
સર્વદા ખુશ રહી પતિને સમયે સમયે ભોજન આપવું તથા ભોજન
કર્યા પછી પત્નીએ પતિપ્રત્યે અગ્નિય લાપણુ કદી કરવું નહિ.^{૨૩}
આસન, ભોજન, પ્રિયલાપણુ અને સન્માન, આ સર્વ આપત સ્ત્રીએ
અત્યંત દક્ષતાથી કરવી જોઈએ.^{૨૪} ધરમાં ખર્ચ કરવા માટે જે દ્રવ્ય મળે,
તે દ્રવ્યથી સઘળું કાર્ય કરી જરાપણુ શેષ રાખવું.^{૨૫} ધર્મ કરવા માટે
પૈસા આપ્યા હોય તો તેમાંથી શેષ દ્રવ્ય રાખવું નહિ. વળી પતિની આજ્ઞા

રોષં ચ ક્રોધં ચ પરિવર્જयेत् ॥ ૨૭ ॥ યચ્ચ ભર્તા ન પિબતિ
 યચ્ચ ભર્તા ન खादति ॥ યચ્ચ ભર્તા ન ચાશ્નતિ સર્વં તદ્વર્જ-
 येत्सती ॥ ૨૮ ॥ તૈલાભ્યંગં તથા સ્નાનં શરીરોદ્વર્તનક્રિયામ્ ॥
 માર્જનં ચૈવ દંતાનાં કુર્યાત્પતિમુદે સતી ॥ ૨૯ ॥ ત્રેતાપ્રભૃતિ
 નારીણાં માસિ માસ્યાર્ત્તવં મુને ॥ તદા દિનત્રયં ત્યક્ત્વા શુદ્ધા
 સ્યાદ્દૃહકર્મણિ ॥ ૩૦ ॥ પ્રથમેઽહ્નિ ચાંડાલી દ્વિતીયે બ્રહ્મઘા-
 તિનિ ॥ તૃતીયે રજકી પ્રોક્તા ચતુર્થેઽહ્નિ શુદ્ધયતિ ॥ ૩૧ ॥
 સ્નાનં શૌચં તથા ગાનં રોદનં હસનં તથા ॥ યાનમભ્યંજનં
 નારી શૂતં ચૈવાનુલેપનમ્ ॥ ૩૨ ॥ દિવા સ્વપ્નં વિશેષેણ તથા
 વૈ દંતધાવનમ્ ॥ મૈથુનં માનસં વાપિ વાચિકં દેવતાર્ચનમ્

વિના પોતાના ભાઈવગેરે કોઈને દ્રવ્ય આપવું નહિ.^{૨૬} અન્યની વાત,
 અસંતોષ, વ્યાપારની વાત, અતિશય હાસ્ય તથા અતિ આક્રોશ, આ
 સર્વનો ભાગ કરવો.^{૨૭} પીવાના તથા ખાવાના જે જે પદાર્થ ધરમાં
 પતિએ છોડી દીધા હોય, તે તે પદાર્થ પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ભાગ કરવા.^{૨૮}
 અંગ ઉપર તેલ મર્દન કરી સ્નાન કરવું. શરીરે ઉદ્વર્તન તથા શરીરની
 અંતે દંતની શુદ્ધતા દરરોજ કરવી.^{૨૯} હે નારદ! ત્રેતાયુગ ગયા પછી
 પ્રત્યેક માસમાં અથવા જ્યારે જ્યારે સ્ત્રીઓને ઋતુ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે
 ઋતુ પ્રાપ્ત થયા પછીના ત્રણ દિવસ છોડી દેવા. ચોથે દિવસે તેણે
 સ્નાન કરવું. ત્યાર પછી સ્ત્રી ધરના કામમાં શુદ્ધ ગણાય છે.^{૩૦}
 રજોદર્શનમાં પ્રથમ દિવસે તે સ્ત્રી ચાંડાલી સમાન, બીજે દિવસે
 બ્રહ્મઘી સમાન, ત્રીજે દિવસે ઘોળણ સમાન તથા ચોથે દિવસે તે
 શુદ્ધ થાય છે.^{૩૧} સ્નાન, શૌચ, ગાયન, રૂદન, હસવું, યાનઉપર આરો-
 હણ, નેત્રમાં કાજળ, ઘૂત, અંગને ચંદન લગાવવું,^{૩૨} દિવસે નિદ્રા,

॥૩૩॥ વર્જયેચ્ચ નમસ્કારં દેવતાનાં રજસ્વલા ॥ રજસ્વલાયાઃ
સંસ્પર્શી સંભાષાં ચ તયા સહ ॥ ૩૪ ॥ ત્રિરાત્રં સ્વમુખં નૈવ
દર્શયેચ્ચ રજસ્વલા ॥ સ્વવાક્યં શ્રાવયેન્નૈવ યાવત્સ્નાતા ન શુ-
દ્ધિતઃ ॥ ૩૫ ॥ સ્નાત્વાઽન્યં પુરુષં નારી ન પश्यેચ્ચ રજસ્વલા ॥
ईक्षेत् भास्करं देवं ब्रह्मकूर्चं ततः पिबेत् ॥ ૩૬ ॥ કેવલં પંચ-
ગવ્યં ચ ક્ષીરં વાત્માવિશુદ્ધયે ॥ યથોપદેશં નિયતા વર્તયેત વરાં-
ગના ॥ ૩૭ ॥ ગર્ભીણી ચેદ્ધ્રુવેન્નારી તદા નિયમતત્પરા ॥ અલં-
કૃતા સુપ્રિયતા ભર્તુઃ પ્રિયહિતે રતા ॥ ૩૮ ॥ તિષ્ઠેત્પ્રસન્નવદના
સ્વધર્મનિરતા શુચિઃ ॥ કૃતરક્ષા સુભૂષા ચ વાસ્તુપૂજનતત્પરા
॥૩૯॥ કુસ્ત્રીભિર્નાભિભાષેત શૂર્પવાતં ચ વર્જયેત્ ॥ મૃતવત્સાદિ-
સંસર્ગે પરપાકં ચ સુંદરિ ॥ ૪૦ ॥ ન વીભત્સં કિંચિદીક્ષેન્ન

દંતધાવન, મૈથુન, દેવતાર્ચન,^{૩૩} દેવને નમસ્કાર, અન્ય રજસ્વલા સાથે
ભાષણ, તેની સાથે સ્પર્શ, આ સર્વનો ત્યાગ કરવો.^{૩૪} ત્રણ રાત્રિ
પોતાનું મુખ કોઈને બતાવવું નહિ. જ્યાં સૂધી સ્નાન કર્યું નથી ત્યાં
સૂધી પોતાનો બોલ કોઈને સંભળાવવો નહિ.^{૩૫} સ્નાન કર્યા પછી
બીજા પુરુષનું મુખ જોવું નહિ. પ્રથમ સૂર્યનાં દર્શન કરી પછી દર્ભના
સ્પર્શવાળા જળનું પાન કરવું.^{૩૬} પછી દેહ શુદ્ધિ માટે પંચગવ્ય તથા
કેવળ ગાયનું દૂધ પીવું. હે નારદ! જે સર્વ નિયમ કહ્યા છે, તે નિયમ
શ્રીઓએ ઉત્તમ રીતે પાળવા.^{૩૭} જ્યારે સ્ત્રી ગર્ભિણી હોય ત્યારે
ગર્ભકાળનો નિયમ તેણે ધારણ કરવો. તેણે નિરંતર અલંકાર પહેરવા
અને પોતાના સ્વામીના હિતમાં સર્વદા તત્પર રહેવું.^{૩૮} તેણે પ્રસન્ન
મુખથી પોતાના ધર્મનું પાલન કરવું, દેહનું રક્ષણ કરવું, શણગાર સહ

રૌદ્રાં શ્રુણ્યાત્કથામ્ ॥ ગુરું વાત્યુષ્ણમાહારમર્જીર્ણં ન સમાચ-
 રેત્ ॥ ૪૧ ॥ અનેન વિધિના સાધ્વી શોભનં પુત્રમાશ્રુયાત્ ॥
 અન્યથા ગર્ભપતનં સ્તંભનં વા પ્રપચ્યતે ॥ ૪૨ ॥ હીનાં નિજ-
 ગુણૈરન્યાં સપત્નીં નૈવ ગર્હયેત્ ॥ ર્ઘ્યારાગસમુદ્ભુતે વિદ્યમાનેઽપિ
 મત્સરે ॥ ૪૩ ॥ અપ્રિયં નૈવ કર્તવ્યં સપત્નીભિઃ પરસ્પરમ્ ॥
 ન ગાયેદન્યનામાનિ ન કુર્યાદન્યવર્ણનમ્ ॥ ૪૪ ॥ ન વસે-
 દૂરતઃ પત્યુઃ સ્થેયં વલ્લભસન્નિધૌ ॥ નિર્દિષ્ટે ચ મહીભાગે
 વલ્લભાભિમુખા વસેત્ ॥ ૪૫ ॥ નાવલોક્યા દિશઃ સ્વૈરં નાવ-
 લોક્યઃ પરો જનઃ ॥ વિલાસૈરવલોક્યં સ્યાત્પત્યુરાનલપંકજમ્
 ॥ ૪૬ ॥ કથ્યમાના કથા ભર્ત્તા શ્રોતવ્યા સાદરં સ્ત્રિયા ॥
 પત્યુઃ સંભાષણસ્યાગ્રે નાન્યત્સંભાષયેત્સ્વયમ્ ॥ ૪૭ ॥ આહૂતા

વાસ્તુપૂજનામાં તત્પર રહેવું, ^{૩૯} દુષ્ટ સ્ત્રી સાથે લાપણુ કરવું નહિ, સુપ-
 ળનો પવન લેવો નહિ, જેને છોકરાં થઈ મરી જાય છે તેવી સ્ત્રી
 સાથે સંસર્ગ રાખવો નહિ, તથા બીજાના રાંધેલાં અન્નનો ત્યાગ કરવો. ^{૪૦}
 તેણે ખરાય વસ્તુ જોવી નહિ, ભયંકર કથા સાંભળવી નહિ, જડાન્ન તથા
 ઉપશાન્ન ખાવું નહિ. તેમ જ અશુભ થાય એવું ખાવું નહિ. ^{૪૧} આ રીતે
 નિયમ ધારણ કરવાથી, સ્ત્રીને સુંદર પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા આથી ઉલટું
 કર્મ કરવાથી ગર્ભપાત અથવા સ્તંભન થશે. ^{૪૨} ખોતાના કરતાં શોક-
 નામાં ઓછા ગુણ હોય તથા તેને દુર્ગા, રાગ તેમ જ મત્સર ઉત્પન્ન
 થાય, છતાં તેનું અપમાન કરવું નહિ. ^{૪૩} સોડ્યોની સાથે પરસ્પર અપ્રિ-
 યતા રાખવી નહિ, તેમજ બીજાનું વર્ણન કે સ્તવન કરવું નહિ. ^{૪૪}
 પતિથી દૂર રહેવું નહિ, પણ તેમના સમીપ રહેવું. પતિ જ્યાં કહે ત્યાં

सत्वरं गच्छेद्रतिस्थानं रतोत्सुका ॥ पत्यौ गायति सोत्साहं
 श्रोतव्यं हृष्टचेतसा ॥ ४८ ॥ गायंतं च पतिं दृष्ट्वा भवेदानंद-
 निर्वृता ॥ भर्तुः समीपे न स्थेयं सोद्वेगं व्यग्रचित्तया ॥ ४९ ॥
 कलहो न विधातव्यः कलियोग्ये प्रिये स्त्रिया ॥ भर्त्सिता
 निदितात्यर्थं ताडिताऽपि पतिव्रता ॥ ५० ॥ व्यथिताऽपि भयं
 त्यक्त्वा कंठे गृहीत बल्लभम् ॥ उच्चैर्न रोदनं कुर्यान्नेवाक्रोशेच्च
 तं प्रति ॥ ५१ ॥ पलायनं न कर्तव्यं निजगेहाद्बहिः स्त्रिया ॥
 उत्सवादिषु बंधूनां सदनं यदि गच्छति ॥ ५२ ॥ लब्ध्वाऽनु-
 ज्ञा तदा पत्युर्गच्छेदध्यक्षरक्षिता ॥ न वसेत्सुचिरं तत्र प्रत्या-
 गच्छेद् गृहं सती ॥ ५३ ॥ प्रस्थानाभिमुखे पत्यौ नासन्मंगल-
 भाषिणी ॥ न वार्योऽसौ निषेधोक्त्या न कार्यं रोदनं तदा

वास करवो. ४५ यथेच्छ दिशांश्याने तथा पारकाने जेवां नहि. पोताना
 पतिनुं मुष्कभण विज्ञासवडे जेया करवुं. ४६ स्वामीजे डहेली वात
 जेकाय मनवडे सांभणवी. पति ज्यारे लापणु करे, तेनी वयमां भोजवुं
 नहि. ४७ रतिस्थाने पतिजे पोवाव्याथी उत्कंडित थर्छ त्यां जवुं. पति
 गायन करतो होय तो अति उत्कंडित थर्छ सांभणवुं. ४८ पतिनुं गायन
 सांभणी आनंदित थवुं, अन्ये अग्र चित्तथी पतिनी पासं रहवुं
 नहि. ४९ स्वामीजे निर्भर्त्सना करी होय, ताउन डरुं होय, अथवा
 निंदा करी होय, तो पणु तेनी साथे डळजो करवो नहि. ५० दृष्ट्वा
 पीडित जनां पणु पतिना समीप शोडपूर्वक रहवुं नहि. ५१ पोताना
 घरमांथी नाशी जवुं नहि, कांछ उत्सवना प्रसंगे पोताना लाहने घेर
 जवुं पडे तो, ५२ पतिनी आज्ञा लर्छ, साथे दास लहने जवुं. वणी

॥ ૫૪ ॥ અકૃત્વોદ્વર્તનં નિત્યં પત્યૌ દેશાંતરે ગતે ॥ વધૂર્જીવન-
 રક્ષાર્થં કર્મ કુર્યાદનિંદિતમ્ ॥ ૫૫ ॥ શ્વશ્રૂશ્વશુરયોઃ પાર્શ્વે નિદ્રા
 કાર્યા ન ચાન્યતઃ ॥ પ્રત્યહં પતિવાર્તા ચ તયાન્વેષ્યા પ્રયત્નતઃ
 ॥ ૫૬ ॥ દૂતાઃ પ્રસ્થાપનીયાશ્ચ પત્યુઃ ક્ષેમોપલબ્ધયે ॥ દેવ-
 તાનાં પ્રસિદ્ધાનાં કર્તવ્યમુપયાચનમ્ ॥ ૫૭ ॥ એવમાદિ વિધા-
 તવ્યં સત્યા પ્રોષિતકાંતયા ॥ અપ્રક્ષાલનમંગાનાં મલિનાંબર-
 ધારણમ્ ॥ ૫૮ ॥ તિલકાંજનેન હીનત્વં ગંધમાલ્યવિવર્જ-
 નમ્ ॥ નસ્વરોમ્ણામસંસ્કારો દશનાનામમાર્જનમ્ ॥ ૫૯ ॥ ઉચ્ચૈ-
 હાસઃ પરૈર્નર્મ પરચેષ્ટાવિચિંતનમ્ ॥ સ્વેચ્છાપર્યટનં ચૈવ પરપું-
 સાંગમર્દનમ્ ॥ ૬૦ ॥ અટનં ચૈકવસ્ત્રેણ નિર્લજ્જત્વં યથાગતિઃ ॥

ત્યાં વધારે વારસૂધી નહિ બેસતાં પોતાના ઘેર જલદી આવવું.^{૫૩}
 પોતાનો પતિ ગામ જવા તૈયાર થાય, તે વેળા મંગળ લાપણુ કરવું.
 તેને જવાનો કદી નિષેધ કરવો નહિ, તેમ જ તે વખતે રડવું નહિ.^{૫૪}
 પતિ પ્રવાસે બે હોય તો સ્ત્રીએ શરીર ઉપર સુગંધી તેલ લગાડવું નહિ,
 પણ કેવળ દેહ રક્ષણુર્થે માત્ર અનિંદિત કર્મ કરવું.^{૫૫} પતિ પ્રવાસે હોય
 ત્યારે સ્ત્રીએ પોતાના સાસુ તથા સસરા પાસે નિદ્રા કરવી તથા નિત્ય
 પતિની વાર્તા યત્ન થકી સાંભળવી.^{૫૬} પોતાના કલ્યાણ માટે માણસ
 મોકલવું, પ્રસિદ્ધ દેવ સન્મુખ પતિ આગમનની પ્રાર્થના કરવી.^{૫૭} જેનો
 પતિ ગામ ગયો છે, તેણે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ચાલવું. પતિ ગામ ગયો
 હોય ત્યારે સ્ત્રીએ શરીર નિર્મલ રાખવું નહિ તથા મલિન વસ્ત્ર ધારણ
 કરવાં.^{૫૮} તેણીએ તિલક અંગન ધારણ કરવાં નહિ, ગંધમાલ્ય ધારણ
 કરવાં નહિ. નખ, રોમ અને દંત સાફ કરવા નહિ.^{૫૯} વળી ખડ-
 ખડાટ હસવું નહિ. ખીમ્મતી સાથે મશ્કરીપૂર્વક લાપણુ, હાસ્ય તથા

इत्यादिदोषाः कथिता योषितो नित्यदुःखदाः ॥ ६१ ॥ निर्वृत्य
 गृहकार्याणि हरिद्रालेपनैस्तनुम् ॥ प्रक्षाल्य शुचितोयेन कुर्या-
 न्मंडनमुज्ज्वलम् ॥ ६२ ॥ समीपं प्रेयसो गच्छेद्विकसन्मुखपंकजा ॥
 अनेन नारी वृत्तेन मनोवाग्देहसंयुता ॥ ६३ ॥ आहूता गृह-
 कार्याणि त्यक्त्वा गच्छेच्च सत्वरम् ॥ किमर्थं व्याहृता स्वामिन्
 स प्रसादो विधीयताम् ॥ ६४ ॥ मा चिरं तिष्ठते द्वारि न द्वारमुप-
 सेवयेत् ॥ स्वामिना दापितं किञ्चित्कस्मैचिन्न ददात्यपि ॥ ६५ ॥
 सेवयेद्भर्तुरुच्छिष्टमिष्टमन्नफलादिकम् ॥ महाप्रसाद इत्युक्त्वा
 मोदमाना निरंतरम् ॥ ६६ ॥ सुखसुप्तं सुखासीनं रममाणं यद-
 च्छया ॥ आतुरेष्वपि कार्येषु पतिं नोत्थापयेत्कचित् ॥ ६७ ॥
 नैकाकिनी कचिद्गच्छेन्न नग्ना स्नानमाचरेत् ॥ भर्तुर्विद्वेषिणीं नारीं

એટલા કરવી નહિ. યથેચ્છ ફરવું નહિ તથા અન્ય પુરુષનું અંગમર્દન
 કરવું નહિ. ૬૦ એક વસ્ત્ર ધારણ કરી ફરવું નહિ તથા નિર્લજ્જપણે
 ફરવું નહિ. હે નારદ! આ સર્વ દોષ જે કહ્યા, તે સ્ત્રીને દુઃખ આપ-
 નારા છે. ૬૧ સર્વ ગૃહકર્મ સમાપ્ત કરી હળદર સર્વ શરીરપર ચોપડી
 પછી સ્વચ્છ જળવડે સ્નાન કરવું. ૬૨ પછી સઘળા અલંકારો સહ
 પતિની સમીપ જવું તથા હાસ્યયુક્ત મુખ કરી તેમની પ્રાર્થના કરવી કે,
 આપે મને જે વાસ્તે બોલાવી છે, તે હેતુ પૂર્ણ કરો. ૬૩-૬૪ ખારણામાં
 બેસવું નહિ. પતિએ આપેલી વસ્તુ ખીજીને આપવી નહિ. ૬૫ પતિનું
 આપેલું અન્ન અથવા ફળ ઇલાદિ ઉચ્છિષ્ટ કદી હોય, તે પણ તે મોટો
 પ્રસાદ છે, એમ માની આનંદપૂર્વક ખાઈ જવું. ૬૬ પતિ સુખે કરી
 નિદ્રાવશ હોય, સુખેથી બેઠો હોય કિંવા સુખે કરીને કીડા કરતો હોય

સાધ્વીં નો ભાવયેત્કચિત્ ॥૬૮॥ નોલૂચ્ચલે ન મુસલે ન વર્દિન્યાં
 દૃષદ્યપિ ॥ ન યંત્રકેઽપિ દેહલ્યાં સતી ચોપવિશેત્કચિત્ ॥૬૯॥
 તીર્થસ્નાનાર્થિની નારી પતિપાદોદકં પિબેત્ ॥ શંકરાદપિ
 વિષ્ણોર્વા પતિરેવાધિકઃ સ્ત્રિયાઃ ॥૭૦॥ વ્રતોપવાસનિયમં પતિ-
 મુહૂંઘ્ય યા ચરેત્ ॥ આયુષ્યં હરતે ભર્તુર્મૃતા નરકમૃચ્છતિ ॥૭૧॥
 ઉક્તા પ્રત્યુત્તરં દદ્યાન્નારી ક્રોધેન તત્પરા ॥ સરમા જાયતે
 ગ્રામે સૃગાલી નિર્જને વને ॥૭૨॥ સ્ત્રીणां હિ પરમશ્ચૈકો
 નિયમઃ સમુદાહૃતઃ ॥ અભ્યર્ચ્ય ભર્તુશ્ચરણૌ ભોક્તવ્યં ચ સદા
 સ્ત્રિયા ॥૭૩॥ યા ભર્તારં પરિત્યજ્ય મિષ્ટમશ્રાતિ કેવલમ્ ॥
 ઉલૂકી જાયતે કૂરા વૃક્ષકોટરશાયિની ॥૭૪॥ યા ભર્તારં

તેવામાં કદાપિ ત્વરિતનું કામ આવી પડે, છતાં તેને ત્યાંથી ઉઠાડવો નહિ. ૬૭
 એકઠાં ક્યાંઈ પણ જરૂં નહિ. નમ્ર થઈ સ્નાન કરવું નહિ. જે પોતાના
 સ્વામી સાથે દ્વેષ રાખે છે, તેવી સ્ત્રીની સાથે કદી ભાષણ કરવું નહિ. ૬૮
 ઉખળું, મુશળ, ગાગર, પાપાણુ વિગેરે ઉપર, કોઈ યંત્ર ઉપર અથવા ઉમરા
 ઉપર બેસવું નહિ. ૬૯ તીર્થ સ્નાનની દૃષ્ટાવાળી સ્ત્રીએ પતિના પગ ઘોઈ
 તે પાણીનું આચ્છન્ન કરવું. શંકર કરતાં તથા વિષ્ણુ કરતાં પણ સ્ત્રીને
 પોતાનો પતિ શ્રેષ્ઠ છે. ૭૦

વળી ઉપવાસ, વ્રત તથા નિયમ સર્વ પતિની આજ્ઞા વિના કરવાં
 નહિ. કારણ કે તેમ કરવાથી પતિનું આયુષ્ય હીણ થાય છે અને તે સ્ત્રીને
 નરક મળે છે. ૭૧ પતિના બોલવા ઉપર જે કોપાક્રાંત થઈને તેને પ્રત્યુત્તર
 આપે છે, તે જન્મમાંતરમાં ગામની અંદર કુતરી અથવા નિર્જન અર-
 ણ્યમાં કોઈથી થઈ અવતરે છે. ૭૨ સ્ત્રીઓનો મુખ્ય ધર્મ એ કહ્યો છે
 કે, પતિનાં ચરણની નિત્ય પૂજા કરવી તથા પત્ની ભોજન કરવું. ૭૩

સમુત્સૃજ્ય રહશ્ચરતિ કેવલમ્ ॥ ગ્રામે વા સૂકરી ભૂયાદ્વલ્ગુલી વા
 શ્વવિદ્ ભુજા ॥ ૭૫ ॥ યા હુંકૃત્યાપ્રિયં વ્રૂતે સા મૂકા જાયતે
 સ્વલુ ॥ યા સપત્નીં સદેષ્યેત દુર્ભગા સાન્યજન્મનિ ॥ ૭૬ ॥
 દૃષ્ટિં વિલુપ્ય ભર્તુર્યા કંચિદન્યં સમીક્ષ્યતે ॥ કાળા વા વિમુચ્ચી
 ચાપિ કુરૂપા ચૈવ જાયતે ॥ ૭૭ ॥ વાહ્યાદાગતમાલોક્ય ત્વ-
 રિતા ચ જલાસનૈઃ ॥ તાંબૂલૈર્વ્યજનૈશ્ચૈવ પાદસંવાહનાદિભિઃ
 ॥ ૭૮ ॥ અતિપ્રિયતરૈર્વાક્યૈર્ભર્ત્તારં યા સુસેવતે ॥ પતિવ્રતાશિરો-
 રત્નં સા નારી કથિતા બુધૈઃ ॥ ૭૯ ॥ ભર્ત્તા દેવો ગુરુર્ભર્ત્તા
 ધર્મતીર્થવ્રતાનિ ચ ॥ તસ્માત્સર્વં પરિત્યજ્ય પતિમેકં સમર્ચ-
 યેત્ ॥ ૮૦ ॥ જીવહીનો યથા દેહઃ ક્ષણાદશુચિતાં વ્રજેત્ ॥

જે પતિનો લાગ કરી મિથ્યાન ભોજન કરે છે, તે જન્મમાંતરે ઝાડમાં
 ધ્રુવડ થાય છે. ૭૪ જે પોતાના પતિનો લાગ કરી બીજા પુરુષની સાથે
 એકાંત કરે છે, તે જન્મમાંતરે પુકરી થાય છે અથવા વડવાગળી થાય
 છે. ૭૫ જે સ્ત્રી પોતાના પતિનો તિરસ્કાર કરી, અપ્રિય ભાષણ કરે
 છે, તે જન્મમાંતરે મુંગી થાય છે. જે પોતાની શોક્ય સાથે મચ્છર કરે
 છે, તે જન્મમાંતરે દુહ્વી થાય છે. ૭૬ જે સ્ત્રી પોતાના પતિની દૃષ્ટિ
 ચૂકવી બીજાનું દર્શન કરે છે, તે જન્મમાંતરે કાણી, ખરાબ કે
 ખરાબ રૂપવાળી થાય છે. ૭૭ જે સ્ત્રી પોતાના પતિને બેઠું તુરત
 તેમને બેસવા આસન તથા પાન કરવા યોગ્ય જળ આપે છે તથા તાંબૂલ,
 વ્યજન અને પગ ચાંપવા વગેરે સેવા કરે છે, ૭૮ તથા અતિ પ્રિય ભાષણ
 કરે છે, તે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ ગણાયી. ૭૯ દેવ, ગુરુ, ધર્મ, તીર્થ અને
 વ્રત એ સર્વ સ્વામીરૂપ છે, એમ માની તેણીએ વ્રત ધૃત્યાદિકનો લાગ
 કરી પતિની સેવા કરવી. ૮૦ જીવગયા પછી દેહ જેવી રીતે કાણમાં અપવિત્ર

ભર્તૃહીના તથા યોષિત્ સુસ્નાતાઽપ્યશુચિઃ સદા ॥ ૮૧ ॥
 અમંગલેભ્યઃ સર્વેભ્યો વિધવા હ્યત્યમંગલા ॥ વિધવાદર્શનાત્સિદ્ધિ-
 ર્જાતુ કાપિ ન જાયતે ॥ ૮૨ ॥ વિહાય માતરં ચૈકામાશીર્વાદ-
 પ્રદાયિનીમ્ ॥ અન્યાશિષમપિ પ્રાજ્ઞસ્ત્યજેદાશીવિષોપમામ્
 ॥ ૮૩ ॥ કન્યાં વિવાહસમયે વાચયેયુરિતિ દ્વિજાઃ ॥ ભર્તુઃ
 સહચરી ભૂયાઙ્જીવતોઽજીવતોઽપિ વા ॥ ૮૪ ॥ તસ્માદ્ધર્ત્તાનુ-
 યાતવ્યો દેહવચ્છાયયા સ્વયા ॥ એવં સત્યા સદા સ્થેયં ભક્ત્યા
 પત્યનુકૂલયા ॥ ૮૫ ॥ વ્યાલગ્રાહી યથા વ્યાલં બિલાદુદ્ધરતે
 બલાત્ ॥ એવમુત્ક્રમ્ય દૂતેભ્યઃ પતિં સ્વર્ગં નયેત્સતી ॥ ૮૬ ॥
 યમદૂતાઃ પલાયંતે સતીમાલોક્ય દૂરતઃ ॥ અપિ દુષ્કૃતકર્માણ-
 મુત્સૃજ્ય પતિતં પતિમ્ ॥ ૮૭ ॥ યાવત્સ્વલોમસંસ્થયાસ્તિ તા-
 વત્કોઽવ્યયુતાનિ ચ ॥ ભર્ત્રા સ્વર્ગસુખં ભુંક્તે રમમાણા પતિ-
 થાય છે, તે પ્રમાણે પતિ વિનાની સુસ્નાત હશે, તોપણ અપવિત્ર જાણવી. ૮૧
 સર્વ અમંગળ પદાર્થમાં મુખ્ય અમંગળ વિધવા સ્ત્રીને જાણવી. વિધવાનું
 દર્શન થવાથી કાર્યસિદ્ધિ કદી પણ થાય નહિ. ૮૨ માતૃશ્રીના આશીર્વાદ
 શિવાય બીજી વિધવા સ્ત્રીના આશીર્વાદ સર્પતુલ્ય જાણવા. ૮૩ કન્યાના
 વિવાહ વખતે બ્રાહ્મણે કન્યાને એમ કહેવું કે, તું પતિ ઉપર નિષ્ઠા એવી
 રાખ કે, તે જીવતો અથવા મૃત હોય ૮૪ પણ પત્નીએ પોતાની છાયા
 પ્રમાણે પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવું. આ પ્રમાણે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ
 ભક્તિવડે પતિની અનુકૂળતામાં કાળ ગાળવો. ૮૫ એ રીતે પતિવ્રતા
 સ્ત્રી, યમદૂતના મારથી પોતાના પતિને મુક્ત કરી, જેમ સર્પને પકડનાર
 બાજીગર સર્પને દરમાંથી બહાર ખેંચી કાઢે છે તેમ પતિને સ્વર્ગ મળે
 છે. ૮૬ જો કે પતિ દુષ્ટકર્મ કરનારો હોય, છતાં તેની સાધ્વી સ્ત્રીને

વ્રતા ॥ ૮૮ ॥ શીલભંગેન દુર્વૃત્તાઃ પાતયંતિ કુલદ્વયમ્ ॥ પિતુઃ
 કુલં તથા પત્યુરિદ્ધામુત્ર ચ દુઃખિતાઃ ॥ ૮૯ ॥ અનુયાતિ ન ભર્તારં
 યદિ દૈવાત્કથંચન ॥ તત્રાપિ શીલં સંરક્ષ્યં શીલભંગાત્પતત્યધઃ
 ॥ ૯૦ ॥ તદ્વૈગુણ્યાત્પિતા સ્વર્ગાત્પતિઃ પતતિ નાન્યથા ॥ વિધવા-
 કવરીબંધો ભર્તૃવંધાય જાયતે ॥ ૯૧ ॥ શિરસો વપનં કાર્યં
 તસ્માદ્વિધવયા સદા ॥ એકાહારઃ સદા કાર્યો ન દ્વિતીયઃ કદા-
 ચન ॥ ૯૨ ॥ પર્યંકશાયિની નારી વિધવા પાતયેત્ પતિમ્ ॥
 તસ્માદ્દશયનં કાર્યં પતિસૌખ્યસમીહયા ॥ ૯૩ ॥ નૈવાંગોદ્વ-
 ર્તનં કાર્યં ન તાંબૂલસ્ય ભક્ષણમ્ ॥ ગંધદ્રવ્યસ્ય સંભોગો નૈવ
 કાર્યસ્તયા ક્વચિત્ ॥ ૯૪ ॥ તર્પણં પ્રત્યહં કાર્યં ભર્તુઃ કુશ-
 ન્નેઈ યમદ્દતો ત્રાસી જાય છે.^{૮૭} અંગ ઉપર જેટલાં રામ છે, તેટલાં
 સહસ્ર વર્ષ સુધી સ્વપતિયુક્ત સ્ત્રી સ્વર્ગલોકમાં રમણુ કરે છે.^{૮૮} જે
 સ્ત્રી પોતાના શિયલવ્રતનો ત્યાગ કરે છે, તે આ લોકમાં તેમ જ પર-
 લોકમાં દુઃખી થઈ પોતાના પતિ તથા પિતાના કુળને પણ નરકમાં
 નાંખે છે.^{૮૯} કદી દૈવયોગે સ્ત્રીવડે પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી શકાતું
 ન હોય, તો પણ પોતાનું શીલવ્રતનું રક્ષણુ કરવું. કારણુ કે શીલભંગથી
 તે પાતકી બને છે.^{૯૦} તેનાં તેવાં ખોટાં આચરણુથી પિતા તથા પતિ
 સ્વર્ગથી પાછા પડે છે. પતિ મરણુ પામ્યા પછી સ્ત્રીએ કેશ રાખી
 વેણી કરવી નહિ. કારણુ કે કેશબંધન કરવાથી પતિને બંધનનું કારણુ
 થાય છે.^{૯૧} માટે વિધવા સ્ત્રીએ નિરંતર હજમત કરાવવી તથા
 નિરંતર એકવાર ભોજન કરવું.^{૯૨} વિધવા છતાં જો પલંગપર નિદ્રા
 કરે તો તે પોતાના પતિને નરકમાં નાંખે છે. માટે પતિના સુખાર્થે
 તેણીએ ભૂમિપર શયન કરવું.^{૯૩} વિધવા સ્ત્રીએ અંગે તેલ લગાડીને

તિલોદકૈઃ ॥ તત્પિતુસ્તત્પિતુશ્ચાપિ નામગોત્રાદિપૂર્વકમ્ ॥૧૫॥
 શ્વેતવસ્ત્રં સદાધાર્યમન્યથા રૌરવં વ્રજેત્ ॥ इत्येवं नियमैर्युक्ता
 વિધવાપિ પતિવ્રતા ॥૧૬॥ શ્રીનારાયણ ઉવાચ ॥ નૈતાદૃશં
 દૈવતમસ્તિ કિંચિત્સર્વેષુ લોકેષુ સદૈવતેષુ ॥ यदा पतिस्तुष्यति
 સર્વકામા લભ્યા પ્રકામં કુપિતશ્ચ હન્યાત્ ॥ ૧૭ ॥ તસ્માદપત્યં
 વિવિધાશ્ચ ભોગાઃ શય્યાસનાન્યદ્દુતભોજનાનિ ॥ वस्त्राणि
 માલ્યાનિ તથૈવ ગંધાઃ સ્વર્ગે ચ લોકે વિવિધા ચ કીર્તિઃ
 ॥ ૧૮ ॥ इति श्रीबृहन्नारदीयपुराणे पुरुषोत्तममाहात्ये श्रीनारा-
 यणनारदसंवादे पतिव्रतार्धमनिरूपणे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૦ ॥

સ્નાન કરવું નહિ તથા તાંબૂલ બક્ષણ કરવું નહિ. વળી તેણીએ
 સુગંધી પદાર્થનો ઉપયોગ કરવો નહિ. ૫

પતિવ્રતા વિધવા સ્ત્રીએ પોતાના પતિ માટે તલ, દર્ભ અને
 જળ લઈ નિત્ય તર્પણ કરવું. તર્પણ કરતી વખતે પોતાના આપના
 તેમજ પતિના આપના નામનું ઉચ્ચાર કરવું. ૫ વિધવા સ્ત્રીએ નિરં-
 તર શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરવાં. જે બીજા રંગનું વસ્ત્ર ધારણ કરે તો
 તેનો પતિ નરકમાં પડે છે. ૬ નારાયણ કહે છે,—હે નારદ! સ્ત્રીઓને
 પતિ સરખું દૈવત ત્રણે લોકમાં નથી. પતિ સંતુષ્ટ થયો તો સ્ત્રીના સર્વ
 મનોરથ પૂર્ણ થાય છે. તે જે ગુસ્સે થયો તો તેનો નાશ થાય છે. ૭
 પતિ પ્રસન્ન થયો તો અપત્ય, અનેક પ્રકારના વૈભવ, શય્યા, આસન,
 ઉત્તમ ભોજન, વસ્ત્ર, પુષ્પ, ગંધ તેમજ અહીં તથા સ્વર્ગમાં અનેક
 પ્રકારની કીર્તિ પતિના પ્રસાદવડે પામે છે. ૮

ઇતિ શ્રીબૃહન્નારદીય પુરાણમાં પુરુષોત્તમ માહાત્મ્ય વિષે 'સ્ત્રીધર્મ'

એ નામનો અધ્યાય ૩૦ મો સમાપ્ત

અધ્યાય ૩૧ મે.

કથાના શ્રવણનું માહાત્મ્ય

સૂત ઉવાચ ॥ इत्थं पतिव्रताधर्ममाकर्ण्य नारदो मुनिः ॥
 किंचित्प्रष्टुमना विप्र मुनिमाह पुरातनम् ॥ १ ॥ नारद उवाच ॥
 सर्वदानाधिकं कांस्यं संपुटं परिकीर्तितम् ॥ एतत्कारणमव्यक्तं
 वद मे बदरीपते ॥ २ ॥ श्रीनारायण उवाच ॥ एकदैद्व्रतं
 ब्रह्मन्नाचीकरदुमा पुरा ॥ तदा पृच्छन्महादेवं किं देयं दान-
 मुत्तमम् ॥ ३ ॥ येन संपूर्णतां याति व्रतं मे पुरुषोत्तमम् ॥
 तन्मे वद दयासिंधो सर्वेषां हितहेतवे ॥ ४ ॥ तच्छ्रुत्वा मनसि
 ध्यायन्ध्यायन् श्रीपुरुषोत्तमम् ॥ उमामजीगदच्छंभुः सर्वलोक-
 हितैषिणीम् ॥ ५ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ न शक्यं किंचिदेवास्ति
 दानं श्रीपुरुषोत्तमे ॥ व्रतपूर्णविधिं कर्तुमर्पणं छंदसि कचित्

સૂત શૌનકાદિક ઋષિ પ્રત્યે કહે છે;—એ પ્રકારે નારાયણે કહેલા પતિવ્રતાના ધર્મ સાંભળી નારદ ફરી પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા.^૧ ‘સર્વ દાનમાં ઉત્તમ દાન કાંસાના સંપુટનું કહ્યું છે’ તેનું શું કારણ, તે આપ મને કહો.^૨ નારદનું આ વચન સાંભળી ભગવાન કહેવા લાગ્યા; હે નારદ! એક વખતે આ વ્રત પાર્વતી કરતી હતી. તે સમયે મહાદેવને તેણીએ એવો પ્રશ્ન કર્યો કે, હું કયા પ્રકારનું ઉત્તમ દાન કરું?^૩ કે જે દાન કરવાથી શ્રીપુરુષોત્તમનું વ્રત સંપૂર્ણ થાય. આપ લોક-હિતાર્થે તે કહો.^૪ તેનું આતું વાક્ય સાંભળી તથા પુરુષોત્તમનું ધ્યાન ધરી સર્વ લોકના હિતચિંતક મહાદેવ પાર્વતી પ્રત્યે કહેવા લાગ્યા.^૫ હે પાર્વતી! વેદમાં એવું કાઈ પણ વ્રત કહેલું નથી કે, જે વ્રતથી ભગ-

॥ ૬ ॥ યદ્યદાનં ગિરિસુતે હ્યુત્તમં પરિકીર્તિતમ્ ॥ શ્રીકૃષ્ણ-
 વલ્લભે માસિ તત્સર્વં ગૌણતાં ગતમ્ ॥ ૭ ॥ તસ્માદેતાદૃશં દાનં
 નૈવાસ્તિ ક્વાપિ સુંદરિ ॥ યેન તે વ્રતસંપૂર્તિર્ભવેચ્છ્રીપુરુષોત્તમે
 ॥ ૮ ॥ પુરુષોત્તમમાસેઽસ્મિન્ વ્રતસંપૂર્તિર્હેતવે ॥ બ્રહ્માંડસં-
 કારં તદર્હં દેયમંગને ॥ ૯ ॥ ન શક્યં તત્ત કેનાપિ દાતું ક્વાપિ
 વરાનને ॥ તસ્માદેતત્પ્રતિનિધિં કૃત્વા કાંસ્યસ્ય સંપુટમ્ ॥ ૧૦ ॥
 તન્મધ્યે પૂરયિત્વૈવાપૂર્ણાંશ્વિશન્મિતાન્મુદા ॥ સપ્તતંતુભિરાવૃત્ય
 સંપૂજ્ય વિધિવત્પ્રિયે ॥ ૧૧ ॥ દેયં વિપ્રાય વિદુષે વ્રતસંપૂર્તિ-
 હેતવે ॥ એવં ત્રિંશન્મિતાન્યેવ દેયાનિ સતિ વૈભવે ॥ ૧૨ ॥
 ઇત્યાકર્ણ્ય વચો રમ્યં ધૂર્જટેરુપકારકમ્ ॥ અર્ચીભવદુમા હૃષ્ટા
 સર્વલોકહિતૈષિણી ॥ ૧૩ ॥ ત્રિંશત્કાંસ્યાનિ વિદ્વદ્વ્રજઃ સંપુ-

વાનની પ્રીતિ સંપાદન થાય. ૬ જે જે ઉત્તમ દાન કહેલાં છે, તે તે
 બધાં આ માસમાં ગૌણ થાય છે. ૭ એવું કોઈ દાન નથી કે, જે
 દાનથી પુરુષોત્તમ વ્રતની પૂર્ણતા થઈ શકે. ૮ આ પુરુષોત્તમ માસનું
 વ્રત પૂર્ણ થવા સારું બ્રહ્માંડ સંપુટાકાર કરી દાનમાં આપવું. ૯
 પણ તે દાન કરવું અશક્ય છે, માટે તેના પ્રતિનિધિ તરીકે કાંસાના
 પાત્રનું સંપુટ કરવું. તેમાં ત્રીસ માલપૂડા ધાલવા અને તે સંપુટને
 સાતવાર સૂતર વીટાળવું. પછી તેની યથાવિધિ પૂજન કરવી. ૧૦-૧૧
 વ્રત સંપૂર્ણ થવા માટે આ સંપુટનું દાન વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને કરવું. જે
 સંપત્તિ આપી હોય તે ત્રીસ સંપુટ આપવાં. ૧૨ શંકરનું આ પરોપ-
 કારી વચન સાંભળતાં પાર્વતીને અત્યંત આનંદ થયો. ૧૩ તેણે ત્રીસ
 કાંસાના વાસણુ માલપૂડાથી ભરી, તેને સંપુટિત કરી વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણને

તાનિ વિતીર્ય સા ॥ પૂર્ણવ્રતવિધિં કૃત્વા મુમોદાતીવ નારદ
 ॥ ૧૪ ॥ સૂત ઉવાચ ॥ इत्याकर्ण्य मुनिर्विप्रा नारायणवचो-
 ऽमृतम् ॥ पुनराहातितृप्तोऽसौ नामं नामं पुनः पुनः॥ १५ ॥ नारद
 उवाच ॥ सर्वेभ्यः साधनेभ्योऽयं मासः श्रीपुरुषोत्तमः ॥ वरी-
 याभिश्चितो मेऽद्य श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ॥ १६ ॥ श्रुत्वापि
 जायते भक्त्या महापापक्षयो नृणाम् ॥ किं पुनः श्रद्धया कर्तु-
 र्विधिना चेति मे मतिः ॥ १७ ॥ अतः परं न किञ्चिन्मे श्रोतव्य-
 मवशिष्यते ॥ पियूषात्यंतसंतृप्तो नान्यत्तोयं समीहते ॥ १८ ॥
 सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा विरतो विप्रो नारदो मुनिसत्तमः ॥
 अनीनमत्पादपद्मं पुरातनमुनेः पुरः ॥ १९ ॥ भारते जनु-

આપ્યાં, આથી તે અત્યંત આનંદ પામી.^{૧૪} સૂતઋપિ શૌનકને કહે છે,
 હે શૌનકાદિક ઋપિ! એવું અમૃતતુલ્ય નારાયણનું વચન સાંભળી
 નારદ ફરી પ્રશ્ન કરવા લાગ્યા;^{૧૫} હે ભગવન્! આ માસનું માહાત્મ્ય
 સાંભળી મને એમ નિશ્ચય થયો કે, સકળ સાધન કરતાં પુરુષોત્તમ
 માસનું વ્રત ઉત્તમ સાધન છે.^{૧૬}

આ માસનું કેવળ માહાત્મ્ય સાંભળ્યું હોય તો મનુષ્યનાં સર્વ
 પાપનો ક્ષય થાય છે, એમ છતાં જ્યારે વિધિયુક્ત તથા શ્રદ્ધાયુક્ત
 આ માસમાં વ્રત કર્યું હોય તો પછી શું જ પૂછવું.^{૧૭} હવે એથી
 અન્ય કાંઈ સાંભળવાનું રહ્યું નથી, કેમકે અમૃતથી તૃપ્ત થયેલાને
 ઉદકની ઇચ્છા રહેતી નથી.^{૧૮} સૂત શૌનકાદિકને કહે છે, હે ઋપિ!
 એ પ્રકારે બોલી નારદ સ્વસ્થ રહ્યા, અને નારાયણનાં ચરણકમળને
 પોતાનું મુસ્તક નમાવ્યું.^{૧૯} ભરતખંડમાં જન્મ મળવા છતાં પ્રપંચા-

રાસાદ્ય પુરુષોત્તમમુત્તમમ્ ॥ ન સેવંતે ન શૃણ્વંતિ ગૃહાસક્તા
 નરાધમાઃ ॥ ૨૦ ॥ ગતાગતં ભજંતેઽત્ર દુર્ભંગા જન્મજન્મનિ ॥
 પુત્રમિત્રકલત્રાપ્તવિયોગા દુઃસ્વભાગિનઃ ॥ ૨૧ ॥ અસ્મિન્
 માસે દ્વિજશ્રેષ્ઠા નાસચ્છાસ્ત્રાણ્યુદાહરેત્ ॥ ન સ્વપેત્ પરશય્યાયાં
 નાલપેદ્વિતથં કચિત્ ॥ ૨૨ ॥ પરાપવાદાન્ન વ્રૂયાન્ન કથંચિત્ક-
 દાચન ॥ પરાન્નં ચ ન ભુઙ્ક્ષીત ન કુર્વીત પરક્રિયામ્ ॥ ૨૩ ॥
 વિત્તશાઠ્યમકુર્વાણો દાનં દદ્યાદ્વિજાતયે ॥ વિદ્યમાને ધને શાઠ્યં
 કુર્વાણો રૌરવં વ્રજેત્ ॥ ૨૪ ॥ દિને દિને દ્વિજેન્દ્રાય દત્વા
 ભોજનમુત્તમમ્ ॥ દિવસસ્યાષ્ટમે ભાગે વ્રતી ભોજનમાચરેત્
 ॥ ૨૫ ॥ ધન્યાસ્તે પુરુષા લોકે યે નિત્યં પુરુષોત્તમમ્ ॥ અર્ચ-
 યંતિ વિધાનેન ભક્ત્યા પ્રેમપુરઃસરમ્ ॥ ૨૬ ॥ ઇન્દ્રચુન્નઃ શત-

સક્ત થઈ જે મનુષ્ય પુરુષોત્તમની સેવા કરતો નથી, તેને નીચ
 બોલે. ૨૦ તે દુર્દૈવી હોવાથી નિરંતર જન્મ અને મરણનો સ્વીકાર
 કરે છે તથા તેને પુત્ર, મિત્ર અને સ્ત્રીનો વિયોગ થઈ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય
 છે. ૨૧ આ માસમાં નાસ્તિકનો મત જેમાં વર્ણવેલો છે એવાં શાસ્ત્ર
 વાંચવાં નહિ. બીજીની પથારી ઉપર નિદ્રા કરવી નહિ, તેમ જ બીજીની
 સાથે વ્યર્થ વાત કરવી નહિ. ૨૨ વળી તેણે બીજીની નિંદા કરવી નહિ.
 આ માસમાં વ્રતીએ પરાન્ન ભોજન કરવું નહિ, તેમ જ બીજીની ક્રિયા
 કરવી નહિ. ૨૩ કૃપણપણું ન કરતાં બ્રાહ્મણને યથાશક્તિ દાન આપવું.
 દ્રવ્ય છતાં જે કૃપણતા કરે, તે નરકને પામે. ૨૪ આ માસમાં પ્રત્યેક
 દિવસે બ્રાહ્મણભોજન કરાવવું. આ માસના નિયમ પ્રમાણે ચાલનારે
 દિવસના આઠમા ભાગે ભોજન કરવું. ૨૫ આ માસમાં ભક્તિપૂર્વક

શુન્નો યૌવનાશ્વો ભગીરથઃ ॥ પુરુષોત્તમમારાધ્ય યયુર્ભગવદંતિ-
કમ્ ॥૨૭॥ તસ્માત્સર્વ પ્રયત્નેન સંસેવ્યઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ સર્વ-
સાધનતઃ શ્રેષ્ઠઃ સર્વાર્થફલદાયકઃ ॥ ૨૮ ॥ ગોવર્ધનધરં વંદે
ગોપાલં ગોપરૂપિણમ્ ॥ ગોકુલોત્સવમીશાનં ગોવિંદં ગોપિકા-
પ્રિયમ્ ॥ ૨૯ ॥ કૌંડિન્યેન પુરા પ્રોક્તમિમં મંત્રં પુનઃ પુનઃ ॥
જપન્માસં નયેદ્ભક્ત્યા પુરુષોત્તમમામુયાત્ ॥ ૩૦ ॥ ધ્યાયેન્નવ-
ઘનશ્યામં દ્વિભુજં મુરલીધરમ્ ॥ લસત્પીતપટં રમ્યં સરાધં પુરુ-
ષોત્તમમ્ ॥ ૩૧ ॥ ધ્યાયં ધ્યાયં નયેન્માસં પૂજયન્પુરુષોત્તમમ્ ॥
एवं यः कुरुते भक्त्या स्वाभीष्टं सर्वमामुयात् ॥ ૩૨ ॥ ગુહ્યા-
દ્રુહ્યતરં ચૈતન્નવાચ્યં યસ્ય કસ્ય ચિત્ ॥ મયાપિ કથિતં નૈવ
કસ્યાપ્યગ્રે તપોધનાઃ ॥ ૩૩ ॥ શ્રોતવ્યમેતત્સતતં પુરાણમભી-

ભગવાનનું જે પૂજન કરે છે, તેને ધન્ય જાણવા.^{૨૬} ઈંદ્રદુમ્ન, શતદુમ્ન,
યૌવનાશ્વ, ભગીરથ ઇત્યાદિ રાજા પુરુષોત્તમની પૂજના પ્રસાદે ભગવાનના
સમીપ પ્રાપ્ત થયા.^{૨૭} માટે સર્વ પ્રયત્નવડે ભગવાનનું સેવન કરવું. આ
માસ સર્વ સાધનમાં શ્રેષ્ઠ છતાં સર્વ પુરુષાર્થ સંપાદન કરવા સમર્થ
છે.^{૨૮} “ગોવર્ધન ધારણ કરનારા ગોરૂપી એવા પુરુષોત્તમને નમસ્કાર
હો, જેને ગોવિંદ તથા ગોપિકાપતિ એમ કહે છે.”^{૨૯} આ મંત્ર ‘કૌંડિન્ય’
નામે આદ્યજુથી કહેવાયલો છે. આનો જપ કરી મોટી ભક્તિપૂર્વક
આ માસ ગાળવો.^{૩૦} જે ભૂજવાળા તથા મોરલી ધારણ કરનારા ભગ-
વાનનું ધ્યાન કરવું, કે જે પીળા વર્ણનું પીતાંબર ધારણ કરનારા છે
તથા જેના સમીપમાં રાધા છે.^{૩૧}

આવી મૂર્તિનું નિરંતર ધ્યાન કરવામાં આ માસ વ્યતીત કરવો.

છદં પાવનમાદરેણ ॥ શ્લોકૈકમાત્રશ્રવणेन पुंसामघानि स-
 र्वाणि निहन्ति विप्राः ॥ ૩૪ ॥ ગંગાદિસર્વતીર્થેષુ મજ્જતો યત્ફલં
 ભવેત્ ॥ તત્ફલે શ્રૃણ્વતસ્તસ્ય માહાત્મ્યં મુનિસત્તમાઃ ॥ ૩૫ ॥
 इलां प्रदक्षिणी कुर्वन्त्यत्पुण्यं लभते नरः ॥ તત્પુણ્યં શ્રૃણ્વ-
 તસ્તસ્ય માહાત્મ્યં પૌરુષોત્તમમ્ ॥ ૩૬ ॥ બ્રાહ્મણો બ્રહ્મવર્ચસ્વી
 क्षत्रियो वसुधाधिपः ॥ वैश्यो धनपतिर्भूयाच्छूद्रः सत्तमतां
 લભેત્ ॥ ૩૭ ॥ येऽन्ये किरातहूणाद्याः पशुचर्यापरायणाः ॥
 ते सर्वे मुक्तिमायांति श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमम् ॥ ૩૮ ॥ પુરુ-
 षोत्तममाहात्म्यं लेखयित्वा द्विजन्मने ॥ સંભૂષ્ય વસ્ત્રભૂષાભિર્વિ-
 धिना यः प्रयच्छति ॥ ૩૯ ॥ कुलत्रयं समुद्धृत्य गोलोकं याति
 दुर्लभम् ॥ यत्रास्ते गोपिकावृन्दैर्वैष्टितः पुरुषोत्तमः ॥ ૪૦ ॥

આ રીતે જે આચરણ કરશે, તેના સર્વ મનોરથ પૂર્ણ થશે. ૩૧ આ
 સધળું ગુપ્તમાં ગુપ્ત છે. માટે કાઢને કહેવું નહિ. હે ઋષિ ! મેં અઘાપિ
 સૂધી કાઢને કહ્યું નથી. ૩૩ આ માહાત્મ્ય નિરંતર સાંભળવું. કારણ કે
 આનો એક શ્લોક સાંભળવાથી સર્વ પાપનો ક્ષય થાય છે. ૩૪ ગંગાદિક
 સર્વ તીર્થોમાં સ્નાન કરવાથી જે ફળ થાય છે, તેજ ફળ આ માહાત્મ્ય
 સાંભળ્યાથી થાય છે. ૩૫ પૃથ્વીની પ્રદક્ષિણા કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે,
 તે ફળ આ માહાત્મ્ય સાંભળવાથી થાય છે. ૩૬ આ માહાત્મ્ય સાંભ-
 લવાથી બ્રાહ્મણ તેજ્યુક્ત થાય છે, ક્ષત્રિય પૃથ્વીપતિ થાય છે, વૈશ્ય
 ધનવાન થાય છે અને શૂદ્ર સચ્છૂદ્ર થાય છે. ૩૭ જે નીચ જ્ઞાતિમાંના
 પશુ સરખા જ્ઞાનહીન હોય છે, તેઓ સાંભળવાથી મુક્તિ પામે છે. ૩૮
 આ માહાત્મ્ય લખી બ્રાહ્મણને અલંકૃત કરીને જે આપવામાં આવે, ૩૯

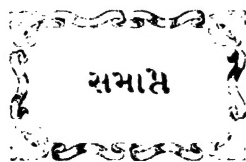
લિક્ષિત્વા ધારયેદ્યસ્તુ ગૃહે માહાત્મ્યમુત્તમમ્ ॥ તદ્ગૃહે સર્વ-
 તીર્થાનિ વિલસંતિ નિરંતરમ્ ॥ ૪૧ ॥ માસોત્તમસ્ય મહિમાન-
 મનંતપુણ્યં શ્રુત્વા સુવિસ્મિતધિયો મુનયશ્ચ સર્વે ॥ ઋતુશ્ચ સૂત-
 તનયં વિનયેન વિષ્વક્ષેનાંઘ્રિસેવનવિધૌ નિપુણા નિતાંતમ્
 ॥ ૪૨ ॥ ઋષય ઉચુઃ ॥ સૂત સૂત મહાભાગ ધન્યોઽસિ ત્વં
 મહામતે ॥ ત્વન્મુશ્વામૃતપાનેન કૃતાર્થાઃ સ્મો વયં મૃશમ્ ॥ ૪૩ ॥
 ચિરંજીવ સદા સૂત પૌરાણિકશિરોમણે ॥ અસ્તુ તે શાશ્વતી-
 કીર્તિર્જગત્પાવનપાવની ॥ ૪૪ ॥ તુભ્યં પ્રદત્તં નિમિષાલયસ્થૈ-
 બ્રહ્માસનં પૂજ્યતમં મુનીશૈઃ ॥ ત્વદીયવક્રાંબુજનિર્ગતશ્રી-
 મુકુંદવાર્તામૃતપાનલોલૈઃ ॥ ૪૫ ॥ વિષ્ટરશ્રવસ એવ પવિત્રા યા-
 વદેવ વિતતા ભુવિ કીર્તિઃ ॥ તાવદત્ર મુનિવર્યસમાજે શ્રીહરે-

તો ત્રણ કુળનો ઉદ્ધાર કરી દુર્લભ ગોલોક પ્રતિ જાય છે કે, જ્યાં
 ગોપી સહવર્તમાન પુરુષોત્તમ વાસ કરે છે. ૪૦ આ માહાત્મ્ય લખી
 જે પોતાના ધરમાં રાખી મૂકે, તેના ધરમાં સર્વ ગંગાદિ તીર્થોનો વાસ
 હોય છે. ૪૧ આ રીતે આ ઉત્તમ માસનું માહાત્મ્ય જે ઋષિઓએ
 સૂત મુનિથી સાંભળ્યું, તેઓ બુદ્ધિવટે મહા આશ્ચર્ય માની તેમને કહેવા
 લાગ્યા. ૪૨ હે સૂત ! તું મહાલાગ્યશાળી તથા ધન્ય છે. કારણ કે તારા
 મુખથી આ કથામૃત સેવન કરી અમે કૃતકૃત્ય થયા. ૪૩ હે પૌરા-
 ણિક શિરોમણિ ! હે સૂત ! તું નિરંતર એવું જ જીવન પામ તથા જગતને
 પવિત્ર કરનારી તારી કીર્તિ નિરંતર વધે. ૪૪ તારા મુખકમળથી
 નિકળતા કથામૃતમાં લુગ્ધ થનારા ઋષિઓએ તને અહિયાં બ્રહ્માસન
 આપ્યું છે. ૪૫ માટે બ્રહ્મદેવની કીર્તિ જેટલા કાળપર્યંત આ પૃથ્વી ઉપર

વેદ કથાં કમનીયામ્ ॥ ૪૬ ॥ इत्थं द्विजाशीर्वचनं प्रगृह्य प्रद-
 क्षिणीकृत्य द्विजान् समस्तान् ॥ नत्वाऽगमदेवनदीं स्वकीयं कृत्यं
 विधातुं स च सूतसूनुः ॥ ४७ ॥ अन्योऽन्यमूचुर्निमिषालयस्था
 वरिष्ठमाहात्म्यमिदं पुराणम् ॥ मासस्य दिव्यं पुरुषोत्तमस्य
 समीहितार्थार्पणकल्पवृक्षम् ॥ ४८ ॥ इति श्रीवृहन्नारदीयपुराणे
 पुरुषोत्तममाहात्म्ये श्रीनारायणनारदसंवादे पुरुषोत्तममाहात्म्य-
 श्रवणफलकथनं नाम एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ૩૧ ॥ ॥ ૬૪ ॥

છે, તેટલા કાળપર્યંત તું આ ઋષિના સમુદાયમાં લગવાનની કથા
 સંભળાવ. ૪૬ આ રીતે બ્રાહ્મણ તરફથી આશીર્વાદ લઈ સકળ બ્રાહ્મણની
 પ્રદક્ષિણા કરી પછી નિત્યકૃત્ય કરવા માટે ત્યાંથી તેઓ ભાગીરથીના તટપર
 ગયા. ૪૭ પછી સર્વ ઋષિ આ માસનું સર્વ માહાત્મ્ય પરસ્પર કહેવા
 લાગ્યા. આ માહાત્મ્ય સર્વ મનોરથ પૂર્ણ કરવામાં કલ્પવૃક્ષસમાન છે. ૪૮

ઈતિ શ્રીવૃહન્નારદીયપુરાણમાં પુરુષોત્તમમાહાત્મ્ય વિષે શ્રીનારાયણનારદસંવાદમાં
 “કથા શ્રવણનું માહાત્મ્ય” એ નામનો ૩૧ મો અધ્યાય સમાપ્ત

ગુજરાતી ગ્રેસમાં વેચાતાં પુસ્તકો

પુસ્તકનું નામ	કિંમત
વિવેકાનંદ વિચારમાળા-પંચમ પુષ્પ....	૨- ૪-૦
જુહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૧ (૫ મી આવૃત્તિ)	૧- ૮-૦
જુહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૨ (૨ જી આ.)	૨- ૮-૦
જુહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૩ (૨ જી આ.)	૨- ૮-૦
જુહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૫ ...	૩- ૦-૦
જુહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૬ ...	૩- ૦-૦
જુહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૭ ...	૩- ૦-૦
જુહત્ કાવ્યદોહન ભાગ ૮ ...	૩- ૦-૦
દયારામકૃત કાવ્યસંગ્રહ (૪ થી આવૃત્તિ)	૧- ૮-૦
દયારામ કાવ્યસુધા ...	૨- ૦-૦
વિક્રમોર્વશીય મોટી ...	૧-૧૨-૦
વિક્રમોર્વશીયની વાર્તા નાની ...	૦- ૩-૦
મેઘદૂત (સટીક સચિત્ર) ...	૧- ૪-૦
ળીહારી સતસર્થ ...	૧-૧૨-૦
અલંકાર ચન્દ્રિકા ...	૧- ૦-૦
અક્ષાનંદ કાવ્ય ...	૧-૧૨-૦
સુમતિ પ્રકાશ ...	૦- ૬-૦
નશૂવાણી ...	૨- ૦-૦
અદ્ભુત વિક્રમાદિત્ય (આઠ વાર્તા) ...	૧- ૦-૦
હાજીખાળાનાં સાહસ કર્મો ...	૧- ૪-૦
લીલા અને ગ્રાનડાનો ઘેરો ...	૧- ૦-૦
સવિતાકૃત કવિતા... ..	૧- ૦-૦
મનુસ્મૃતિ (મૂળ અને ભાષાંતર) ...	૩- ૮-૦
પારાશર સ્મૃતિ (મૂળ અને ભાષાંતર) ...	૧- ૮-૦
ધર્મ વિચાર (૨ જી આવૃત્તિ) ...	૧- ૪-૦
ઔરંગઝેબ અને રાજપુતો ...	૨- ૦-૦

ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ કોટ સર્કલ સાસુન બિલ્ડીંગ-મુંબઈ

સસ્તું સાહિત્ય-“ગુજરાતી”ના ગ્રાહકોને

પુસ્તકનું નામ	કિંમત
૧ ભૂત્તું નર્મગણ-વધારા ને કવિની છબી સાથે	૧-૪-
૨ ગુજરાત સર્વસંગ્રહ-કવિ નર્મદનો રચેલો અને સરકારે છપાવેલો	૧-૦-
૩ દેશબંધુવધારબંધુ-કવિ નર્મદનો ન છપાયેલો અર્થશાસ્ત્રનો જીવંત ગ્રંથ	૦-૧૪-
૪ ધર્મવિચાર-અદ્વિતીય નિબંધોનો સંગ્રહ	૦-૧૨-
૫ નર્મકવિતા-સુરત મીરાન પ્રેસમાં છપાયેલી	૦-૨-
૬ નર્મકવિતા-સુરત સોહાગર પ્રેસમાં છપાયેલી	૦-૧-
૭ રામભનકીદર્શન-(નાટક)	૦-૬-
૮ સારશાસ્ત્રનાલ (નાટક)	૦-૪-૦
૯ બાળકૃષ્ણવિજય (નાટક)	૦-૪-૦
૧૦ ગંગા-ગુર્જર વાર્તા (શિવાજીની સુરતની લૂટ)	૦-૮-૦
૧૧ ધાસીરામ કોટવાલ-પેશ્વાના વખતની બહુ રમુજ, જ્ઞાનક અને જ્ઞાન આપનારી વાર્તા	૦-૪-૦
૧૨ વેદોક્તધર્મપ્રકાશ-વિષ્ણુબાવા બ્રહ્મચારીકૃત. એ ગ્રંથમાં ધણા ગૂઢ વિષયોના સાદી ભાષામાં એવા સચોટ ખુલાસા આપ્યા છે કે, જેવા બીજે રચેલે ભાગ્યેજ વાંચવામાં આવશે. ...	૦-૧૪-૦
૧૩ ધાતુસંગ્રહ-ટેલર અને વૃજલાલ શાસ્ત્રીનો રચેલો અને સરકારે છપાવેલો	૦-૬-૦
૧૪ એમ. એ. બનાકે ક્યો મેરી મીટ્ટી ખરાબ કી	૧-૦-૦
૧૫ સંદિગ્ધ સંસાર અથવા સાધુ કે રાજતાન... ..	૧-૮-૦
૧૬ વિલાયતી વિલાસમાં ફેશનબાઈ ખલાસ	૧-૦-૦
૧૭ ભાગવત એકાદશસ્કંધ-મૂળ-ભાષાંતર-ચિત્ર સહિત પાકું પુકું-મુંદર કાગળ... ..	૦-૬-૦
૧૮ ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વનું હિન્દુસ્તાન	૦-૮-૦
૧૯ બોધવચન-પરમહંસ રામકૃષ્ણનાં	૦-૬-૦
૨૦ શુકનીતિ	૧-૪-૦

ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ કોટ સર્કલ સાસુન બિહરીંગ-મુંબઈ.

